

AXEL H. PEDERSEN

LICITATION

KØBENHAVN 1955

G. E. C. GADS FORLAG

COPYRIGHT 1955 BY G. E. C. GADS FORLAG

—
OPLAG: 5000 EKSEMPLARER

—
PRINTED IN DENMARK
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S
KØBENHAVN

LICITATION

AXEL H. PEDERSEN

BYGGERIETS RETLIGE OG ØKO-
NOMISKE ORGANISATION. 1946.
2. omarbejdede udg. 1951.
Ialt 4200 ekspl. (udsolgt).

INDLEDNING TIL SAGFØRERGER-
NINGEN I. 1951.
Oplag 2500.

ENTREPRISE. BYGGE- OG ANLÆGS-
ARBEJDER. 1952.
Oplag 4500.

INDLEDNING TIL SAGFØRERGER-
NINGEN II. 1953.
Oplag 2000.

REFUSIONSOPGØRELSE.
1. udg. 1954.
2. udg. 1954.
Ialt 4500 ekspl.

INDHOLDSFORTEGNELSE

»MESTERGRISEN«. NAKKEBØLLEDOMMEN FRA 1910. Licitationsproblemerne kommer i offentlighedens søgelys	11
HVAD FORSTÅS VED LICITATION?	17
TRÆK AF LICITATIONSINSTITUTTETS UDVIKLING I DANMARK	22
»Beste Køb« og »Bedste Beskub« (mundtlig licitation)	22
Skriftlig licitation dukker op omkring 1850	26
Professor F. Meldahl	28
Kommissionen af 1888	31
Rigsdagsdebat i slutningen af det forrige århundrede	32
Erhvervenes reformkrav	35
Licitationskommissionen af 1943	41
A. B. (1951)	42
KORT RIDS AF UDVIKLINGEN I ANDRE LANDE	49
Frankrig	49
Tyskland	50
De engelsktalende lande	51
Norge	53
Finland	61
Sverige	61
GOD HÅNDVÆRKSSKIK	64
Laugsvæsenets tidsalder	64
Under næringsfriheden	66
Hvem kan forlange at blive medlem?	71
Hvilken myndighed har organisationerne over medlemmerne?	72
Anmeldelsespligten	73
Senere vedtægtsændringer	74
Organisationernes domsmyndighed	75
LICITATIONSGRUNDLAGET. BYGHERRENS UDBUD	79
Indledning	79
Tegninger, beskrivelser	82
Mængdeberegning	84
Depositum	86
Tilbudsmødet	93
Licitationsformen	94
Gældende licitationsregler	94

Finansieringsplan	95
Oplysning om tid og sted for licitationen	96
AFFLYSNING AF LICITATION	98
ENTREPRENØRENS TILBUD	101
Indhold og form	101
Entreprenørens forbehold	104
Organisationsmæssige forbehold	105
Arbejdets udførelse	105
Byggepladsen	106
Prisstigninger	106
Arbejds løn	107
Materialer og materiel	107
Kørsel	107
»Spadserepenge«	107
Administrationssalær	107
Force-majeure	109
Vejrlig	109
Vinterbyggeri	110
Fremskaffelse af materialer og kvalificeret arbejdskraft	113
Finansielle forhold	114
Forrentning	114
Sikkerhed	114
Transporter	114
Tidsfrister — dagbøder	114
Ikke-konditionsmæssige tilbud	115
Alternative tilbud	118
Acceptfrist	118
UDREGNINGSVEDERLAG	121
Almindelige synspunkter	121
Før licitationskommissionen	123
Licitationskommissionens forslag	123
Den nugældende ordning	126
Erklæring fra bygherren	126
Satserne	129
Kravet om »detailleret udregning«	132
Uorganiserede mestre	133
Entreprenørforeningen	134
Særlige honorarer	135
ÅBNING OG BEHANDLING AF TILBUDENE	138
BYGHERRENS STILLING EFTER TILBUDENES ÅBNING	142
Kan bygherren annullere licitationen?	142
Kan bygherren frit vælge mellem tilbudene?	143
Ved offentlig licitation	143
Ved bunden (indbudt) licitation	144
Bygherrens forpligtelser efter accept af et af tilbudene	154
BESKYTTELSE AF UNDERHÅNDSBUD	157
BESKYTTELSE AF LICITATIONS BUD	159
KLAUSULERING AF TILBUD	164
Licitationskommissionens betænkning	166
Den gældende ordning	167

TILBUDSREGULERING (FORHANDSREGULERING)	175
Hvad forstås ved tilbudsregulering? Formål og forudsætninger	175
Fra primitive former til organisationsmæssige bestemmelser ...	176
Typiske reguleringsbestemmelser	177
Lovgivningens stilling	178
Skarpe skud indefra	180
Skarpe skud udefra	186
Licitationskommissionens forslag	188
Prismyndighedernes administration af licitationsordningen ...	192
Licitationserklæring er underskrevet	192
Udskydningsfristen	198
Udskydningsbegæringens begrundelse	200
Hvornår er et tilbud »for lavt«?.....	201
Hvorledes fastlægges grundlaget for udskydnings- begæringen?	207
Af hvem kan udskydningsbegæringen fremsættes?	208
Kan alle tilbudsgiveres tilbud begæres udskudt som for lave?	208
Hovedentreprise	211
Prøvelse af udskydningsbegæringen	215
Licitationserklæring nægtet underskrevet	217
Licitationserklæring er ikke afkrævet	218
Domstolenes stilling til licitationsordningen af 1945	218
LICITATION OVER LEVERANCER	226
Indledning	226
Afgrænsning mellem »arbejder« og »leverancer«	227
Leverancer af varer, materiel o. lign.	229
Leverancer til bygge- og anlægsarbejder	233
Ikke licitation, men skriftlig auktion	235
Mundtlig licitation ved leverancer	236
RUNDSKUE	239
Auktion optræder herhjemme i 1661, licitation i første halvdel af 1700-tallet	239
Mundtlighed var oprindeligt et fællestræk ved både auktion og licitation. Skriftlig auktion opstår i begrænset omfang. Mundtlig licitation indskrænkes til begrænset omfang	241
Anvendelsesområderne forskydes: uvæsentligt ved auktion, men væsentligt ved licitation	242
Tilbudsgivernes antal begrænses	243
Udbyderens og tilbudsgivernes stilling ændres	244
Videnskab og forskning	246
Dansk lovgivning	247
Ønsker om retsværn	249

NOGLE FORKORTELSER

- A. B.* = Almindelige betingelser for arbejder og leverancer af 7/9 1951.
VAL = Vedtægter angående arbejder og leverancer (1924).
Betænkning 1889 = Betænkning afgivet af den af Indenrigsministeriet under 11te Maj 1888 nedsatte Kommission til Undersøgelse af Spørgsmaalet om Anvendelse af Licitation ved Statens Byggeforetagender m. v. (1889, 168 s.).
Licitationskommissionens Betænkning 1945 = Betænkning afgivet af Handelsministeriets Licitationskommission (1945, 18 s.).
Priskontrolrådets Beretning = Der foreligger beretninger fra Priskontrolrådet afgivet til Ministeriet for Handel, Industri og Søfart, for tiden $\frac{1}{6}$ 1937— $\frac{31}{5}$ 1938, $\frac{1}{6}$ 1938— $\frac{30}{11}$ 1943, $\frac{1}{12}$ 1943— $\frac{30}{11}$ 1945, $\frac{1}{12}$ 1945— $\frac{31}{3}$ 1949, $\frac{1}{4}$ 1949— $\frac{14}{11}$ 1951, $\frac{15}{11}$ 1951— $\frac{14}{11}$ 1952.
Beretning Teknisk udvalg 1954 = Beretning om licitationsordningens udbredelse og virkeområde, afgivet af prisdirektoratets tekniske udvalg, København, juli 1954 (endnu ikke offentliggjort).
Casse = H. Casse, Om Lovligheden af Aftaler mellem Licitationsbydende efter dansk Ret, T. f. R. 1912 s. 33—94.
Eplinius = Bruno Eplinius. Der Bauvertrag, Erläuterungen zur Verdingungsordnung für Bauleistungen (Din 1960 und 1961) Berlin 1950.
Fr. Vinding Kruse, ER. = Fr. Vinding Kruse, Ejendomsretten I—III, 3. udg. 1951.
F. Meldahl: Om Licitation = F. Meldahl, Om Byggeforetagenders Gjennemførelse ved Licitation, med en Samling dertil anvendelige Conditioner. Vejledning for Architecter og Bygherrer. København 1867.
Børge Nissen = Børge Nissen, Licitationsproblemer, 2. udg. 1945.
Børge Nissen, Vejledning = Børge Nissen, Vejledning og noter til den nye licitationsordning, 1950.
Knud Illum, Arbejdsret = Knud Illum, Den kollektive Arbejdsret, 2. udg. 1951.
Axel H. Pedersen, Byggeriet = Axel H. Pedersen, Byggeriets retlige og økonomiske organisation, 2. udg. 1951.
Axel H. Pedersen, Entreprise = Axel H. Pedersen, Entreprise, Bygge- og Anlægsarbejder, 1952.
Ussing, Aftaler = Henry Ussing, Aftaler paa Formuerettens Omraade, 3. udg. 1950.
Ussing, Enkelte Kontrakter = Henry Ussing, Enkelte Kontrakter, 2. udg. 1946.

V. O. B. 1952 = Verdingungsordnung für Bauleistungen. Fassung 1952,
Im Bauwelt Verlag, herausgegeben vom Deutschen Normenausschuss, 1953.

U. f. R. = Ugeskrift for Retsvæsen.
T. f. R. = Tidsskrift for Retsvidenskab.
V. L. T. = Vestre Landsrets Tidende.
Ø. L. T. = Østre Landsrets Tidende.
J. D. = Juristens domssamling.
J. T. = Juridisk Tidsskrift.
Tk. Ls. = Teknisk Lovsamling.
HRD = Højesteretsdom.
VLD = Vestre Landsretsdom.
ØLD = Østre Landsretsdom.

»MESTERGRISEN«
NAKKEBØLLEDOMMEN FRA 1910

Licitationsproblemerne kommer i offentlighedens søgelys.

Det var en ren tilfældighed — entreprenør *Thommesen* tabte et papir på gulvet — der i 1910 bragte dette århundredes licitations-system i offentlighedens søgelys, og som satte det under en debat, der den dag i dag er lige aktuel.

Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse havde i 1907 udbudt opførelsen af et sanatorium ved Nakkebølle på Fyn i offentlig licitation. En murer i Hjadstrup indgav det billigste tilbud på 239.540 kr.; hans tilbud blev imidlertid ikke antaget, da han ikke var i stand til at stille den forlangte sikkerhed. Entreprenørerne J. og T. Thommesen, der havde givet det næstbilligste tilbud blandt 30 firmaer, fik overdraget entreprisen, efter at de havde reduceret deres tilbud med et mindre beløb til 258.400 kr. Deres bud blev således 19.000 kr. dyrere end Hjadstrup-murermesterens.

Så tabte Thommesen det famøse papir på gulvet i bygningen, som var under opførelse. Det kom foreningen ihænde, og den blev herigennem klar over, at samtlige 29 tilbudsgivere — med undtagelse af Hjadstrup-murermesteren — havde holdt møde i Odense to dage inden fristen for tilbudenens indgivelse var udløbet. Ved dette hemmelige møde, som Nationalforeningen ikke havde kendskab til, traf samtlige 29 tilbudsgivere aftale om, at hver enkelt skulle forhøje sit tilbud med 17.000 kr., og dette beløb skulle den, som fik entreprisen, successivt udbetale til fordeling mellem de øvrige.

Nationalforeningen forlangte, at entreprisesummen skulle nedsættes med 17.000 kr., idet brødrene Thommesen ved den aftale, de havde indgået med de øvrige tilbudsgivere, havde gjort brud

på den naturlige forudsætning, hvorunder foreningen havde udbudt arbejdet i licitation, nemlig at få den billigste pris.

Forhøjelsen af entreprisestrukturen med de 17.000 kr. fik foreningen ikke nogen valuta for, og den mente sig besværet for dette beløb.

Hof- og stadsretten udtalte, at det måtte være retligt ligegyldigt, hvorledes entreprisestrukturen anvendtes, og at foreningen ikke havde kunnet opnå billigere vilkår indenfor kredsen af de 29 tilbudsgivere. Foreningen blev derfor tilpligtet at betale de 17.000 kr.

Højesterets dom lød imidlertid på, at entreprisestrukturen skulle reduceres med 17.000 kr. Begrundelsen var den, at licitationens udfald var blevet *forvansket* ved aftalen mellem de 29 tilbudsgivere, og at entreprenørerne ved at *hemmeligholde* aftalen havde gjort sig skyldig i et retsstridigt forhold. Foreningen var herigen- nem blevet bevæget til at tilsige entreprenørerne 17.000 kr. mere i vederlag, end den ville have gjort, hvis sammenhængen havde været oplyst.

Det var to af den tids ypperste sagførere, der førte retssagen for Højesteret, nemlig højesteretssagfører *Otto Liebe* for Nationalforeningen og højesteretsadvokat *S. S. Nellemann* for brødrene Thommesen.

Under højesteretssagen blev der til forsvar for håndværkerne henvist til, at de under den herskende konkurrence var nødsaget til at sikre sig mod, at priserne trykkedes for hårdt, og at deltagelse i en konkurrence medførte ulejlighed og udgifter, som tilbudsgiverne havde et rimeligt krav på at få erstattet. Højesteretsjustitiarius, dr. jur. *Niels Lassen*, som har kommenteret dommen, har oplyst, at disse betragtninger ikke havde særlig vægt i det foreliggende tilfælde, men at de vel kunne tjene til at kaste et formildende skær over den anvendte fremgangsmåde, således at man ville vægre sig ved at betegne håndværkernes forhold som ligefrem svigagtigt. Man ville dog ikke give håndværkerne frie hænder til på denne måde at betinge sig så store fordele, som de selv ønskede, og som kunne presses igennem. »Sæt det her drejede sig ikke om 17.000 kr., men om 170.000 kr.«, og *Niels Lassen* tilføjer, at de personer, der indbyder til licitation, f. eks. statsejendomsråd, ofte kun har ringe forstand på, hvad det udbudte arbejde bør koste. Man kunne derved bidrage til at skabe en stand, som intet bestiller, men lever af at indgive tilbud ved licitation, og dette kunne samfundet ikke være tjent med. Hvis hånd-

værkerne ville modvirke en utilbørlig sænkning af prisniveauet, og hvis de ville sikre sig betaling for den ulejlighed og de udgifter, som deres deltagelse i en licitation medfører — »hvad ingen kunne fortænke dem i« — burde de finde på andre og bedre midler. Det virkede særligt stødende i dette tilfælde, at håndværkerne havde betinget sig den skjulte fordel på bekostning af en velgørende forening og derved indirekte på bekostning af de tuberkuloseramte.

Denne højesteretsdom, som afgjorde et principspørgsmål, vakte den største opsigt, ikke alene blandt bygherrerne — stat, kommuner, institutioner og private — men også blandt tilbudsgiverne, håndværkere og entreprenører.

Medens sagen blev procederet for Højesteret, fremkom et rygte om, at der ved opførelsen af Middelgrundsfortet skulle være aftalt mellem entreprenørerne, at et beløb på ca. 300.000 kr. skulle komme til fordeling som »bonus« på ganske samme måde. Spørgsmålet fik derfor en vis ensidig karakter.

Dommen fik under den stærke omtale navnet »mestergrisen«, et udtryk, som efterhånden er gledet ind i almindelig sprogbrug som betegnelse for tilbudsgivernes retsstridige forhøjelse af en entreprisum og deres deling af forhøjelsen uden bygherrens viden. Eller populært sagt: håndværkerne deler i porten.

Nakkebølledommen er kendt af alle Danmarks jurister, og den er i høj grad egnet til at vække interessen for licitationssystemet, selvom den giver et vrangt billede. Dommen rejser centrale problemer i licitationssystemet, som til dato ikke er synderlig behandlet i nordisk juridisk litteratur, men den åbner i virkeligheden også perspektiver til videregående spørgsmål:

Hvorledes er retsstillingen for flere samtidige tilbudsgivere i samme konkurrence?

Dette problem forekommer ikke alene ved *licitation*, men også ved *auktion* og ved *forfatter-, kunstner- og arkitektkonkurrencer*.

Ved købeloven af 1906 er retsforholdet mellem køber og sælger reguleret, forsåvidt angår den *normale løspøreomsætning*, og ved aftaleloven er der fastlagt regler for afgivelse og antagelse af tilbud på *formuerettens område*: Disse to love dækker en meget væsentlig del af omsætningen i samfundet, men ingen af dem behandler de særlige problemer for de områder af omsætningen og af produktionen, der forudsætter samtidige tilbud fra flere, som hver især er bekendt med, at også andre giver tilbud på samme grundlag og til samme tid, således som det er tilfældet ved *licitation*, *auktion* og *forfatter-, kunstner- og arkitektkonkurrencer*.

I sådanne tilfælde vil en *køber* eller bestiller indkalde samtidige tilbud fra flere for derved at opnå den *billigste* (eller dog en rimelig) *pris* (*licitation*), eller den *bedste præstation* (*forfatter-, kunstner- og*

arkitektkonkurrencer), medens en *sælger* søger at fremskaffe den *højeste pris* (auktion).

Og ikke blot *målene* er forskellige. Medens en *sælger* typisk søger afsætning for en *færdig vare* eller et *færdigt produkt*, siger *køberen* eller *bestilleren* som regel mod *noget fremtidigt*, noget, som først skal blive til. Køberen eller bestilleren udbyder arbejder eller præstationer, som skal udføres, et bygge- eller anlægsarbejde, eller han efterlyser en bog, som skal skrives, et kunstværk, der skal skabes, eller en tegning, der skal udføres til et bestemt formål.

Reglerne for retsforholdet mellem en sælger og hans tilbudsgivere kan, som følge af, at det drejer sig om den færdige vare eller det færdige produkt, blive mere *enkle* end de regler, der regulerer forholdet mellem en køber (bestiller) og hans tilbudsgivere. Det er måske mere overraskende, at en række centrale problemer vil vise sig at være *fælles* for samtlige tilfælde. De fortjener derfor at ses og behandles i sammenhæng, også hen over modsætninger, man tidligere har fæstet sig ved.

De hovedspørgsmål, der melder sig, og som fortjener undersøgelse og sammenligning, er særligt følgende:

- 1) Udbudet. Tilbudsgrundlaget.
- 2) Aflysning.
- 3) Indbyrdes underhåndsaftaler mellem tilbudsgiverne.
- 4) Vederlag for deltagelse i konkurrencen.
- 5) Tilbudsgivernes ret til at trække tilbudet tilbage.
- 6) Klausulering af tilbud.
- 7) Udbydernes stilling til de foreliggende tilbud.

Da det imidlertid først og fremmest er hensigten at redegøre for licitations-instituttet, vil de spørgsmål, som ligger udenfor licitation, kun blive behandlet kortfattet i henvisninger og noter.

Henvisninger og noter.

Hof- og Stadsrettens dom er refereret i U. f. R. 1909 s. 768—69, HRD i U. f. R. 1911 s. 18, H. R. T. 1910 s. 412, og Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 37—39. Dommen er afsagt med 8 stemmer mod 3, jfr. *C. D. Rump*, T. f. R. 1940 s. 463. *Niels Lassens* kommentar til HRD findes i »Meddelelser fra den danske Højesterets Praksis«, T. f. R. 1912 s. 343—45 under overskriften »Hemmelige Aftaler mellem Licitationsbydende ansete som retsstridig Fordølgelse af Sandheden«. *Casse* om-taler dommen i T. f. R. 1912 s. 33—35 og 85 ff.

Se endvidere *Jul. Lassen*, Obl. alm. Del, 3. udg. (1917) s. 134, der behandler dommen under svigagtig fremkaldelse af løfter, og som anfører, at fortielse som hovedregel ikke er retsstridig, men at grænse-linien for, hvad man er pligtig at oplyse, må bero på, hvad almindelig hæderlighed (»tro og love«), jfr. aftalelovens § 33, kræver. *Jul. Lassen* siger iøvrigt, at dommen går vidt, jfr. *Ussing*, *Aftaler* s. 142, der hævder, at det ifølge praksis er retsstridigt, at entreprenører, der deltager i licitation, efter hemmelig indbyrdes aftale forhøjer deres tilbud med et beløb, som den, der får arbejdet, skal udrede til andre. Se også *Jakob Jakobsen*, U. f. R. 1939 B. s. 105, *Vilh. Meyer*, Juristen 1944 s. 83 ff., *Knud Illum*, Almindelig Formueret s. 30 ff., og *Casse*, s. 85 ff.

Nakkebølledommen blev diskuteret ved et møde i Ingeniørforenin-

gen ²⁹/₁ 1913, hvor ingeniørkaptajn A. G. V. Petersen indledte i stedet for H. Casse, der i mellemtiden var afgået ved døden. Ingeniør R. Christiani var misfornøjet med HRD, idet der ikke forelå en undersøgelse af, hvorvidt det var en rimelig pris. Dr. jur. Holger Federspiel rejste spørgsmålet om, hvorvidt også salgsforeningernes prisaftaler om deling af overpriser, altså udenfor licitation, nu var ulovlige. Professor, dr. jur. Viggo Bentzon fandt, at bygherren ikke burde have rejst indsigelse på grund af beløbets ringe størrelse, og at Højesteret burde have undersøgt prisens rimelighed, »*Ingeniøren*« 1913 s. 139—43.

Om »*mestergris*« se Ordbog over det danske sprog XIII. bd. (1932) sp. 1399, Berlingske Tidende ²²/₁₀ 1910 og Politiken ¹⁹/₁ 1912: det samme som gris, en sammenslutning eller aftale mellem håndværksmestre gående ud på, at den, der ved licitation får et stykke arbejde, skal betale de andre en godtgørelse.

Licitationsproblemet blev drøftet ved en radiodiskussion ³/₅ 1954 med deltagere fra Prisdirektoratet, Håndværksrådet, kommunerne, håndværkerorganisationerne og de kooperative fællesforbund, og emnet for diskussionen var: »*Slagtes der for mange mestergrise?*«

Andre betegnelser end »mestergrisen« benyttes også, f. eks. »skindbukserne«: En norsk hvalfangerkaptajn, der hvert år, når han kom hjem til Narvik fra togt, skulle aflægge regnskab, opførte på sin udlægskonto: *1 par skindbukser 50 kr.* Hvert år gjorde rederen vrøvl — skindbukserne måtte være kaptajnens privatsag —, og endelig et år var posten udeladt. Rederen udtalte sin påskønnelse: »Det glæder mig, kaptajn, at De omsider har fulgt min henstilling.« Hvortil kaptajnen svarede: »De kan ikke se skindbukserne, hr. reder, men De kan bande på, at de er der —«.

»*Skindbukserne*« er gengivet efter Helge Finsen, Om licitationsordningen, Arkitekten 1951 s. 82, hvor det også refereres, at man inden starten af et byggeforetagende gør vel i sammen med bygherren at af-synge salme nr. 571: »*Det koster mer end man fra først betænker*«.

I slutningen af det forrige århundrede betegnedes sådanne aftaler som »*ringe*«, »*Ingeniøren*« 1900 s. 11.

Lov om køb nr. 102 af ⁹/₄ 1906 er udarbejdet af en skandinavisk kommission, og der er i Sverige (1905) og i Norge (1907) givet love, som kun afviger på ganske enkelte punkter. Aftaleloven nr. 242 af ⁸/₅ 1917 hviler ligeledes på et udkast udarbejdet af en skandinavisk kommission, og den stemmer næsten helt igennem med svensk lov af ¹⁶/₆ 1915, norsk lov af ³¹/₅ 1918, finsk lov af ¹³/₆ 1929 og islandsk lov af ¹/₂ 1936. Ingen af de nordiske love omhandler problemerne vedrørende tilbudsgivere i samme konkurrence.

Julius Lassen advarer imod at forveksle »offentlige løfter«, som Ussing betegner som »udlovelser«, f. eks. udskrivning af en præmiekonkurrence med »den offentlige opfordring til at gøre tilbud«, som f. eks. ved opråb på auktion eller ved licitation. Det er naturligvis rigtigt, at det må bringes på det rene, hvorvidt og hvornår der foreligger et *bindende tilsagn*. Det er dog ikke denne sondring, som er relevant ved besvarelsen af de fleste af de spørgsmål, som dukker op i praksis.

Jan Kobbernagel har i en afhandling »Konkurrence som retligt begreb« hævdet, at erhvervskonkurrence som retligt begreb spalter sig i et fælles overbegreb, der kan karakteriseres som en passiv relation

mellem flere sælgere, blandt hvilke en given efterspørgsel fordeles, og et snævrere underbegreb, der kendetegnes funktionelt ved konkurrencens prisdannende virkning. Disse begreber passer formentlig ikke på *licitation* og overbegrebet i hvert fald ikke på auktion. Forfatteren har oplyst, at han har forladt denne systematik.

Jan Kobbernagel kritiserer iøvrigt *Th. Geigers* karakteristik af konkurrencen som en »adskilt ligestræbende«, der forudsætter en bevidsthed hos konkurrenterne om, at der er nogen at konkurrere med, et »sideblik«, idet han hævder, at bevidstheden om konkurrenternes eksistens for en juridisk betragtning er et irrelevant begrebselement.

Jan Kobbernagel, *Det danske Marked 1950* s. 1—13, *Th. Geiger*, *Konkurrence, en sociologisk Analyse*, *Acta Jutlandica* (1941) s. 8—13 og *Zeuthen*, *Økonomisk Teori og Metode* (1942) s. 215.

Det er vistnok vanskeligt at afgrænse *konkurrenceret* som et retligt begreb. De foreliggende fremstillinger behandler som regel kun de retsstridige handlinger, der krænker andres erhvervsrettigheder, illoyal konkurrence og falsk reklame, jfr. *Alf Ross*, *Om Ret og Retfærdighed* (1953) s. 262, hvorefter konkurrenceretten er centreret omkring konkurrenceloven. Ingen af dem omtaler *licitation*, der som en halvbroder til auktion henvises til nogle sparsomme bemærkninger i proces og obligationsret, og ej heller forfatter-, kunstner- og arkitekt-konkurrencer. Konkurrencemomentet spiller her en dominerende rolle. Andre betegnelser har være foreslået, f. eks. »konkurrencebegrænsningsret« og »konkurrencebeskyttelsesret«, jfr. *Allan Philip*, *Juristen* 1953 s. 273 ff., og *Feodor Nielsen*, *Juristen* 1953 s. 421. Betegnelsen »konkurrencereguleringsret« vil formentlig være et mere rammende udtryk, jfr. *Kristen Andersen*, *Rettens stilling til konkurranseregulerende sammenslutninger og avtaler* (1937), der dog kun behandler karteller og truster.

Fr. Vinding Kruse, *Retslæren I.* (1943) s. 346 foreslår at erstatte fremmedordet »konkurrence« og sammensætninger deraf med ordet »kapvirke«.

HVAD FORSTÅS VED LICITATION?

Licitation betegner en fremgangsmåde ved afslutning af aftaler, der principielt sigter på at fremskaffe det laveste (eller fordelagtigste) tilbud, men nøjagtig bestemmelse af begrebet licitation er kun mulig på baggrund af den til en given tid foreliggende retlige og faktiske tilstand. Den historiske udvikling af licitationssystemet herhjemme viser da også, at licitation i tidens løb har betegnet forskellige former for dette retsinstitut.

I dag forstås ved *licitation*:

En samtidig opfordring til en bestemt eller ubestemt kreds om på samme grundlag inden eller til et bestemt tidspunkt at give skriftlige, bindende, lukkede tilbud på en entreprise eller en leverance, idet opfordringen tillige tilkendegiver for den enkelte tilbudsgiver, at også andre er opfordret til at give tilbud, og at alle tilbudene åbnes på et i opfordringen fastsat tidspunkt og sted, hvor tilbudsgiverne som regel har adgang til at være til stede.

Den, som deltager i en licitation, betegnedes tidligere som den *lysthavende*, nu som den *bydende* eller *tilbudsgiveren*. A. B. anvender betegnelsen *entreprenør*, idet A. B. i første række tager sigte på bygge- og anlægsarbejder. I de tilfælde, hvor A. B. er gældende for en leverance, skal entreprenør forstås som sælger.

Den, som foranstalter en licitation, eller som med andre ord udbyder et arbejde eller en leverance i licitation, blev tidligere udelukkende betegnet som *licitanten*. Denne sprogbrug er nu for en stor del forladt indenfor bygge- og anlægsvirksomheden, men anvendes stadig i det juridiske sprog, endda så sent som i en højesteretsdom fra 1953. Mere almindeligt anvendes *udbyderen*, den *udbydende*. I A.B. anvendes betegnelsen *bygherren*; ved leverancer forstås her køberen.

Den historiske forbindelse mellem auktion og licitation, idet licitation oprindelig foregik mundtligt, medførte, at man ved licitation også anvendte betegnelserne *overbud* for et højere bud end det tidligere afgivne, og *underbud* for et billigere, et lavere bud. Da de mundtlige licitationer nu kun anvendes på et meget begrænset område, og da licitationsvæsenet har ændret struktur, er der næppe mere anvendelse for *overbud* og *underbud* i den tidligere anvendte retstekniske betydning. Ordet *underbud* har iøvrigt i daglig tale i bygge- og entreprenørkredse skiftet betydning og anvendes nu om et bud, der anses for værende så lavt, at det ligger under et normalt tilbud. Underbud indeholder nu et islæt af illoyal konkurrence (»smudskonkurrence«).

Det er i overensstemmelse med almindelig sprogbrug at tale om et *billigere* bud i de tilfælde, hvor man tidligere benyttede betegnelsen *underbud*. A. B. benytter da også denne sprogbrug: »*det billigste bud*«.

De nutildags anvendte licitationsformer er *offentlig* og *indbudt* (*bunden*) licitation. Ved offentlig licitation rettes opfordringen om at give tilbud til en *ubestemt* kreds af personer, men ved *bunden* (*indbudt*) licitation kun til en bestemt, en *indbudt* kreds. Licitationen betegnes som *bunden* licitation, idet udbyderen efter den almindelige opfattelse har *bundet* sig til at overlade arbejdet til den billigste. Tidligere blev denne form betegnet som »licitation underhånden«.

A. B. omtaler derfor også kun *bunden* og *offentlig* licitation og fastslår de almindelige grundsætninger, at bygherren ved offentlig licitation er berettiget til at vælge mellem samtlige indkomne tilbud eller forkaste dem alle, medens bygherren ved *bunden* licitation, hvor A. B. finder anvendelse, har valget mellem at antage det billigste tilbud eller forkaste dem alle (annullere eller kassere licitationen). Nogen definition eller nærmere angivelse giver A. B. ikke, idet *bunden* og *offentlig* licitation forekommer i et sådant omfang, at begreberne forudsættes bekendt.

Offentlig licitation kan undertiden være *territorials* *begrænset*, f. eks. ved opfordring til en bestemt kreds, håndværkerne i den pågældende kommune eller medlemmerne af en lokal mesterorganisation.

Offentlig licitation, der er den oprindelige licitationsform, var tidligere betegnelsen for en licitation, hvor alle tilbudsgiverne var til stede. Da en sådan licitation ifølge den tids lovgivning skulle

ledes af en embedsmand, er disse former for licitation også blevet betegnet som *retslige* licitationer og, da tilbudene blev afgivet af de tilstedeværende, tillige som *mundtlige* licitationer.

Undertiden forekommer der også en mellemting mellem disse to former for licitation, som kaldes *begrænset licitation*, og som består i, at alle bydende, der opfordres til at give tilbud, kan regne med at have rettigheder som fastlagt ved bunden licitation, men de bydende, der opfordres til at give tilbud efter deres egen anmodning, må regne med, at de ikke har større rettigheder, end en offentlig licitation ville give dem.

Udenfor licitationsbegrebet falder salg ved »*Hollandsk ur*«, og det falder også udenfor auktionsbegrebet.

En højesteretsdom statuerede i 1945, at de af »Auktionshallen for frugt og grøntsager« foranstaltede salg af indenlandske haveprodukter og frugt ved »*Hollandsk ur*« ikke var indbefattet under den gældende lovgivnings auktionsbegreb, idet der ikke var lejlighed til at gøre overbud.

Salget blev beskrevet på følgende måde:

I salgslokalet er anbragt flere rækker pulte, forsynet med pladsnummer og elektrisk trykknop. Disse overlades til eventuelle købere, som på forhånd indføres med det pågældende nummer i virksomhedens bøger. Oppe på den af salgslokalets vægge, som er foran pultene, er anbragt et stort ur med en viser, der automatisk bevæger sig hen over de i urets kant anbragte tal i retning fra det højeste til det laveste tal (100—1). Viseren kan bringes til standsning ved tryk på en knap fra hver af pult-pladserne i salgslokalet, og det tal, hvorved viseren standser, er den udbudte vares pris. Den, der først trykker på sin knap, bringer viseren til standsning, og samtidig tændes på uret et lysende nummer, som viser, hvilken pults indehaver der har foranlediget standsningen. Dermed er handlen afsluttet. De til salg udbudte varer, som køberne i forvejen har en vis adgang til at bese, føres ind foran uret på vogne, på hvilke der er læsset kurve og kasser med varer af samme eller nogle få varearter. Salget forekommer både i den form, at der kan bydes på hele det på vognen værende parti, og i den form, at køberen kan byde på et vilkårligt antal af de på vognen værende kolli. Systemets tekniske fordel er, at der derved kan sælges et langt større antal varepartier end ved almindelig auktion, op til 6—700 i timen.

Henvisninger og noter.

»Licitation« stammer fra det latinske ord *licitatio*, der betyder bud, byden på auktion, og denne betydning har ordet bevaret på fransk, hvor det særligt forekommer som betegnelse for den til opløsning af et fælleseje afholdte auktion.

Licitation bruges nu yderst sjældent — og nærmest ved en fejl-

tagelse — på tilsvarende måde på dansk. I *Danmark* og *Norge* bruges licitation om den fremgangsmåde, der principielt sigter på at fremskaffe *det laveste* (eller fordelagtigste) tilbud.

I *Sverige* bruges på tilsvarende måde »upphandling«, i *Frankrig* »adjudication« eller »adjudication au rabais«. På *tyisk* forekommer »Lizitation« med *mundtlige* bud og underbud, medens ellers »Submissionsverfahren« har været det sædvanlige udtryk; i dag svarer »Verdingung« dog nærmest til vort »licitation«.

Den ovenfor angivne definition af licitationsbegrebet er i det væsentligste i overensstemmelse med den definition, jeg opstillede i »Juristen« 1954 s. 72, men her er tilføjet, at tilbudene skal være lukkede. Definitionen er i en uvæsentlig ændret form gengivet i Beretning Teknisk Udvalg 1954 s. 3 og i en lidt for sammentrængt form i bemærkninger til det af Handelsministeren den 4/3 1955 fremsatte forslag om nedsættelse af en licitationskommission. Disse to steder er dog ikke tilføjet, at tilbudene skal være »*lukkede*«.

Tidligere tiders opfattelse af licitation fremgår også af forskellige leksika og ordbøger.

Dansk Ordbog, udgiven af Videnskabernes Selskabs Bestyrelse, III. Tome (1820) s. 126 bestemmer licitation som »Opraab til Underbud, Opbydelse af offentlig eller andet Arbeide og Leverance til den, som vil paatage sig det for ringeste Pris, modsat Auction«.

Ludvig Meyer, Kortfattet Lexicon over fremmede Ord, (2. udg.) 1844 »ogsaa Opraab til lavere Bud«. *Jacob Baden*, Alfabatisk Ordbog over de fremmede Ord, (1806) »modsat Auktion, saaledes at Underbud eller det ringeste Bud bliver det giældende«. *J. C. F. Primon*, Lexikon over fremmede Ord og Udtryk (2. udg.) 1820 har: Licitation = 1) Bud, 2) Auktion, Salgsoppraab, 3) Opraab til lavere Bud.

Om definition, se *Casse*, T. f. R. 1912 s. 78, *Børge Nissen* s. 12. Haandbog for Haandværkere II. (1947) s. 165, *samme*, Vejledning s. 4; *A. Drachmann Bentzon*, Salmonsens Konversationsleksikon XV. (1923) s. 775 vil tage med, at »de Bydende ikke lærer hinandens Tilbud at kende«; dette kan ikke fastholdes.

Om andre definitioner se bl. a. Juridisk Ordbog, 3. udg. (1954) ved *O. A. Borum* og *Stig Iuul* s. 102, *O. Loff* og *Jens J. Lund*, Driftsøkonomi I. (1948) s. 123, *Aage Bo-Jensen* og *T. S. Rørדם*, Økonomisk Ordbog (1946) s. 86, *Raunkjærs leksikon* VII (1951) sp. 892, ved *A. Drachmann Bentzon* og *Paul Høyrup*; *Egil Gulbrandsen* og *Johan Hoffmann*, Norsk Juridisk Ordbog (1948) s. 135.

Allerede *F. Meldahl* s. 11—13 og derefter Betænkning 1889 s. 72 sondrede mellem offentlig og bunden licitation; forslaget § 5 udtaler:

»... Ved offentlig Licitation forstaas en saadan, der har været behørigt bekendtgjort, og hvor Adgang til at indgive Tilbud staar aaben for alle.

Ved bunden Licitation forstaas en saadan, der ikke behøver at have været bekendtgjort offentligt, og hvor skriftlig Henvendelse sker til et indskrænket Antal Personer med Opfordring til dem om at afgive Tilbud.« Bet. s. 72: »Det turde ... kunne betragtes som givet, at offentlige Licitationer er den oprindeligste Licitationsform, bunden Licitation derimod en i Tidernes Løb udviklet, paa specielle Omstændigheder begrundet, afledet Form af Licitation.«

I 1894 foreslog *Alex. Foss* at afløse ordet licitation med »underbyd-

ning« (auktion med »overbydning«), og ordet licitant med »udbyder«, Ingeniøren 1894 s. 32.

I ældre sprogbrug er »licitant« også af og til anvendt om den bydende, Betænkning 1889 s. 9. Kommissionen foreslog iøvrigt i stedet for det gængse udtryk »leverance« at anvende ordet »levering«, hvilket ikke er lykkedes og næppe heller var ønskeligt. Derimod har kommissionen haft mere held med sit forslag om at anvende »betingelser« i stedet for »konditioner«.

»Begrænset licitation« er omtalt af *Ludvig Birch*, Ingeniøren 1939 s. 85, jfr. U. f. R. 1939 s. 202, og *Vilhelm Meyer*, Juristen 1944 s. 81.

HRD om salg ved hollandsk ur findes i U. f. R. 1945 s. 435, jfr. *Axel H. Pedersen*, Juristen 1954 s. 73—74, gengivet i uddrag i Aarhus Amtstidende $\frac{4}{5}$ 1954 (Salg ved hollandsk ur) og *O. Loff* og *Jens J. Lund*, Driftøkonomi (1948) I. s 120—21, *Erwin Munch-Petersen*, Tvangsfuldbyrdelse (1948) s. 174 note 7, Ordbog over det danske Sprog XIII. (1926) sp. 421. Her foreligger et typisk eksempel på en mekaniseret aftaleform, *Carl Jacob Arnholm*, Alminnelig Avtalerett, Oslo (1949) s. 156.

En billedreportage fra en blomsterauktion i *Lisse (Holland)* findes i »Billed-Bladet« $\frac{11}{5}$ 1954. For hvert sekund falder prisen.

De såkaldte »synchroniserede auktioner«, der afholdes på een gang på flere steder, og hvor budene transmitteres til de øvrige lokaler gennem højttalere, er behandlet af *A. C. Faartoft*, Den danske Dommerforenings Aarsberetning 1939—40 s. 23—26. De falder formentlig i deres helhed uden for dansk rets auktionsbegreb, Jm. skr. $\frac{8}{4}$ 1940.

Vilhelm Meyer hævder, Juristen 1944 s. 82, at licitation er et retligt fænomen, men ikke længere noget retligt begreb. Der henvises til, at udbyderen ved offentlig licitation ikke er forpligtet til at antage det laveste tilbud samt til mesterorganisationernes forhåndsregulering.

Om *submission* af statslån o. l., se *Fritz Wolfhagen*, Offentlig Gælds Forvaltning (1931) s. 71.

TRÆK AF LICITATIONSINSTITUTTETS UDVIKLING I DANMARK

»Beste Kiøb« og »Bedste Beskub« (mundtlig licitation).

Christian IV fastsatte i forordningen af ¹²/₁₀ 1621 om kirkens indkomst og bygning, at alt, hvad der behøves til kirkens fornødenhed, skal indkøbes for det *»beste kiøb«*, som er muligt.

I kongens store reces fra 1643 fastslås det, at alle materialer og andet til kirkens bygning, *»flikning«* og fornødenhed skal i rette tid med *»beste kiøb«* købes, og ingen *»må have monopolium«*, idet det skal stå kirkeværgerne frit at søge *»beste kiøb«*.

Denne bestemmelse gentoges i *Christian V's Danske Lov* (1683).

Men bestemmelsen om *»beste kiøb«* var ikke ensbetydende med afholdelse af licitation, thi licitationsinstitutet havde endnu ikke nået Danmarks grænser. I hvert fald findes der i de tilgængelige retskilder fra den tid ingen spor af licitationsvæsenet før i den første halvdel af 1700-årene. Kancelliets brevbøger, der gengiver de gamle kongers bud, indeholder intet om licitation, og det samme gælder det ældste juridiske glossarium fra 1641, som er forfattet af rådmand i Roskilde *Christen Osterssøn Weyle*. Licitationsvæsenet er heller ikke omtalt i forordningen af 1680 om gadernes renovation og brolægning i København (en forordning, som er inspireret af den berømte astronom *Ole Rømer*) og heller ikke i lovgivningen fra 1729 om genopbygningen af København efter den store ildebrand.

Det er ikke den tids sparsomme juridiske litteratur eller lovgivning, men den senere historiske forskning, der kan pege på kilder, der viser licitationsinstitutets første anvendelse.

Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* har i et bidrag til jysk rets- og kulturhistorie belyst forhandlingerne om opførelsen af *»Viborg Tugt- og Manufakturhus«*, der blev oprettet på forslag af den idé-

rige og foretagsomme borgmester *Christian Arnold Dyssel*. Domhuset skulle indrettes til tugt- og manufakturhus (1738), men på grund af den store ildebrand (1726) var det dog »så brøstfældigt, at muren på den ene side var udfaldet, og amtmanden fik senere ordre til at *udbyde reparationen i licitation. Der blev afholdt auktion, og reparationsudgifterne blev fastsat til 892 rdlr.*

Planerne blev imidlertid ændret, og efter at amtmand og biskop havde fastsat konditionerne, blev bygningen udbudt *i licitation*, og *Dyssel* gav det mindste tilbud på 6000 rdlr. (1739).«

Sammenknytningen mellem *licitation* og auktion i Viborg i 1738 lader formode, at dette retsinstitut allerede da har været almindeligt anvendt, ikke blot et lokalt fænomen.

Nogen tidsfæstelse af *licitationsinstituttets* indtrængen her i landet er det endnu ikke muligt at give. Der foreligger formentlig andre kilder, som ikke er mig bekendt, og nye kan dukke frem.

I 1748 forsøgte man ved istandsættelsen af Korsør færgebro »ved auction om nogen fandtes, som vilde entreprenere«.

I 1762 omtaltes i »Københavns Adresse Contoires Efterretninger« en *licitation* over 200.000 Pund Vestindisk raa Sukker til det *Friedrichouske Sukker-Raffinaderie*.

Generalprokurør (kongens og kronens juridiske rådgiver) *Henrik Stampe* (1713—1789) har i 1766 afgivet en meget oplysende erklæring:

»Erklæring over en Memorial af 24. Juni 1765 fra en Kiøbmand i Aalborg Jens Thagaard, derudi han melder, at han og Interessenterne have tvende Skibe ude paa den grønlandske Fangst, og agte at sende fleere; hvorfor han begierer Tilladelse, ved egne Betiente paa offentlig Auction at lade bortsælge de fra Grønland hjemkomne Vare, saavel som at holde *Licitation* over det, der behøves til Udredningen, uden at betiene sig af Auctions Directeurerne, eller derfor betale dem noget. Tilligemed en Memorial fra Byefogden af 29. Julii hvorudi han klager over sit slette Levebrød, og beder, at berørte Ansøgning ikke maae vorde bevilget.«

Stampe var velvilligt indstillet, og resultatet blev en nedsat afgift. »Imidlertid synes det Ene, Supplicanten begierer, ei vel at kunne bevilges, nemlig, at han ved *Licitation*, forrettet af hans egne Folk, maatte indkiøbe hvad der til slige Skibes Udredning behøves.

Det der af Tougværk, Linier, Foustagier, Tobak, Brændeviin og anden Provision behøves til 2 à 3 Skibes Udredning, kan ikke beløbe sig til ret meget, og er desuden saadanne Ting, som daglig behøves til andre Skibes Udredning og i andre Tilfælde. Fik Hr. Thagaard Lov selv at forrette slige *Licitationer*, for saavidt angik Udredningen af de Skibe, der bleve sendte paa Robbefangst, kunde han ei allene misbruge det, om han saa fandt for godt, men det vilde og give Anledning til daglige Twistigheder mellem ham og Byefogden som Auctions-

Directeur. *Desuden, naar man undtager Compagnierne, ere Kiøbmændene ikke meget vant til at indkiøbe saadan Provision og Udredning ved Licitation.*»

Af *Christian Ditlev Hedegaard's* fremstilling fra 1775 om Kirkeretten fremgår det, at der da anvendtes licitation i stedet for »beste kiøb« ved anskaffelser til kirkebygninger. Militæret anvendte også på et forholdsvist tidligt tidspunkt licitationssystemet, og hærens licitationer blev unddraget de civile retsbetjente og faldt også udenfor de gældende bestemmelser om sportler. Af *Henrik Stampes* erklæring fra 1766 ses det, at de store handelskompagnier anvendte licitation ved indkøb af større varepartier.

Det er i sig selv ganske naturligt, at det blev den tids største økonomiske magtfaktorer: kirken, hæren og handelskompagnierne, som gik i spidsen og indførte licitationssystemet. Udviklingen forløb parallelt med udlandet, vistnok særlig inspireret fra Frankrig.

Licitationer på den tid omfattede leverancer og personligt arbejde, og de var *mundtlige* licitationer, der var offentlige, d. v. s. de stod åbne for enhver, og de har — med modsat fortegn — formet sig på tilsvarende måde som auktioner, nemlig som en konkurrence mellem de tilstedeværende bydende, hvis bud fulgte efter hverandre som bud og underbud. Afholdelsen af disse licitationer hørte under særlige embedsmænd, auktionsdirektører og auktionsforvaltere, der på grund af deres aflønning med sportler var stærkt interesserede heri, og de fandt sted under iagttagelse af auktionsreglerne, særligt forordningen af ¹⁹/₁₂ 1693 om Auktions-Værket i Danmark og Norge (»paa det al Urigtighed og Underslæb kan forekommes, saavel for den Sælgende som Kiøbende«).

Formålet fra udbyderens side var at opnå den billigste pris, men man var ikke blind for den risiko, den mundtlige licitation kunne indebære. Det fremgår allerede af den ældste kendte lovbestemmelse, forordningen af ²⁰/₈ 1777 om »Steenbroelegningen med anden dertil hørende Indretning paa Gaderne, Torvene og Pladserne i Kjøbenhavn«:

»De til Arbejdet fornødne utildannede Kampestene samt Broesand stilles til offentlig Licitation og tilslaaes den mindst fordrende, med mindre derom kan treffes nogen fordeelagtig Accord til Besparelse i Udgifterne, da samme af Commissionen maae indgaaes, *men Broelegnings-Arbejdet, med hvad iøvrigt dertil henhører, skal derimod gøres paa Regning, paa det samme overalt med behørig Orden og Nøjagtighed kan udføres* ...«

Årsagen til *Christiansborg Slots* brand i 1794 stod efter datidens opfattelse i forbindelse med licitationsinstituttets uheldige sider, idet arbejdet med rensning af ovne og rør, der hidtil havde været udført efter regning, nu var blevet bortliciteret. Øjenvidner beretter herom:

Valentin Greve Knudsen: »Aarsagen til ald denne Ulykke er Vedkommendes forbandede Licitationer, hvo som troer at een Mand kan gjøre det samme Arbeyde for 98 Rd. og ligesaa godt, som een anden Mand der i ald sin Tid har faaet 500 Rd. derfor Aarlig, det er et Fæchoved, saaledes troer Valentin og jeg, Tydsken siiger: Kupfern Geldt, Kupfern Seel Messe.«

Poul Edvard Rasmussen: »Man vil sige, at Ilden opkom af Kakkellovnørernes slette Tilstand og denne igjen af Sparsomhed, da man i stædenfor aarlig at betale en Smed og Blikkenslager 600 Rdl. for deres Vedligeholdelse havde ved Licitation overladt samme til en anden Mand for 90 Rdl. aarligen.«

Nicolai Christian Norup (søn af materialforvalteren på slottet): »Omtrent i Aarene 1788 à 1789 aabnedes de mundtlige Licitationer til endmeere Besparelse ved det Kongl. Rentekammer i de af Hofbygmester Justitsraad Harsdorff indgivne rabatterede Overslag over de i Aarets Løb forventende, foretagne Bygningsreparationer og senere over samme indgivne Regninger for Christiansborg Slots og dets Bygningers Reparation. Blandt flere Poster blev et raadent Plankeværk, Overslaget cirka 100 rd at opføre, medliciteret, at udføres uden Betaling og tillige at give nogle Rigsdaler til de Fattige. En Glarmester Arbeidet paa Livstid liciteret, hvert Aar i anførte Bygninger alle istykkerslagne og i raadne Rammer itublæste Ruder efter Budsendelse strax at indsætte for omtrent under det Halve af forudgaaende aarlig stykkeviis accorderede og attesterede Regningers Beløb, herunder indbefattet 1 à 2 Gange alle Vinduer pudsede, og i samme Betaling indsætte nye Ruder i alt muligt beordret nyt Snedkerarbeide, som senere i Aarets Løb maatte forlanges! I Aaret 1793 blev liciteret (af de ældre Haandværkere bleve Licitationerne benævnte »*bedste Beskub*«) Plattenslager-Ovnørers Renovation og Udbrænding 2 Gange maanedlig i Vintertiden. De trængende sodede Rør, der vare i Gulvene nedlagte, at henbringe og udbrænde paa de i Gangene værende Stryg-Caminer, igjen opsætte saa og i Gulvene nedlægge, alt Livstid for 100 rd aarlig. Efter Erindring neppe $\frac{1}{5}$ Deel af foregaaende Aars Regning accorderet stykkeviis betalt, udført ved Plattenslager Jensen hver 14de Nat ved hans 6 à 8 nøie bekjendte Folk. Dette Arbeide blev ved mundtlig Licitation tilslaget Kleinsmed Lind.

Kjelder-Etagen havde Værelser	Nr. 51
Dame-Etagen	Nr. 50
Mezzaninen	Nr. 60
Kongens Etage	Litra 47
Kronprindsens	58
Øverste Mezzanin	70

Gange og Trapper havde ikke Nr. eller Litra. Kan antages 300 Ovne med Ovnene i Nebenbygningerne, tilsammen cirka 400 at reengjøre

hver 14 Dag og udbrende efter Nødvendighed. I Conditionerne anført: »hvad af een Mand kunde udføres, der til maatte Vedkommende ikke forlange flere«, Jensen henvendte sig til høieste Autoritet, besværende sig over uden nogen Klage at miste dette i mange Aar havde Arbeide, og forestillede tillige det Færlige i at overlade Slottet og dets Bygninger til aldeles fremmede Folk. Man modtog til Svar: »Naar han for nævnte Licitationssum vilde overtage bemeldte Arbeide, skulde det overlades ham«. Herpaa kunde han ikke indlade sig, thi af Regningens Beløb skulde Folkeløn, Skatter, Communcavgifter udredes. I Januar 1794 henvendte han sig atter til høieste Autoritet: »at han for sin Samvittigheds Skyld 2 Gange uden Betaling i Smed Linds og hans Svends Overværelse havde udført nævnte Arbeide«, hvilket med Bifald at høie Vedkommende modtoges.«

Christen Henriksen Pram: »Den Mand, som ved Accord havde paataget sig Slottets Kakkellovnsrørs Rensning, har i Aviserne afveltet fra sig al Bebreidelse for at have forsømt sin stipulerede Pligt og derved foraarsaget Branden, da han har fremlagt for Publicum authentisk Beviis for kort tilforn at have rensat Rørene.«

Trods betegnelsen »*bedste beskub*« foreskrives mundtlig licitation dog af det offentlige på flere og flere specielle områder, således ved gaderenovationskørsel 1789 (i København og Odense) og kørsel med sluffer med vand til sprøjterne i København 1805, reparation af offentlige bygninger, derunder kirker og præstegårde 1799, af landevejsbroer, når bekostningen vil overstige 10 rdlr., af sprøjterne i Roskilde og Stege, når bekostningen overstiger 20 rdlr., af havne, når den andrager mere end 100 rdlr., og af brøstfældige bolværker 1828.

Generelt fastslår cancelliet det princip, at ingen, som på det offentliges vegne skal have tilsyn med udførelsen af et arbejde, må lade sig dette tilslå ved licitation (1794).

I nogle af de anførte specialbestemmelser var der hjemmel til, at licitationen afholdtes af vedkommende myndighed.

Skriftlig licitation dukker op omkring 1850.

Den skriftlige licitationsform spores først omkring 1850. Dette er dog ikke ensbetydende med, at den ikke er kommet frem før. Retsinstitutterne lever ofte længe i det praktiske retsliv, før de giver anledning til afgørelser af administrationen og i domspraksis, endsige til behandling i den juridiske litteratur, der på forhånd er dømt til at være forsinket på mange af retslivets vidtstrakte områder.

Et sogneforstanderskab spurgte i 1851 ministeriet, om det selv måtte »bortakkordere Arbeiderne paa Sognets Biveie til den Mindstbydende,

saaledes at Forstanderskabet med samme Ret, som om formelig Licitation var afholdt, kunne tvinge Entreprenørerne til at opfylde de indgaaede Forpligtelser.« — Justitsministeriet svarede, at »såfremt det alene tilsigtedes efter forudgaaende offentlig Bekjendtgjørelse at indbyde de Lysthavende til skriftlig at gjøre Bud, for at derefter Bestemmelse kunde tages ang. Arbejdets Overtagelse, vilde derfor Intet være tilhinder. Saafremt det derimod var Meningen, at der skulde finde en offentlig Licitation Sted i sædvanlig Betydning, saaledes navnlig, at de Lysthavende ved en offentlig Bekjendtgjørelse indbødes til at indfinde sig til en bestemt Tid, for at det ved gjørende Bud og Underbud kunde udfindes, hvo der for ringeste Betaling vilde paatage sig det paagjældende Arbeide, saa maa det, efter den hos os bestaaende ved Lovgivningen hjemlede Tingenes Orden, ansees nødvendigt, at Forretningen afholdes af de beskikkede Auktionsbetjente og skjøndt den vedkommende Embedsmand naturligviis for sin Deel kan eftergive de ham tilkommende Gebyrer, saa maa det dog i alle Tilfælde blive at paasee, at de befalede Afgifter erlægges til Statskassen.«

Her viser den moderne skriftlige licitation sit ansigt med krav om at blive behandlet efter sine egne behov, og dermed indledes en udvikling, som er nogenlunde parallel med udviklingen i Tyskland, og som i nogen grad skyldes påvirkning herfra.

Navnlig *statsbanerne*, som i sidste halvdel af forrige århundrede optrådte som vor største bygherre, var ofte henvist til tilbud fra udlandet, særlig Tyskland, og måtte derfor indstille sig på de der kendte licitationsformer. For bygge- og anlægsarbejder af det omfang, der da kom i brug, og som forudsatte indgående beregninger og forarbejder fra tilbudsgiverne, egnede den auktionslignende fremgangsmåde sig overhovedet ikke.

Loven om Landcommunernes styrelse af 6. juli 1867, der i § 32 fastsætter, at »Sogneraadet er bemyndiget til uden Auktionsdirecteurens Mellemkomst at afholde offentlige Licitationer over Udførelsen af Veiarbejder, Reparationer af Skoler og Fattighuse, Underholdning af Districts- og Foderheste og Anskaffelse af Naturalydelse til Communens Brug«, synes endnu at regne med en mundtlig handling, hvor hjemmel til afholdelse uden om auktionsmyndighederne var nødvendig. Men da en købstads gasværksudvalg ved bekendtgørelse i en lokal avis havde opfordret lysthavende til at indgive skriftlige tilbud på forskellige arbejder på gasværket til udvalgets formand, gentog Justitsministeriet i 1869, at »kun Afholdelse af offentlige Licitationer, ved hvilke de lysthavende samtidigt ere til Stede og paahøre hindandens Bud«, er forbeholdt auktionsretten og belagt med gebyr.

Det er en røst fra fortiden, der lyder, når de gældende love fra 1950 om købstadskommunernes styrelse og om landkommunernes styrelse, bestemmer, at »for offentlige licitationer, som kommunen lader afholde betales ikke gebyr eller afgifter«. En tilsvarende bestemmelse findes i vandløbsloven af 1949 om licitation over reguleringsarbejder.

Udviklingen har fulgt denne linie, og uden nogen indgriben fra lovgivningens side er vi nået dertil, at mundtlige licitationer er indskrænket til et meget begrænset område.

Det er derfor forbavsende, at de mundtlige licitationer fortsætter deres spøgelsestilværelse som helsøskende til auktioner, både i lovgivningen og den juridiske litteratur.

Først i 1935 kom lovgivningsmagten til delvis erkendelse af, at de mundtlige licitationer, der afholdes ved auktionsforvalterens ledelse, forlængst er gået af brug!

Det er også en røst fra fortiden, der lyder i bestemmelsen i beværterloven fra 1939, som forbyder vederlagsfri udskænkning af stærke drikke ved licitationer, idet man stadig tænker på mundtlige licitationer!

Professor F. Meldahl.

Den berømte arkitekt (1827—1908) opførte en lang række kendte bygninger, bl. a. Frederiksborg slot (efter branden), Marmorkirken (for C. F. Tietgen), Ankersmedien på Orlogsværftet — i en tid, hvor den moderne skriftlige licitation var ved at trænge igennem. *Meldahl*, der var en selvstændig natur, forstod ikke alene at hævde sine synspunkter i det praktiske liv, men han evnede også at omsætte de erfaringer, han indhøstede i sit virke, i teoretisk form. Det havde han rig lejlighed til, idet han i en meget lang årrække var knyttet til arkitekturskolen på Kunstakademiet som professor og direktør. *Meldahl* havde ikke alene et praktisk greb på tingene, men en fremsynet interesse for licitationsproblemerne, som hans samtid og eftertid tog for lidt hensyn til.

Meldahls efterladte breve og dagbog — som er af stor kulturhistorisk interesse — fortæller om hans syn på licitationssystemet i tiden omkring 1860—70:

»Ved de store Værkstedbyggerier, som Overføringen fra Gammelholm til Nyholm medførte, og hvor min elskværdige Ven, Generalkommissair Viborg og hans Efterfølger Esskildsen fuldtud støttede mig, den meget unge Mand i Statens Tjeneste, oplevede jeg følgende Situation: Tidens Stikord var »Licitation«, og jeg maatte ogsaa udbyde det store Sprængværkstag til den store Grovsmedie. Ved Aabningen af Budene i Overværelse af Viborg og Esskildsen viste det laveste Bud sig saa lavt, at enhver fornuftig Mand kunde skjønne, at det vanskelige Tømmerarbejde ikke kunde ydes for det lave Tilbud. Jeg nedlagde derfor Veto imod, at det approberedes, da jeg, ifald det vedtoges, ikke vilde controlere Udførelsen; da dette var noget indtil da ikke oplevet, vovede Viborg ikke at tiltræde, men sendte Esskildsen

op til Bille med Besked om Situationen. Tiden gik, Esskildsen kom ikke tilbage, fordi Ministeren ikke vovede Forkastelsen af det laveste Bud. Saa reiste Viborg sig og sagde: »Jeg maa nok ogsaa op« — og lidt efter kom han tilbage med Beskeden: »Alle Bud ere forkastede«. Da Folk (Tilbyderne) var gaaede, sagde Viborg: »Det holdt haardt,« og han vendte sig til mig: »Unge Mand, vogt Dem for oftere at byde Autoriteterne en saadan Situation.« Hvor komisk, man var mere bange for Rigsdagsmændenes umodne Kritik over Formen end for at faa et slet Arbeide, der vilde koste store Summer at bygge om.«

»Ved Licitationen over de store Leverancer af pommersk Tømmer, blev en Entrepreneur den Lavestbydende. Da Besigtigelsen skulde foregaae efter strenge Regler, blev jeg kaldt op i Ministeriet, hvor Viborg formanede mig til at være meget forsigtig, og da jeg vilde berolige ham med, at jeg for Sikkerheds Skyld havde Værftets gamle Besigtigelsesmand, som kendte Forholdene godt, til min Raadighed, svarede han: »Tag Dem iagt, at Vedkommende ikke kjender Forholdene altfor godt.« Denne lille Ytring foranledigede mig til at ansætte en særlig Mand som Hjelpekontrollør ved Leveringen, og Følgen blev, at Halvdelen af Leverancen blev kasseret, og det manglende anskaffet for Leverandørens Regning.«

»Ved Murstensleverancen blev en høitanseet Rigsdagsmand den Lavestbydende; og for at der kunne gives Approbation paa Budet, blev Vedkommende citeret op paa mit Kontor for at underskrive Konditionerne. Han mødte ogsaa, men mente, at en Mand i hans Stilling ikke behøvede at underskrive, og da jeg erklærede, at han isaafald ikke kunde faae Leverancen, satte han endelig sit Navn under de trykte Conditioner. Da Leveringstiden kom, fik vi imidlertid ingen Sten, og først efter idelig gjentagne Anmodninger kom der endelig i en lille Jagt, som ogsaa havde en Ladning Raps ombord, nogle faa Tusind forbrændte, daarlige Sten, som jeg maatte kassere. Da Leverandøren fremdeles undlod at sende Sten, og hele Byggeforetagendet truede med at gaa istaa, maatte jeg omsider anmode Ministeriet om at bemyndige mig til at tage Mursten fra en anden Entrepreneur, og Erstatningsspørgsmaalet ligeoverfor den første maatte da senere finde sin Afgjørelse. Jeg fik Bemyndigelsen, købte Stenene og fuldførte Bygningen. Ministeriet forlangte ingen Erstatning af Rigsdagsmanden, men da denne imidlertid halvandet Aar efter mente, at han dog maatte have Noget for de slette Sten, henvendte han sig privat til sin Kollega Tuxen i Rigsdagen, og Tuxen bad mig om at prøve paa at faae Brug for disse Sten til Et eller Andet. Da jeg netop var ved at lægge Fundamentet til en stor Dampskorsten, føiede jeg Tuxen og anvendte Stenene nede i Jorden, da de ikke kunde bruges over Jorden. Min Tak for denne Imødekommenhed blev, at vedkommende Murstensleverandør i Rigsdagen udtalte Følgende ligeoverfor sine Venner: »Der kan De see, hvorledes man bliver behandlet! Det ene Aar kasserer man mine Mursten, og det andet Aar modtager man dem og bruger dem!«

Meldahl opførte ogsaa tinghuset i Randers:

»Thing- og Arresthuset i Randers var atter et af de økonomisk forpinte Foretagender under Licitationsforholdet. Ved Hjælp af Konducteur Mathiesen, der ofte var lidt streng og ikke let at arbeide sammen med, men som man høiagtede, gennemførtes det. ... Jeg undredes over at kunne faa Murerentrepreneuren til at udføre dette

Murararbejde for de lave Tilbud og maatte derfor gjøre Formerne saa tarvelige.«

»Ved dette Arbeide førtes jeg første Gang til Samvirken med Estrup, der som Amsraadsmedlem var i Byggeudvalget; da han saa mit Licitationsapparat med trykte Blanketter m.v., Conditioner, viste han mig strax Tillid og Støtte.«

Ved opførelsen af en tilbygning til Statens sindssygehospital i Nørrejylland anvendte *Meldahl* nye licitationsformer, som gav lettere adgang for alle entreprenører, og indførte direkte indkøb, hvor disse kunne bringe væsentlige fordele, såsom indkøb hos de finske skippere — gulvbrædder ved direkte køb fra lagrene i Gøteborg.

De praktiske erfaringer, som *Meldahl* høstede gennem de mange byggerier, samlede han i en fortræffelig — både praktisk og teoretisk — bog: »Om Byggeforetagenders Gjennemførelse ved Licitation, Veiledning for Architechter og Bygherrer« (1867).

Meldahl siger i forordet:

»Da jeg under min Virksomhed som Bygmester jevnlig har maattet udbyde større Bygningsarbeider og Materialpræstationer ved Licitation, og da vor Literatur, saavidt jeg har kunnet bringe i Erfaring, ligesaa lidt som Læreanstalterne tilbyde nogen Veiledning til Byggeforetagenders Gjennemførelse ved systematisk Anvendelse af Licitation, saae jeg mig nødt til under mangehaande ofte vanskelige og forskjelligartede Forhold at tilvejebringe et saa hensigtssvarende Licitationsapparat, som det var mig muligt.«

Og i optegnelserne skriver *Meldahl*:

»I disse Dage løber en lille Bog af Stabelen fra min ringe Haand, »Om Licitation«, 10 Aars Arbeide og 20 Aars Erfaring; den seer tarvelig ud, men indeholder destomere Visdom. Man aner ikke, at dette lille Skrift er fra 1863, og at det egentlig nu kun fremkommer, for at vise indbildske Ministre, der troe, at de have Kendskab til Bygningsvæsenet, fordi de ved en Anden have ladet bygge en Kostald muligen endog en Lade eller Svinesti, at de dog muligen ikke forstaae sig saa meget paa Bygningsvæsenet, som de bilde sig ind.«

Meldahls bog indeholdt en række formularer, der omfatter:

Conditioner for Overtagelse i samlet *Entreprise* af et Byggeforetagende.

Hovedconditioner for Leverance af Materialier.

Særlige Conditioner for *Materialleverancer*, Materialier til Brolægningsarbeider, Vejanlæg og Fundamentarbeider, Leverancer af Mursteen, Tagsteen, Kalk, Cement, Muursand, Sandsteen, Træmateriale, Kobberplader, Trappe- og Sokkelsteen.

Hovedconditioner for *Udførelse af Arbeider*.

Særlige Conditioner for *forskjellige Arbeider*, der staar i Forbindelse med et Byggeforetagende, for Jordarbeide og Bortkørsel af Fyld, Brolæggerarbejde og Makadamisering, Steenhuggerarbejde, Murerarbejde o.s.v.

Kommissionen af 1888.

Indenrigsministeriet nedsatte i 1888 efter forhandling med Kirke- og Undervisningsministeriet, Krigsministeriet og Marineministeriet en kommission, som skulle undersøge, hvorledes licitationer ville være at anvende på den heldigste og fordelagtigste måde ved udførelsen af statens byggeforetagender og andre forhold, som står i forbindelse hermed.

Det var naturligt, at professor *F. Meldahl* blev udpeget som formand for kommissionen, hvis øvrige medlemmer var arkitekt *Vilh. Friedrichsen*, oberst *E. C. L. Koefoed*, oberstløjtnant *A. J. C. Keyper* og stadsarkitekt *Fenger*. Kommissionen afgav betænkning i 1889 (169 s.).

Kommissionsbetænkningen giver en redegørelse og vurdering af den tids anvendelse af licitation:

»... Dette Spørgsmaal har ofte været Genstand for Undersøgelser, og det er blevet besvaret paa de forskelligste Maader. Nogle holder for, at Licitation ikke bør anvendes. Af Hensyn til den mødende Konkurrence blive nemlig de bydende ofte tvungne til at fremkomme med Bud, som er lavere end dem, de ville have fremsat ved Bortakkordering af vedkommende Præstation underhaanden, hvilket vil kunne komme til at gaa ud over Præstationens Godhed. Denne Mening henviser derhos til, at Licitationen er skadelig for Arbejderne og Haandværkerne, idet den antagne Entreprenør for selv at kunne faa nogen Fortjeneste bliver nødsaget til at trykke den Betaling, disse skulde have, ned til det mindst mulige, og mere end rigtigt er. Og dette vil let føre til, at Præstationens Godhed lider.

Den modsatte Mening hævder derimod, at Licitation bør anvendes overalt, hvor det er muligt; i hvert Tilfælde, hvor 2 eller flere Personer kunde yde den samme Præstation, bør de begge eller alle have Adgang dertil. Derved tilfredsstilles den frie Konkurrences Krav, og man beskyttes mod ublu Fordringer — Den Indvending, at Prisen trykkes paa det ydedes Godheds Bekostning, mødes med, at Arbejdsgiveren kan anvende Kontrol, som kan afvise eller kassere mindre gode Ydelser, samt fordre Sikkerhed stillet, til hvilken han kan holde sig i Tilfælde af Misligholdelse. Og med Hensyn til den Indvending, at Licitation er skadelig for Arbejderne og Haandværkerne, bemærkes, at dette i hvert Fald kun kan være berettiget i Tilfælde, hvor et Arbejde udbydes i samlet Entreprise, men at denne Udbydelsesmaade ikke er absolut nødvendig, idet alle — eller i hvert Fald de fleste — Arbejder og Ydelser, og under større Forhold, endog ofte Dele af disse, vil kunde deles i Parceller efter de enkelte Haandværk, men naar dette sker, gives der netop de mindre Haandværkere m. fl. Lejlighed til at gøre sig gældende, og der bydes saaledes ved Licitation den mindre bemidlede dygtige Mand en Lejlighed til at arbejde sig frem, som ellers vanskeligt vil forekomme.

Imellem disse modsatte Anskuelser staar endelig den, at Licitation

som Regel bør anvendes, men at der dog gives en Række Tilfælde, hvor denne Udbydelsesmaade maa anses for uheldig eller upraktisk.

Kommissionen har enstemmigt besluttet at udtale sig for, at Licitationen benyttes under denne sidste Form.

Faktisk har Licitation ogsaa vundet Indgang i alle Lande om end i noget forskelligt Omfang og under tildels forskellige Former. Det viser, at de Goder, den frembyder, ere fundne at være saa store, at de langt opveje de Ulemper, som klæber derved.

Hvad særlig angaar det Spørgsmaal, om Licitation bør anvendes ved Statens Byggeforetagender og ved Materialeanskaffelser til disse, have de samme hinanden modsatte Meninger været hævdet og de have til forskellige Tider ogsaa fundet udtryk under Forhandlingerne i Rigsdagen.«

Betænkningen foreslog: »Kun skriftlig Licitation maa anvendes«.

Kommissionen var dog klar over, at en sådan regel, der forbød anvendelse af mundtlig licitation, ville være en nydannelse.

»Det synes nu ogsaa ganske naturligt at give den skriftlige Licitation Fortrinet. Den meget væsentlige Ulempe klæber nemlig ved den mundtlige Licitation, at det altid er usikkert, om det afgivne laveste Bud er tilstrækkelig vel overvejet, eller om ikke den Bydende, dreven af Øjeblikkets Spænding, naar Bud og Underbud følge Slag i Slag, og af den urigtige Antagelse, at man altid kunne gaa lidt lavere end den, som sidst har budt, er gaaet for lavt, saa lavt, at han enten maa lide Tab ved Overtagelsen af Entreprisen, eller, hvis han vil undgaa dette, maa levere en Præstation, som ikke tilfredsstiller de af Licitanten stillede Fordringer.«

Kommissionen, der ogsaa havde indhentet oplysninger om licitationsforhold i andre lande, afsluttede betænkningen med 3 forslag:

I. Forslag til Bestemmelser for Statens Functionærer om Gjennemførelse af Statens *Bygningsarbejder eller dermed i Forbindelse staaende Materialeleveringer* ved offentlig eller bunden Licitation eller ved Akkord.

II. Forslag til almindelige Betingelser for Overtagelse af Udførelse af Statens *Bygningsarbejder* ved offentlig eller bunden Licitation.

III. Forslag til almindelige Betingelser for Overtagelse af *Materialeleveringer til Statens Bygningsarbejder* ved offentlig Licitation.

Rigsdagsdebat i slutningen af det forrige århundrede.

Spørgsmålet om, hvorvidt der skulle anvendes licitation ved statens byggeforetagender, blev drøftet på rigsdagen i 1886—87 og 1887—88. Modstanderne fremhævede navnlig, at licitation var skadelig for arbejderne og håndværkerne, idet den antagne entreprenør for selv at få nogen fortjeneste, blev nødsaget til at trykke

betalingen til arbejderne og håndværkerne ned til det mindst mulige. Staten har pligt til ikke at se på den økonomiske fordel, som licitation kan skaffe statskassen, men skal i første række se på arbejdernes tarv. Tilhængerne af licitationssystemet henviste til den frie konkurrences krav og beskyttelse mod ublu fordringer. Som værn mod for ringe løn til arbejderne og håndværkerne foreslog man, at staten undlod at udbyde i samlet entreprise til en hovedentreprenør, og i stedet skulle udbyde entreprisen fagvis. Kommissionen af 1888 besluttede sig enstemmigt for at anbefale anvendelsen af licitation, og de indhentede oplysninger viste, at dette også var den sædvanlige udbydelsesmåde, omend under forskellige former, i Belgien, Frankrig og Tyskland, idet der dog fandtes en række tilfælde, hvor denne udbydelsesmåde måtte anses for uheldig og upraktisk.

Det var modstanderne af licitationssystemets anvendelse, som påny rejste diskussionen på rigsdagen. I 1891 fremsatte de socialdemokratiske folketingsmænd *Harald Jensen*, *Hørdum* og *P. Holm* forslag til lov angående arbejds løn og arbejdstid ved licitationer over offentlige arbejder. Hovedindholdet var, at der ved udbydelse i licitation af stats- eller kommunale arbejder i konditionerne skulle fastsættes en efter arbejdets beskaffenhed eller fagenes priskuranter passende minimaldagløn eller minimal akkordpris for de arbejdere, som var antaget til arbejdets udførelse. Hensigten var at søge at forhindre, at arbejderne udnyttedes alt for hensynsløst ved udførelsen af disse arbejder. Under første behandling fremdrog *Harald Jensen* en række eksempler på misbrug:

En købmand i Randers havde taget en leverance af uniformsfrakker til jernbanepersonalet i entreprise. Efter licitationen var prisen så billig, at den var 2 kr. under den betaling, som fagets priskurant garanterede arbejderne pr. frakke.

En mester havde taget i entreprise at udføre ca. 700 kapper til jernbanefolk. Disse kapper var i svendenes priskurant opført til 6 kr. pr. stk., således at en sådan kappe, hvis den blev bestilt hos en skræder, ville koste omtrent det dobbelte at få syet. Alligevel havde entreprenøren ved licitationen tilbudt at levere kapperne for 3 kr. 39 øre pr. stk.

Harald Jensen citerede en udtalelse af konseilspræsident *Estrup* i landstinget i 1887: »Det kan ikke nægtes, at der ved bortlicitation af arbejder hæfter den ulempe, at entreprenørerne og underentreprenørerne kan benytte sig af et rigeligt arbejdsmarked, d. v. s. af, hvad vi kalder arbejdsløshed, til uforholdss-

mæssigt at trykke arbejdspriserne ned. Også jeg betragter dette som en ulykke.«

Indenrigsminister *Ingerslev* var ikke uenig i, at der ved licitationssystemet hæftede ulemper, men var betænkelig ved en lovgivning af den pågældende art. Forslaget henvistes til et udvalg, som imidlertid afsluttede sine forhandlinger i 1892 uden at føre sagen videre. Forslaget fremsattes påny i de følgende rigsdags-samlinger 92/93 og 93/94 samt 94/95. Den ²⁶/₃ 1895 afgav det af Folketinget nedsatte udvalg endelig betænkning over forslaget. Flertallet henstillede i stedet for en lovgivning om disse spørgsmål at opfordre regeringen til at arbejde henimod den sikkerhed i arbejdsforholdene, som lovforslaget tilsigter. Man fremhævede, at alle vistnok kunne være enige om, at der ved udbydelse af licitation i offentlige arbejder bør drages den størst mulige omsorg for, at de derved sysselsatte arbejdere ikke utilbørlig udnyttes gennem et vederlag, der ikke står i forsvarligt forhold til deres arbejde.

Dette spørgsmål har unægtelig fundet sin løsning ad en helt anden vej, gennem de faglige organisationers virke.

I 1894 fremsatte ministeren for offentlige arbejder, *Ingerslev*, i Folketinget forslag til lov om bestyrelse af statens under de civile ministerier hørende bygningsvæsen, der bl. a. foreslog oprettelsen af en fælles bygningsdirektør. De offentlige arbejder »agtes for fremtiden i større omfang end hidtil udbudte til licitation på grundlag af de retningslinier, som var angivet i betænkningen fra 1889«. Forslaget indeholdt ikke alene en instruks for statens funktionærer under de civile ministerier om gennemførelsen af statens bygningsarbejder (husbygning) og dermed i forbindelse stående materialleveringer ved licitation, men også »Almindelige betingelser for overtagelse og udførelse af husbygningsarbejder under de civile ministerier ved offentlig eller bunden licitation«, og endelig »Almindelige betingelser for overtagelse af material-leveringer til bygningsarbejder under de civile ministerier ved offentlig eller bunden licitation«. Det er af interesse at fremhæve, at lovforslaget fastsatte, at ved bunden licitation *skal* det laveste konditionsmæssige tilbud ubetinget antages.

Forslaget gik i udvalg, der imidlertid ikke nåede at afgive betænkning. Det fremsattes igen i de følgende samlinger, senest i 1897, med samme resultat. Forslaget har derefter været skrinlagt.

Erhvervenes reformkrav.

Da kommissionsbetænkningen fra 1889 og forhandlingerne på rigsdagen i firserne og halvfemserne ikke førte til nogen lovgivning om licitation, måtte erhvervene selv kæmpe for rimelige vilkår.

Fællesrepræsentationen for Dansk Industri og Håndværk fremsatte til stadighed hvasse bemærkninger om licitationsvæsenet og rettede i årene fra 1891 til 1905 en række henvendelser til regeringen for at opnå reformer. Den henstillede, at de offentlige licitationer blev udbudt fagvis.

I 1906 nedsattes et udvalg til overvejelse af licitationsforholdene med højesteretssagfører *Frits Bülow* som formand, og i 1910 et udvalg med kreditforeningsdirektør *P. Poulsen* som formand. Udvalget behandlede 149 licitationsbetingelser og andre dokumenter, som Indenrigsministeriet havde tilsendt *Fællesrepræsentationen* til erklæring. Udvalget delte sig i en række underudvalg og samarbejdede med et tilsvarende udvalg fra handelsstanden, der havde modtaget det samme materiale. Efter to års forløb afgav udvalget i 1912 en betænkning, der videresendtes til ministeriet.

Der førtes senere en række forhandlinger med Ministeriet for offentlige arbejder. Disse resulterede i 1915 i en ny udgave af A. B., der indeholdt bestemmelse om, at tvistigheder skulle afgøres ved voldgift. I 1917 udskev Entreprenørforeningen en prisopgave med følgende ordlyd: »Der ønskes et forslag til en ordning af licitationsvæsenet af en sådan beskaffenhed, at det i lige høj grad varetager bygherrens og entreprenørens interesser«. Der indkom ialt 9 besvarelser, men ingen frugtbare forslag.

I 1923 indvilligede Ministeriet for offentlige arbejder i, at større statsarbejder i fremtiden ville blive udbudt fagvis.

I 1924 udarbejdedes som et supplement til A. B. »*Vedtægter angaaende Arbejder og Leverancer*«, der på forskellig måde udfyldte visse mangler ved de almindelige betingelser.

I 1928 nedsattes på initiativ af ingeniør *K. V. Koch* et udvalg, der skulle søge at tilvejebringe bedre licitationsvilkår. Udvalget rejste navnlig 2 spørgsmål: 1) Hvorledes sikres det, at afholdelse af licitation foregår på en sådan måde, at såvel licitant som tilbudsgiver er vis på fair behandling? 2) Under hvilken form bør

der tillægges tilbudsgiveren en betaling for det arbejde, der lægges i afgivelsen af tilbud?

Allerede i 1921 havde Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Håndværk ønsket en lovgivning om licitationsforholdene. Oldermænd *Claus J. Olsen* og tømrmester *P. G. Franzen*, der var valgt som medlemmer af næringslovskommissionen, der blev nedsat i 1921, og som afgav betænkning i 1926, fremhævede overfor kommissionen, at næringsloven ikke var fulgt med tiden: »Licitationsspørgsmålet og de vilkår, hvorunder licitationer foregår her i landet, bør tages op til drøftelse. Forholdene trænger i høj grad til reformation. Derfor er det betimeligt, at man også tænker på denne side af næringslivet, fordi det bør være lovens opgave at forsvare de små og svage, da disse ikke har kræfter nok til at forsvare sig selv«.

Men herudover indeholdt næringslovskommissionens betænkning intet om licitation.

Efter krisen, der indtrådte i september 1931, og som medførte dårlige tider for håndværkerne, blev licitationsproblemerne påny brændende. Fra såvel den jyske som den københavnske afdeling af fællesrepræsentationen blev der fremsat ønske om en særlig lovgivning. Der fremkom i 1933 en henvendelse fra amtsforeningerne i Aarhus, Randers og Viborg, ledsaget af »Udkast til Lov om Licitationer over Haandværker-Entrepriser«:

§ 1.

De i denne Lov indeholdte Forskrifter gælder for alle Licitationer. Som Licitation betragtes ethvert Tilfælde, hvor 2 eller flere Haandværkere foranlediges til at give Tilbud paa Udførelsen af samme Arbejde eller Leverance, uanset om Tilbudene indkaldes ved offentlig Licitation, bunden Licitation eller ved Prisforespørgsler.

For enhver Licitation gælder de af Akademisk Arkitektforening, Dansk Ingeniørforening og Fællesrepræsentationen for Dansk Haandværk og Industri i August 1927 overensstemmende med Ministeriet for offentlige Arbejders almindelige Betingelser vedtagne Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer og de af Ministeriet for offentlige Arbejder den 20. December 1927 approberede Regler for Akademisk Arkitektforening og Fællesrepræsentationen for Dansk Haandværk og Industris Voldgiftsret — dog med de i § 16 nævnte Ændringer og Tilføjelser.

§ 2.

Naar en Køber fra en Haandværker har modtaget et Tilbud paa Udførelsen af et Arbejde eller en Leverance, hvis Værdi ligger over Kr. , maa nye Tilbud paa samme Arbejde eller samme Leverance kun indkaldes eller modtages ved Afholdelse af en Licitation, som da er underkastet de i denne Lov indeholdte Forskrifter.

§ 3.

Ved enhver Licitation skal de forskellige Haandværkerfags Præstationer udbydes hver for sig, og der skal for hvert Fag oprettes Licitationsdokumenter, hvori den udbudte Leverance er beskrevet saa nøje, at der ikke kan være Tvivl om Leverancens Omfang og de tilhørende Materialers Kvalitet. Præstationer, som ikke forud kan beregnes — saasom Efterreparationer paa Nybygninger o. lign. — maa saaledes ikke være indbefattet i Leverancen. Licitationsdokumenterne skal være ledsagede af fornødne Hovedtegninger, Detailtegninger og Prøver. Beskrivelsen af de anvendte Materialers Kvalitet og Dimensioner skal være saa detailleret, at det ikke overlades de Bydende selv at udføre Beregninger, som normalt henhører under en projekterende Arkitekts eller Ingeniørs Arbejde.

§ 4.

I Licitationsdokumenterne skal angives Tid og Sted for Tilbudenes Aflevering. Der skal gives de Bydende en rimelig Frist — mindst 8 Dage — til Udregning af Tilbudene. Tilbudene skal afleveres i lukket Kuvert. Aabningen af Tilbudene skal ske samtidigt og i Overværelse af de Bydende, som maatte ønske at være til Stede.

§ 5.

I Licitationsdokumenterne skal findes en nøjagtig Angivelse af, hvorledes Betalingen for den udbudte Leverance vil finde Sted. Licitationen maa under ingen Omstændigheder benyttes til at skaffe Licitanten en Finansiering af Leverancen.

§ 6.

Licitanten maa kun modtage Tilbud fra og overdrage Leverancer til selvstændige Næringsdrivende, der har løst *Næringsbrev*, og som *ikke nyder Understøttelse* af det offentlige, og som kan dokumentere, at de ikke staar som *Medlem af en faglig Arbejderorganisation*.

§ 7.

Afholdelse af en Licitation maa kun finde Sted efter forud indhentet Tilladelse hos Politimesteren i den By, hvor Licitanten har sin Bopæl (paa Landet: hos Sognefogeden). Tilladelsen gives, naar de fremlagte Licitationsdokumenter efter Politimesterens (Sognefogedens) Skøn er i Overensstemmelse med Fordringerne i foranstaaende § 3, og naar Licitanten hos Politimesteren (Sognefogeden) har stillet Sikkerhed for Betaling af et Beløb, som efter Politimesterens (Sognefogedens) Skøn vil være tilstrækkeligt til Dækning af de i § 9 nævnte Afgifter.

§ 8.

De indkomne konditionsmæssige Tilbud, som ligger mere end 10 pCt. under det midterste Tilbud, lades ude af Betragtning, hvorefter Licitanten kan antage et af de øvrige konditionsmæssige Tilbud eller forkaste dem alle. Hvis der indkommer et lige Antal Tilbud, beregnes efter Middelværdien af de 2 midterste Tilbud.

§ 9.

Til Dækning af Omkostninger ved Afgivelsen af Tilbud skal Licitanten inden 3 Dage efter Licitationens Afholdelse til paagældende Fags Organisation yde en Betaling for de Tilbud, som er konditionsmæssige og ligger indtil 10 pCt. under eller over det midterste Tilbud. Betalingen fastsættes efter følgende Skala:

3 pCt. af det midterste Tilbud, naar dette ikke overstiger Kr. 10,000,00.

Tillæg: Kr. 50,00 for hver yderligere paabegyndt Kr. 10,000,00 indtil Kr. 100,000,00.

Tillæg: Kr. 25,00 for hver yderligere paabegyndt Kr. 10,000,00.

Minimum: Kr. 10,00 for hvert af de Tilbud, som i Henhold til foranstaaende er berettiget til Betaling.

§ 10.

Hvis Licitanten ikke ønsker at antage et af de indkomne Tilbud, eller hvis det udbudte Arbejde af anden Grund ikke kommer til Udførelse, skal han give de Bydende skriftlig Meddelelse herom, hvorefter Tilbudene er annullerede.

Licitanten skal dog betale det i § 9 anførte Licitationsgebyr.

Licitanten kan herefter ikke forskaaffe sig nyt Tilbud eller overhovedet lade det engang udbudte Arbejde udføre uden ved at afholde ny offentlig Licitation, for hvilken der betales nyt Gebyr i H. t. § 9.

§ 11.

Naar Licitanten udsteder Transporter paa Betalingsmidlerne, skal dette ske til samtlige Haandværksmestre, hvis Tilbud er antaget, og i et Forhold, der svarer til de antagne Tilbudssummers størrelser.

§ 12.

De Tilbudsgivende skal udregne og indgive deres Tilbud under frie Konkurrenceforhold.

§ 13.

Saafernt en Tilbudsgivende mener, at Licitationsdokumenterne ikke er i Overensstemmelse med Bestemmelserne i nærværende Lov, kan han klage herover til sin faglige Organisation eller til den lokale Afdeling af »Fællesrepræsentationen for dansk Haandværk og Industri« eller »Haandværkernes Sammenslutning«.

Hvis Modtageren af Klagen finder denne berettiget, skal Klagen videresendes til Licitanten senest 5 Dage før Licitationsdagen med Angivelse af de ønskede Ændringer. Efterkommes Anmodningen om en Ændring ikke, kan Klageren gennem Myndighederne forlange Licitationen udsat indtil endelig Ordning er truffet. Om fornødent afgøres Uoverensstemmelserne ved den i § 14 nævnte Voldgift.

§ 14.

Til Afgørelse af Tvistigheder mellem Licitanten og de Tilbudsgivende skal efter Forlangende af en af Parterne nedsættes en stedlig Voldgiftsret, hvortil hver af Parterne vælger en uvildig Mand. Voldgiftsmændene vælger selv en retskyndig Opmand. Hvis de ikke kan enes om dette Valg, udpeges Opmanden af Politimesteren.

Udgifterne ved denne Voldgift afholdes af den af Parterne, som Voldgiftsretten anser for forpligtet hertil.

§ 15.

Overtrædelse af denne Lov kan af Myndighederne straffes med Bøder efter Omstændighederne fra Kr. 10,00 til Kr. 5000,00.

§ 16.

I »Almindelige Betingelser« foretages følgende Ændringer:

I § 7 tilføjes efter 2. Stykke:

Til Udførelse af Haandværksarbejde maa Entreprenøren kun anvende faglærte Arbejdere, og der maa kun anvendes 1 Lærling sammen med en arbejdende Mester eller Svend og iøvrigt kun 1 Lærling for hver 2 Svende.

I §16 tilføjes efter sidste Stykke:

Dersom Forholdene efter Entreprenørens Skøn kræver det, maa Bygherren stille en Sikkerhed for Opfyldelsen af Betalingen for Arbejdet.

I § 19 tilføjes efter sidste Stykke:

I Tilfælde af Tvistigheder af teknisk eller økonomisk Natur, som er af mindre Omfang og kræver en hurtig Afgørelse, kan Parterne — hvis de er enige derom — nedsætte en stedlig Voldgiftsret, hvortil hver af Parterne vælger en uvildig Mand. Voldgiftsmændene vælger selv en retskyndig Opmand. Hvis de ikke kan enes om dette Valg, udpeges Opmanden af den stedlige Politimester. Denne Voldgiftsrets Kendelse er endelig.

§ 20 udgaar.

Fra arkitektside fandt man det »fristende at udtale, at en eventuel lovfæstning på dette grundlag fuldkommen vil standse alle licitationer, og så ville en eneste sætning f. eks. som »al licitation, derunder prisforespørgsler, er forbudt« være mere end tilstrækkelig«. På fællesrepræsentationens delegeretmøde i Aalborg 1934 forkastedes tanken om at indsende forslaget til rigsdagen med 210 stemmer mod 46, medens 6 stemmesedler var blanke. Handelsminister *Hauges* stilling til forslaget var klar: »Sagen må håndværkerne selv klare«.

I 1934 fremkom de af oldermænd *Esper Eising* udarbejdede »Retningslinier ved udarbejdelse af licitationsbestemmelser vedrørende håndværker-entrepriser«, der sigter på gennem anmeldelse til organisationerne, regulering af tilbud m. v. at undgå, at de bydende udsættes for ubillig konkurrence med tilbud, der ikke yder rimelig dækning for omkostninger.

Licitationsprincipperne hører til de spørgsmål, som også *Ingeniørforeningen* med visse mellemrum har diskuteret fra foreningens barndom. Det var *Alex. Foss*, som i 1894 samlede de besværinger, der i årenes løb havde været fremført. Entreprenørerne var afhængige af de kontrollerende ingeniører på de afgørende punkter. Da man overfor Den tekniske Forening før Ingeniørforeningens tilblivelse prøvede at rejse spørgsmålet, fik man svaret: »Nej, de nuværende betingelser er aldeles udmærkede. Der er ikke en paragraf, ifølge hvilken vi ikke kan hænge entreprenøren«. *Alex. Foss* forsøgte at gøre begribeligt, at entreprenøren sikkert ikke lod sig hænge gratis.

De ensidige krav fandtes f. eks. i »Almindelige Betingelser for

Leverancer til eller Arbejder for De Danske Statsbaner«, hvori det hed: »Afgørelse af, om leverancen eller arbejdet er konditions-mæssigt eller ej, træffes udelukkende af Statsbanerne, således at disses medkontrahenter er pligtig i enhver henseende at underkaste sig denne afgørelse og ikke med gyldighed kan lade foretage kontrabesigtigelse eller oversyn af udmeldte mænd eller bringe sagen for domstolene.«

Foss fremhævede, at den hensynsfulde behandling, entreprenøren kunne gøre regning på i statsinstitutioner og kommunale myndigheder, kunne han ikke altid regne med var tilstede hos private, der måske kun en enkelt gang i deres liv benyttede betingelser, skåret over samme læst. Den nye tids opfattelse var, at den, der lader et projekt udarbejde, også påtager sig et vist ansvar. Beskrivelser og betingelser var tit affattet i så vage og lidet vejledende udtryk, at det var umuligt at lægge nøjagtige og forsvarlige beregninger til grund for de indhentede tilbud. Ingeniørforeningen kastede sig nu ud i en kamp mod dette system og gjorde det med stor energi og dygtighed.

I 1894 nedsattes et udvalg til at behandle licitationsspørgsmålet. Udvalget ledes af borgmester *C. K. Øllgaard*, og det afgav i 1895 en betænkning, der indeholdt forslaget til Ingeniørforeningens betingelser for arbejder og leverancer. Samme år meddelte Københavns magistrat, at den agtede at lægge betingelserne til grund for licitationer, og i løbet af de påfølgende år blev disse antaget af de forskellige ministerier, alene med de ændringer, som de særlige forhold gjorde nødvendige.

Også *handelsstanden* følte sig stærkt ramt af licitationsvilkårene.

På handelsmødet i København i 1899 blev konditioner for licitationer over leverancer drøftet, idet »den måde, hvorpå der blev udbudt til licitation, var sådan, at det næsten var under handelsstandens værdighed at gøre tilbud«. Ved delegeretmødet i Skanderborg i 1896 blev der nedsat et udvalg, som skulle udarbejde et forslag. Handelsmødet vedtog at rette henvendelse til de forskellige ministerier om, at konditioner for præstationer til stat og kommune affattes så klart og tydeligt som muligt for at forebygge misforståelser, at de forlangender, der stilles, er sådanne, at de virkelig kan gennemføres, og ensartede for de forskellige institutioner over hele landet, at tilbudene åbnes offentligt, og at der i

alle tilfælde forbeholdes leverandøren adgang til også at gøre sin ret gældende i tilfælde af uoverensstemmelser.

Det blev samtidig fremhævet, at den eneste rigtige måde var offentlig licitation, hvor det laveste bud kom i betragtning.

Licitationskommissionen af 1943.

Det måtte imidlertid stå klart, at en licitationsordning, der blev udarbejdet af håndværkerne og entreprenørerne, uden medvirkning af bygherrer og bygherrerepræsentanter, ikke kunne forventes modtaget med ublandet begejstring. Bygherrerne fandt det stridende mod licitationens hovedformål — at fremkalde markedets billigste pris —, såfremt tilbudsgiverne på forhånd traf konkurrencebegrænsende aftaler. Håndværkerne og entreprenørerne hævdede på deres side, at konkurrencen var gået over gevind. Man var havnet i »*licitationsuvæsenet*«.

Handelsministeriet nedsatte derfor i 1943 en kommission, som fik til opgave at undersøge de fremgangsmåder, der almindeligt blev anvendt ved afgivelse af tilbud ved licitationer, samt til at fremkomme med forslag til en ordning gennem lovgivning eller på anden måde.

Foruden forskellige repræsentanter for bygherrer og entreprenører var der i den 29 mand store kommission repræsentanter for forskellige offentlige myndigheder, arkitekter, ingeniører og sagførere. Priskontrolrådets formand, professor, dr. jur. Kr. *Sindballe* blev udnævnt til kommissionens formand.

Betænkningen, der blev afgivet i 1945, resulterede ikke i et lovforslag, men i neutrale henstillinger med hensyn til udformning af håndværkerorganisationernes vedtægter om drøftelse af licitationsgrundlaget, regulering af licitationsbud, beskyttelse af underhåndsbud, beskyttelse af licitationsbud, udregningsvederlag samt forbud mod deltagelse i visse licitationer.

Betænkningen gav direkte anvisninger på, hvorledes vedtægterne kunne udformes, og i betragtning af, at betænkningen blev vedtaget eenstemmigt af den alsidigt sammensatte kommission, måtte disse henstillinger virke med betydelig vægt.

Resultatet blev da også, at Handelsministeriet pålagde priskontrolrådet at følge kommissionens synspunkter ved gennemførelsen af prislovens eller nu monopollovens regler om konkurrencebegrænsende aftaler på licitationsvæsenets område.

A. B. (1951).

Det var Ingeniørforeningen, som i 1895 tog initiativet til A. B. Allerede i disse tog man stilling til udbydelse af arbejder og leverancer i licitation. Det samme var tilfældet i de nye udgaver i 1915 og 1927.

Ved den sidste revision af A. B. i 1951 blev bestemmelserne om licitation udvidet betydeligt. De blev tillige bedre systematiseret. De to første paragraffer handler om henholdsvis bygherrens udbud og entreprenørens tilbud og licitation.

§ 1.

Bygherrens udbud.

Stk. 1. Bygherrens udbud i licitation skal være ledsaget af de fornødne beskrivelser og tegninger og af oplysning om, hvorvidt arbejdet udbydes i offentlig eller i bunden licitation, og om tiden og stedet for licitationen.

Stk. 2. Endvidere skal der ved private husbygningsarbejder, som under opførelsen finansieres midlertidigt gennem byggelån, foreligge en finansieringsplan, der indeholder fyldestgørende oplysninger om, hvorledes byggeforetagendet forventes finansieret, herunder, hvorvidt der forventes statslån og i så fald af hvilken størrelse.

Stk. 3. Dersom bygherren giver en af de bydende oplysninger, som supplerer det udleverede licitationsmateriale, skal han omgående meddele de samme oplysninger til andre ham bekendte interesserede.

Stk. 4. Forinden licitation afholdes, bør det være klargjort, hvilke af reglerne i den i overensstemmelse med prisloven til enhver tid bestående licitationsordning der er gældende for licitationen.

Stk. 5. Udbydelse af et arbejde i ny licitation må først finde sted, efter at bygherren har givet deltagerne i den foregående licitation skriftlig meddelelse om, at denne er annulleret.

§ 2.

Entreprenørens tilbud og licitation.

Stk. 1. Tilbudene skal, hvis det forlanges, udfærdiges på dertil af bygherren leverede blanketter, eller efter en nærmere angiven ordlyd.

Stk. 2. Tilbudene skal foruden de udtrykkelig fortrede opgivelser indeholde de bydendes navne, adresser og underskrifter. Når flere i forening giver tilbud, er dette bindende een for alle og alle for een. Dersom der foruden på det samlede arbejde tillige forlanges tilbud på dele deraf, kan tilbudet indeholde angivelse af, om det gælder enkelte af de angivne ydelser, eller om kun det samlede bud er gældende.

Stk. 3. Såfremt tilbudet foruden en samlet sum skal indeholde enhedspriser, kommer disse, med mindre andet særligt er bestemt, kun til anvendelse ved betalingsregulering på grund af større eller mindre ydelser end af bygherren angivet, medens ellers alene den samlede sum er bindende.

Stk. 4. Tilbudene åbnes til forud fastsat tid i overværelse af de

bydende, der giver møde. Efter at tilbudenenes åbning er påbegyndt, modtages ikke flere tilbud.

Stk. 5. Ved offentlig licitation er bygherren berettiget til at vælge mellem samtlige indkomne tilbud eller forkaste dem alle.

Stk. 6. Ved bunden licitation har bygherren, med mindre andet udtrykkeligt er fastsat, valget mellem at antage det billigste tilbud eller forkaste dem alle ved meddelelse til deltagerne (annullere licitationen). Hvis bygherren har opfordret de bydende til at afgive alternative tilbud (tilbud om arbejdets udførelse på anden måde end den i udbudet angivne), er han dog tillige berettiget til at antage et hvilket som helst af de indkomne alternative tilbud. Dersom bygherren ikke har opfordret til afgivelse af alternative tilbud, men sådanne dog forekommer, kan de kun antages, efter at licitationen er annulleret.

Stk. 7. Den, hvis tilbud ikke antages, kan forlange, at tilbud samt tegninger, beregninger og beskrivelser, som han har ladet udarbejde, tilbageleveres.

Henvisninger og noter.

Det er næppe helt tilfældigt, at det blev *Christian IV*, levende interesseret for byggeri og initiativtager til opførelsen af en række monumentale bygningsværker, som blev den første konge, der gav forskrifter om bygning og vedligeholdelse af kirkerne.

I *Christian IV's* forordning af 12/9 1621 om kirkens indkomst og bygning fastsatte han »skal och alt, hvis til kirkens fornødenhed behøfvig, indkiøbis for det beste kiøb mueligt och icke dyrere got-giøris, end som det i en de nermiste kiøbsteder af andre kand be-kommis«.

Denne bestemmelse ændres i den store reces af 27/2 1643, I-4-71: »Materialia kiøbis i rette tide. Alle materialia oc andet til kirkens bygning, flikning oc fornødenhed skal i rette tide med beste kiøb kiøbis, oc deris bevis tagis, som det selge, ved tal, vegt og maalt, hvor meget oc hvor dyre etc.« — og I-4-76: »Monopolium. Ingen maa hafve monopolium, at en allene kirkerne nogen vare maa selge eller lefvere, meden være kirkevergerne frit at søge beste kiøb, hvor dennem lyster. Dog dersom kirkens forsvar for got anser med en dannemand i nogen kiøbsted at handle paa gantske herrids vegne, det være hannem frit fore, dog at goede vare lefveris oc for saa billigt som anden steds best hafvis kand, ti af hvad som helst aarsage nogen lefverer noget til kirken, da skal det dog i regenskabet ei videre got giøres end got kiøb anden steds hafvis kand«. —

Bortset fra overskriften går den ordret igen i *Christian V's Lov* (1683) 2-22-66. I sin kommentar til lovstedet udtaler *C. D. Hedegaard* i 1775, *Den danske Kirke- eller Geistlige Ret* II s. 1199: »Nu.... stilles til offentlig *Licitation* for den, som vil giøre det for det mindste«.

Christian Brorson, Forsøg til den anden Bogs Fortolkning (1801) III s. 621 uddyber det: »Nu forfattes oftest Overslag paa Materialierne og Arbeidslønnen. Begge Dele stilles derpaa under eet til offentlig *Licitation*, og Forsigtigheden tilraader, i det ringeste ved de vigtigere Foretagender, at Budet bifaldes ved høiere Stadfæstelse....«

Johan Hvidtfeldt, Viborg Tugt- og manufakturhus i 1700-årene. Et bidrag til jysk rets- og kulturhistorie (Viborg 1950) s. 4—6.

Istandsættelsen af færgebroen i Korsør 1748 er omtalt i *Georg Nørregaard*, Entreprenørforeningen (1942) s. 17.

Den store danske Ordbog XII (1931) sp. 752 (licitation) nævner licitationen i 1762.

Henrik Stampes erklæring af $3/7$ 1766 findes i Erklæringer, Breve og Forestillinger, General-Prokureur-Embedet vedkommende, V. s. 92—95.

»Seks Øjenvidner til Slotsbranden 1794« udgivet ved *Carl Dumreicher af Dansk Kautionsforsikring* (1953) s. 50, 56, 62—64 og 90; og *Flemming Madsen*, Slotsbranden i 1794, Berl. Aftenavis $22/1$ 1953.

Anvendelse af mundtlige licitationer er foreskrevet i kgl. promemoria af $18/8$ 1789, reskript af $18/12$ 1789 § 2, brandforordningen $1/11$ 1805 § 47, reskript af $9/4$ 1790, cancelliets promemoria af $16/3$ 1799 § 3, forordningen af $13/11$ 1829 § 5, $5/4$ 1793 III § 2 b, reglermenter af $22/4$ 1828 § 6 nr. 1 og $20/8$ 1835 § 6, $19/9$ 1798 § 4, placat af $2/11$ 1828, cancelliets promemoria af $21/6$ 1794, se *C. P. N. Petersen*, Lovlexicon IV, 1840, s. 479—81.

»De danske Statsbaner 1847—1947« udgivet af generaldirektoratet for statsbanernes (1947) s. 41, 44 ff.

Betænkning 1889 s. 77.

For datiden har en analogi fra auktionsreglerne ligget så meget nærmere, som man i slutningen af 1600-tallet var bekendt med de såkaldte »hollandske auktioner« eller »afslagsauktioner«, hvor salgsprisen fremkom ved successive afslag i den af sælgeren forlangte pris, indtil hans pris accepteredes ved at en køber råbte »min« eller »mit«, jfr. *Tóré Almén*, Om Auktion såsom medel att åvågabringa aftal (1897) s. 63 f., *Karl Olivecrona*, Utsökning (1945) s. 189—90, *Åke Hassler*, Svensk Eksecutionsrätt II (1940) s. 326—27, *Erwin Munch-Petersen*, Tvangsfuldbyrdelse (1948) s. 174—75.

Efter forordningen af $19/12$ 1693 skulle offentlige auktioner »skee ved de af Kongen dertil beskikkede Personer, Auctions-Directeurerne, eller deres dertil i Eed tagne Fuldmægtige.«

De mundtlige licitationer blev afholdt af auktionsforvalterne, indtil det ved lov nr. 95 af $11/4$ 1916 blev bestemt, at såfremt der ikke ved lov træffes en anden ordning med hensyn til offentlige auktioner, der ikke er tvangsauktioner, skal den gældende lov forblive i kraft efter retsplejelovens ikrafttræden, idet dog auktioner, der hidtil var foretaget af auktionsretten, fremtidig skal afholdes af *fogden*. Herefter blev fogderne anset for enberettigede til at afholde frivillige auktioner. Det samme ansås for gældende for de mundtlige licitationer, jfr. *H. Munch-Petersen*, Den danske Retspleje, 2. udg. (1924) III. s. 161.

Efter lov nr. 132 af $10/4$ 1935 skal frivillige offentlige auktioner (bortset fra fast ejendom, registreringspligtige skibe og nogle nærmere angivne undtagelser) afholdes af auktionsledere, som *beskikkes* af Justitsministeriet.

Erwin Munch-Petersen oplyser, Tvangsfuldbyrdelse (1948) s. 241, at det var under overvejelse at lade reglerne i loven 1935 gælde for offentlig licitation. Dette undlod man dog »da imidlertid de fleste offentlige licitationer nutildags foregår på en sådan måde, at de bydende indgiver skriftlige tilbud og ikke personlig er tilstede.«

For sin medvirken ved de mundtlige og offentlige licitationer beregnede det offentlige sig *gebyr*, jfr. sportelreglementet af $22/3$ 1814 § 124, jfr. plakat af $27/7$ 1832 § 3.

Efter lov nr. 138 af $24/4$ 1935 om afgift for offentlig auktion m.m.

skal der for offentlige licitationer, der foregår gennem tilstedeværendes bud og underbud, svares en afgift til statskassen på 2 pct. af det bud, som antages, § 10. Statskassens afgift for disse licitationer er uafhængig af, om fogden er tilstede eller ej, jfr. *V. Ravnsholt Rasmussen*, Haandbog for Auktionsledere (1938) s. 118.

Licitationer for stats- og kommunale institutioner er afgiftsfri, § 11, stk. 3.

Ifølge lov om *stempelafgift*, nr. 113 af $1\frac{1}{4}$ 1922 § 130 skal beskrivelser af auktions- og licitationsforretninger stemples til 1 kr., hvis det samlede beløb af de antagne bud ikke overstiger 1.000 kr., ellers 2 kr. (De tidligere takster var 50 øre og 1 kr.)

I *Erik Mangors* kommenterede udgave af Lov om stempelafgift (1936) s. 318 oplyses, at stemplet i reglen skal beregnes til 1 kr. — som for udskrift af retsbøgerne — hvis der ved en auktion eller licitation intet bud er sket. »Beskrivelser af auktioner, der afholdes ved auktionsledere i henhold til lov nr. 132 af $10\frac{1}{4}$ 1935, omfattes ikke af bestemmelsen, jfr. Jm.bkg. nr. 244 af $24\frac{1}{6}$ 1935 § 3, og det samme gælder naturligvis om beskrivelser af sådanne offentlige licitationer, der afholdes gennem aviser eller på anden måde uden offentlig myndigheds medvirken«. Endvidere fastsætter stempelovens § 94, stk. 5, at sikkerhedsstillelse for de ved auktions- eller licitationsbud påtagne forpligtelser kan ske ved tilførsel i auktionsprotokollen uden brug af stempel. Udfærdiges der angående sikkerhedsstillingen et særskilt dokument, stemples dette til 1 kr., medmindre reglerne i § 93 medfører et lavere stempel, hvilket da bliver at anvende. *Erik Mangor* bemærker, s. 234, at sikkerhedsstillelse for bud ved licitationer, der ikke afholdes af auktionsretten, må stemples efter de almindelige regler.

Casse oplyser, T. f. R. 1912 s. 37—38, at der ifølge Statistisk Tabelværk, Femte Række Litra B, Nr. 5 s. 23 (1908) blev afholdt mundtlige licitationer gennem auktionsforvalterne i hvert af de syv femår 1871—75 til 1901—05 med følgende tal: 2129 — 1806 — 1413 — 1055 — 845 — 702 — 539.

Ifølge Statistisk Aarvog er der afholdt mundtlige licitationer i 1905: 95, 1906: 92, 1907: 82, 1908: 84, 1909: 76. Efter denne periode er tallene:

Ar	Ialt	Hovedst.	Provins- byerne	Land- distrikterne
1910	78	5	26	47
1911	72	5	23	44
1912	73	6	25	42
1913	84	6	21	51
1914	63	3	17	43
1915	53	0	15	38
1916	39	0	8	31
1917	31	0	7	24
1918	34	0	9	25
1919	10	0	3	7
1920	29	3	7	19
1921	19	6	6	7
1922	14	0	6	8
1923	12	0	5	7
1924	12	0	2	10

År	Ialt	Hovedst.	Provins- byerne	Land- distrikterne
1925	8	0	1	7
1926	11	0	2	9
1927	12	0	3	9
1928	8	0	2	6
1929	7	0	1	6
1930	6	0	1	5
1931	8	0	1	7
1932	6	0	1	5

Her ophører statistikken over de mundtlige licitationer.

Også den *juridiske litteratur* bærer præg af, at licitationerne har været mundtlige og som følge deraf har været undergivet samme regler som auktioner.

J. Nellemann, *Læren om Auction*, 4. udg. (1898) lader fremstillingen omhandle både auktion og licitation med ganske enkelte forbehold.

De senere forfattere omtaler kun licitation i forbigående, men er stadig præget af den samme opfattelse, f. eks.:

Ussing, *Aftaler*, s. 36 (jfr. *Erwin Munch-Petersen*, *Tvangsfuldbyrdelse* (1948) s. 219 ff.), udtaler, at en genstands opråb til auktion kun er en opfordring til at give tilbud, medmindre opråbet sker til absolut bortsalg, og at der om licitation må gælde tilsvarende regler, når licitationen foregår som en konkurrence mellem tilstedeværende personer, der får lejlighed til underbud.

V. Ravnsholt Rasmussen, *Haandbog for Auktionsledere* (1938) s. 118, mener, at licitation har det fælles med auktion, at man derigennem søger at erhverve en ret, idet de tilstedeværende ved at påhøre hinandens bud får en opfordring til at gøre et mere acceptabelt bud, men adskiller sig deri, at underbudet ved licitation spiller samme rolle som overbud ved auktion.

Erwin Munch-Petersen, *Tvangsfuldbyrdelse* (1948) s. 241, er mere kategorisk i sin opfattelse: »Det har hidtil i almindelighed måttet antages, at der i det hele gjaldt det samme om licitationer som om auktioner.« *Erwin Munch-Petersen* l. c. s. 174, er dog enig i, at det ikke kan betragtes som auktion, »når folk blot opfordres til at indsende deres bud i en lukket seddel, så at de, ialtfald officielt, ingen lejlighed har til at blive bekendt med hinandens bud. Af denne grund falder nutildags de fleste offentlige licitationer uden for auktionsbegrebet.«

Om de militære licitationer se *C. P. N. Petersen*, *Haandbog i den danske Militairret I—III* (1829—33) III. 2. s. 1197—98 og 1215. I tiden fra 1800—1900 findes i vore domssamlinger 14 domme om licitation, hvoraf 6 vedrører leverancer og heraf 4 til hæren. Dommene er følgende: J. U. 1848 s. 315; 1850 s. 753; 1852 s. 186, 861; 1854 s. 750; 1865 s. 379; 1869 s. 9; 1871 s. 389; U. f. R. 1872 s. 1044; 1875 s. 868; 1887 s. 862; Schl. Saml. I, 1846—56 s. 688; H. R. T. 1859—60 s. 578; 1873—74 s. 562.

Det forrige århundredes litteratur, der behandler licitationsproblemerne, er yderst sparsom.

Justitsråd, licentiatus juris, *C. P. N. Petersen* udgav i 1862 »Bygningsretten efter den danske Lovgivning«. Heri behandles s. 6—16: »Om Retsforholdet imellem Bygherren og Entreprenøren«, derefter s. 16—20: »Om Retsforholdet mellem Entreprenøren eller Bygherren og de Haandværkere, Fabrikanter eller Kunstnere, som udføre de til et

Byggeforetagende hørende Arbeider«, og. s. 20—21: »Om Retsforholdet imellem Bestilleren og Leverandeuren af Bygningsmaterialier« (»tilraadeligt at afslutte skriftlig Contract om Leverancen, hvoraf hver af Parterne bør forsynes med et af Modparten bekræftet Exemplar, som bør indeholde nøiagtig Bestemmelse om Materialiernes Art, Qvalitet, Antal, Tiden, Stedet og Maaden, paa hvilken de skal afleveres, Betalingens Størrelse og Tiden, til hvilken den skal erlægges, om hvilke Momenter, ligesom og om Retsforholdet i det Hele, idet Væsentlige det samme gjælder, som i foregaaende § er anført om Forholdet imellem den Byggende og de Haandværkere m. Fl., som benyttes til Bygningsarbejdet«).

Den tidligere vandbygningsdirekteur for hertugdømmet Slesvig, kammerråd *E. R. Grove* udsendte i 1866 en lille Pjece (19 s.) »Organisation af de offentlige Bygningsarbeider.« Det hedder her s. 6—7:

Først udarbejdes Planer og detaillerede Overslag. »Arbejdet og Leverancerne udbydes nu, enten underhaanden ... ved offentlig Udbydelse til bestemte Priser, hvor Valget imellem Liebhaberne staaer frit: Ved mundtlig Licitation eller, ved skriftlig Submission, og denne Udbydning kan da enten ske for hver enkelt Professions og Varearts Vedkommende, eller under eet for det hele Arbejde eller større Afdelinger af samme. I sidstnævnte Tilfælde optræder Entreprenøren som Substitut for Haandværksmestere og Leverandører, han speculerer for egen Regning og hans Interesser ere saaledes i mange Retninger de modsatte af Arbejdsgiverens«.

Om arkitekt, professor *F. Meldahl* henvises til *Helga Stemann*, *F. Meldahl* og hans Venner, I—VI (1926—32 (med fortegnelse over bygninger og skrifter)) særligt III, s. 30, 49, 203—04, Det kongelige Akademi for de skønne Kunster 1904—1954 med en kort udsigt over akademiets historie 1754—1904 (1954) og *Knud Millechs* biografi i Dansk Biografisk Leksikon XV (1938) s. 477—482.

Ved udarbejdelsen af sin bog »Om Byggeforetagenders Gjennemførelse ved Licitation«, der udkom i 1867, har *Meldahl* haft et vist samarbejde med den kendte politiker, tidligere krigsminister *A. F. Tscherning*, der havde studeret adskillige år i Frankrig, og af hvem han havde lånt et fransk værk om licitation. *Tscherning* har gennemset *Meldahls* bog, før den udkom, idet han allerede i 1865 skrev til *Meldahl*: »For Tiden ere alle practiske Formaal stillede i Skyggen af det forvirrede Forfatningsvæsen, man saa taabeligen har ledet dette lille, forkommende Land ind paa. Hvorledes Fremtiden stiller sig, vil ingen kunne sige, der er kun ringe Sandsynlighed for, at der i en Række Aar vil forefalde store Byggeforetagender for det Offentlige, men et Arbejde, som Hr. Prf. vil indeholde vigtige Oplysninger for den private Bygherre, og det ikke alene her i Landet, men overalt, hvor det danske Sprog læses og forstaas. Dets Udgivelse vil gjøre sin Forfatter Ære.«

Licitationsproblemerne blev drøftet på *Rigsdagen* i samlingen 1886—87 og 87—88, se Rigsdagstidende 1886—87, Landsth. Forh. sp. 863 og 1020—33 og 1887—88, Folketh. Forh. sp. 9881—86, hvortil kommissionsbetænkningen af 1889 s. 2 henviser.

Harald Jensens udtalelser som ordfører for forslagsstillerne findes i Folketh. Forh. 1891—92 sp. 1523, Indenrigsminister *Ingerslev* sp. 1532.

Det af *Ingerslev* fremsatte lovforslag findes i Folketh. Forh. 1894—95 sp. 916, 1017 ff., Tillæg A sp. 2505 ff, 2541 ff. 2551 ff. 2577 ff.

C. Nyrop og Aage Sølvér, Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk 1879—1929 (1929) s. 166—99.

Diskussionen i 1933—34 er omhandlet i tidsskriftet »Danmarks Haandværk og Industri« 1934 særligt nr. 5 (lovudkastet) 15 og 30, Bygmesteren 1934 s. 56—57 og 79—81 (*Anthon Bendix*) og i det af Hovedorganisationen af Mesterforeninger i Byggefagene i Danmark udgivne »Byggehaandværkernes Medlemsblad«, 19. årgang., nr. 25—39.

Handelsminister *Hauges* udtalelse er refereret hos *Bahne Preisler*, Københavns Malerlaug 1922—1947 (1947) s. 97, der også giver en fremstilling af licitationsforholdene indenfor laugene i denne periode, se s. 57, 70—71, 90, 93, 103, 113, 145 og 152.

I »Københavns Murer- og Stenhuggerlaug, Laugets Historie 1923—1948 samt nogle Bidrag til Laugets ældre Historie«, trykt som manuskript 1950, gives der s. 42—70 en værdifuld oversigt over laugets licitationsforhold.

Rasmus Sørensen, Licitationsforholdenes udvikling set med Haandværkets Øjne, Bygmesteren 1946 s. 123—25.

Entreprenørforeningens konkurrence i 1917 omtales af *P. Kern-Jespersen* i Ingeniøren 1934 V. 5. s. 68—69.

Dansk Ingeniørforening gennem 50 Aar 1892—1942 s. 96—98.

Diskussionen i Ingeniørforeningen findes i Ingeniøren 1894 s. 27—30, 31—32.

Beretning om Handelsmødet i Kjøbenhavn den 11.—12. September 1899, udgivet af Forretningsudvalget, (1900) s. 106—112 og om mødet ^{30/9-1/10} 1896 (1897) s. 3. Beretningerne nævner nogle tilfælde af grove misbrug fra udbydernes side, f. eks. private jernbaners køb af kul fra udlandet. I beretningen fra mødet i 1896 hedder det, at købmændene næsten ved hver eneste licitation stilles overfor konditioner, som »det er en Skandale at underkaste sig«.

Om A. B. henvises til *Axel H. Pedersen*, Entreprise s. 11 ff., Ingeniøren 1895 s. 117—20 og 261, 1904 s. 173, 1905 s. 289—90, 1911 s. 290.

KORT RIDS AF UDVIKLINGEN I ANDRE LANDE

Licitationssystemet var vistnok kendt allerede i den græsk-romerske oldtid. I hvert fald har arkæologerne fundet fuldstændige udbudsbetingelser, der blev anvendt ved opførelsen af Zeus-templet i *Livadia* i det gamle Grækenland over 100 år før Christi fødsel. Der er grund til at tro, at anvendelsen af licitation har holdt sig gennem hele den græsk-romerske oldtid.

I middelalderen med dens faste laugsvæsen og ret primitive økonomi var der imidlertid ikke plads for en fri konkurrence mellem selvstændige tilbudsgivere, og licitationsinstituttets genoplivelse hører derfor en senere tid til.

Frankrig.

I *Frankrig* bestemte *Henrik IV* ved to dekreter af 1605 og 1608, at kontrakter, der skulle betales med skatkammerets midler, skulle bortgives ved licitation (»par voi d'adjudication au rabais«).

Men det var under merkantilismens forkæmper, den berømte franske statsmand *Jean Baptiste Colbert* (1619—83), en af alle tiders største næringspolitikere, at licitationssystemet — der ellers synes at være en refleks af den økonomiske liberalisme — fik sin store udvikling i Frankrig. Som ledende statsmand under *Ludvig XIV* fik *Colbert* blandt sine talrige hverv også statens og hoffets byggevirkksomhed under sig (1664), og *Colbert* gennemførte da licitationssystemet på de franske hofdomæner. Også ved kommunale foretagender søgtes det bragt i anvendelse, men de talrige indskærpelser af påbudet herom i slutningen af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-årene tyder unægteligt på, at det ikke har været efterlevet, således som lovgiveren havde tænkt sig.

I en række dekreter fra revolutions- og napoleonstiden forlanges

licitation anvendt på særlige områder: leverancer til og arbejde for hæren og flåden, ved bygning og reparation af veje og broer m. v., og foranlediget ved en række grove misligheder i forbindelse med udrustningen af det franske ekspeditionskorps til Spanien (i 1823) pålægger en lov af $^{31}/_1$ 1833 art. 12 kongen at fastsætte almindelige regler om aftaler, der indgås i regeringens navn, til sikring af offentlighed og fri konkurrence.

Ved ordinans af $^{4}/_{12}$ 1836 påbydes herefter anvendelse af licitation ved statskontrakter, og ved ordinans af $^{14}/_{11}$ 1837 udvides påbudet til at gælde kommuner og milde stiftelser (»établissements de bienfaisance«).

Medens det sidstnævnte påbud stadig er i kraft, er fr. 1836 successivt afløst af dekreter af $^{31}/_5$ 1862, $^{20}/_{11}$ 1882 og $^{6}/_4$ 1942. Det sidste trænger igen anvendelsen af licitationsinstituttet tilbage.

Samtidig kan der iagttages en ændring i licitationsformålet: medens dette oprindeligt tog sigte på at fremskaffe det *billigste* resultat, betones (i tiden ca. 1880—ca. 1940) efterhånden ønsket om at nå den sagligt *bedste* løsning, og hertil kommer i den seneste tid en bevidst stræben efter at lade hvervet tilfalde den fra et samfundsmæssigt synspunkt *værdigste* (indfødte fremfor udlændinge).

Det vigtige spørgsmål om aftaler mellem de bydende behandles i Frankrig under et ved auktion og licitation, og reglerne må ses i lys af deres historiske årsag: Det var de forskellige former for sabotage af revolutionstidens auktionssalg af nationaliserede gods, der inspirerede en lovgivning af 1791, der i videre form afspejler sig i art. 412 i den endnu gældende Code pénal af 1810. Med fængsel fra 14 dage til 3 måneder og bøder fra 100—5000 frcs. straffes den, der ved vold eller trusler krænker »la liberté des enchères ou des soumissions«, eller som ved gaver eller løfter har fjernet lysthavende fra auktioner eller licitationer.

Tyskland.

I *Tyskland* anvendtes licitationssystemet allerede i den første halvdel af det 18. århundrede — eller måske endnu tidligere — indtil omkring 1850 i overvejende grad i form af mundtlige licitationer. Først da medførte store offentlige anlæg — jernbaner, militærkaserner m.v. — at de skriftlige tilbud blev almindelige, og siden har licitationsvæsenet spillet en overordentlig stor rolle, såvel for offentlige som for private foretagender.

Medens almindelige lovregler ikke forefindes, nedsatte rigsfinansministeriet i 1921 et udvalg bestående af repræsentanter for rigets forskellige forvaltningsgrene, for enkeltstaterne, bykommunerne, erhvervene og fagforeningerne, og som resultat af udvalgets arbejde i årene indtil 1926 fremkom »Verdingungsordnung für Bauleistungen« (VOB), der — uden at have lovs kraft — formulerer de interesserede kredsers fælles opfattelse bl. a. af, hvorledes der bør forholdes ved afslutning af aftaler om byggearbejder af enhver art med eller uden leverance af materialer.

Straks efter krigen dannedes i 1945 et lignende udvalg (»Deutsches Verdingungsausschuss für Bauleistungen«) til revision af VOB, og udvalget har i 1952 udgivet »Allgemeine Bestimmungen für die Vergabe von Bauleistungen«.

På lignende måde som i Frankrig har der i enkeltstaternes lovgivning eksisteret straffebestemmelser mod den, der »durch Gewalt oder Drohung oder durch Zusicherung oder Gewährung eines Vorteils« afholder nogen fra at byde ved auktion eller licitation, og i B. G. B. § 138 om aftaler »gegen die guten Sitten« har domstolene et civilretligt våben, der gentagne gange er anvendt ved tvangsauktioner og ligeledes i visse tilfælde på licitationsaftaler.

I de oprindelige »Allgemeine Vertragsbedingungen für die Ausführung von Bauleistungen« giver § 8 bygherren ret til inden 12 søgnedage, efter at han er blevet bekendt dermed, at fratage entreprenøren arbejdet, når denne »mit andern Bietern zum Nachteil des Auftraggebers eine gegen die guten Sitten verstossende Abrede zur Erzielung eines unangemessen hohen Preises getroffen hatte«, men i redaktionen af 1952 er dette skærpet, således at fragtelsesretten gælder overalt, hvor »der Auftragnehmer aus Anlass der Ausschreibung eine Preisabrede getroffen hatte, *ausser wenn eine solche Abrede gesetzlich ausdrücklich zugelassen war*«.

De engelsktalende lande.

I *de engelsktalende lande* har licitationssystemet i hvert fald siden midten af forrige århundrede vundet betydelig udbredelse.

I *England* har indtil krigen i 1939 offentlige (skriftlige) licitationer været den almindelige udbudsform, både for staten, kommunerne og private bygherrer.

Under krigen er staten gået bort fra denne form, og såvel den såkaldte »Simon Committee on the placing and management of

building contracts«, der afgav betænkning i 1944, som »the Howard Robertson Committee on Tendering Procedure«, hvis beretning forelå i marts 1954, anbefaler generelt, at offentlig licitation af hensyn til arbejdets billige og behørig udførelse opgives og erstattes med bunden licitation mellem kvalificerede tilbudsgivere (»selective tendering«).

Dette kan enten ske i den form, som de engelske statsmyndigheder undtagelsesfrit anvender, at opfordringen til at afgive tilbud rettes til et — efter arbejdets omfang varierende — antal firmaer, der er optaget på en af vedkommende myndighed ført liste, som naturligvis til stadighed revideres og suppleres; eller man indkalder ved offentlig bekendtgørelse, der kort angiver arbejdets art, firmaer, der måtte ønske at afgive tilbud, og udvælger så blandt disse dem, til hvilke den endelige opfordring udgår. Herefter antages det laveste tilbud.

Howard Robertson komiteen tager iøvrigt afstand fra ydelse af udregningsvederlag og fra forbehold i tilbud om svingninger i varepriser, både op og ned. Derimod gælder dette ikke forbehold om stigninger i arbejdslønnen.

Særlige aftaler mellem tilbudsgivere har tildraget sig retsordenens opmærksomhed.

I *England* antages det, at »an agreement between two or more persons not to bid against each other at an auction, even if amounting to what is popularly known as a »knock-out«, would not seem to be illegal or to invalidate the sale«. Også en licitationsaftale mellem de enkelte bydende er anset for gyldig mellem og bindende for disse efter common law.

Hvor det er *organisationerne*, der tager reguleringsproblemerne i deres hånd, må man i disse lande imidlertid yderligere erindre de særlige regler om organisationernes beståen og om grænserne for deres magtudøvelse.

I *U. S. A.* er pris aftaler, derunder aftaler om produktionskontrol, fordeling af markeder, indbyrdes oplysninger om priser, salg og produktion, som holdes hemmelige for offentligheden, lige fra begyndelsen blevet fordømt som ulovlige under *Shermanloven*.

I *England* findes siden 1935 navnlig to foreninger af bygnings-entreprenører »London Builders' Conference« og »Major Contractors' Conference«, hvis medlemmer har forpligtet sig til at lade deres licitationsbud forhåndsregulere. Dette har i 1952 givet an-

ledning til en underhusdebat, hvorunder også den konservative arbejdsminister (*Eccles*) tog afstand fra reguleringen (»var man ikke tilhænger af statskontrol, måtte man gøre sig klart, at forbrugerne havde krav på fri og fair konkurrence«), og hvor særligt dens formentlig prisfordyrende virkninger for byggeriet blev fremdraget. Resultatet blev en anmodning til den engelske trustkommission (*The monopolies and restrictive practices commission*) om at iværksætte en undersøgelse efter trustloven (*The monopolies and restrictive practices inquiry and control act*, 1948).

Betænkningen er dateret ¹⁸/₆ 1954 og konkluderer efter indgående undersøgelser i, at både anmeldelse om tilbud (med oplysning om budsummen) og enhver form for forhåndsregulering strider mod det almene vel (*are against the public interest*) og bør bringes til ophør.

Norge.

Både lovgivning og retslitteratur har i *Norge* fastholdt den historiske sammenhæng mellem auktion og (mundtlig) licitation. Dette fremgår allerede af titlen på den gældende lov af ¹⁴/₈ 1918 »Om offentlige auktioner og licitationer«. Men loven er også i sit indhold præget af den historiske sammenhæng. Loven gælder trods sin omfattende titel nemlig ikke for skriftlige licitationer, idet en række af dens bestemmelser kun passer på mundtlige licitationer.

De norske juridiske forfattere fremhæver som noget så at sige »begrebsmæssig nødvendigt« en pligt for udbyderen til at antage det laveste bud. Dette stemmer med de af Oslo bystyre den ¹⁸/₄ 1912 vedtagne »Forskrifter om bortsettelse av leveranser og arbeider for kommunens regning«, der foreskriver: »Leveranser og arbeider som er besluttet bortsatt på kontrakt, skal i regelen utbys til alminnelig konkurranse i offentlig bekjentgjørelse om skriftlig anbud«. Ved »begrenset« (indbudt) licitation skal det laveste tilbud antages, og ved offentlig licitation »det av de 3 laveste anbud, som finnes å fremby den største sikkerhet for leveransens eller arbeidets gode og forsvarlige utførelse; dog bør ikke det laveste anbud uten tilstrekkelig grunn forkastes«. Derimod udtaler de gældende »Forskrifter for bortsettelse af leveranser og arbeider for *statens* regning« (vedtaget af Stortinget den ⁴/₇ 1927), at »den omstendighet, at et anbud angir den laveste pris skal ikke i og for seg være avgjørende for anbudets antagelse«. Normalt skal »det anbud an-

tas, som med hensyn til varens eller arbeidets beskaffenhet og pris og andre omstendigheter, som er av betydning for spørsmålet, må anses som det fordelaktigste for staten«.

Moss Herredsrett har ved en uttrykt dom af ¹¹/₅ 1938 fastslået, at der selv ved bunden licitation ikke består nogen pligt til at antage det billigste tilbud:

Da Veum Sinnsykeasyl som tilhører Ostfold Fylke i 1935 var besluttet utvidet med en ny centralavdeling, blev der av fylket nedsatt en byggekomite bestående av ... tre ... personer. Komiteen lot våren 1936 ved arkitektene Biong & Biong utsende en henvendelse til endel byggmestere og entreprenører, deriblandt de to saksøkere og murmester Aug. Hansen, med forespørsel om de var villig til å inngi anbud på opførelsen. De fleste av de tilspurgte svarte bekrefte-
tende deriblandt de tre nevnte byggmestere, hvorpå der i mai s. å. blev sendt alle vedkommende anbudsmateriale, hvoriblandt arbeidsbeskrivelse og masseutregning. I den hermed følgende skrivelse av 18. mai var inntatt følgende passus: «Byggherren forplikter sig ikke til å anta noen av de innkomne anbud». Ved fristens utløp var der innløpet 10 anbud, hvorav det billigste lød på kr. 451.336,31, og det høyeste på kr. 637.065,05. Det billigste anbud var levert av saksøkeren Aksel Berggraf og det nest billigste av saksøkeren Niels Nielsen lydende på kr. 474.849,40. Det tredje billigste var avgitt av murmester Aug. Hansen og lød på kr. 488.345,40, hvilket siste anbud komiteen antok i møte 9. juni 1936. Berggraf og Nielsen følte sig brøstholdne over forbigåelsen og har i fellesskap anlagt nærværende sak med sådan påstand:

1. Murmester Aksel Berggraf og murmester Niels Nielsens anbud på arbeidet med utvidelsen av Veum Sinnsykeasyl var berettiget til å gå forut for Aug. Hansens anbud.
2. Medlemmene av Byggekomiteen for utvidelse af Veum Sinnsykeasyl, d'hr. fylkesmann Ernst Johannesen, agent Oscar M. Johannessen og gbr. Kristian Arvesen tilpliktet in solidum å betale til hver av saksøkerne murmesterne Aksel Berggraf og Niels Nielsen

a) kr. 1.000,— samt

b) prosessomkostninger.

Subsidiært gjelder påstanden «Byggekomiteen for utvidelse av Veum sinnsykeasyl» hvorved ordene «in solidum» da faller bort.

De saksøkte har nedlagt påstand om frifindelse og tilkjennelse av saksomkostninger hos saksøkerne in solidum.

Saksøkerne begrunner sitt søksmål med at Byggekomiteen hadde en rettsplikt like overfor dem til å la det eller de billigste anbud gå foran det høiere fra byggmester Hansen når der ikke var tatt forbehold anderledes enn i den citerte klausul og der ellers ikke forelå særlige grunner til å sette billigste anbud ut av betraktning. Dette mener de desuten er kutyme ved begrensede anbud i forhold som dette. Det tap de herved har lidt, både i sitt renome og på annen måte, mener de sig berettiget til å få erstattet, likesom de krever fastsettelsesdom således som i påstandens punkt 1 anført.

De saksøkte motsier dette og hevder at saksøkerne intet rettskrav har, fordi Byggekomiteen stod helt fritt, således at den kunde anta eller forkaste hvilket som helst anbud. De mener videre at der i foreliggende tilfelle ikke er prosessuell adgang til å gi fastsettelsesdom etter punkt 1 i saksøkernes påstand.

Retten skal behandle partenes anførsler i enkeltheterne nedenfor.

Angående spørsmålet *fastsettelsesdom* fremholder saksøkerne at det for dem gjelder å få en dom som rehabiliterer dem for det tap de har lidt ved at deres anbud ikke blev godtatt, skjønt de var billigere enn Hansens. De saksøkte mener at et sådant domskrav ikke er hjemlet i loven, eftersom påstanden i dette punkt alene går ut på at saksøkerne — i 1936 — var berettiget til å gå foran Hansens anbud, derimot ikke på at de fremdeles har denne rett, hvorfor en eventuell dom overensstemmende med saksøkernes påstand etter punkt 1 bare vilde være en abstrakt kritikk over hvad der var passert, istedetfor å avgjøre et aktuelt krav. De saksøkte lar det stå derhen om rettens avgjørelse herav skal skje i form av avvisning eller frifinnelse.

Retten skal herom anføre:

Ifølge tvl.s § 54 kan en saksøker som har en rettslig interesse av å få fastslått ved dom at et rettsforhold eller en rettighet er til eller ikke til, reise søksmål med påstand om fastsettelsesdom. Saksøkerne har imidlertid i foreliggende sak ikke påstått å ha noe krav på at de saksøkte nu skal anta deres anbud, anlegget er jo ferdig, men på at de tidligere hadde sådant krav. Betingelsen etter nevnte lovsted er således ikke tilstede, likesom det heller ikke innsees å være noe behov for en prøvelse etter påstandens punkt 1, all den stund retten under punkt 2, erstatningspåstanden, må ta standpunkt til om saksøkerne hadde krav på å få sine anbud godtatt. Går prøvelsen av denne sidste del av påstanden i deres favør, vil de herved opnå den ønskede rehabilitering. Da der således mangler en prosessuell forutsetning for realitetsdom, må saken for punkt 1's vedkommende bli å avvise.

Erstatningspåstanden:

Den hovedbetragtning hvorfra man må gå ut, er at en anbudsinnbydelse ikke binder innbyderen før han har antatt anbudet. Dette følger like frem av anbudets rettslige natur, idet anbudet i sig selv bare er et tilbud fremkommet på opfordring av anbudsinnbyderen. Det beror på ham om der skal opstå et rettsforhold mellom partene. Så langt er visstnok alle enige i principet. Spørsmålet er imidlertid om dette også må gjelde ved de såkalte begrensede anbudsinnbydelser, altså ved anbudsinnbydelser som begrenser kretsen av anbydere, idet innbyderen bare gjør henvendelser til bestemte personer eller firmaer istedetfor å rette innbydelsen til alle, de såkalte offentlige anbudsinnbydelser. At det i foreliggende tilfelle foreligger en begrenset anbudsinnbydelse er på det rene. Partene er også her enige om at anbudsinnbydelsen med virkning kan ta forbehold om at utstederen kan anta eller forkaste billigste anbud eller hvilket som helst, likesom der mellom partene synes å være enighet om at innbyderen ikke er bundet til å ta billigste anbud hvis der er tilstede spesielle omstendigheter som gjør at det bør settes ut av betraktning, således hvor anbudet inneholder vesentlige feil eller der er alternativer i kvalitet og fremstillingsmåte m. v. etter anbyderens valg. Men saksøkerne hevder at når ingen bestemte forbehold er tatt ved begrensede anbudsinnbydelser er det en også for innbyderen bindende forutsetning at

han må holde sig til det billigste anbud, idet det hele da blir et spørsmål om pris, og dette mener saksøkerne just var tilfellet i nærværende sak hvor arbeidet skulde utføres efter masseberegninger. De hevder at når en anbudsinnbyder retter sin henvendelse bare til enkelte personer eller firmaer, må han opfattes som den der har sikket og godtatt disses økonomiske og faglige forutsetninger for å påta sig leveransen. Når de til hvem innbydelsen er blitt rettet, derpå har gjort sig den ulcilighet å levere anbud, har de under nevnte forutsetning et krav på at det billigste blir godtatt, idet de ellers vilde bli skuffet i sine økonomiske forventninger. Dette gjelder altså billigste anbud. Innbyderen har herved bundet sig på forhånd, hvilket er fast praksis og kutyme. Var det ikke så vilde det ligge i innbyderens makt å anvende vilkårlighet og dermed skade forbigåtte anbydere i det almindelige omdømme med tap tilfølge. Noe annet er det, fremholder saksøkerne, at innbyderen kan ta forbehold også ved begrensede anbud, men sådant forbehold er ikke tatt i den ovenciterte klausul, som bare uttaler sig om adgangen til å forkaste alle anbud, hvilket også vilde gjelde om klausulen ikke stod der. De peker også på at saksøkerne hadde tilbudt den forlangte bankgaranti, likesom de mener at de vilde kommet ut med fortjeneste på entreprisen. Hvad Berggraf angår, var det nok innløpet en skrivefeil som medførte en differanse av kr. 7.200.— i hans disfavør. Imidlertid kan jo ikke dette tillegges betydning, da feilen blev opdaget i tide og han erklærte å være villig til allikevel å stå ved sitt anbud, likesom det selv med nevnte tillegg vedblivende vilde være det billigste. Han fremholder at også Aug. Hansens anbud inneholdt beregningsfeil, enn og til større beløp samt at forskjellen mellom hans og Nielsens anbud på den ene side og Hansens på den annen, ikke var rett stor i betraktning av anbudenes størrelse. Endelig fremholder saksøkerne at også de underanbud de hadde sikret sig, hvilte på solid økonomisk basis.

De saksøkte imøtegår i enkelthetene disse anførsler, navnlig bestrider de at der gjelder noe annet for begrensede anbudsinnbydelser fremfor offentlige, idet de hevder at en anbudsinnbyder aldrig blir forpliktet før antagelsen av anbudet, så meget mere gjelder dette hvor ovennevnte klausul har stillet byggekomiteen helt fritt. De bestrider at der foreligger fast praksis eller kutyme som av de saksøkte nevnt, likesom en slik kutyme om den finnes i allfall ikke kan gjelde i nærværende tilfelle hvor komiteen enn ikke kjente til den eller hadde grunn til å kjenne den. Skulde saksøkerne her nå frem, måtte der foreligge sedvanerett, men sådan finnes ikke på dette område. Endelig fremholder de at komiteen bare står til ansvar overfor fylket og ikke plikter å gjøre rede for sine grunner til ikke å ta de billigste anbud. Den hadde omhyggelig å veie momentene å treffe sitt valg efter beste skjønn, hvad den også har gjort. Har den her grepet feil, rokker dette iallfall ikke ved legitimiteten av dens avgjørelse, likesom komiteens medlemmer i det hele ikke har tatt annet enn helt saklige hensyn.

Rettsens flertall, nemlig formannen og ingeniør Dietrichson, er enig med saksøkerne i at den billigste anbyder som får sitt anbud forkastet, herved kan påføres et betydelig tap i sitt renome og altså like økonomisk skade, og navnlig kan dette bli følelig ved begrensede anbud. Det er omtålelige forhold man her har for sig. Imidlertid er dette noe som enhver anbyder må ta i betraktning på forhånd, og vil han

ikke løpe risikoen, kan dette være en opfordring for ham til å holde sig borte. At billigste anbud i mange tilfeller, ja kanskje de fleste, går av med seieren, er naturlig nok, og kan kanskje ha bidratt til den opfatning at man her står overfor en fast praksis eller kutyme som av saksøkerne hevdet. I og for sig er der intet iveien for at der kunde ha utviklet sig en slik kutyme eller enndog sedvanerett i den av saksøkerne nevnte retning. Imidlertid vilde dette bety en så vidtgående avvikelse fra vanlige rettsregler at der måtte kreves et helt avgjørende bevis eller sikkerhet for at man hadde en sådan regel. Forholdet er nemlig at de forskjelligste slags ydelser kan være gjenstand for anbud, hyppigst gjelder dette vareleveranser eller et ferdig arbeide, men det kan også være andre ting. Anbyderne kan tilhøre de forskjelligste livsstillinger, hvilket enn mer er tilfellet med innbyderne. Anbudenes område er altså ikke begrenset til bestemte brancher, visse ydelser, visse næringsdrivende eller bestemte anledninger. Videre er å merke at de begrensede anbudsinnbydelser er rett almindelige, kanskje mere almindelige enn de offentlige, men der er ingen vesens forskjell mellom dem. Det er bare kretsen av adressater som er en annen, og dette skyldes vel som oftest rent praktiske hensyn. For innbyderen vil det være om å gjøre å ta det anbud som tjener ham best, og det er selvsagt ikke alltid det i pris billigst, idet det her kan spille inn en rekke momenter til overveielse for ham.

I den omstendighet at innbyderen bare retter sin henvendelse til bestemte personer eller firmaer ligger nok en slags forhåndssiktning av deres kvalifikasjoner, men hermed er ingenlunde sagt att innbyderen anser dem netop for å stå på samme linje og da kan man heller ikke forutsette at han har villet binde sig til just å ta billigste anbud. Prisen kan jo ofte spille en underordnet rolle. Såvidt rettens flertall har oppfattet saksøkerne mener de imidlertid at der i allfall for anbud på byggearbeider har utviklet sig en fast regel som av dem anført, og de påberoper sig erklæringer fra entreprenørenes landssammenslutning, Norsk Ingeniørforening samt riksarkitekten foruten på de av staten og Oslo Kommune benyttede almindelige anbuds-betingelser. De har også ført arkitekt Henrik Bull som vidne. De saksøkte på sin side påberoper sig arkitektene Biong, der støttes av en erklæring av ingeniør Grøner, likesom de mener at også statens almindelige anbuds-betingelser er til støtte for dem.

Rettens flertall finner ikke grunn til å gi et nærmere referat av hvad alle de foreliggende uttalelser om dette punkt går ut på, og spesielt kan det ikke være avgjørende hvad statens og Oslo Kommunes anbuds-betingelse inneholder om dette spørsmål. Imidlertid kan der være grunn til å hitsette følgende gjengivelse av innholdet av statens anbuds-forskrifter av 4. juli 1927: «Den avgjørende myndighet er ikke forpliktet til å anta noe av de anbud som er optatt til bedømmelse Den omstendighet at et anbud angir den laveste pris skal ikke i og for sig være avgjørende for anbuds antagelse. Av de anbud som kommer i betraktning ved avgjørelsen skal under iakttagelse av reglene i § 25 det anbud antas, som med hensyn til varens og arbeidets beskaffenhet og pris og andre omstendigheter som er av betydning for spørsmålet, må ansees som det fordelaktigste for staten. —»

Det er forøvrig oplyst at staten i denne henseende som regel ikke skjelnar mellom offentlige og begrensede anbudsinnbydelser. Riks-

arkitekten fremholder at det ved statens bygningsmessige arbeider alltid har vært kutyme å anta det laveste anbud når engere anbudsinnhentelse har vært benyttet, og der mellom anbudsinnbydelsen og anbudsavgjørelsen ikke fremkommer opplysninger som kan sette laveste anbud ut av betraktning. Arkitekt Biong som har vært byggekomiteens konsulent, fremholder derimot med bestemthet at der ikke gjelder noe prinsip om å ta billigste anbud. Overensstemmende hermed var det også hans mening da han på komiteens vegne skrev anbudsinnbydelsen, at komiteen skulde stå helt fritt. Dette støttes ved en erklæring av arkitekt Grøner, hvorimot erklæringene fra Entreprenørernes Lands sammenslutning og Norsk Ingeniørforening eller retttere fra dennes generalsekretær går i motsatt retning.

At der særlig for byggeanbud skulde finnes noen almindelig sedvanerett i den av saksøkerne nevnte retning, kan rettens flertall efter sitt kjennskap hertil ikke på noen måte anta. Spørsmålet blir derfor om der foreligger noen kutyme og i bekreftende fall om denne er bindende for de saksøkte. Det er dog avgjørende grunner herimot. Man må huske på at en sådan kutyme i foreliggende tilfelle ikke omfatter hvilke krav der kan stilles til byggverkets håndverksmessige utførelse, men om den ene part i forholdet, nemlig den som er billigst i anbud, kan kreve sitt anbud godtatt. For at der skal utvikle sig en kutyme som er bindende også for den annen part i et forhold som dette, må den være opstått som utslag av en almindelig opfatning og bruk og godtatt fra begge sider i lignende forhold. Den tjener da til utfyllning av kontrakten og må antas å få anvendelse selv om den ene eller begge parter ikke har kjent den. Det er imidlertid klart at der skal meget til for at der skal opstå en slik kutyme i forhold av heromhandlede slags der kan arte sig såvidt forskjellig. Det vilde her virke til ensidig varetagelse av den ene parts interesser, og skjønt det nok er så at adskillige kutymen sâsom betalingskutymen har denne karakter, er det nu formentlig nådd frem til enighet om at ikke enhver kutyme er bindende for den ene part i forholdet. Hvor der eksempelvis foreligger en kutyme der sikrer entreprenørene i et bygningsforhold mellom disse og staten eller en større kommune, er hermed slet ikke sagt at kutymen har fått en sådan fasthet eller almindelighet at den også må gjelde overfor andre byggherrer. I mange tilfeller kan den virke som en fallgrube og må da som oftest settes ut av betraktning av domstolen. Rettens flertall finner i foreliggende tilfelle at der ikke er ført bevis for at der foreligger sådan kutyme som er bindende for de saksøkte.

Tilbake står spørsmålet om hvilken betydning man skal tillegge klausulen om at Byggekomiteen forplikter sig ikke til å anta noen av de innkomne anbud. Arkitekt Biong som har formet klausulen har som vidne forklart at han hermed mente at komiteen skulde stå helt fritt, hvilket også de saksøkte holder på, og dette støttes også av ingeniør Grøner i hans erklæring. Arkitekt Henrik Bull forklarer derimot som vidne at klausulspørsmålet i hans praksis blir drøftet for hver gang, og at en klausul som den foreliggende mest er anvendt i tilfeller hvor der er tvilsomt om anlegget kommer istand, men i hans praksis er denne klausul ikke brukt i engere konkurranse, og man må derfor si fra om man ikke skal bli pliktig til å ta billigste anbud når det da ellers intet er å bemerke ved dette. Rettens flertall bemerker at om man tenker sig klausulen helt borte kunde det efter det foranstående

resultat ikke være tvilsomt at komiteen hadde stått fritt. Skulde derfor klausulens tilstedeværelse medføre innskrenkning i denne frihet, måtte det utledes enten av uttrykksmåten eller av hensikten med dens valg eller man måtte falle tilbake på en bindende kutyme eller enddog sedvanerett i den før nevnte retning. Etter flertallets mening er den naturligste måte å forstå klausulen på at den stiller Byggekomiteen helt fritt. Skulde den forståes på en annen måte måtte det kreves bindende bevis for en hevdet forståelse i annen retning, og sådant bevis foreligger ikke. I motsatt fall vilde den ene part i forholdet kunde bli utsatt for overrumpling.

Rettens mindretall, byggmester Bruu, kommer til et annet resultat enn flertallet. Han fremholder at det efter hans lange kjennskap til byggeforhold må ansees som vanlig praksis og kutyme spesielt ved innbudte anbud, at man tar det billigste anbud ved offentlige byggearbeider når der ikke foreligger spesielle og bevislige grunner for å ta et dyrere. Han mener at det under disse forhold medfører et tilsvarende rettskrav for vedkommende billigste anbyder. Når byggekomiteen som en vesentlig grunn til å forbigå saksøkerne har funnet at disse ikke kunde vente å komme ut med sine anbud således at Hansens dyrere anbud av den grunn måtte gis fortrinsrett, kan pekes på at der i forhold til beløpenes størrelse var relativt ringe forskjell mellem saksøkernes og Hansens anbud, og dernest stod det jo Byggekomiteen fritt å forlange tilsvarende større bankgaranti. Hvad særlig angår Nielsens anbud er å merke at Nielsen var innstillet av arkitekten, hvortil kommer at han også hadde utført tidligere byggearbeider for fylket, nemlig opførelsen av Veum asyls bygninger i 1912 til full tilfredshet, likesom der ved hans nu foreliggende anbud intet vesentlig hadde vært å bemerke fra komiteens side, bortsett fra prisdifferansen. Vesentlig av disse grunner finner domsmannen, byggmester Bruu, at Nielsens anbud burde være gitt fortrinsrett for Berggrafs, uten at han finner det påkrevet å gå inn på den andre grunnen som komiteen har festet sig ved for Berggrafs vedkommende. Resultatet må derfor efter Bruu's mening bli at dommen må gi Nielsens søksmål medhold i påstandens punkt 2, hvilket atter leder til at Berggrafs tilsvarende krav må utelukkes, idet bare en av saksøkerne her kan vinne frem. Domsmannen Bruu finner intet å bemerke ved størrelsen av det erstatningsbeløp byggmester Nielsen har gjort krav på. Han voterer således for tilfølgetagelsen av Nielsens påstand efter punkt 2 og voterer for de saksøktes frifinnelse forsåvidt angår Berggrafs påstand.

Efter utfallet av den foretatte votering blir flertallets votum å legge til grunn ved avgjørelsen av punkt 2 i saksøkernes påstand. Flertallet finner det unødvendig å drøfte de grunner som har beveget komiteen til å forbigå saksøkernes anbud og til å gå inn på de subsidiære grunner som de saksøkte har fremført til sin frifinnelse, således at saksøkerne intet tap har lidt og at iallfall ikke mere enn en av disse kan vinne frem, eller at ikke komiteens medlemmer personlig har pådratt sig noe ansvar. Flertallet vil alene bemerke at intet tyder på at komiteen har tatt annet enn saklige hensyn, hvilket også rettens mindretall er enig i, og såvidt retten har forstått saksøkerne går heller ikke deres anførsler ut på noe annet ...

Ti kjennes for rett.

Saken avvises forsåvidt angår punkt 1 i saksøkernes påstand om at murmester Aksel Berggraf og murmester Niels Nielsen anbud på

arbeidet med utvidelsen av Veum Sinnsykeasyl var berettiget til å gå forut for Aug. Hansens anbud.

Medlemmerne av Byggekomiteen for utvidelse av Veum Sinnsykeasyl, fylkesmann Johannesen, agent Oscar M. Johannessen og gbr. Kristian Arvesen samt Byggekomiteen for utvidelse av Veum Sinnsykeasyl frifinnes.

I saksomkostninger betaler saksøkerne murmester Aksel Berggraf og Niels Nielsen in solidum til forannevnte saksøkte kr. 600.— — seks hundre — kroner innen 2 — to — uker fra dommens forkynnelse.

Carl Jacob Arnholm anlegger en teoretisk rammende retlig betragtning på udbud og tilbud:

»En særlig form for avtaleslutning møter man med *auksjonssalg*. Den som setter en ting til auksjon, har ikke dermed gjort noe tilbud. Det er auksjonsbudene som er tilbud, og derefter kommer spørsmålet om selgerens aksept. Her blir det dessuten nødvendig å fastsette kontraktsvilkårene på en særlig måte, fordi kjøperne bare nevner en bestemt sum; dette er igjen nødvendig for at auksjonen skal kunne utvikle seg med bud og overbud. Ved *lisitasjoner* møter man et tilsvarende forhold; der gjelder det å finne frem til det laveste bud for å få et arbeid utført på kontraktsvilkår som er fastsatt på forhånd.«

Men også i Norge er det det praktiske livs mænd, der har ført udviklingen videre.

Norges Standardiserings Forbund har i 1950 udarbejdet forslag til »Anbudsregler for byggefagene«, der definerer de forskellige begreber — såsom »Alminnelig offentlig anbudsinnbydelse« (offentlig licitation), »Begrenset direkte anbudsinnbydelse« (bunden licitation), m. v. Forslaget giver materielle regler, der navnlig sigter på at skaffe de bydende et klart og udtømmende grundlag, og det stempler enhver forhandling med en anbyder om forandring af anbudets priser som utilbørlig. Det er imidlertid *ikke* endnu taget i brug.

Reglerne om *licitationsaftaler* indeholdes i den særlige *pris- og trustret*.

I trustloven af $\frac{12}{3}$ 1926 bestemte § 18 blot, at hvor pris eller vilkår var fastsat eller reguleret ved aftale, stiltiende forståelse e. l., skulle *dette* opplyses i tilbudet; efter lov af $\frac{26}{6}$ 1953 om kontroll og regulering av priser, utbytte og konkurranseforhold § 39 skal det yderligere opplyses, *hvad* reguleringen går ud på.

Iøvrigt foreskriver den nye lov § 61, stk. 3, at »de bestemmelser, som er gitt eller opretholdt i medhold av lover av $\frac{12}{3}$ 1926 og $\frac{30}{6}$ 1947, skal for så vidt de er i kraft $\frac{1}{1}$ 1954 — gjelde inntil de blir endret eller opphevet i medhold av denne lov eller ved særskilt bestemmelse av Kongen ...«

Herved opretholdtes prisdirektoratets kundgørelse nr. 1728 af $^{21}/_8$ 1951 om »Forbud mot konkurranseregulering i bygge- og anlæggsfagene«, der under trusel om straf forbød erhvervsdrivende eller deres sammenslutninger at indgå eller opretholde aftaler, som 1) indeholder bestemmelser om regulering af priser og forretningsvilkår eller om fordeling af arbejder, 2) forpligter nogen til at lade anbudspriser regne ud eller kontrollere af et fælleskontor, eller 3) forpligter nogen til at gøre et fælleskontor bekendt med afgivne anbudspriser.

Ved kgl. resolution af $^{19}/_3$ 1954 § 23, pkt. 2, er imidlertid kundgørelsen af 1951 ophævet med virkning fra $^{15}/_4$ 1954, således at aftaler m.v. om tilbudsregulering nu alene er underkastet de almindelige regler om anmeldelsespligt m. v. for konkurrenceregulerende foranstaltninger.

Finland.

I *Finland* har licitationssystemet hidtil været ukendt, og der har derfor ikke dannet sig særlige regler for de forhold, som står i forbindelse hermed.

I den allerseneste tid er der nedsat en kommission til at undersøge spørgsmålet om »Statens arbeten på entreprenadbas«, og Bostadsproduktionskomiteen ARAVA har udsendt et cirkulære, der indeholder »direktiv för begäran om entreprenadanbud«. Dette anbefaler enten offentlig licitation gennem indbydelse i dagblad eller henvendelse til mindst 5 entreprenører.

Sverige.

Også i *Sverige* mærkes forbindelsen auktion — (mundtlig) licitation; i de ældste *almindelige* forskrifter (enkelte regler fandtes allerede tidligere), nemlig reglement af $^{20}/_{12}$ 1825 ang. kronoauktioner för landt- och sjöförsvaret, er »auktion« simpelthen ensbetydende med »mundtlig licitation«.

I de sidste hundrede år har de skriftlige licitationer — offentlige og indbudte — mere og mere vundet terræn og anvendes nu både fra statens og fra private bygherrers side, men særlige regler findes alene om *statens* kontrahering om arbejder og leverancer, oprindeligt i kundgørelsen af $^{10}/_5$ 1889 og fr. $^{17}/_{11}$ 1893, derefter i fr. $^{16}/_1$ 1920 angående upphandling och arbeten för statens behov samt försäljning av staten tillhörig lös egendom og nu i kundgørelse nr. 496 af $^6/_6$ 1952 (»1952 års upphandlingskundgørelse«).

Henvisninger og noter.

Udbudsbetingelserne ved Zeus-templet i Livadia er omtalt af *P. Kernn-Jespersen* i *Ingeniøren* 1934 V. 5. s. 65.

Frankrig:

Michel Quancard, L'adjudication des marchés publics de travaux et de fournitures, Paris (1945) s. 7, 220, 298—300, 335 ff.; *Wilhelm Schmidhuber*, Das öffentliche Submissionswesen des Auslandes, Berlin (1928); *Casse* s. 50—60; *A. P. Ducret*, Revue de la fédération internationale du bâtiment et des travaux publics, juli 1954 s. 12—15 (også med omtale af forholdene i Belgien, England, Schweiz m. fl.). Artiklen refereres i *Byggeindustrien* 1954 s. 395—96; *Pierre Clément*, Histoire de Colbert et de son administration, Paris (1874), beretter, I. s. 216 ff., hvorledes Colbert indførte *auktion* ved bortforpagtning af skatter og afgifter, og II. s. 137 ff., krævede *licitation* anvendt ved arbejder med veje, kanaler, broer m. v. Colbert instruerede de lokale myndigheder om at holde entreprenørerne fast ved deres bud, ikke blot, når de gav gevinst, men også, når de gav tab; at påse, at arbejdet var »forud« for betalingen; at aflevering først skete, når en vinter var gået, og at »sammenspisning« mellem entreprenører og tilsynsførende ikke fandt sted.

Tyskland:

F. C. Huber, Das Submissionswesen, Tübingen (1885); *M. Heller*, Das Submissionswesen in Deutschland, Jena (1907); *Wilhelm Möllerling*, Vergebung von Bauarbeiten, Wien (1942); Verdingungsordnung für Bauleistungen, Fassung 1952, udgivet på Im Bauwelt Verlag, West-Berlin (1953); *Bruno Eplinius*, Der Bauvertrag, Berlin (1950) særlig s. 134—35, 140—41; *Casse* s. 60—68.

De engelsktalende lande:

Licitation i U. S. A., *Ingeniøren* 1913 s. 261—62; *Poul Garde Hansen*, *Licitationer og kontrakter i de engelsktalende lande*, *Ingeniøren* 1931 s. 437—40; *Casse* s. 68; *Allan Philip*, Antitrustretten i U. S. A., *Juristen* 1953 s. 273—98, særlig s. 287; *Feodor Nielsen*, *Juristen* 1953 s. 421—25; *Fr. Vinding Kruse*, Trustkommissionens betænkning (1954) s. 14—47 (trust- og kartelretten i England og U. S. A.); Report on the supply of buildings in the greater London area (1954; parlamentsdebatten er gengivet s. 77—81); Report of the Joint Committee on Tendering Procedure (Howard Robertson Committee, 1954); sidstnævnte er udførligt refereret i *The Builder* 1954 s. 577—78, 579, 582 og 597—99, jfr. *Byggeindustrien* 1953 s. 11 og 1954 s. 376—77, 378 og 423—24.

Norge:

Lov nr. 3 af 14/8 1918 § 15, stk. 1, jfr. stk. 2, der henviser til §§ 3, 4, 6, 9, 12 og 14.

Jon Skeie, Den norske civilprocess III., 2. udg. Oslo (1940) s. 419, (*Frivillige offentlige auksjoner. Offentlige lisitasjoner*) citerer loven af 1918 og fortsætter: «Ved lisitasjon betegner man en innbydelse til konkurranse om ydelse av et arbeide, en vare eller et lån til laveste pris. Forutsetningen er: Dersom innbyderen aksepterer noget tilbud (anbud), skal han ta det laveste som tilfredsstillende alle betingelser for opfyllelsen».

Kr. Fr. Brøgger, Lov og rett, Norsk juridisk og rettsøkonomisk oppslagsbok utgitt i a-jour-ført form. Forord og Bidrag av *Wilhelm Keilhau*, Oslo (1951) sp. 576: «Lisitasjon, utbydning av et arbeid eller en leveranse til en større eller mindre krets av personer, slik at det laveste bud under ellers like forhold blir antatt. Etter l. 14. aug. 1918 nr. 3 § 15, er det enhver tillatt å holde offentlig l. — På l. kommer de om offentlige auksjoner gitte lovregler til anvendelse så langt de passer.»

Carl Jacob Arnholm, Alminnelig Avtalerett, Oslo (1949) s. 157.

«Norges Industri» 1950 nr. 5—6, s. 89—95, *Jens Gram*, En byggesak (1951) s. 23—25, *Torleiv Idsøe*, Prisretten (1952) s. 4 ff., 16, 18 og 34—35, *Knut Blom*, Prisloven med kommentar (1954) s. 137. Om den norske prislovgivning 1926—47 og dens forarbejder kan iøvrigt henvises til *Vilh. Aubert*, Priskontroll og Rasjonering. En retts sosiologisk forstudie (1950) s. 15 ff., *Pristidende* nr. 6, ²⁴/₄ 1954.

Sverige:

Betänkande med förslag till förordning angående upphandling och arbeten för Statens behov m. m. Avgivet av 1946 års upphandlings-sakkunniga, Stockholm (1951). *A. V. Lundstedt*, Byggnadsborgensrarnas rättsliga ställning (1917) fremhæver s. 40—41 faren for, at konkurrencen ved licitation fremkalder for lave bud, der udsætter leverandører m. fl. for tab.

Mere generelt har »Nyetableringssakkunniga» i betænkning med forslag »till lag om skydd mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning» (1951) i § 21 anbefalet, at hvor en bydende selv er bundet af en overenskomst, som foreskriver en vis ordning for afgivelse af tilbud eller for priser herpå, skal han være pligtig til ved afgivelsen af sit tilbud at meddele oplysning om overenskomsten. Efter motiverne s. 583 skal dette dog *ikke* forstås således, at det er *indholdet* af overenskomsten, der skal anføres.

Lov af ²⁵/₁₀ 1953 er imidlertid strengere, idet den i 3 § — såfremt ikke dispensation fra det oprettede næringsfrihetsråd er meddelt — *forbyder* entreprenører o. l. (»företagare») at »träffa eller tillämpa överenskommelse att samråd eller annan samverkan mellan olika företagare skall äga rum innan någon av dem avgiver anbud å försäljning av förnödenhet eller utförande av tjänst här i riket». Og efter 4 § kan dispensation kun meddeles, såfremt »konkurrensbegränsningen kan antagas främja kostnadsbesparinger, vilka till väsentlig del komma konsumenterna till gode, eller i övrigt bidra till en ur allmän synpunkt ändamålsenlig ordning, eller om eljest särskilda skäl äro därtill.

Missbrukas tillståndet eller hava efter dess meddelande inträtt väsentligt ändrade förhållanden, må tillståndet av näringsfrihetsrådet återkallas.»

GOD HÅNDVÆRKSSKIK

Laugsvæsenets tidsalder.

Så langt de gamle håndværkslaugs historie rækker tilbage — og laugsvæsenet fandtes allerede i det 13. og 14. århundrede — har vi kendskab til gruppebestemte opfattelser af rettigheder og pligter indenfor disse sammenslutninger. I *laugsskråen*, senere *laugsartiklerne*, udkrystalliseredes en fælles opfattelse indenfor hvert enkelt laug i bestemmelser af et rigt varieret indhold, der afspejler håndværkerens liv både indenfor og udenfor lauset: faglige forhold, festlige stunder, gensidig hjælp og understøttelse.

Man må skruer tiden tilbage til middelalderens samfund med den stærke erhvervskoncentration, se det i et kort glimt, for at fange baggrunden for disse reglers opståen.

Professor *Valdemar Vedel* har i 1901 givet en malende skildring af håndværkeren i middelalderen. Det er en skildring af by og borger, »håndværkets ånd«:

De gamle byer er samfund af småværksteder. Udenfor markedstider holdes udenbys konkurrence omtrent helt bort, og indadtil er konkurrencen begrænset derved, at ingen entreprenør tåles, men kun mestre, der selv har arbejdet sig op fra neden og selv stadig arbejder med; tillige er det nøje reguleret, hvor mange svende og lærlinge en mester må holde — at ikke en enkelt skal tage dem fra de andre — hvor lang tid af døgnet der må arbejdes, hvordan arbejdet skal være beskaffet, samt først og fremmest hvilken pris, der må tages og skal tages for varen. Når endelig ofte lauset købte råstoffer ind under eet for alle mestrene eller i alt fald fastslog indkøbsprisen, var der på alle ledder værnet om en vis lighed mellem værkstederne, og brodden var taget af konkurrencen. ... Arbejdet er forholdsvis langsomt og forholdsvis dyrt, fordi man er skærmet mod konkurrencens kapløb og underbyden; men til gengæld varetager laugsordningen publikums interesser ved at tilse varens stof og tilvirkning. Med en art embedsmæssig pligtsans udførte man, uden at forhaste sig, alt så solidt og fuldendt som muligt, indvendig så godt som udvendig, uden jaskeri eller småhumbug; ser ingen anden det, så ser den kære gud i himlen det.

Og er end bygningshåndværkerne efter deres arbejdes karakter ikke helt så stedbundne som skomageren, skræderen eller smeden, og er deres laug af mere internationalt tilsnit, så er dog indstillingen den samme, fastholdt, som den er, af tanken om, at deres eget arbejdsfællesskab er efterkommer af og arvtager efter den gruppe håndværkere, der byggede kong Salomons tempel.

Der blev gennem laug et skabt normer, skrevne og uskrevne, der fastslog håndværkerens rettigheder og faglige pligter mod gud, mod øvrigheden, mod kollegerne og mod kunderne. De bandt ham, og de støttede ham.

Der er næppe tvivl om, at *god håndværksskik*, d.v.s. den skik og brug, som gode og hæderlige håndværkere holder på og handler efter, er opstået adskillige hundrede år før tilsvarende normer indenfor andre erhverv. Mange juridiske forfattere i dette århundrede betegner sådanne normer som *retsstandarder*, f. eks. god forretningsskik.

Men skik og brug ligger i nutiden ligesom moralforskrifterne normalt udenfor retsordenen, simpelthen fordi det er vanskeligt at formulere faste regler, og fordi de stadig er på vandring. De er afhængige af tiderne og det økonomiske livs struktur.

Den gode håndværksskik i middelalderen blev skabt på baggrund af disse århundreders vilkår for produktion og afsætning. Det var i ordets egentlige betydning håndværk (håndarbejde), der blev afsat i et lokalt begrænset marked. De gamle laugsskråer og laugsartikler var i deres udspring slet og ret foreningsvedtægter, men kongemagten både før 1660 og under den efterfølgende enevælde godkendte dem, kastede magtens kåbe over dem og optog dem som centrale bestanddele af *næringsretten*, der som andre retsforskrifter kunne håndhæves med magt. Laugene fik på mange områder en monopolstilling, og da denne blev brugt — eller rettere misbrugt — til at skærpe betingelserne for optagelse som mester og til at skrue priserne op, faldt laugene i unåde hos kongemagten. I 1507 ophævede kong *Hans* skomagerlaugene på grund af klager over »uredeligt køb på sko«.

Alle laug blev ophævet af *Frederik I* i 1526, medens *Christian II* forbød »uskellig beskatning«. De bestod imidlertid stadig, indtil 1613, da *Christian IV* ophævede alle laugene, da de »paa det Høieste besvære vore Undersaatter med hvad de hos dennem skulle lade gjøre og forarbejde, og deres Varer dennem fordyre«. Få år senere opstod laugene imidlertid igen. Den faste regulering af håndværket, indadtil og udadtil, kunne simpelthen ikke undværes

under de primitive produktions- og afsætningsforhold, og ved forordninger af 1681—82, der fjernede visse misbrug, gav *Christian V* laugsvæsenet sin enevældige velsignelse. En lang række håndværksfag fik påny en laugsskrå, hvorigennem statsmagten regulerede deres virksomhed.

Laugsvæsenet blomstrede under merkantilismen, men som følge af de nye opfindelser og de liberale strømninger i det 18. århundrede kom merkantilismen og dermed laugsvæsenet ud for en strid modvind, der medførte skiftende reformforsøg. Den berømte generalprokurør *Henrik Stampe* afgav en kritisk betænkning i 1758 om laugsvæsenet. Efter hans indstilling begrænsedes laugenes magt, også med hensyn til de ofte urimelige vilkår for optagelse, som fremtidig skulle ske »uden Bryderi eller Omkostning«. Samtidig blev det fastslået, at laug for fag, der ikke tidligere havde været laugsmæssigt organiseret, ikke ville blive anerkendt.

I året 1800 blev der gjort forskellige indskrænkninger i laugstvangen, idet der bl. a. åbnedes adgang for svende til — uden om lauget — at nedsætte sig som »frimestre«.

Under næringsfriheden.

De store maskinelle opfindelser i det 18-århundrede, produktionens industrialisering og de nye økonomiske teorier, der brød med merkantilismen og dens statsindgreb, kunne ikke trække på hammel med laugsvæsenets monopoler og restriktioner. Maskinernes masseproduktion kunne ikke som håndværket arbejde udelukkende på bestilling. De nye politiske strømninger, *liberalismen*, hævdede, at laugsvæsenet førte til en ineffektiv produktion, og krævede næringsfrihed.

Det principelle programpunkt for *Industriforeningen*, som blev stiftet i 1838, var netop ophævelse af de forældede laugsbestemmelser og indførelse af næringsfrihed. Foreningen blev i hele sin første periode et af de førende organer for de nye liberale strømninger med fremtrædende ledere som *Orla Lehmann* og *A. F. Tscherning*. Blandt foreningens medlemmer var også højesteretsassessor *Otto Müller*, som i 1840 havde skrevet en bog om laugsvæsenet, der var bygget på hans erfaringer i *Danske Kancelli*.

De 32 mænd, den daværende borgerrepræsentation i København, anmodede i 1839 *Frederik VI* om at nedsætte en kommission. Den blev nedsat i 1840, og det blev *Otto Müller*, der kom til at præge

kommissionsbetænkningen, der gik ind for næringsfriheden og afskaffelse af laugs- og korporationsvæsen. I 1840 havde iøvrigt professoren i statsøkonomi *A. F. Bergsøe* i sin bog »Om Lavsvæsen og Næringsfrihed« hævdet, at målet måtte være »en fuldkommen Næringsfriheds Indførelse«.

Til de liberale tankers sejr krævedes imidlertid også et politisk tidehvert. Den politiske udvikling begunstigede de liberale ideer om næringsfriheden, der vandt sin første sejr ved Junigrundloven af 1849. Her blev næringsfriheden fastslået i en »*Løfteparagraf*«, der består uændret i Grundloven af 1953: Alle indskrænkninger i den frie og lige adgang til erhverv, der ikke er begrundet i det almene vel, skal hæves ved lov.

Løfteparagraffens betydning i Junigrundloven måles bedst ved, at det var en af de første, som førtes ud i livet. I 1855 blev *Otto Müller* anmodet om at udarbejde et lovforslag, og hans arbejde blev grundlaget for loven af ²⁹/₁₂ 1857, der indførte næringsfrihed fra ¹/₁ 1862.

Denne lov holdt grundig afregning med det gamle system: »Man sagde farvel til fortiden og deponerede protokollerne i arkiverne«. Laug og korporationer forsvandt, med dem deres eneret. Laugsvæsenets sikre mure blev nedrevet. Det var en fuldstændig revolution. Økonomisk frihed og fri konkurrence blev det ledende princip både indenfor håndværk og handel.

I industri og storhandel hilstes den nye lov med begejstring, medens håndværket modtog den med blandede følelser og bange anelser.

Først så sent som i 1840 søgte tilhængere af den gamle ordening at samle laugenes folk til modstand. På initiativ af snedkermester *Johs. Lasenius Kramp* stiftedes *Haandværkerforeningen* i 1841, der på tværs af de faglige skillelinier optog håndværkere, der havde aflagt mesterprøve. Haandværkerforeningen havde til formål at »fremme Haandværkerstandens Tarv paa enhver hensigtsmæssig Maade ved de Midler, der maatte staa i dens Magt«. Den udskrev en prisopgave: »At oplyse, hvilke de Fordele ere, som følge af det bestaaende Laugsvæsen, saavel for de øvrige Klasser af Samfundet som for det Offentlige, ved de Foranstaltninger, der ere knyttede til det, med særlig Hensyn paa Haandværkerlaugene«. Den fremkaldte (i 1848) en modbetænkning fra de københavnske oldermænd mod laugskommissionens forslag, der ville forstyrre »en Organisation, under hvilken saa meget godt er fremgaaet, i

hvis Former den hele Slægt er indlevet, og hvis Tilværelse ikke med Grunde i Almindelighed kan bevises at have hindret nogen fornøden Krafts Udvikling i Fædrelandet«. Den rettede henvendelser til regering og rigsdag og gjorde til sidst et forsøg på at formå Frederik VII til at nægte stadfæstelse af det vedtagne lovforslag. Den søgte at dæmme op for strømmen. Men alt var forgæves. Håndværkerlaugene fik alene ret til at fortsætte som almindelige erhvervsorganisationer, med faglige, selskabelige og velgørende formål.

Den bratte kursændring trak selvsagt en række nye problemer i sit kølvand. Et af dem var *svendenes* og *arbejdernes* ændrede stilling, som *Julius Schovelin* har karakteriseret:

»I sin doktrinære Kortsynethed gik man for vidt — man knuste ej alene det forældede Laugsvæsen: dets Monopoler, men udryddede endog selve Laugene, altsaa netop ogsaa Svendelaugene, d. v. s. de Korporationer, i hvis Ly og Læ den faglærte Arbejder Aarhundreder igennem havde levet sit Samfundsliv og følt sig som et vigtigt og velagtet Led af Samfundets produktive Virksomhed. Gennem Laugsvæsenet blev i Samklang med Datidens Forhold Tilbudet af Arbejdskraft reguleret paa en til det daværende lokale Marked passende Vis — naar nu de moderne Produktionsforhold: Maskinernes Udvikling, Teknikens Fremskridt og Samfærdselsmidlernes Forbedring (Jernbaner, Dampskibe) sprængte de gamle Erhvervsrammer og lod Laugene i deres gammeldags Skikkelse virke som utaalelige Fortidslevninger, hang dette sammen med, at Markedets Grænser rykkede helt ud til Landegrænsen, ja for Masseproduktionen udvidede Markedet sig endog til at blive et Verdensmarked. Just for disse Markeder, det nationale og det internationale, gjaldt Liberalismens Feltraab og Løsen: »den frie Konkurrence« som det rigtige og rationelle. Men med denne nye Regulator af Tilbudet af og Efterspørgslen efter Arbejdskraft var den økonomisk svageste Samfundsklasse, Arbejderne, kun daarligt tjent, saa længe den enkelte Arbejder, fattig og forladt, kom til at staa overfor den store Fabriksherre paa Kontraktfrihedens Grund, udbydende den til hans Person knyttede Arbejdskraft som en blot og bar »Vare« — men rigtignok en Vare, der bl. a. ikke taalte at lagres, men stadig maatte udbydes, fordi en tabt Arbejdsdag aldrig kommer igen.«

Næringsfriheden medførte snart betænkeligheder. Lovgivningsmagten måtte igen træffe regulerende og kontrollerende foranstaltninger. Allerede i 1873 måtte man bremse beværternes antal, og navnlig industrialiseringens fremadskriden krævede en række beskyttelsesforanstaltninger både overfor forbrugerne og arbejderne.

I 1894 kom den første lov om brug af urigtig varebetegnelse. Lovgivningen krævede ærlighed og redelighed i konkurrencen om kundernes gunst. Denne linie tegner en stigende kurve fremover til den nugældende lov af 1937 om *uretmæssig konkurrence og varebetegnelse*. Lovens specielle forskrifter suppleres med en »generalklausul«, hvorefter handlinger i erhvervssøjemed, der strider mod *redelig forretningsskik*, medfører erstatningsansvar og kan forbydes ved dom.

Denne lov må kunne bruges ligesåvel i håndværker- som i handelsforhold, men målestokken er ejendommeligt nok fastsat som *gennemsnitskøbmandens* begreb om redelighed.

Konkurrenceloven forbyder handlinger, der strider imod retsstandarden »*redelig forretningsskik*«. Den burde også have medtaget »*god håndværksskik*«. Tilsvarende retsstandarder findes i en lang række nyere love: »*god forretningsskik*« (gældsbrevsloven), »*ordentlig forretningsbrug*« (købeloven), »*god forsikringspraksis*« (forsikringsaftaleloven), »*ordentlig og forsigtig forretningsbrug*« (aktieselskabsloven). Men en række tilsvarende retsstandarder, som lever og følges i det praktiske retsliv, spejder man forgæves efter i lovgivningen. Det gælder således bl. a. »*god presseskik*«, »*god sagførerskik*«, »*god revisorskik*« og navnlig »*god håndværksskik*«, der har eksisteret i århundreder, helt tilbage fra laugsvæsenets tidsalder. »*God Håndværksskik*« dækker en adfærdsnorm af samme realitet og samme betydning som de øvrige »*gode skikke*«. Det er ikke et bestemt, stereotyp indhold, den rummer; det veksler med tid og sted og skiftende livsforhold, men *mønsteret* er det samme som i middelalderen, den skik eller adfærd, som gode og hæderlige håndværkere følger.

»*God håndværksskik*« vil formentlig blive medtaget i en revision af konkurrenceloven på linie med »*redelig forretningsskik*«.

Håndværksrådet og håndværkerorganisationerne ville i høj grad kunne udbygge denne retlige standard i alles interesse ved at samle og samarbejde en række tidligere kendelser og afgørelser i »*Regler for god håndværksskik*«.

Disse regler bør ikke indskrænkes til alene at omfatte de kollegiale forhold. Adskillige vedtægter begrænser sig til at fastsætte bøder for brud på kollegialiteten, ofte uden nærmere angivelse af, hvilke pligter der rummes heri. Reglerne bør også omfatte pligterne udadtil.

I modsætning til de liberale erhverv (sagførerråd, revisorforeningen m. fl.) afholder håndværkerorganisationerne sig fra en bedømmelse af kvaliteten af det udførte arbejde.

De gamle laug vogtede også medlemmernes *pligter* udadtil *mod kunderne*. Over dårligt og uhåndværksmæssigt arbejde (»klunsemager«, »klamphugger«, »broksjover«, »spjældskraber«, »klattensmører«, »kluddermikkel«, »fusser«) kunne der klages til laugene, der selv foretog en bedømmelse. Hvis klagen fandtes berettiget, kunne den medføre ikke blot erstatningspligt, men også *straf*.

Med de ændrede produktionsvilkår, hvor mesteren ofte slet ikke deltager personlig i arbejdet, og hvor kravene til dette er langt mere differentierede end før, er spørgsmålet om straf faldet bort, og såfremt der rejses erstatningskrav ved de ordinære domstole, bedømmes kvaliteten på grundlag af udtalelser fra syn- og skøns-mænd, der udmeldes af retten, og som afgiver deres erklæring på *eget* ansvar.

Næringsloven af 1857 berøvede de gamle laug deres magtstilling, men intet hindrede, at der i ly af grundlovens værn om *foreningsfriheden* lever sammenslutninger enten i historisk forlængelse af de gamle laug eller helt nye: *fagforeninger og arbejdsgiverforeninger*. Disse organisationer er gennem deres vækst blevet magtfaktorer såvel for den enkelte borger som for samfundet. Adskillige af disse organisationer er blevet så stærke, at retsordenen har rettet sit søgelys på dem. Thi også for dem gælder *Shakespeares* ord: »Hvor herligt at have en jættes styrke, men hvor grumt at bruge den som en jätte«!

Håndværkets egne organisationer er anerkendt i dansk ret. De kan optræde som organisation *udadtil* overfor uorganiseret konkurrence, overfor andre organisationer og overfor offentlige myndigheder. Retsordenen anerkender ligeledes deres kompetence *indadtil*: fastsættelse af regler for optagelse, fastlæggelse af medlemspligter, indbyrdes og overfor organisationen, samt dømmende myndighed i organisationsanliggender.

Retsordenens anerkendelse af organisationernes kompetence

danner et væsentligt led i den gældende licitationsordning, hvis forskrifter forudsættes optaget i organisationernes vedtægter. Retsordenen har dog forbeholdt sig kontrol og censur, dels gennem prismyndighederne (nu monopoltilsynet) og dels gennem domstolene.

De centrale spørgsmål i organisationernes vedtægter præges både af god håndværksskik og retsordenens almene krav.

Hvem kan forlange at blive medlem?

»Om mestermend at bliffue. Naar nogen tømmermand eller suend, szom tømmermandembede will vinde, szaa att hand trøster sig och kand vere fuldhøfuismand for en bygning, tha schall oldermand oc stolsbrødre oc to af de andre mestere følge hannem ind paa raadhuset for borgemester oc raad oc bevisze det med deris æd, at han kand gjøre fyldest for hans embede, och schall hand siden self suerge at vilde holde alt det, som denne deris schraa indeholder, oc vere sin oldermand lydig, som der till bør; der nest schall hand gifue j tønde øl i embedet och j marc vox til sancte Andree gildi.«

Så enkle var betingelserne for at blive optaget i Københavns Tømmerlaug efter laugsartiklerne fra 1515. Men efterhånden skærpedes kravene i de forskellige laug betydeligt. I laugsvæsenets sidste tid var det — trods regulerende indgreb — ikke sjældent, at mesterstykket var af så speciel karakter, at det krævede færdigheder, som var uden praktisk betydning i faget. Mesterstykket skulle udføres på oldermændens værksted eller i laugshuset. Det kunne tage $\frac{1}{2}$ —1 år og koste ca. 500 rdl. Hertil kom så store gebyrer for optagelsen. For snedkerne kostede optagelsen ca. 3—400 rdl. Det var et efter datidens forhold meget betydeligt beløb.

Det var ikke mindst sådanne rigoristiske optagelsesbestemmelser, der sejlede den gamle laugsordning i sæk.

Men også i nutiden er det af væsentlig økonomisk betydning for en håndværker at være *medlem* af de faglige organisationer inden for sit fag. Prisdirektoratet har derfor interesseret sig for, hvilke betingelser eller kvalifikationer der udkræves til optagelse. Hidtil har man godkendt *saglige* betingelser som f. eks. *faglært* indenfor faget, *næringsbrev* indenfor faget, berettiget til betegnelsen *mester*, ligesom man godkender, at den, som søger optagelse, ikke må have modarbejdet foreningen og standsfællernes interesser.

Derimod er det tvivlsomt, hvorvidt det kan stilles som betingelse, at ansøgeren ikke må være frakendt de borgerlige rettigheder,

efter at lov af ¹⁸/₆ 1951 radikalt har ændret reglerne om fortabelse af rettigheder som følge af straf, og efter at end ikke politisk valget efter grundloven af 1953 berøres af selv de alvorligste straffedomme.

En del foreninger har gjort optagelse betinget af, at den vedtages enstemmigt af bestyrelsen eller af et flertal — eventuelt et kvalificeret flertal — på generalforsamlingen. Ifølge den gældende domspraksis er denne betingelse uden retsvirkning, og sådanne bestemmelser bør udgå.

Afslag på optagelse i en faglig forening kan indbringes for domstolene, i hvert fald når medlemsskab kan antages at være af væsentlig økonomisk betydning.

Navnlig under hensyn til en aftale mellem bygningshåndværkere i *Kolding* om ikke at ville samarbejde med uorganiserede installatører fandt Østre Landsret i 1935, at det var af væsentlig økonomisk betydning for en elektroinstallatør at blive medlem af »*Elektroinstallatørforeningen for Provinserne*«. Da han opfyldte de almindelige betingelser herfor, og da han ikke havde udvist sådant ukollegialt forhold, at han af den grund kunne afvises, dømtes foreningen til at optage ham som medlem.

Og dette gælder, uanset at vedtægterne forbeholder foreningsmyndighederne den endelige afgørelse. Selvom afslaget er sket i overensstemmelse med vedtægterne, har domstolene anset sig berettigede til at tilsidesætte vedtægterne. Højesteret har således i 1950 anset *Kjøbenhavns Skorstensfejerlaug* for uberettiget til at afslå optagelse i lauget, hvis den pågældende mester ikke samtidig ville indtræde i laugets enkepensioneringsfond.

Hvilken myndighed har organisationerne over medlemmerne?

Ved at melde sig ind i en organisation lover man (stiltiende) at lade sit forhold til organisationen og dens medlemmer i disse anliggender regulere af vedtægterne.

Hvis en (lokal-) organisation ved et medlems indtræden er eller senere lovligt bliver medlem af en større (hoved-) organisation, kan den delegere sine egne beføjelser over sine medlemmer til hovedorganisationen. Her ud over er et medlem kun underkastet sin egen organisation. Hvis en anden (lokal-) organisation er misfornøjet med hans optræden, må den henvende sig til hans egen organisation eller eventuelt til den fælles hovedorganisation.

Arskredsens mesterforening i byggefagene blev således af underretten i Hobro i 1953 anset for uberettiget til at ikende tømrmester

Elkjær, der var medlem af Rinds-Nørlyngkredsens mesterforening, en bøde, uanset begge foreningers medlemsskab af »Hovedorganisationen af Mesterforeninger i Byggefagene i Danmark«, og af dennes »Jydsk Afdeling«.

Anmeldelsespligten.

Ved *anmeldelsespligt* forstås medlemmernes pligt til at underrette organisationen eller en af denne udpeget person (*anmeldermanden*) om, at de afgiver tilbud på et arbejde.

Københavns Murer- og Stenhuggerlaug indførte anmeldelsespligt fra 1907, og fra 1908 blev den udvidet ved overenskomst med *Centralforeningerne af Murermestre i Jylland og Østifterne* til også at omfatte provinsen. I *Entreprenørforeningen* blev den forsøgsvis indført ved baneanlæg i 1914. Den bestod til 1921 og blev genindført fra 1935.

I *Københavns Snedkerlaug* indførtes anmeldelsespligten allerede i 1893 af hensyn til den samtidigt vedtagne pligt til at svare bidrag til Bygningssnedkernes private Hjelpekasse.

Anmeldelsespligten omfatter i almindelighed alt tilbudsarbejde. Den kan være begrænset, f. eks. lokalt eller af hensyn til tilbudets størrelse. Det fastsatte minimumsbeløb ligger ofte på 200, 300 eller 500 kr., men kan også være højere, f. eks. 1.000 kr. eller 5.000 kr.

Undertiden må et anmeldt tilbud ikke indgives, før tilladelse foreligger, eller først efter en vis tidsfrist, 36, 48 eller 72 timer.

Hvis vedtægtsbestemmelserne er uklare, vil der være en tendens til at fortolke dem til gunst for medlemmerne, således at man ikke anerkender videregående forpligtelser, end der klart er holdepunkter for.

Højesteret anså i 1922 *Københavns Bogtrykkerforenings* voldgiftsret kompetent til at pålægge bogtrykkerfirmaet *Kandrup & Wunsch* bøde og erstatning for uden anmeldelse at have overtaget trykningen af ugebladet »Vort Landbrug«, der hidtil var blevet trykt af et andet af foreningens medlemmer. Påstanden om, at den kontrakt, ved hvilken firmaet havde overtaget trykningen, var afsluttet, inden firmaet indtrådte i Bogtrykkerforeningen, kunne efter det foreliggende ikke tages til følge.

Lovene for *Mesterforeningen for bygningshåndværkere på landet på Lolland* bestemte, at medlemmer under bødeansvar skulle anmelde tilbudsarbejde til foreningen og ændre særlig lave tilbud efter visse regler samt betale foreningen 2 pct. af arbejdet. Højesteret fastslog i 1926, at disse bestemmelser kun sigtede til licitationer (konkurrence), og at de ikke omfattede et af et medlem efter en resultatløs licitation over forskellige entrepriser og under ændrede betingelser indgivet tilbud på det samlede arbejde, om hvilke der ikke ham bekendt forelå andre tilbud.

Som medlem af *Aarhusforeningen af autoriserede gas- og vandmestre* indgav *Svantemann* efter aftale med foreningen et bud på et licitationsarbejde, hvor man vidste, at der ville blive givet lavere tilbud fra en udenfor foreningen stående blikkenslager. Efter at dennes bud var antaget på betingelse af, at det arbejde, hvortil der krævedes autorisation som gas- og vandmester, skulle udføres af en sådan, påtog *Svantemann* sig alligevel at udføre denne del af arbejdet. *Svantemann* blev derefter ikendt bøde for ukollegial optræden og brud på foreningens licitationsregler, og han blev ekskluderet, da bøden ikke blev betalt. Uanset vedtægternes bestemmelse om, at generalforsamlingskendelser ikke kunne indankes for domstolene, fastslog Vestre Landsret i 1929, at bøden delvis var pålagt uden hjemmel. Licitationsreglerne var ikke overtrådt, hvorfor bøden for så vidt (men ikke for ukollegial optræden) annulleredes. Vedtægterne hjemlede ikke den skete eksklusion.

Senere vedtægtsændringer.

Hvor det drejer sig om *senere beslutninger* eller vedtægtsændringer, vil disse i reglen være bindende ikke blot for de medlemmer, der har stemt for dem, men også for fraværende og endog for dem, der har stemt imod.

Visse grænser er der dog i forhold til de to sidstnævnte grupper. Bestemmelser, der ikke kunne være optaget i de oprindelige vedtægter, fordi de strider mod retsordenen, kan naturligvis heller ikke senere træffes, og ugyldighed kan følge af manglende anmeldelse til prismyndighederne.

Hvis vedtagelsen iøvrigt går ud på at berøve *enkelte* medlemmer bestående rettigheder eller at pålægge dem særlige pligter, eller hvis den går ud på at pålægge *samtlige* medlemmer nye forpligtelser, der ligger uden for foreningens normale formål, vil et protesterende mindretal som regel ikke være bundet af vedtagelsen.

På en generalforsamling i *Københavns Bogtrykkerforening* vedtog man i 1921, at ethvert medlem, der modtog forespørgsel om pris på løbende eller periodisk arbejde, der hidtil var trykt hos et andet medlem, skulle henvende sig til foreningen og handle i overensstemmelse med styrelsen. Østre Landsret fastslog, at vedtagelsen ikke kunne tilsidesættes som stridende mod lov og ærbarhed.

På en generalforsamling i *Aarhus Vognmandsforening* vedtoges det at indgive et samlet tilbud på kommunens kørsler. Et medlem, vognmand *Jens Andersen*, indgav imidlertid et lavere tilbud og fik ved licitationen største delen af arbejdet overdraget. Højesteret fandt, at *Andersen* ikke havde overtrådt foreningens »prisliste«, der ikke omfattede en sådan licitation. *Andersen* frifandttes for at erlægge en af bestyrelsen ikendt bøde.

Odense Muremesterforenings medlemmer betalte foruden fast kontingent en afgift på 4 pct. af udbetalt arbejds løn, hvoraf en del an-

vendtes som tilskud til foreningens syge- og pensionskasse. I 1946 gennemførtes med lovmæssigt flertal en vedtægtsændring, hvorefter et medlem, der tillige stod i en anden arbejdsgiverorganisation og betalte afgift til denne af sine arbejdere, til Murermesterforeningen »kun« skulle betale 2 pct. af den herhenhørende arbejds løn. Højesteret anså i 1948 ikke denne vedtægtsændring for bindende for to murermestre, der tillige havde indmeldt sig i Cementindustriens arbejdsgiverforening. De kunne derfor ikke tilpligtes at betale bidrag til foreningen af arbejds løn, der vedrørte cementvarefabrikation.

Organisationernes domsmyndighed.

De middelalderlige laug havde domsmyndighed over laugsbrødrene, der skulle efterkomme laugsskråens forskrifter. Oldermænden og bisidderne (»stolsbrødrene«) havde pligt til at pålægge bøder i penge, i øl eller voks. Forseelserne kunne være mangfoldige: drage nogen i Haar i Laugshus, spille Laugsøl med Vilje, »spy« (kaste op) i Laugs-huset eller kalde en Laugsbroder »Tyv, Skalk eller Forræder«.

De gamle laugsskråer indeholdt også spiren til nutidens kollegiale og konkurrenceretlige regler. Københavns Tømmerlaug foreskrev i 1515: »Huilchen mestermand som fortinger et arbeide, och en anden mester mand stinger hannem der ud af och tager det arbeide fran ham, da schall den, det gjør, bøde 3 sage marc til kongen, 3 till raadet och 3 till sancte Andreæ gilde, och schall hand icke bliffue wed arbeidet, men den, det først fortingede; hand schall bliffue ved arbeidet«.

I enevældens tid lå håndhævelsen af sådanne regler hos politiretterne.

Den doms- og tvangsmyndighed, som en organisation nu udøver over sine medlemmer, beror til syvende og sidst på medlemmernes frivillige underkastelse.

Den alvorligste reaktion er *eksklusion*. Desuden kan organisationen idømme »bøder«. Hvis bøderne ikke betales godvilligt, kan de inddrives på sædvanlig civilretlig måde.

Domstolene kan prøve ikke blot den reelle berettigelse af »bøden«, men også den anvendte formelle fremgangsmåde. Domstolene vil kunne tilsidesætte afgørelsen, hvis denne ikke er truffet af et kyndigt og upartisk organ, og hvis den er blevet til med tilsidesættelse af sædvanlige retsplejehensyn (adgang for parten til at blive hørt, til at oplyse sagen, blive bekendt med, hvad der fra anden side er fremkommet). En organisation kan ikke indkalde et medlem af en anden organisation til et »mæglingsmøde«, og, når den indklagede ikke møder, da ikende ham en bøde! Dette skete i 1953 i Års.

Prisdirektoratet har forlangt, at det med hensyn til tvistigheder om pris- og licitationsbestemmelser og om optagelse og eksclu-

sion bør fremgå af vedtægterne, at idømmelse af bøder kan indbringes for de ordinære domstole, medmindre den endelige afgørelse i sagen træffes af en absolut upartisk sammensat voldgiftsret. Som upartisk har direktoratet anerkendt Håndværksrådets voldgiftsret og andre voldgiftsretter, hvori der gives parterne lige lig indflydelse på sammensætningen, og hvor opmanden og de øvrige medlemmer i tilfælde af uenighed udpeges af en uvildig person, f. eks. den lokale dommer.

Direktoratet har hidtil ikke rettet indvending imod straffebestemmelsernes indhold, men har dog ikke kunnet godkende bestemmelsen om, at medlemmer, der gør sig skyldig i overtrædelse af lovene, må finde sig i, at foreningen med alle til rådighed stående midler afskærer dem fra enhver tilførsel af materialer, uden at der kan rejses erstatningskrav. Sådanne bestemmelser anses for at være i strid med gældende ret.

Henvisninger og noter.

Valdemar Vedel, By og Borger, (1901). En kort oversigt over den næringsretlige udvikling giver *Poul Andersen*, Næringsretten i Hovedtræk, 3. udg. (1944), s. 12—22, og en fyldig redegørelse for ordningen under enevælden findes i *Otto Müller*, Om Laugsvæsen og Bevillinger til Næringsbrug efter den danske Lovgivning (1840).

Om den historiske udvikling kan yderligere henvises til *Rasmus Berg*, Købstad og Købstadmand (1923), *C. Nyrop*, Samling af Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen II. (1895—1904), *Arthur G. Hassø*, Et Bidrag til Københavns Haandværks Historie i det sidste Hundredeaar (1940), *Hages* håndbog for handel og industri, 7. udg. II. (1954) s. 359—61 (håndværkets organisationer), 363—64 (industriens organisationer), *Kristen Andersen*, Rettens stilling til konkurranseregulerende sammenslutninger og avtaler (Oslo 1937) s. 7 ff. og til litteraturen om de enkelte laug, herunder særligt til *C. Nyrop*, Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlav (1907) samt *Bering Liisberg*, Murermesterlauget i København fra dets Oprettelse 1623 til 1707 (1924), *Johannes Hansen*, Hovedtræk af Industriraadets Historie 1910—35 (1935) s. 15, *Jens Vibæk*, Træk af Høkernes Historie i ældre Tid, i Høkerforeningen i København, stiftet 1817, ved 125-Aars Jubilæet ^{30/6} 1942 (1942) s. 12—13, 24, 29 og 35, *Jul. Schovelin*, Blade af Højres Historie (1931) s. 63—64, *Rasmus Berg*, Blikkenslagersvenden gennem Tiderne (1940) s. 14 ff., *samme*, Mølerlavet 1622—1902 (1902) s. 5—6, 16—17, 57—58, 117 ff., *C. Nyrop*, Industriforeningen i Kjøbenhavn 1828—1888 (1888) s. 87 ff., *Adolf Bauer*, Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn 1840—90 (1890) s. 1—132, *L. Just-Nielsen*, Drejerlauget i Kjøbenhavn 1652—1902 (1902) s. 39 ff., *Tove Clemmesen*, *Georg Nørregaard* og *Helge Søgaard*, Københavns Snedkerlaug gennem fire hundrede år (1954) s. 135—36 og 142. *Peter Skautrup*, Det danske sprogs historie III. (1953) s. 429.

Forholdet mellem de gamle laug og de senere organisationer omtales hos *Walter Galenson*, Arbejder og arbejdsgiver i Danmark (1955) s. 14—15, 36—37 og 115—17.

Jan Kobbervagel, Sandhedsprincippet i konkurrenceretten, Det danske Marked 1950 s. 76—94, *Fr. Vinding Kruse*, Retslæren II. (1943) s. 580—733 og »Trustkommissionens betænkning« (1954). Om lovgivningens indgriben i erhvervsrettigheder se *Egon Larsen*, Tvungen Ejendomsafståelse (1940) s. 70—71, 237 ff.

Om de »rettlige standarder« (med særligt henblik på »god sagfører-skik«) *Axel H. Pedersen*, Indledning til Sagførergerningen I. (1951) s. 37—58 med henvisninger.

Et schweizisk håndværkertidsskrift har fornylig belyst begrebet »god håndværkerskik« med modsat fortegn — ved at opstille »Djævelens 9 bud til håndværkerne«:

1. Væn dig til aldrig at gøre dit arbejde færdig før en uge efter udløbet af leveringsfristen, for jo længere kunden forgæves må vente på sit arbejde, jo større bliver hans glæde, når han endelig får sin bestilling udført.
2. Vær ikke så dum at give skriftlig bekræftelse på alle mundtlige aftaler, for det er altid meget interessant, når man ved meningsforskkel ikke ved, hvem der har ret. Desuden gør det et godt indtryk, når man slås med sin kunde.
3. Noter ikke alt, hvad du har lovet kunden m. h. t. opfyldelsen af personlige ønsker, for man vil sikkert uden videre tilgive dig, når du senere siger, at du har glemt det.
4. Når nogen forlanger et udkast eller forslag af dig til et arbejde, så tag altid med dig et katalog fra en større fabrik, for på den måde vil man lære at sætte pris på din håndværksmæssige kyndighed.
5. Gør dig til vane kun at se dårlige konkurrenter i dine håndværkskolleger og ikke at tale andet end nedsættende om dem, for da vil du støtte hele håndværkerstanden. Du vil bevare din egen anseelse ved at give udtryk for størst mulig misundelse over for andre mennesker, som har gjort det bedre end du.
6. Udfør din kalkulation sådan, at materialer og lønninger bliver betalt. Omkostninger og fortjeneste behøver du ikke at tage med, for det er omsætningen, som skal gøre det.
7. Spild ikke tiden på at læse fagtidsskrifter og bøger, for hvis du af den grund må forsømme en drink om formiddagen, så vil du ikke længere blive anset som en virkelig ordentlig håndværker.
8. Hvis du ser, at din kollega har udsigt til at få et arbejde overdraget, gå da straks hen og tilbyd en pris, som er lavere end hans, for det er bedre at arbejde med tab end at unde en anden en arbejdsopgave.
9. Har du overtaget et arbejde til en for lav pris, så gør hvad du kan for at tage det igen ved at levere et dårligt arbejde, for det er bedre, end hvis du ved at udføre arbejdet tilfredsstillende kan få et nyt arbejde fra kunden eller hans bekendte, hvorved tabet kan udlignes.

Om organisationernes rettlige stilling henvises til »Forhandlingerne på det 14. nordiske Juristmøde i København 1928« s. 126—54, hvor *Karsten Meyer* var indleder, *Fr. Vinding Kruse*, ER I. s. 400—402, samme, Trustkommissionens betænkning (1954) s. 61—67, *Poul Meyer*,

Dansk Foreningsret (1950), *Bernt Hjejle*, Foreningsvoldgift (1941), *samme* i Festskrift til Henry Ussing (1951) s. 150—64, *Knud Illum*, Den kollektive Arbejdsret, 2. udg. (1950) §§ 2—4, *Ernst Dyrbye*, Retsforholdet mellem andelsforeninger og deres medlemmer (1954) s. 76—101, og Priskontrolrådets beretning for tiden 1945—1949 s. 85—86. Sml. for svensk ret *Knut Rohde*, Föreningslagen, Stockholm (1952). Om grundlovens foreningsfrihed se *Poul Andersen*, Dansk Statsforfatningsret (1954) s. 673—95.

Af domspraksis henvises bl. a. til:

Kolding dommen: U. f. R. 1935 s. 1139, jfr. også 1953 s. 72 (*Ribe Stifts Guldsmedeforening*) og 1954 s. 290 (*Aalborg Stifts Guldsmedeforening*).

Københavns Skorstensfejerlaug: U. f. R. 1950 s. 870.

Dommen fra Hobro om Årskredsens Mesterforening: J. D. 1954 s. 81.

Københavns Bogtrykkerforening (HRD): U. f. R. 1922 s. 1029, Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 40. Se også Københavns Bogtrykkerforening gennem 40 Aar (1943) s. 110—11 om et ukollegialt forsøg på at skaffe sig trykningen af telefonbogen.

Mesterforeningen for bygningshåndværkere på landet i Lolland: U. f. R. 1926 s. 240 (HRD) og Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 41. En tilsvarende afgørelse er truffet ved ØLD af $16/3$ 1929, Tk. Ls. 1929 s. 69—71, der giver tilbagebetaling af den på et urigtigt grundlag pålignede bøde. Også i Hobro underrettsdom havde organisationen søgt at give reglerne om tilbudsbeskyttelse en større rækkevidde, end der tilkom dem, J. D. 1954 s. 81.

Aarhusforeningen af autoriserede gas- og vandmestre ctr. Svantemann: U. f. R. 1929 s. 140 (VLD) og Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 41—42.

Se også *Svendborg og Omegns Tømrermesterforening* (HRD): U. f. R. 1939 s. 480, *Troels G. Jørgensen*, Atten Aar af Højesterets Historie (1947) s. 250, og ndfr. s. 184—86.

Københavns Bogtrykkerforening: U. f. R. 1921 s. 892 (ØLD) og Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 40. *Aarhus Vognmandsforening*: U. f. R. 1931 s. 1, Tk. Ls. 1930 s. 314—15 og Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 42—43.

Odense Murerforening (HRD): U. f. R. 1948 s. 830.

LICITATIONSGRUNDLAGET BYGHERRENS UDBUD

Indledning.

Ved auktion sælges varen efter forudgående besigtigelse, men ved licitation om bygge- og anlægsarbejder afsluttes aftale om et arbejde, en entreprise, der skal udføres, og som følgelig ikke kan besigtiges, ligesålidt som der fremlægges prøver, som f. eks. ved fremstilling af industrielle produkter. Der træffes iøvrigt ofte aftale om enkelte dele, fagentrepriser, af det færdige produkt, bygningen eller anlægget, og dette kræver samarbejde med en række andre fagentreprenører, hvorved fremstillingsprocessen kompliceres.

To forhold er af afgørende betydning ved licitationsgrundlaget — både for bygherren og tilbudsgiverne:

For det første: at samtlige tilbud afgives på samme, på et entydigt udbydelsesgrundlag. Det er nødvendigt af hensyn til konkurrencemomentet i licitationen, at der gives lige vilkår for alle tilbudsgivere.

Og for det andet: at bygge- og anlægsarbejdet beskrives og præciseres så nøje som overhovedet muligt, for at bygherren og tilbudsgiverne på forhånd ved tilbudets afgivelse får samme opfattelse af, hvilken præstation, det drejer sig om.

Vor hjemlige foregangsmand på licitationsområdet, professor *F. Meldahl*, hvis indsats er for lidt kendt og altfor lidt fulgt, havde et skarpt blik for licitationsgrundlagets betydning. Han formulerede i 1867 følgende program:

Betingelser for Udbydning ved Licitation.

Som Hovedregler for Udbydning af Bygningsarbejder ved Licitation kan anføres:

a, Størst mulig Klarhed med Hensyn til Fremstilling af det der forbræ; altsaa klare Conditioner og om-

hggelig gjennemtænkte og udførte Tegninger, Beskrivelser, og, hvor muligt er, Fremlæggelse af Prober der Alt tydelig viser det Arbejde eller det Materiale, der ønskes, og de Pligter Entreprenuren overtager.

Disse Betingelser ere saare vanskelige at tilvejebringe; thi i Reglen have saa lidt Indsigt i, hvad der udfordres for at udbjude ved Licitation, at der ofte ikke hdes de dertil fornødne Kræfter og Midler, eller den til et grundigt Arbejde fornødne Tid, og deels ere, hoormegen Detail man end skaffer tilveie, Interesserne som fulle baretages, saa mobsatte, at det er vanskeligt at undgaae, at Bygherren og Entreprenuren, naar Uheld opstaaer og Tab affødt kommer, skulde bære fuldstændig affkaaren fra at kunne udbyde de trufne Bestemmelser paa forskjellig Maade hver til sin Fordeel. Der fordrer derfor meget Arbejde og megen Erfaring forat løse denne Deel af Opgaven. Først naar bore Underviisningsanstalter optage som Discipliner: Overslagsberegninger, Contractafslutning og Bogføring samt Bygningslovgivning — Alt i Forbindelse med teknisk Dannelse — og saaledes hde Architecter, Technikere og Gaandværkere de fornødne Forkundskaber, (hver i sin Stilling) til at kunne modtage en høiere Udvikling, — og naar det, der saaledes er lært, har faaet en yderligere traditionel practisk Anvendelse, først da vil den omtalte Klarhed og Sikkerhed hos alle Parter kunne opnaaes.

- b) En grundig, rigtig Sontring og Angivelse af de Arbejder og de Tillæg og Ydelser der paahvile enhver Entrepreneur, og dertil faa detailleret at al Anledning til Daglønsarbejde og Extraregning undgaaes.

Dette fordrer en Angivelse af alle de mindre Arbejder og Ydelser, der under Arbeidets Gang komme til at paahvile Entreprenuren, og som, ifald de ikke strax overdrages til ham, senere maa besørges ved Andre, og det i Reglen paa bekostelig Maade. Men her maa det nsie paasees, at der ikke paahvdes Entreprenuren Præstationer, der for ham ere bekosteligere end disse ad anden Vej directe eller ved Andre kunde erholdes.

Den, der udbjuder ved Licitation, maa derfor have et grundigt Kendskab til hele vor Gaandværksdrift og bore mercantile Forhold, og det maa muligen ogsaa her blive Væreanstaltens Sag at hde den dertil fornødne Fordannelse; den practiske Virksomhed kan da senere have Elementer at udvikle.

- c) Rigelig Tid for Entreprenuren til at gjøre sig bekendt med de fremlagte Conditioner, Tegninger og Beskrivelser, deels for at kunne indhente alle de til

hans Bud fornødne Oplysninger, og deels for selv at kunne overbeie sit Bud.

Dette er Altsammen Betingelse for at faae, deels billige, deels vel overbeiede Bud, hvilke Sidste atter er Betingelsen for senere at erholde gode Præstationer.

- d) At den pecuniaire Byrde af Foretagendet saameget som muligt lettes for Entreprenuren, saa at den mindre Bemidlede kan indlade sig paa at indsende Bud.

Dette kan skee ved, at der saa sjelden som muligt fordres Caution i rede Penge, og at Afdragsbetalinger ordnes saaledes, at Entreprenuren ikke kommer til at staa i for store Forskud, samt at han i en kort Tidsfrist kan erholde sine Penge.

I denne Retning vil der for det Offentlige navnlig bære Noget at ordne, idet der, selv med den bedste Villie og meest upaatlagelige Forretningsgang, ofte er saa mange Led at gennemgaae, at det ligesom er en Hindring for mindre Bemidlede i at indgive Bud ved Licitationer.

- e) At der hedes en ensartet, til Sammenligning og Af-
skrivning tjenlig Liste eller Form for de Bud, der skulle indsendes, saa at Concurrenterne føres til, nøiagtig at byde paa en og samme Præstation, og det saaledes, at de indsendte Bud indeholde en Opsummering af Tilbuddets Summer.

Dette er ufravigelig fornødent, for at en Sammenligning af Buddene kan finde Sted. Erfaringen har nemlig vist, at, følges denne Regel ikke, saa indkomme næsten aldrig to Bud der kunne sammenlignes, saavel hvad angaaer Præstationen som selve de anførte Tilbudspriser. At Tilbuddenes enkelte Priser fordres udregne og opsummerede, og at Entreprenuren selv bærer Ansvar for dette, er fornødent, hvor der indkommer mange Bud. Uden det er det næsten ikke gjørligt i rette Tid at angive paa en til Sammenligning tjenlig Maade de indkomne Bud; Noget der altid bør kunne finde Sted, idet Buddene aabnes.

De tyske regler fra 1952 sammenfatter disse betingelser i følgende grundsætning:

»Die Bauleistung ist eindeutig und so erschöpfend zu beschreiben, dass alle Bewerber die Beschreibung im gleichen Sinne ver-

stehen müssen und ihre Preise sicher und ohne umfangreiche Vorarbeiten berechnen können. Soweit nötig, ist auch der Zweck oder die vorgesehene technische Beanspruchung der fertigen Leistung anzugeben«.

A. B. har fastsat visse regler om bygherrens udbud, regler, som ikke fandtes i A. B. af 1927. De er dog formentlig langt fra tilstrækkelige til at skabe sikkerhed for, at licitationsgrundlaget bliver tilstrækkeligt oplysende.

Ved en fremtidig revision af A. B. må disse bestemmelser tages op til en mere indgående behandling. Her ligger et af tyngdepunkterne i licitationssystemet.

Tegninger, beskrivelser.

Bygherrens udbud i licitation skal være ledsaget af de fornødne beskrivelser og tegninger, A. B. § 1, stk. 1.

Denne bestemmelse skal dog kun opfattes som en kortfattet programmerklæring om, at *det fornødne grundlag* for licitationen skal fremlægges. A. B. nævner som eksempler på licitationsgrundlaget: almindelige og særlige betingelser, prøver, § 4, stk. 1, modeller etc., § 3, stk. 2, og materialefortegnelser, beregninger, nivelementer, opmålinger, målsætninger o. lign., »der har været fremlagt til vejledning for de bydende«, § 4, stk. 3.

Når ikke andet er særligt bestemt, er alle betegnelser i henseende til mønt, mål og vægt danske, § 5.

Dersom bygherren giver en af tilbudsgiverne oplysninger, som supplerer det udleverede licitationsmateriale, skal han omgående meddele de samme oplysninger til andre ham bekendte interesserede, A. B. § 1, stk. 3. Denne regel er også ny, og den tilsigter at tilvejebringe et ensartet licitationsgrundlag for alle tilbudsgivere.

Det norske standard-udkast fra 1950 foreslår meget detaljerede regler for licitationsgrundlaget. Det norske udkast er i flere henseender forbilledligt:

Tilbudsgrundlaget skal være så klart og udtømmende, at det giver fuld besked om det arbejde, som skal udføres, og om vilkårene for en aftale herom. Tilbudsgrundlaget skal i hensigtsmæssig udstrækning bestå af:

- tegninger
- arbejdsbeskrivelser
- masseberegninger

almindelige tekniske bestemmelser
almindelige kontraktsbestemmelser og eventuelt
udkast til kontrakt.

Dette skal tilsammen danne grundlaget for kontrakten.

Tegningerne skal i nødvendig udstrækning bestå af:

Situationsplan, som viser bygningens beliggenhed i forhold til omgivelserne, højdeforholdene på grunden med nærmeste omgivelser (kotekort, længde- og tværprofiler) foruden andre oplysninger, som kan være af betydning.

For *sanitære anlæg* skal situationsplanen vise bygningens beliggenhed i forhold til vand- og kloakledninger samt højden af kældergulv og kloak.

For *det elektriske anlæg* skal situationsplanen vise bygningens beliggenhed i forhold til kraft- og telefonledninger etc.

Boringskort, som med tilstrækkelig nøjagtighed angiver overfladen, jordlagene og den faste byggegrund eller fjellets højde i forhold til »fastmerke« samt de nødvendige længde- og tværprofiler.

Plan- og snitte tegninger fra arkitekt og tekniske konsulenter af fundamenter, kælder, alle etager, loft og eventuelt tag — helst i målestok 1:50. Tegningerne skal være forsynet med mål.

Facadetegninger med angivelse af de forskellige materialer og alt arkitektonisk udstyr. På facadetegninger skal etagehøjder (til overkanten af gulv) og andre udgangspunkter for forskellige af højdeforholdene være angivet.

Skema- og detailtegninger. Hvis den målestok, som er brugt til planer og snit, ikke er tilstrækkelig stor til at klarlægge vigtigere konstruktioner eller arkitektoniske dele, og disse heller ikke tydeligt fremgår af arbejdsbeskrivelsen, skal der fremlægges tegninger i sådan målestok og omfang, at det med tilstrækkelig tydelighed fremgår, hvad der skal tages sigte på ved udarbejdelsen af de endelige detailtegninger. For døre, vinduer og indretninger, skal der fremlægges skemategninger og fortegnelse over beslag.

Tegninger af gammelt og nyt arbejde.

Ved ombygningsarbejder skal tegningerne vise det gamle og det nye arbejde, og ved mere komplicerede arbejder tillige bygningen før og efter ombygningen. For varme-, ventilations- og sanitære anlæg samt det elektriske anlæg skal der specielt vises forbindelsen og sammenhængen mellem det nye eller forandrede og det gamle anlæg.

Tegninger af specialanlæg.

For specielle arbejder, som ikke er nævnt, f. eks. elevator-, rørpost- og andre transportanlæg, planering, støttemure, haveanlæg o. s. v. skal der fremlægges særskilte tegninger.

Arbejdsbeskrivelse.

Arbejdsbeskrivelsen skal ordnes med oversigt og skal være tilstrækkeligt udtømmende.

I den udstrækning, der foreligger tekniske standardbestemmelser

om udførelsen af byggearbejder, og hvis disse giver tilstrækkelig vejledning, skal der henvises til disse standardbestemmelser. Beskrivelsen skal endvidere indeholde de særlige oplysninger, som er nødvendige for at give klar besked om det arbejde, som skal udføres.

Arbejdsbeskrivelsen skal udføres således, at den i forbindelse med tegningerne og de almindelige tekniske bestemmelser klart og tydeligt angiver konstruktioner, dimensioner, materialekvaliteter, og udførelsesmåde. Hvor det er nødvendigt, skal arbejdsbeskrivelsen forsynes med skitser.

Arbejdsbeskrivelsen skal så langt, som det er nødvendigt, og såvidt det er muligt, give alle oplysninger af betydning for priskalkulationen, f. eks.: oplysninger om adgangsveje, boder, adgang til vand og elektrisk strøm under byggeperioden og ledninger hertil, meddelelse om, hvor tilbudsgiverne kan se prøver på den forlangte udførelse samt oplysning om, hvad tilbudsgiverne indenfor forskellige grupper skal medtage af opvarmning og beskyttelse mod frost, udtørring, stilladser, oprydning, rengøring etc., samt hvad der forlanges af prøver.

I de tilfælde, hvor bygherren selv eller gennem andre leverer materialer eller dele af udstyr eller udfører dele af arbejdet, skal der gives tilstrækkelige udtømmende oplysninger herom.

For varme-, ventilations- og sanitære anlæg samt elektriske anlæg gælder det specielt, at arbejdsbeskrivelsen skal give oplysning om krav fra de offentlige myndigheder, samt hvad bygherren forlanger af prøver og prøveopstillinger. Arbejdsbeskrivelsen skal endvidere give oplysning om, i hvilken udstrækning der i tilbudet på bygningsmæssige arbejder skal medtages sådanne, som er nødvendige i forbindelse med anlæg, der er nævnt ovenfor.

Hvad der er anført om arbejdsbeskrivelsen, gælder tilsvarende eller i den udstrækning, det kan finde anvendelse, også for specielle tekniske anlæg, såsom elevator- og transportanlæg, rørpostanlæg o. s. v. samt støttemure, planering m. m.

Mængdeberegning.

I mange lande har der været arbejdet intenst med at udarbejde regler for *mængdeberegning*, et nyt system som grundlag for udbydelse og afregning af bygge- og anlægsarbejder. Med forbillede i det engelske »Quantity Surveying-system« udbydes arbejder på grundlag af *komplette mængdefortegnelser*, der forinden er opstillet af bygherren og hans teknikere. Mængdeberegningen vil spare eller i hvert fald formindske den margin, som håndværkere og entreprenører må regne med for at dække risikoen ved deres fejlagtige skøn. Mængdeberegningen vil tillige afsløre unøjagtigheder og mangler ved udbudsmaterialet. For at kunne anvende mængdeberegningen i større udstrækning er det nødvendigt, at der anvendes standardregler både ved opmåling og beskrivelse af arbejdet.

Hans Erling Langkilde hævdede i 1939, at udbydelse på basis af en autoriseret mængdeberegning er det eneste rationelle grundlag for den moderne licitation. De store spring i licitationsresultaterne skyldes sjældnere betydelige afvigelser i prisansættelserne, men derimod i mængdeberegningerne.

Mængdeberegningernes tal skal benyttes til at multiplicere nuancerne i dygtighed og dispositionsevne hos de tilbudsgivende — og ikke til at mangedoble sløseri, fejltagelser og dumheder, selvom de er nok så menneskelige.

Allerede *Fred. L. Levy* foreslog i 1909 oprettelsen af et beregningskontor for København, hvor enhver bygherre eller hans arkitekt kunne indsende tegninger og beskrivelse til de bygninger, der skulle opføres, og hvor de for en nærmere fastsat betaling kunne erholde specificerede beregninger over udgifterne ved opførelsen.

»Det kan jo nemlig ikke skjules, at alt eftersom *priskuranterne* i de enkelte fag specificeres og udvides, som sket er, kan arkitekten ikke for hele bygningen udføre sin beregning så indgående og pålidelig, at han på grundlag af den fuldt ud kan bedømme rigtigheden af de entreprisebud, der måtte blive afgivne; arkitekten har selvfølgelig udfra sin erfaring et skøn herom, men dette er ikke nok til med sikkerhed at fastslå grænsen mellem det tilladelige og det utilladelige.

Omkostningerne ved et sådant beregningskontor, der, når det skulle råde over de bedst mulige, uafhængige kræfter, sikkert ville blive store, vil bygherren, arkitekten og håndværkerne, der får arbejdet, stå sig ved at afholde, thi fastsættelsen af den højeste pris for ordentlig udført arbejde er af den største betydning for dem alle.«

Håndværkerforeningen oprettede i 1908 på initiativ af *Fred. L. Levy* et bureau til værn for håndværkere og leverandører i bygningsvirksomheden. Bureauet undersøgte for håndværkere og leverandører projekterede byggeforetagender og afgav erklæring om, hvorvidt de var af en sådan beskaffenhed, at det kunne tilrådes at deltage deri.

Bureauet sygnede imidlertid hen, og først en menneskealder efter blev tanken om et beregningskontor taget frem igen, skønt et af Arbejdsgiverforeningen i 1910 nedsat udvalg var gået ind for oprettelsen — med en grundkapital på 100.000 kr., et årsbudget på 50.000 kr. og 13 faste medarbejdere.

På foranledning af Fællesorganisationen af almennyttige danske Boligselskaber, blev *Byggeriets Beregningsinstitut* stiftet i 1945.

Instituttets formål er ifølge vedtægterne at virke for forbedring og billiggørelse af byggeriet, navnlig det almennyttige boligbyggeri.

Byggeriets Beregningsinstitut foretager for tiden omfattende

undersøgelser af den mest hensigtsmæssige fremgangsmåde ved anvendelse af mængdeberegninger på baggrund af udviklingen i andre lande. Til disse undersøgelser er der af de såkaldte Marshall-midler ydet et tilskud på 247.000 kr. En betænkning er under udarbejdelse.

Det norske standard-udkast 1950 bestemmer:

Mængdeberegningen skal fremlægges som en del af licitationsgrundlaget, hvis det ikke drejer sig om ganske små arbejder. En undtagelse kan også gøres, hvis det drejer sig om tilbud fra en enkelt entreprenør.

Mængdeberegningerne skal ordnes i afsnit, der svarer til arbejdsbeskrivelsen, og således at de enkelte arbejder betegnes på samme måde begge steder.

Mængdeberegningen skal udføres således, at den giver et tjenligt grundlag for kalkulationerne. Dette er ensbetydende med:

- a) De enkelte poster skal kun omfatte arbejder, som hører naturligt sammen. De skal stilles op på den måde, at erfaringer fra det ene byggeforetagende til det andet kan udnyttes i størst mulig udstrækning.
- b) Særlige ydelser, specielle foranstaltninger eller omkostninger, som sædvanligt og naturligt hører med til de enkelte enhedspriser, skal opføres i særskilte poster.

Mængderne skal for de arbejders vedkommende, hvor der foreligger tekniske standardbestemmelser, udregnes efter reglerne i disse. Foreligger der ikke standard-opmålingsregler, eller kan sådanne ikke bruges, skal beregningsmåden opgives nøjagtigt for hvert enkelt arbejde.

Mængder, som ikke er opført eller kan opføres nøjagtigt, skal udtrykkeligt betegnes som omtrentlige («cirkamasser»).

Arbejdsbeskrivelse og mængdeberegning kan også indeholdes i et dokument (beskrivende mængdeberegning).

Hvis der for elektriske anlæg eller for varme-, ventilations- og sanitære anlæg ikke fremlægges en særskilt mængdeberegning, skal arbejdsbeskrivelsen indeholde en specifikation, som på anskuelig måde giver oplysninger om antal, størrelse, type og om nødvendigt fabrikat m. v. af alle installations- og udstyrsgenstande.

I tilfælde, hvor bygherren selv eller ved andre leverer materialer eller dele af udstyr, skal der gives tilstrækkelig udtømmende oplysninger herom.

Depositum.

Til henimod slutningen af det forrige århundrede blev licitations-grundlaget — tegninger og beskrivelser — henlagt på udbyderens (bygherrens) kontor, hvor eventuelle »lysthavende« kunne henvende sig for at gennemse licitationsgrundlaget, eventuelt kalkere det eller tage afskrifter. Den moderne reproduktion

tionsteknik har medført, at licitationsgrundlaget nu mangfoldiggøres på bygherrens bekostning. Bygherren afholder denne ofte ikke ubetydelige udgift, men er selvfølgelig interesseret i at begrænse udgiften.

Ved bunden licitation kan bygherren selv bestemme, i hvor mange eksemplarer licitationsgrundlaget skal mangfoldiggøres, men ved offentlig licitation må der ofte regnes med et betydeligt antal tilbudsgivere.

Der har derfor efterhånden udviklet sig den coutume, at bygherren forlanger et depositum, når licitationsgrundlaget udleveres til de eventuelle tilbudsgivere. Størrelsen af dette depositum veksler fra 50 kr. til 2—3.000 kr.

Dette depositum tilbageleveres normalt, når tegninger og beskrivelse tilbageleveres inden en nærmere angiven frist, som regel umiddelbart efter at licitationen er afholdt. Undertiden fastsætter bygherren, at dette depositum fortabes, såfremt der ikke indgives tilbud. Begrundelsen for bygherren til at afkræve de eventuelle tilbudsgivere, der afhenter licitationsgrundlaget, et depositum er ønsket om at få materialet tilbageleveret, idet dette skal benyttes under arbejdets gang på byggepladsen. Det er god forretningsskik at tilbagelevere det udlånte licitationsmateriale, men for at håndhæve dette, er det ofte nødvendigt at have den pression, at det stillede depositum fortabes, hvis dette ikke sker. Men hertil kommer yderligere, at bygherren herigennem har et middel til at begrænse antallet af tilbudsgivere, navnlig således at tilbudsgivere, som er inkompetente til at udføre det pågældende arbejde, derigennem holdes ude.

I udlandet har man ved udbydelsen af større ingeniørarbejder, broer, dæmninger m. v. ofte truffet væsentlig videregående foranstaltninger for at sikre sig, at kun virkelig kvalificerede tilbudsgivere afhenter licitationsmateriale. Der opstilles da som betingelse for at få udleveret licitationsgrundlaget, for det første, at den eventuelle tilbudsgiver fremsender en habilitetsattest, d. v. s., at den pågældende dokumenterer, at han er i stand til at udføre arbejdet, ved at henvise til lignende større arbejder, og for det andet forlanger man undertiden, at den pågældende er i stand til at dokumentere sin økonomiske evne og soliditet ved at deponere et betydeligt kontant beløb. Denne fremgangsmåde anvendes i flere lande for at undgå de såkaldte »kommissions-

hajer«, der forsøger at danne konsortier gennem underentreprenører, for derigennem at skabe sig en fortjeneste uden selv at præstere nogen reel arbejdsindsats.

Spørgsmålet om depositum for udlevering af licitationsgrundlaget er kun i ringe grad gjort til genstand for behandling herhjemme.

Ved opførelsen af en ny *Halskovbro* til Korsør krævede *havneudvalget i Korsør* et depositum på 100 kr., der ville blive tilbagebetalt, for så vidt der blev indgivet tilbud. En tilbudsgiver, som afhentede licitationsgrundlaget, tilbagesendte dette inden licitationsfristens udløb og forlangte derefter sit depositum tilbageleveret. Havneudvalget vedtog senere at tilbagebetale det stillede depositum på 100 kr. med fradrag af de direkte udgifter 54 kr., som var påført havneudvalget, idet dette henviste til, at man havde forlangt dette depositum betalt for at undgå, at ikke kvalificerede firmaer i større antal skulle forlange licitationsbetingelserne udleveret. Tilbudsgiveren kritiserede denne fremgangsmåde, som han betegnede som »tarvelig« i et indlæg i »Ingeniøren«, og han henviste til, at han blot kunne have indgivet et »pro-forma« tilbud, hvorved han havde fået sit depositum tilbage.

Vilhelm Marstrand støttede tilbudsgiverens kritik: »Det er reelt at modarbejde egne interesser og formelt en fornærmelse, ikke blot mod det pågældende firma, men mod alle firmaer, som har efterkommet den opfordring, der ligger i en offentlig udbydelse til at undersøge sagen og vist sin virkelige interesse for sagen ved at stille et depositum.«

K. Højgaard afviste kritiken; »den pågældende sag har alt for ringe interesse til at berettigge til optagelse af en så hidsig kritik i et fagblad.«

Der foreligger vistnok kun en enkelt domsafgørelse, nemlig en utrykt byretsdom af ¹⁴/₆ 1954.

I begyndelsen af februar 1953 var der i »Berlingske Tidende« under rubrikken »Licitationer« indrykket en annonce, ifølge hvilken jord-, kloak-, dræn-, beton-, jern-, murer- og stenhuggerarbejdet ved det nye amtsygehus i Glostrup blev udbudt i samlet entreprise. Ifølge annoncen kunne tegninger og betingelser, sålænge oplag forefandtes, afhentes på arkitekternes tegnestue fra den ⁶/₂ 1953 klokken 10. Det hedder videre i annoncen: »..... Licitationsmaterialet udleveres kun mod et depositum på kr. 2.000,— i crosset, noteret check. Det erlagte depositum tilbagebetales, såfremt konditionsmæssigt tilbud indgives, og det udleverede materiale tilbageleveres i uskadt stand, eller såfremt materialet tilbageleveres senest 8 dage efter afhentningen.

Licitationen afholdes lørdag den ²⁸/₂ 1953 kl. 10.«

Sagsøgerne firmaet C. Licht, muremestre, lod straks den ⁶/₂ 1953 licitationsmaterialet afhente mod betaling af det krævede depositum 2.000 kr., og gik i gang med at udarbejde tilbud. Ca. 3—4 dage, før licitationen — der var blevet udskudt 1 uge — skulle finde sted, telefonerede sagsøgernes bogholder Gath Hansen til den tilsynsførende arkitekt ved byggearbejdet Lunde Rasmussen og meddelte, at sagsøgernes konduktører var blevet syge, og at sagsøgerne som følge heraf

var ude af stand til at få tilbudet gjort færdigt inden licitationen. Bogholderen tilbød at tilbagesende licitationsmaterialet straks, men arkitekt Lunde Rasmussen bad ham vente hermed til efter licitationen på grund af travlhed på arkitektkontoret. Under telefonsamtalen drøftedes også spørgsmålet om tilbagebetaling af det erlagte depositum. Med skrivelse af $9/3$ 1953 tilbagesendte sagsøgerne derefter det omhandlede materiale og udbad sig samtidig »som aftalt med Deres tegnestue« depotet tilbagebetalt. Arkitekt Lunde Rasmussen kvitterede ved påtegning af $10/3$ 1953 på fornævnte skrivelse for modtagelsen af materialet og tilføjede, at spørgsmålet om det stillede depositum »som meddelt« ville blive afgjort af byggeudvalget. Efter at sagsøgerne i skrivelse af $14/3$ 1953 påny havde anmodet om tilbagebetaling, svarede byggeudvalget ved sålydende skrivelse af $20/3$ 1953:

»I skrivelse af 14. ds. har De anmodet om, at det af Dem stillede depositum for licitationsmaterialet til amtsygehuset i Glostrup kr. 2.000,— måtte blive Dem tilbagebetalt, uanset at De ikke har indgivet konditionsmæssigt tilbud eller tilbageleveret materialet senest 8 dage efter afhentningen.

I denne anledning skal man tillade sig at meddele, at byggeudvalget ikke ser sig i stand til at imødekomme Deres ønske om tilbagebetaling af det stillede depositum«.

Da senere forhandlinger mellem parterne ikke har ført til noget resultat, har sagsøgerne under nærværende den $10/11$ 1953 anlagte sag påstået sagsøgte Københavns amtsråd dømt til at betale 2.000 kr. med renter heraf 5 pct. årlig fra den $16/3$ 1953, til betaling sker.

Da sagsøgte, skønt lovligt stævnet, ikke gav møde på sagens første tægtedag, blev sagsøgte efter sagsøgerens begæring ved rettens dom af $9/12$ 1953 dømt som udebleven til betaling af 2.000 kr. med renter som påstået samt i sagsomkostninger 300 kr.

Efter at sagen er genoptaget i medfør af retsplejelovens § 434, jfr. § 375 — hvorved bemærkes, at sagsøgte har deponeret de idømte sagsomkostninger i retten — har sagsøgte givet møde og påstået frifindelse.

Sagsøgerne har til støtte for deres påstand anført, at det er såvel stridende mod coutume som uforeneligt med det pågældende depositums karakter af en sikkerhedsstillelse, at sagsøgte under henvisning til annoncens bestemmelser nægter tilbagebetaling i et tilfælde som nærværende, hvor sagsøgerne uden egen skyld er blevet forhindret i at afgive tilbud som planlagt, og hvor materialet er tilbageleveret i uskadt stand, og der ikke er påført sagsøgte tab eller ulempe. Det må herefter være berettiget at fortolke annoncens bestemmelser — der iøvrigt i sig selv er af usædvanlig karakter — således, at de ikke omfatter et tilfælde som det foreliggende. Derfor taler endvidere, at sagsøgtes arkitekt under ovennævnte telefonsamtale har skabt forventning hos sagsøgerne om, at depotet ville blive tilbagebetalt, hvorfor sagsøgerne, der ellers ville kunne have sikret sig tilbagebetaling ved at indgive et pro forma-tilbud, ikke har følt sig foranlediget hertil. Sagsøgerne har videre anført, at sagsøgtes standpunkt under de foreliggende omstændigheder må anses for at være urimeligt og stridende mod god forretningsskik i en sådan grad, at forholdet rammes af bestemmelserne i aftalelovens § 37, stk. 2, sammenholdt med § 36, stk. 1.

Sagsøgte har heroverfor gjort gældende, at sagsøgerne selv har

underkastet sig de i annoncen fastsatte vilkår og følgelig må være bundet af disse. Det bestrides, at der eksisterer nogen coutume for tilbagebetaling i et tilfælde som nærværende, og at de omhandlede vilkår kan anses som urimelige. I sidstnævnte henseende har sagsøgte anført, at der under hensyn til de betydelige omkostninger ved fremstillingen af licitationsmaterialet — 1.361 kr. pr. sæt — kun var blevet fremstillet et begrænset antal sæt, og det var derfor i sagsøgtes berettigede interesse at søge at sikre sig, at de firmaer, der ikke ville afgive tilbud, tilbageleverede materialet indenfor en kort tidsfrist.

Under domsforhandlingen er der afgivet partsforklaring af murermester O. Licht og vidneforklaring af bogholder Poul Gath Hansen, sagsøgernes konduktør murermester I. C. Christensen og arkitekt Eigil Lunde Rasmussen.

Bogholder Gath Hansen har blandt andet forklaret, at begge sagsøgernes konduktører blev syge, inden tilbudet på det omhandlede byggearbejde var fuldt udarbejdet. Da vidnet telefonisk meddelte arkitekt Lunde Rasmussen, at sagsøgerne ikke kunne nå at få tilbudet gjort færdigt, udtalte Lunde Rasmussen, at han ikke mente, at sagsøgerne behøvede at ængste sig med hensyn til tilbagebetaling af det erlagte depositum, men at spørgsmålet herom dog formelt skulle afgøres af byggeudvalget.

Murermester I. C. Christensen har blandt andet forklaret, at han sammen med sagsøgernes anden konduktør var gået i gang med at udarbejde det omhandlede tilbud. Dette var ca. halvt færdigt, da vidnet blev syg af influenza. Vidnet lå i sengen i 5 dage. Også den anden konduktør blev syg på omtrent samme tidspunkt som vidnet.

Arkitekt Lunde Rasmussen har blandt andet forklaret, at han under sin samtale med bogholder Gath Hansen udtalte som sin personlige mening, at der skulle være en chance for, at det erlagte depositum ville blive tilbagebetalt, men vidnet fremhævede udtrykkeligt, at det alene var byggeudvalget, der afgjorde spørgsmålet. Vidnet har videre forklaret, at der ialt blev fremstillet 30 sæt tegninger og beskrivelser. De blev alle afhentet, bortset fra et enkelt sæt, som vidnet beholdt til forevisning, men nogle blev hurtigt tilbageleveret.

Til brug for sagen er der af sagsøgerne indhentet erklæring fra Københavns murer- og stenhuggerlaug og Håndværksrådet, medens sagsøgte har fremlagt erklæring fra Forsvarets bygningstjeneste, Dansk ingeniørforening og Danske arkitekters landsforbunds retsudvalg.

I *Københavns murer- og stenhuggerlaugs* erklæring hedder det bl. a.:

»... Almindeligvis indeholder udbydelsesannoncen ikke nogen bestemmelse om, at aflevering af tilbud er en betingelse for at få depositum tilbagebetalt, og i så fald sker dette naturligvis, når tegningerne leveres tilbage.

I nogle tilfælde er udbydelsesannoncen formuleret som i den foreliggende sag, men laugene mener ikke, der kan siges at eksistere nogen coutume for, at en bygherre i et sådant tilfælde beholder depositum, når tegningerne tilbageleveres ubeskadiget, selv om tilbud ikke afgives — og specielt ikke, når mesteren kan anføre en gyldig grund hertil...«.

I *Håndværksrådets* erklæring hedder det:

»... har De anmodet Håndværksrådet om at fremkomme med en udtalelse om:

- 1) hvorvidt den af Københavns Amtsråd anvendte fremgangsmåde er coutymemæssig eller
- 2) om der foreligger coutyme for, at sådant depositum tilbagebetales, når det materiale, for hvilket depositum er stillet, bliver tilbageleveret.

Rådet skal i nævnte anledning udtale følgende:

ad. 1. Den af Københavns Amtsråd anvendte fremgangsmåde med fastsættelse af alternative tidsfrister i forbindelse med dertil knyttede betingelser for tilbagebetaling af depositum er særdeles usædvanlig. Der kan efter rådets formening derfor hverken blive tale om coutyme for anvendelse af den omtalte fremgangsmåde ved fastsættelse af betingelser, som de anførte for tilbagebetaling af depositum, eller om coutyme for at en licitant ved tilbudsgiverens overskridelse af de fastsatte tilbagebetalingsfrister nægter at tilbagebetale stillet depositum.

ad. 2. Der foreligger alm. coutyme for, at stillet depositum tilbagebetales, når licitationsmateriale tilbageleveres i uskadt stand.

Det kan i sagens anledning oplyses, at det er rådet bekendt, at Københavns kommune (Stadsarkitektens Direktorat) ikke hidtil i sine udbudsbestemmelser har fastsat nogen frist for tilbagebetaling af depositum, da licitationsmateriale sædvanligvis returneres umiddelbart efter licitationens afholdelse. Stadsarkitektens Direktorat tilbagebetaler altid depotet ubeskåret, når licitationsmateriale tilbageleveres i uskadt stand.

I den supplerende erklæring har Håndværksrådet udtalt, at man må betragte sagsøgtes standpunkt som absolut stridende mod, hvad man kan kalde »redelig forretningsskik« i det omhandlede forhold.

Forsvarets bygningstjeneste er af sagsøgte forespurgt

- 1) om der ved Bygningstjenestens licitationer altid kræves depositum, og under hvilke betingelser dette tilbagegives,
- 2) om der nogensinde har været håndværksfirmaer, som har tabt sit depositum som følge af undladelse af at opfylde de foreskrevne betingelser,
- 3) hvorledes Bygningstjenesten ville forholde sig med hensyn til tilbagebetaling af depositum, såfremt det skulle vise sig, at en håndværksmester, f. eks. på grund af sygdom har været ude af stand til at opfylde betingelserne...«.

Disse spørgsmål er af bygningstjenesten besvaret således:

»ad. 1. Der kræves altid stillet depositum ved udlevering af licitationsmateriale ved offentlige licitationer. Beløbene tilbagebetales, når konditionsmæssigt bud afgives, og licitationsmaterialet senest 3 dage efter licitationens afholdelse tilbageleveres i uskadt stand.

ad. 2. Bygningstjenesten har haft ikke så få tilfælde, hvor et firma har tabt sit depositum, fordi ovennævnte betingelser ikke blev opfyldt.

ad. 3. Bygningstjenesten har i enkelte tilfælde tilbagebetalt depositum, selv om konditionsmæssigt tilbud ikke har været afgivet, forudsat at det er dokumenteret, at særlige forhold — som ikke skyldes fejl eller uagtsomhed fra den pågældende — har forhindret denne i at afgive konditionsmæssigt bud.«

Dansk Ingeniørforening og *Danske arkitekters landsforbund* er af sagsøgte forespurgt, om der sædvanligvis ved licitationer betales de-

positum ved modtagelsen af licitationsmaterialet, og om de i annoncen stillede betingelser for depotets tilbagebetaling er ualmindelige endelige utilbørlige.

Dansk Ingeniørforening har i besvarelse heraf udtalt:

»...at det er normalt, at der ved modtagelse af licitationsmateriale betales et passende depositum.

De i annoncen stillede betingelser er ikke ualmindelige og synes at stå i rimeligt forhold til de store udgifter, der er forbundet med materialets mangfoldiggørelse.

Med hensyn til spørgsmålet om, i hvilken omfang en sådan bestemmelse om fortabelse af depositum normalt håndhæves, skal vi oplyse, at det ikke er usædvanligt, at depositum tilbagebetales, selv om man strengt efter de forud offentliggjorte regler vil kunne kræve, at det skal betragtes som fortabt...«.

Danske arkitekters landforbunds retsudvalg har besvaret de nævnte spørgsmål således:

»Svar ad sp. 1: Ved større byggeforetagender og ved offentlige licitation er det almindeligt, at de bydende stiller depositum for licitationsmaterialet.

Svar ad sp. 2: Ja, de i annoncen indeholdte bestemmelser for tilbagebetaling af depositum er usædvanlige, men det er almindeligt, at

- a) annoncer af denne art indeholder bestemmelse om, at tilbagebetaling af depositum sker under forudsætning af, at der afgives tilbud, og at materialet samtidig hermed afleveres eller
- b) licitationsmaterialet afleveres i uskadt stand«.

Efter det foreliggende, herunder de afgivne vidneforklaringer, findes det at måtte lægges til grund, at sagsøgerne har haft til hensigt at afgive tilbud, men på grund af konduktørernes sygdom er blevet forhindret heri. Det må endvidere antages, at sagsøgte ikke har haft tab eller ulempe som følge af, at materialets tilbagelevering ikke er sket i overensstemmelse med annoncens vilkår. Under hensyn hertil og til det iøvrigt foreliggende, herunder at annoncens betingelser for tilbagebetaling må anses for at være af en noget usædvanlig karakter, findes sagsøgte efter grundsætningen i aftalelovens § 37, stk. 2, jfr. § 36, ikke i det foreliggende tilfælde at kunne påberåbe sig de nævnte vilkår som grundlag for at nægte tilbagebetaling.

Den afsagte dom vil derfor være at stadfæste, dog at sagsomkostningerne findes at burde fastsættes til ialt 750 kr.

Retsstillingen kan kort resumeres således:

Den sædvanlige bestemmelse om, at licitationsgrundlaget skal tilbageleveres inden en nærmere angiven frist, er en ordensfor-skrift, som må efterkommes. Det er rimeligt, at den tilbudsgiver, som ikke overholder god forretningsskik ved at tilbagelevere det udlånte materiale, må miste sit depositum. Det samme er rimeligt, hvis materialet tilbageleveres i en så beskadiget stand, at det ikke kan anvendes af bygherren. Spørgsmålet bliver derefter, hvorvidt det er rimeligt, at bygherren betinger sig, at tilbud ind-

gives. Denne bestemmelse omgås i mange tilfælde ved, at tilbudsgiveren, som har hentet licitationsgrundlaget, indgiver et »proforma« tilbud, der ligger så højt, at han ikke har chancer for at få arbejdet. Byretsdommen har statueret, at en tilbudsgiver, som virkelig har til hensigt at indgive tilbud, men som på grund af utilregnelige hindringer bliver forhindret heri, bør have sit depositum tilbagebetalt. Denne regel bør opretholdes.

Det norske udkast foreslår, at størrelsen af det forlangte depositum ikke må overstige omkostningerne til mangfoldiggørelse eller kopiering. Det skal tilbagesendes, selvom der ikke afgives tilbud, når licitationsgrundlaget returneres, forudsat at dette sker inden 14 dage fra udløbet af fristen for indgivelse af tilbud.

Tilbudsmødet.

Det har længe været almindeligt — og anbefales i de *Esper Eising'ske* retningslinier —, at en organisation, med eller uden særlig hjemmel i sine vedtægter, afholder møde med de medlemmer, der eventuelt agter at give tilbud, til drøftelse af grundlaget for licitationen med henblik på at søge mulige mangler ved beskrivelse eller tegninger afhjulpet eller arbejdsbetingelser lempet. Imod afholdelse af sådanne møder har licitationskommissionen intet haft at indvende, og i overensstemmelse hermed er prismyndighederne ikke skredet ind imod bestemmelser derom i organisationernes anmeldte licitationsvedtægter, ejheller når disse foreskriver, at spørgsmål om forståelsen af tegninger, beskrivelser eller betingelser afgøres ved simpel stemmeflerhed på mødet med bindende virkning for alle tilbudsgivere. Udbudet må forstås i overensstemmelse med gældende lovforskrifter, jfr. opmandskendelse nr. 33 (stærkstrømsreglementet).

I licitationserklæringerne af 1950 forpligter bygherren sig til at stille nødvendige eksemplarer af tegninger og beskrivelser til organisationernes rådighed, og samtidig med at håndværkerorganisationerne tiltrådte de nye erklæringer, indgik de på, at bygherren eller hans teknikere skulle have adgang til at overvære tilbudsmødet. I prisdirektoratets orientering blev samtidig anført, at bygherrerne er berettiget til at deltage i tilbudsmødet. I praksis finder dette dog kun sted i ringe omfang, i Entreprenørforeningen aldrig. Dette beror i adskillige organisationer på, at bygherrerne ikke indbydes til tilbudsmødet. I den senere tid

har forskellige bygherrer iøvrigt betinget sig adgang til tilbuds-mødet ved en bestemmelse herom i udbudet.

Hvis licitationserklæring er underskrevet af bygherren, må drøftelserne ikke under nogen form angå tilbudsprisen.

Licitationsformen.

Udbud i licitation skal være ledsaget af oplysning om, hvorvidt arbejdet udbydes i offentlig eller i bunden licitation, og om tiden og stedet for licitationen, A. B. § 1, stk. 1.

Ved *offentlig licitation* er bygherren berettiget til at vælge mellem samtlige indkomne tilbud eller forkaste dem alle, A. B. § 2, stk. 5.

Ved *bunden licitation* har bygherren, medmindre andet udtrykkeligt er fastsat, valget mellem at antage det billigste tilbud eller forkaste dem alle ved meddelelse til deltagerne (annullere licitationen), A. B. § 2, stk. 6.

Hvis bygherren har opfordret de bydende til at afgive *alternative tilbud* (tilbud om arbejdets udførelse på anden måde end den i udbudet angivne), er han dog tillige berettiget til at antage et hvilket som helst af de indkomne alternative tilbud. Dersom bygherren ikke har opfordret til afgivelse af alternativt tilbud, men sådanne dog fremkommer, kan de kun antages, efter at licitationen er annulleret, A. B. § 2, stk. 6.

Den, hvis tilbud ikke antages, kan forlange sit tilbud samt tegninger, beregninger og beskrivelser, som han har ladet udarbejde, tilbageleveret, § 2, stk. 7.

Ved offentlig licitation kan bygherren afgøre, på hvilken måde han ønsker at bekendtgøre licitationen; som regel sker dette i dagspressen, ofte i lokale blade, undertiden i »Statstidende«, når det drejer sig om offentlige arbejder.

Betænkningen af 1889 nævner som andre bekendtgørelsesmåder: opslag af plakater på licitationsstedet eller på offentlige steder, bekendtgørelse gennem udråber o. lign. Disse er forlængst gået af brug.

Ved bunden licitation tilskrives entreprenørerne direkte.

Gældende licitationsregler.

Forinden licitationen afholdes, bør det være klargjort, hvilke af reglerne i den i overensstemmelse med prisloven (monopolloven) til enhver tid bestående licitationsordning, der er gældende for licitationen, A. B. § 1, stk. 4.

Således som bestemmelsen er formuleret, har den kun til hensigt — både i bygherrens og entreprenørernes interesse — at skaffe klarhed over, hvilke af de til enhver tid gældende licitationsregler, der skal lægges til grund ved tilbudenes afgivelse. Dette må være afklaret, inden tilbudene afgives.

Bestemmelsen er udtryk for et kompromis mellem to yderstandpunkter indenfor kommissionen, idet man enten ønskede, at licitationsordningen skulle indgå som en bestanddel af A. B., eller at licitationsordningen overhovedet ikke skulle omtales i A. B.

Denne redaktion af bestemmelsen har medført, at en eventuel ændring af licitationsordningen ikke medfører en ændring af A. B.

Finansieringsplan.

Endvidere skal der ved private husbygningsarbejder, som under opførelsen finansieres midlertidigt gennem byggelån, foreligge en finansieringsplan, der indeholder fyldestgørende oplysninger om, hvorledes byggeforetagendet forventes finansieret, herunder hvorvidt der forventes statslån og i så fald af hvilken størrelse, A. B. § 1, stk. 2.

Dette er en ny regel. Finansieringsplanen er en specificeret kalkulation over *anskaffessummen*, samtlige udgifter til grund, bygninger og omkostninger, og over *finansieringen*, de midler, hvorigennem disse udgifter forventes dækket, og en i tilknytning hertil udarbejdet *rentabilitetsberegning*, der angiver de kalkulerede, specificerede årlige driftsindtægter og driftsudgifter og forrentningsprocenten af »eget indskud«.

Hvis et byggeforetagende er af en sådan størrelse, at det overstiger enkeltmands økonomiske kræfter, må det gennem finansieringsplanen dokumenteres, at der er udsigt til, at det kan gennemføres, således at entreprenørerne og leverandørerne kan fyldestgøres. Ved forelæggelse af finansieringsplanen har håndværkerne og leverandørerne et fyldestgørende bedømmelsesgrundlag for foretagendets økonomiske stabilitet. De kan herigennem vurdere deres risiko.

Hvis bygherren er et håndværkerkonsortium, vil der som regel også blive udarbejdet og vedtaget en *finansieringsdeklaration*, en aftale mellem entreprenørerne om, hvorledes deres rest-

tilgodehavender afvikles, såfremt finansieringen ikke er tilstrækkelig.

Både finansieringsplanen og finansieringsdeklarationen er indgående behandlet i »Byggeriets retlige og økonomiske organisation«.

A. B. § 1, stk. 2, burde ved en fremtidig revision ændres således, at den indeholdt en generel regel om, at betalingsvilkårene under alle omstændigheder skal angives i licitationsgrundlaget. Muligvis burde man endog gå så vidt, at et kontraktsudkast var vedhæftet eller indføjet i licitationsbetingelserne. En sådan bestemmelse ville være at foretrække fremfor VAL § 1: »Bestemmelser med hensyn til tidsfrister, dagmulkt, sikkerhedsstillelse, betalingsvilkår og andre retsforhold m. m., som agtes indført i kontrakt mellem bygherre og entreprenør — håndværker eller leverandør — skal være angivet i licitationsbetingelserne, og kunne i mangel deraf ikke påtvinges entreprenøren, men må fastsættes ved fri forhandling mellem parterne, dersom de ønskes indførte.«

Oplysning om tid og sted for licitationen.

Bygherrens udbud skal endvidere være ledsaget af oplysning om tiden og stedet for licitationen, A. B. § 1, stk. 1. Tilbudene åbnes til forud fastsat tid i overværelse af de bydende, der giver møde. Efter at tilbuden åbning er påbegyndt, modtages ikke flere tilbud, § 2, stk. 4.

Udbydelse af et arbejde i ny licitation må først finde sted, efter at bygherren har givet deltagerne i den foregående licitation skriftlig meddelelse om, at denne er annulleret, § 1, stk. 5.

Ved angivelse af tiden for licitationen angives tillige fristen for indgivelse af tilbudene. A. B. har ikke fastsat nogen frist eller fremsat forslag hertil. Dette er ganske overladt bygherren, der fastsætter fristen efter arbejdets beskaffenhed og omfang. Der er i årenes løb gentagne gange både fra håndværkerorganisationerne og leverandørsammenslutninger fremsat krav om, at der gives en rimelig frist til rettidig indhentning af oplysning om priser på materialer, opmåling og beregning af tilbudet. Foreningen af grossererere i rør- og sanitetsbranchen i Danmark har slået til lyd for, at fristen ikke bør være under 3 uger og ved større, komplicerede bygge- og anlægsarbejder helst 4 à 5 uger.

Henvisninger og noter.

Indledning: L. Hygom, Om licitation, Arkitekten 1939 s. 169—71. F. Meldahl, s. 7—9. V. O. B. 1952 § 9; Jens Gram, En byggesak, s. 23—25. Klager over uklart licitationsgrundlag findes allerede i Ingeniøren 1893 s. 19, 28, 47 og 74—78 (H. Ulrich), 87—88 (Mekanikus F. Hassel), 1894 s. 31 (Alex. Foss), Arkitekten XVI. 1913—14 s. 490—92, cfr. 505—07 (Robert Rasmussen), der vil forbeholde håndværkerne selve opmålingen og tilbudsudregningen. Priskontrolrådets Beretning 1945—1949 s. 67—68; Børge Nissen, Vejledning, s. 4—7.

Tegninger og beskrivelser: Meddelelser fra Norges Standardiserings-Forbund nr. 189, Anbudsregler for byggefagene, »Norges Industri« 1950 s. 89—95.

Mængdeberegning: Fred. L. Levys foredrag er trykt i Arkitekten 1909 s. 204—09, og spørgsmålene er igen berørt i Arkitekten 1939 s. 199—200 (Hans Erling Langkilde) og s. 209—11 (Robert Rasmussen). Erling Frederiksen, Hvordan kommer man frem til de rigtige håndværkerpriser? (1950), og Boligen 1950 s. 155 ff. og 183 ff. En almindelig oversigt og vurdering giver Bjørn Bindslev, Boligen 1954 s. 111—29.

Depositum: Debatten om Halskovbroen findes i Ingeniøren 1923 s. 341 og 355.

Tilbudsmødet: Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 34 (Esper Eising); Ove Høeg, Byggehåndbogen (1953) s. 294—97; Beretning Teknisk udvalg (1954) s. 171.

Finansieringsplanen: Axel H. Pedersen, Byggeriet s. 51—84, 1. udg. s. 48—90. Enrico Hansen, Byggeriets Økonomi (1944) s. 17 ff. og Viggo Nørby, Byggeriets Forretningslære (1946) s. 16 ff.

Oplysning om tid og sted for licitationen: Arkitekten 1954 s. 148 (Rør- og sanitetsbranchens forslag). Et lignende krav har tidligere været rejst af Københavns Murer- og Stenhuggerlaug, Bygmesteren 1930 s. 204, 1938 s. 170, se også P. Kerrn-Jespersen, Arkitekten 1934 V. s. 68.

AFLYSNING AF LICITATION

Ved aflysning af licitation forstås *bygherrens tilbagekaldelse af udbudet, (opfordringen til at give tilbud) eller hans nægtelse af at modtage eller vægring ved at gøre sig bekendt med de fremkomne tilbud.*

Aflysning kan foretages, efter at udbudet har fundet sted, og indtil det i udbudet fastsatte tidspunkt for tilbudenens åbning.

Bygherrens aflysning bør foregå på tilsvarende måde, som han har bekendtgjort udbudet, for at alle de tilbudsgivere, som har påbegyndt udregning af tilbud, snarest muligt får underretning om aflysningen.

Såfremt bygherren først bestemmer sig til at aflyse licitationen på det møde, hvor tilbudene skal åbnes, må han straks give underretning om aflysningen og tilbagelevere de fremkomne tilbud eller oplyse, at samtlige tilbud tilbagesendes uåbnede.

Aflysning af en licitation er forskellig fra *annullation*. Ved *aflysning* er tilbud enten ikke fremkommet, eller bygherren har ikke gjort sig bekendt med dem, medens bygherren ved *annullation* har gjort sig bekendt med de fremkomne tilbud, som alle forkastes, A. B. § 2, stk. 5 og 6.

Aflysning af en licitation er ikke omtalt, hverken i A. B. eller licitationskommissionens betænkning. Aflysning forekommer iøvrigt sjældent.

Såfremt aflysningen er foretaget på et sådant tidspunkt, at der ikke er fremkommet tilbud, er det klart, at der ikke har været afholdt licitation. Hvis licitationen først aflyses på det møde, hvor tilbudene skulle åbnes, og disse tilbageleveres uåbnede, må det imidlertid også antages, at der ikke har været afholdt licitation, og de til en licitation knyttede retsvirkninger indtræder ikke, således at der ikke gælder nogen beskyttelse for de fremsendte licitationsbud.

Et stort antal murermestre havde i 1953 indgivet tilbud på opførelsen af en statsskole i Birkerød, og samtlige medlemmer af mesterorganisationerne havde taget forbehold om, at tilbudene ikke måtte åbnes, hvis der fremkom tilbud fra ikke-organiserede mestre. Da tilbudene skulle åbnes ved det fastsatte møde, meddelte sognerådets repræsentanter, at de indkomne tilbud ikke ville blive åbnet. Senere tilbagesendte sognerådet samtlige tilbud uåbnede til de respektive mestre. Birkerød murermesterforening hævdede, at licitationen måtte anses for *annulleret*. Under en voldgiftssag mod en murermester, som senere fik arbejdet overdraget, fastholdt foreningen dette synspunkt. Heroverfor gjorde murermesteren gældende, at der ikke havde været afholdt nogen (gennemført) licitation, idet der hertil kræves, at tilbudene blev åbnet. Voldgiftsretten godkendte dette synspunkt.

I en mellem en tømrermester og hans organisation opstået tvist om, hvorvidt tømrermesteren, der ikke havde afgivet tilbud under den aflyste licitation, havde ret til at give *underhåndsbud* på arbejdet, har prisdirektoratet udtalt, at man under hensyn til, at samtlige tilbud blev *tilbageleveret i uåbnet stand*, ikke fandt nogen hjemmel til eller rimelig begrundelse for at bringe den i den pågældende organisations licitationsbestemmelser indeholdte beskyttelse af afgivne licitationsbud i anvendelse. Den af tømrermesteren udviste optræden kunne ikke anses for stridende imod de for organisationens medlemmer gældende licitationsbestemmelser.

Prisdirektoratet har afgivet udtalelse vedrørende en licitation, som en kommunal bygherre aflyste, fordi der indkom tilbud fra en uorganiseret mester, og de organiserede mestre havde taget forbehold mod at byde sammen med uorganiserede. Arbejdet blev derefter overdraget en i kommunen bosiddende mester, der ikke havde indgivet tilbud. Det forelagte spørgsmål vedrørte imidlertid kommunens eventuelle pligt til at drage omsorg for, at alle erhvervsdrivende fik lige adgang til at komme i betragtning ved overdragelsen af arbejder af større omfang. Prisdirektoratet svarede dels, at en kommune næppe kunne have en sådan positiv forpligtelse, og dels, at ingen af parterne havde handlet i strid med de retningslinier, der er fastsat ved licitationskommissionens betænkning.

I et tilfælde, hvor alle licitationsbud indeholdt forbehold mod åbning, hvis der deltog uorganiserede mestre, og hvor bygherren tilbageleverede budene i uåbnet stand, udtalte prisdirektoratet i 1950, at beskyttelsesreglerne ikke kunne finde anvendelse. En mester, der ikke havde givet bud ved licitationen, kunne derfor ikke forbydes at afgive underhåndsbud på arbejdet og overtage dette.

Udregningsvederlag vil heller ikke kunne kræves i tilfælde af aflysning, såfremt bygherren ikke har forpligtet sig til udredelse heraf. Det er en forudsætning, at tilbudene er kommet frem til bygherren, inden aflysningen har fundet sted.

Henvisninger og noter.

Voldgiftssagen vedrørende murerarbejdet på Birkerød statsskole blev forligt, og der forelå derfor kun en mundtlig udtalelse fra voldgiftsretten. De to afgørelser fra priskontrolrådet er ikke trykt.

Om det uberettigede i at udelukke visse borgere fra deltagelse i kommunale arbejder henvises bl. a. til HRD i U.f.R. 1932 s. 505, *Poul Andersen*, Ugyldige Forvaltningsakter s. 251, *Poul Andersen* Dansk Forvaltningsret, 2. udg. (1946) s. 379 og Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 43—44.

Om dansk rets almindelige regler om afbestilling henvises til *Åxel H. Pedersen*, Juristen 1952 s. 257—76 og *Entreprise* s. 116—18.

Aflysning af en berammet auktion.

Ved *tvangsauktion* over *løsøre* må rekvirenten vistnok kunne aflyse lige til der er givetammerslag. Ved *fast ejendom* er reglen i og for sig den samme, jfr. Rpl. § 579, stk. 1, men § 570 indrømmer enhver udlægshaver og enhver panthaver, hvis fordring er forfalden, en vis adgang til at tage den påbegyndte forfølgning op og fordrer, at der i henhold dertil skrives til auktion. Også reglen i § 578 kan nævnes her.

Ved *frivillig auktion* er rekvirentens aflysningsret utvivlsom, medmindre auktionsvilkårene lyder på *absolut bortsalg*.

Erwin Munch-Petersen, Tvangsfuldbyrdelse (1948) s. 203, 190.

Aflysning af forfatter-, kunstner- og arkitektkonkurrencer.

Efter B. G. B. § 658 kan en udlovelse tilbagekaldes, indtil den ønskede handling er foretaget, men tilbagekaldelsen er kun virksom, såfremt den er sket (ved direkte meddelelse til den enkelte eller) på samme måde som udlovelsen; der kan desuden i udlovelsen være givet afkald på genkaldeligheden. Det antages i tvivlstilfælde, at der ligger et afkald på genkaldeligheden i fastsættelsen af en frist for handlingens foretagelse.

Ussing fremhæver, at stillingen principielt er en anden i dansk ret; udlovelsen er et betinget løfte, som normalt må blive bindende ved at komme til *modtagerens kundskab*; tilbagekaldelsen må derfor være *kommet frem*, inden dette tidspunkt, hvilket vistnok kan iværksættes ved en bekendtgørelse af tilbagekaldelsen på samme måde som af løftet, jfr. princippet om fuldmagters tilbagekaldelse i Aftl. § 14. En tilnærmelse til den tyske regel kan dog fremkomme gennem vanskeligheden ved at godtgøre, at man har fået kundskab om udlovelsen, hvis dette ikke har givet sig synlige udslag, og ved anvendelse af Aftl. § 39, stk. 1, 2. pkt., der tillader »under særlige omstændigheder« at tage hensyn til en senere genkaldelse, der foreligger, »forinden viljeserklæringen har virket bestemmende på hans handlemåde«.

Ussing hævder iøvrigt, at en udlovelse, der *ikke* sætter nogen bestemt frist, jævnlig vil kunne tilbagekaldes, når der er forløbet en rimelig tid.

Ussing, Aftaler, s. 61 og *Fr. Vinding Kruse*, Retslæren I. (1943) s. 238.

ENTREPRENØRENS TILBUD

Indhold og form.

Tilbud skal foruden de af bygherren udtrykkelig forlangte opgivelser indeholde entreprenørens (tilbudsgiverens) navn, adresse og underskrift.

Såfremt flere i forening giver tilbud, er dette bindende een for alle og alle for een.

Dersom der foruden på det samlede arbejde tillige forlanges tilbud på dele deraf, kan tilbudet indeholde angivelse af, om det gælder enkelte af de angivne ydelser, eller om kun det samlede bud er gældende, A. B. § 2, stk. 2.

De tyske regler forlanger udtrykkeligt, at tilbudet skal være forsynet med *bindende* underskrift (»mit rechtsverbindlicher Unterschrift«). At dette udtryk ikke er brugt i A. B., betyder imidlertid ikke, at tilbudsgiveren frit og vilkårligt kan »springe fra«. Efter dansk rets almindelige regler er et tilbud bindende, såsnart det er kommet til modtagerens bevidsthed, og dette, selvom tilbudet efter sin natur kræver accept; at denne fremkommer behørigt og rettidigt, er et vilkår for, at den bydende *vedbliver* at være bundet, men han kan ikke uden videre frigøre sig indtil da.

Medens derfor en tilbudsgiver overfor bygherren normalt frit vil kunne fordre sit tilbud tilbage, sålænge åbning af tilbudene ikke er sket, vil han (naturligvis bortset fra de sædvanlige ugyldighedsgrunde: umyndighed, tvang, svig, udnyttelse m. fl.) efter dette tidspunkt — endsige når tilbudet er accepteret — i reglen være tvunget til at vedstå det, selvom det, f. eks. ved en fejlskrift, har fået et for den bydende mindre fordelagtigt indhold end tilsigtet, når fejltagelsen dog hverken har stået eller burde have stået bygherren klart, jfr. aftalelovens § 32. Kun under »særlige omstændigheder« kan der efter aftalelovens § 39 »også tages hensyn til den kundskab, han har fået eller burde have fået efter det

nævnte tidspunkt, men forinden viljeserklæringen har virket bestemmende på hans handlemåde«. I og for sig udelukker det ikke adgangen til at træde tilbage, at tilbudet er accepteret, men ikke mindst hvor det — som i reglen ved licitation — er af betydning for modparten straks at kunne disponere på det tilvejebragte grundlag, vil domstolene dog sikkert være yderst tilbageholdende med at tillade noget sådant. Betegnende er en højesteretsdom fra 1951:

I 1949 udbød *Københavns Belysningsvæsen* i offentlig licitation murerarbejdet på en højspændingsbygning. Der blev afgivet 32 tilbud, af hvilke *murermester Greisens* tilbud på 45.052 kr. var det laveste. I tilbudet var anført specifikation af enhedspriser til et samlet beløb af 5878,50 kr. Det næstlaveste tilbud var afgivet af *murermester Pihl & søn* på 53.400 kr.; totalsum for enhedspriser var her 6772,50 kr.

Efter nogle telefonsamtaler aftaltes der nogle rettelser til Greisens fordel, og Belysningsvæsenet accepterede den $17/3$ 1950 tilbudet fra Greisen, som imidlertid $20/3$ meddelte, at hans tilbud på grund af en regnefejl havde været 10.725,00 kr. for lavt. Tilbudet skulle have været på 55.782,00 kr. Belysningsvæsenet fastholdt det afgivne tilbud, og da Greisen annullerede sit bud, accepterede Belysningsvæsenet det næstbilligste bud og anmodede Greisen om at indbetale differencen på 8.343 kr.

Under den efterfølgende retssag fremlagde Greisen lægeerklæring, hvorefter han led af en øjensygdom, der stærkt nedsatte synsevnen, og at han havde »en psykisk lidelse«, der i høj grad hindrede al hjernefunktion.

Greisen udarbejdede selv opstilling over sine beregninger og måtte bruge forstørrelsesglas. Øverst på opstillingen havde han anført lager-skuret til et beløb af 10.725 kr., men dette fik han ikke med ved samtmentællingen, og samtmentællingsfejlen fremgik ikke af tilbudet.

Belysningsvæsenet hævdede, at det ingen grund havde til at tro, at der forelå en fejlskrift. Der er ofte store forskelle på licitationstilbudene, og man antog, at Greisen ønskede at få arbejdet for kommunen, og at han selv kunne deltage i arbejdet. At fejltagelsen skyldtes hans sygdom, må han selv bære risikoen for. Han var den eneste, der kendte den, og han måtte selv tage sine forholdsregler i den anledning, eventuelt ved at lade sine beregninger kontrollere af en medhjælp. Belysningsvæsenet kunne ikke have pligt til ved en ny licitation at forsøge at få et lavere tilbud frem, da dette ville bevirke en stor forsinkelse af arbejdet.

Greisen anførte til støtte for sin frifindelsespåstand, at han i henhold til aftalelovens § 32 ikke kan være bundet til sit tilbud, da han på grund af sygdom har begået en fejltagelse, som måtte være kendelig for Belysningsvæsenet efter den store forskel mellem hans og de andre tilbud. Belysningsvæsenets egen kalkule var 1 år gammel, og det vidste, at priserne var steget i mellemtiden, og derfor burde man i hvert fald have opfordret ham til at gå sit tilbud efter endnu en gang. Han trak sit tilbud tilbage mundtlig før den skriftlige accept, og han bør derfor i det mindste i henhold til aftalelovens § 39 under hensyn til, at fejltagelsen skyldes sygdom, ikke være bundet af sit

tilbud. Greisen anførte iøvrigt, at Belysningsvæsenet ikke var pligtig at acceptere et af de afgivne tilbud, men kunne udbyde arbejdet påny og derved måske have fået et lavere tilbud, således at tabet ikke var blevet så stort.

I landsretsdommen hedder det:

Selv om fejltagelsen udelukkende må antages at være sket på grund af Greisens alvorlige sygdom, og selv om følgerne må antages at ramme ham overordentligt hårdt, vil Greisen, da Belysningsvæsenet efter det oplyste ikke havde grund til at nære mistanke om, at der forelå en fejltagelse, og da der ikke i aftalelovens §§ 32 eller 39 findes nogen hjemmel for at fritage Greisen for de deraf følgende forpligtelser, have at erstatte Belysningsvæsenet det tab, der er lidt ved, at Greisen har nægtet at udføre arbejdet som tilbudt, nemlig forskellen mellem Greisens og det næstlaveste tilbud: 8343 kr. Belysningsvæsenet kan ikke anses forpligtet at forsinke arbejdet ved at udbyde det påny for muligvis at opnå en lavere pris.

Højesteret stadfæstede.

I *Sverige*, hvor retsgrundlaget er det samme, er domstolene kommet til det samme resultat.

En entreprenør, hvis tilbud var blevet for lavt ved, at han havde glemt en post i omkostningerne, anset bundet, da modparten hverken indså eller burde have indset, at der forelå en fejltagelse.

Ved udarbejdelse af tilbud på bygge- og anlægsarbejder er risikoen for åbenlyse fejlregninger og sammentællinger på omfangsrige arbejder utvivlsomt større end ved beregning og udarbejdelse af andre tilbud. Fra praksis kan nævnes adskillige tilfælde, hvor tilbudsgiveren har glemt en etage. I sådanne tilfælde kan det næppe anses stemmende med god forretningsskik at fastholde tilbudet, når tilbudsgiveren *omgående* gør opmærksom på sin fejltagelse.

Der burde utvivlsomt på disse områder være en videregående adgang til at trække tilbudet tilbage på grund af *åbenlyse fejl*, når tilbudsgiveren *omgående* fremsætter dokumenteret begæring herom. Der er ingen tvivl om, at sådanne fejlregninger, som højesteretsdommen fra 1951 også udtrykker det, kan ramme tilbudsgiveren »overordentligt hårdt«. Spørgsmålet er, om det ikke altid vil være *urimeligt* hårdt. Udbyderen kan gennem sådanne fejl opnå en fordel gennem licitationsinstituttet. Såfremt det fejlagtigt beregnede tilbud er afgivet i en licitation, hvor bygherren har afgivet licitationserklæring, kan organisationens *udskydningsret* blive tilbudsgiverens redningsplanke som en reflexvirkning af udskydningsretten, der er baseret på et værn for de øvrige tilbudsgivere. Det fejlagtigt beregnede tilbud udskydes således ikke af hensyn til tilbudsgiveren, som åbenbart har beregnet forkert, men af hensyn til de øvrige tilbudsgivere.

Retsstillingen tiltrænger her en korrektion, idet der også ved licitationer, hvor der ikke afgives licitationserklæring (bygherre-erklæring), burde være adgang til at trække et tilbud tilbage, der hviler på *åbenlyse fejl*, når tilbudsgiveren *omgående* fremsætter dokumenteret begæring herom.

Såfremt tilbudet foruden en samlet entreprisenum skal indeholde angivelse af *enhedspriser*, kommer disse, medmindre andet særlig er bestemt, kun til anvendelse ved betalingsregulering på grund af større eller mindre ydelser end af bygherren angivet, medens ellers den samlede sum er bindende, A. B. § 2, stk. 3.

Hvis bygherren forlanger det, skal tilbudene udfærdiges på blanketter (tilbudslister), som leveres af bygherren, eller efter en nærmere angivet ordlyd, A. B. § 2, stk. 1.

Medlemmerne af de fleste mester- og entreprenørorganisationer er forpligtet til at afgive tilbud på tilbudsblanketter, som organisationerne har autoriseret.

Entreprenørens forbehold.

Entreprisens udførelse er som regel en *langtidsproces*, og inden entreprisen er fuldført, kan det økonomiske beregningsgrundlag, som entreprenørens tilbud hviler på, have ændret sig. Hertil kommer, at entreprisens påbegyndelse ofte sker med et uvist tidsinterval efter tilbudets afgivelse. Entreprenøren tager derfor sædvanligt en række forbehold i sit tilbud.

Adskillige organisationer har indført standardiserede tilbudsblanketter med *generelle* forbehold. Noget samarbejde mellem de forskellige organisationer om generelle forbehold, som må antages at være fælles for samtlige organisationer, synes ikke at være forekommet, uagtet en normalisering og standardisering ville være naturlig. Der foreligger derfor et broget materiale, såvel fra landsorganisationer som fra foreninger for enkelte landsdele, amter, herreder eller byer. Forbeholdene i disse tilbudsblanketter rummer undertiden meget detaljerede opregninger, og af og til findes kun nogle få linier, idet visse lokalforeninger har udtrykt ængstelse »for at skræmme kunderne«. Adskillige organisationers tilbudsblanketter indeholder bestemmelser, som er forældet efter A. B. (1951), og atter andre indeholder en overflødig gentagelse af A. B. En kritisk revision af de forskelligartede tilbudsblanketter er på-

krævet, også for at tilvejebringe ensartethed i så stor udstrækning, som organisationernes fælles interesser tillader, idet de forskellige organisationer selvsagt hver har sine *fagbestemte* interesser.

Organisationsmæssige forbehold.

Ret til udregningsvederlag.

Organisationen (lauget) har adgang til licitationen og kan, såfremt bygherren har underskrevet licitationserklæring, begære mulige for lave bud udskudt, begge dele i henhold til organisationens bestemmelser herom.

Ansvar udover bestemmelserne i A. B.

Levering af materialer og handelsvarer må ikke ske til brug i fag, hvor der er konflikt.

Med hensyn til tidsfrister og dagmulkter forbeholdes nærmere forhandling.

Forbehold om, at der til arbejdet kun må entreres med medlemmer af »Dansk Arbejdsgiverforening« eller lokale organisationer af mesterforeninger i Danmark.

Arbejdets udførelse.

Tegninger og beskrivelser må være så omfattende, at alle enkeltheder fremtræder klart og tydeligt, og tilbudet omfatter kun arbejder, som er nævnt i beskrivelsen og vist på tegningerne.

Forbehold for fejl, unøjagtigheder og mangler i det af andre entreprenører udførte arbejde.

Forbehold m. h. t. Akademisk Arkitektforenings generalbeskrivelse.

Arbejder, som undtages fra tilbudet, jfr. A. B. § 18, stk. 7 c.

Arbejder ved *ingeniøranlæg*, som ikke er specificeret i tegninger eller beskrivelser, er ikke medregnet.

Alle udhugninger og udskæringer, tilmuring, faststøbning og udboring til rør og ledninger samt efterpudsning og efterreparationer efter indsætning af døre, vinduer, fodlister, inventar, indlæg af elektriske ledninger, vand, kloak, gas, faldrør og varmeledninger, er ikke indbefattet, medmindre det udtrykkeligt er angivet i betingelserne, hvor mange udhugninger, udskæringer m.m. og løbende m ledning af enhver art.

De enkelte fag tager ofte forbehold m. h. t. *efterreparationer*, f. eks.:

murer: efterreparationer udføres kun 1 gang efter snedkerarbejdets indsætning. Reparationer herudover betales efter aftale.

eller: bygninger rengøres efter murerarbejdet, efter pudsearbejdet og sidste gang, når efterpudsningen er foretaget. Rengøring herudover betales med kr. pr. m².

glarmester: reparationer er ikke medregnet. Disse betales efter laugets reparationsliste. Der er heller ikke medregnet vinduespolering og rensning af ruderne ved bygningens aflevering. Tilbudet omfatter ikke reparationsruder (»flækruder«).

Byggepladsen.

Bundforhold, pilotering, fundering, ekstra-fundering, flyd, flydesand, der kræver tæt spunsning, lænsning, pumperender, stenforekomster, rensning af muld.

Vandledning, interimistisk stik, vandafgift i byggeperioden.

Afstivning, afskærmning, gêner herved.

Vej, anlæg af svellebroer, flytning af svellebroer, retablering af byggepladskørsel på veje, afgravning og påfyldning i vejkasse, reparation af private veje udenfor byggepladsen.

Indhegning, plankeværk.

Vagt på byggepladsen.

Telefon.

Nødtørftshuse og arbejdsskure udføres efter de mellem organisationerne truffene aftaler.

Prisstigninger.

Forbehold om prisstigninger er ensbetydende med *en glidende prisfastsættelse*. Ved tilbudets afgivelse og ved kontraktsafslutningen bør reglerne fastslås for at udelukke senere fortolkningstvív. Det hyppigst forekommende forbehold om prisstigninger er formentlig det af Entreprenørforeningn anvendte: »Tilbudet afgives med forbehold for stigning af overenskomstmæssig arbejds-løn og for prisstigninger på materialer, kørsel og forbrugsgods, alt med tillæg af administrationssalær.«

I dette forbehold rummes de sædvanlige grupper, der undertiden specificeres nærmere.

Arbejds løn.

Hertil henregnes udgifter, som er en følge af ændringer i bestående faglige overenskomster eller af offentlige foranstaltninger, herunder også ændring i bestående lovgivning samt forøgede udgifter til arbejds løn som følge af voldgiftskendelser.

Feriepenge

Materialer og materiel.

Her angives ofte leje af maskiner og materiel,
Forbrugsgods, herunder stillads og forskalling,

Kørsel.

Befordringsudgifter (kørepenge) til arbejderne betales ofte efter regning.

*»Spadserepenge«.**Administrationssalær (»mestersalær«).*

Som regel aftales en bestemt procentsats, eller der anvendes den for organisationen sædvanlige.

Prisdirektoratet har ²³/₄ 1954 ophævet bkg. af ¹⁷/₂ 1948, hvorefter entreprenørers og bygningshåndværkeres salærberegning i forbindelse med prisstigninger og prisfald ved tilbudsarbejder skal beregnes efter nærmere fastsatte regler. Ophævelsen trådte i kraft ¹/₅ 1954, og bkg. af ¹⁷/₁₂ 1948 er således kun gældende for kontrakter, der er indgået inden dette tidspunkt.

Prisdirektoratet tilføjede:

Under de stærke løn- og prisstigninger i efterkrigsårene blev det mere og mere almindeligt, at mestrene, når et efter tilbud udført arbejde var afsluttet, krævede regulering af tilbudspriserne både med stigninger i løn til svende og arbejdsmænd samt udgifterne til forbrugte materialer og med stigninger i mestrenes generalomkostninger. De førstnævnte direkte stigninger var som regel dækket af et almindeligt forbehold for prisstigninger, men det var ofte tvivlsomt, om forbeholdet også sikrede mestrene ret til salær på prisstigninger. På grund af uklarheden og uensartetheden i prisstigningsforbeholdenes formulering gav spørgsmålet anledning til mange diskussioner — ofte først efter arbejdets afslutning — og udfaldet var tit mindre rimeligt. På den anden side var det rigtigt, at mestrene havde forøgede generalomkostninger (f. eks. til funktionærløn og værktøjsomkostninger), når løn og priser steg, og byggetiden forlængedes, d.v.s. at mestrene kunne have et rimeligt krav på en vis dyrtidsregulering. På den anden side var det urimeligt og i strid med prisloven, når mestre krævede

normalt salær af stigningerne, idet en del af deres generalomkostninger i det korte løb er ret upåvirkede af svingninger i løn og materialepriser.

Med prisdirektoratets bekendtgørelse af $17\frac{1}{2}$ 1948 blev der givet faste regler for salærberegningen ved prisstigninger og prisfald, og satserne svarede på det nærmeste til halvdelen af fagenes normale salær (nemlig 10 pct. ved arbejds løn og 5 pct. ved materialer).

I de forløbne år har såvel mestre som bygherrer og Boligministeriet (ved statslånsberegning) anvendt disse regler og satser, uden at nogen af parterne har søgt at få dem ændret.

At priskontrolrådet har ophævet bekendtgørelsen — for kontrakter, der indgås efter ophævelsesdatoen — skyldes, at den gældende prisaftalelov næppe hjemler en fortsat opretholdelse. Parterne må derfor fremtidig ved kontraktens udformning tage nærmere stilling til spørgsmålet om salær af prisændringer, idet fortolkningen af et uklart formuleret forbehold herefter ikke mere kan støttes på gældende prisforskrifter.

I kontrakten bør anføres, hvilke af de tvivlsomme poster der skal henregnes under direkte udgifter, som automatisk reguleres, og hvilke der anses for henhørende under generalomkostninger (f. eks. benzinforbrug og ulykkesforsikringspræmier). Dernæst bør kontrakten nævne, hvilken procentsats der skal lægges til grund for reguleringen.

En udtømmende fastlæggelse af forholdet kan blive ret pladskrævende, og da Boligministeriet agter fortsat at anvende den ophævede bekendtgørelses regler ved beregning af statslån, vil det formentlig være praktisk, at forbehold med hensyn til prisændringer får følgende formulering: »Tilbudsprisen gælder med gensidigt forbehold for stigning og fald i overenskomstmæssig arbejds løn og priser på materialer samt salær heraf i overensstemmelse med reglerne i prisdirektoratets bekendtgørelse af $17\frac{1}{2}$ 1948«.

På en forespørgsel om, hvorvidt et el-installationsfirma der efter tilbud har udført et *installationsarbejde* til et samlet beløb på ca. 72.000 kr., ud over dækning for stigninger efter den »blå« priskurant, kan være berettiget til at kræve dækning for et beløb på ca. 500 kr. *for ombæring af materialer ifølge en afsagt voldgiftskendelse*, har prisdirektoratet (1952) meddelt, at der i priserne i den »blå« priskurant er indregnet skønsmæssigt ansatte beløb til dækning af udgifterne ved daglønsarbejde og omkostninger iøvrigt. De i priskuranten indeholdte priser vil derfor give dækning for såvel de udgifter, der på

forhånd kan beregnes med sikkerhed, som for de udgifter, der iøvrigt medgår, og som kan blive af noget varierende størrelse for de enkelte arbejder.

Medmindre den omhandlede udgift skyldes bygherrens dispositioner, eller der iøvrigt kan findes støtte for installatørens krav i den foreliggende kontrakt, må priskontrolrådet finde det berettiget at afvise kravet.

På en forespørgsel om, hvorledes *prisstigninger* i forbindelse med tilbudsarbejder må opgøres inden for fag, der prisberegner på grundlag af behørigt *anmeldte prislister*, har prisdirektoratet ^{27/11} 1952 udtalt, at det vil være i overensstemmelse med prisdirektoratets bekendtgørelse af ^{17/2} 1948, at reguleringen foretages ved, at det på grundlag af arbejdsedler m.v. opgøres, hvilken merudgift de nævnte ændringer har medført, og der herpå beregnes de i prisdirektoratets bekendtgørelse angivne salærer.

Det tilføjes, at direktoratet i tilfælde, hvor parterne har været enige derom, ikke har modsat sig, at der i stedet afregnes i overensstemmelse med de generelle tillæg og fradrag til organisationernes godkendte prislister, således at der på dette grundlag sker efterregulering for den del af arbejdet, der er udført efter prislisteændringernes ikrafttræden.

Force-majeure.

A. B. § 18, stk. 7 c, giver ret til forlængelse af tidsfrister:

I tilfælde af indgribende forstyrrelser i arbejdets gang, der bevirkes uden entreprenørens skyld ved forhold, over hvilke han ikke er herre, f. eks. krig, ildsvåde, strejker eller lock-outer, usædvanlige naturbegivenheder og lignende.

De fleste tilbud indeholder lignende forbehold, hvor der specielt fremhæves strejke eller lock-out, som har indflydelse på tilbudsgiverens virksomhed.

Vejrlig.

A. B. § 18, stk. 7 d, giver ret til forlængelse af tidsfristerne, »når usædvanligt vejrlig forhindrer arbejdet.«

Som følge af vejrliget tages ofte en lang række forbehold om:

Vandlænsning, gênetillæg,
Skader som følge af nedbør,
Pumpning,
Stormskader,
Fjernelse af sne fra etagerne,
Rensning af grund, veje og bygninger,
Grusning på vej og fortove,

Frostskader,

Foranstaltninger til frostbeskyttelse (udover de overenskomstmæssige — og de i beskrivelsen nævnte.)

Vinterbyggeri.

Som regel tager entreprenøren forbehold mod udgifter til foranstaltninger til vinterbyggeri udover de nu overenskomstmæssige.

Der foreligger en (utrykt) Østre Landsretsdom fra 1952:

Efter tilbud af ¹⁵/₁₂ 1948, med senere ændringer med hensyn til materialer og arbejdets omfang, påtog sagsøgeren, murermester A. P. Andersen, sig ved entreprisekontrakt af ¹⁴/₃ 1950 med sagsøgte, Fagforeningernes boligforening for København og Omegn, »Danalund«, afd. 2, at udføre murerarbejdet ved opførelsen af ejendommen »Strandmarken« II, matr. nr. 29 fa. m. fl. af Hvidovre for en samlet entreprisum af 1.321.644,— kr. Mellem parterne var enighed om, at arbejdet skulle fremmes også som vinterarbejde i vinteren 1950—1951, og tvisten i nærværende sag drejer sig nu om, hvorvidt sagsøgeren, som af ham påstået, har krav på en ekstrabetaling på 3.336 kr. 54 øre udover entreprisensummen for de af ham — i overensstemmelse med påbud i de pågældende overenskomster mellem organisationerne — truffne foranstaltninger til fremme af det omkontraherede murerarbejde som vinterbyggeri i vinteren 1950—1951.

Med hensyn til det nævnte organisationsmæssige påbud forholder det sig således, at der udover de i den første del af 1950 stedfundne forhandlinger om overenskomstforholdene mellem arbejdsgivere og arbejdere forhandlede i forligsinstitutionen om en overenskomst om foranstaltninger til fremme af vinterbyggeriet, men uden resultat, hvorefter der i henhold til forligsmandens mæglingsforslag af ²¹/₃ 1950 nedsattes et særligt udvalg til behandling af dette spørgsmål. Da der ikke i udvalget kunne opnås enighed, afsagde forligsinstitutionens formand den ¹/₉ 1950 en kendelse vedrørende »Foranstaltninger til etablering af vinterbyggeri inden for murer- og tømrerfaget«.

I denne kendelse, hvis bestemmelser optoges som led i de pågældende organisationers overenskomster, påbydes, at mestrene »for at arbejderne i tiden fra ¹/₁₂ til ³¹/₃ kan udnytte arbejdstiden fuldt ud til produktiv virksomhed« i nævnte tidsrum, medmindre nærmere angivne fritagelsesgrunde måtte foreligge, skulle gennemføre blandt andet følgende foranstaltninger ved alle arbejder med undtagelse af reparationsarbejder:

»3) På stilladserne foretages hver dag ved arbejdets afslutning afdækning af mursten og udført murværk mod regn og sne. Det påhviler mesteren at sørge for, at de hertil fornødne materialer leveres på stedet. Pålægning og fjernelse af afdækningsmaterialet på murværket påhviler hver enkelt svend, medens mesteren sørger for pålægning og fjernelse af afdækningsmaterialet på mursten.

.....
.....«.

I overensstemmelse hermed har sagsøgeren i vinteren 1950—1951 ved ovennævnte byggeforetagende truffet blandt andet de i for-

ligsmandens kendelse under de foran citerede punkter 3) ... krævede foranstaltninger, og hans udgifter i denne anledning til arbejds løn samt til nødvendigt afdækningsmateriale har andraget ovennævnte beløb. Sagsøgte har godkendt selve beløbets størrelse, men har bestridt at skulle tilsvare sagsøgeren dette.

Sagsøgeren har herefter under denne sag efter sin endelige påstand krævet sagsøgte dømt til betaling principalt af det nævnte beløb, 3.336 kr. 54 øre, med renter heraf 5 % årlig fra sagens anlæg den $\frac{2}{11}$ 1951, indtil betaling sker, subsidiært af et beløb efter rettens skøn.

Sagsøgte har påstået frifindelse.

Til støtte for sin påstand har sagsøgeren gjort gældende, at de ovenanførte foranstaltninger er nye og var uforudsete, da han afsluttede entreprisekontrakten, at merudgiften hertil må anses som eller ganske må ligestilles med en prisstigning, og at han i sit tilbud af $\frac{15}{12}$ 1948 har taget forbehold med hensyn til prisstigninger af enhver art, hvilket forbehold må anses opretholdt ved entreprisekontrakten.

Sagsøgte har til støtte for sin påstand anført følgende: Det af sagsøgeren tagne forbehold med hensyn til prisstigninger omfatter ikke de ovennævnte udgifter til foranstaltninger til vinterbyggeri, hvis formål er teknisk tilrettelægning for at kunne fremme byggeriets rationalisering. Et forbehold vedrørende »prisstigninger af enhver art« omfatter alene prisstigninger på arbejds løn, materialer og transport, hvilket også stemmer med den rent sproglige fortolkning af ordet »prisstigning«, som forudsætter, at prisen på en bestemt vare stiger; en sådan forståelse af »prisstigning« for så vidt angår organisationsmæssige arbejds lønninger og materialer følger også af § 8 i entreprisekontrakten, som i § 12, stk. 1, bestemmer, at den af kontrakten følgende fortolkning skal være gældende, for så vidt nogen bestemmelse i kontrakten »skulle være i modstrid med bestemmelser i de for byggeforetagendet gældende beskrivelser eller andet«. Selve entreprisekontraktens begreb, d.v.s. levering af et arbejdsresultat, viser også hen til en fortolkning som af sagsøgte hævdede. Da entreprisekontrakten blev oprettet, burde sagsøgeren have taget et klart forbehold med hensyn til udgifter som dem, han nu kræver dækket, så meget mere som han burde være vidende om, at spørgsmålet om foranstaltninger til vinterbyggeri på dette tidspunkt var under debat ved de organisationsmæssige forhandlinger. Iøvrigt kan de pågældende foranstaltninger ikke betegnes som nye, idet det tidligere har været god skik, at mestrene foretog sådanne foranstaltninger. Men også af anden grund er sagsøgerens krav ubeføjet. Han har ved de omtalte foranstaltninger opnået en række fordele, som ganske opvejer udgifterne hertil. I så henseende kan anføres, at ved afdækningen bliver murstenene mere tørre og derfor bedre, ligesom sagsøgeren undgår tillæg til svendelønnen for arbejder med våde sten; arbejdet færdiggøres hurtigere, hvorved hans renteudgifter og andre faste udgifter formindskes, og han får på et tidligere tidspunkt mestersalær i forhold til arbejds lønnen.

Sagsøgeren har bestridt at have opnået nogen fordel ved de omhandlede foranstaltninger, idet disse var unyttige i de lange perioder i vinteren 1950—1951, hvor det ikke var frost, og sagsøgeren har oplyst, at der kun var frost i tiden $\frac{20}{12}$ 1950— $\frac{3}{1}$ 1951 og $\frac{27}{1}$ — $\frac{7}{2}$ 1951, men i disse perioder blev der ikke arbejdet. For så vidt det imidlertid må antages, at han har haft nogen fordel af de pågældende foranstaltninger, har han henholdt sig til sin subsidiære påstand.

Af de retten forelagte oplysninger fremgår følgende:

I sagsøgerens tilbud af ¹⁵/₁₂ 1948 hedder det:

»Foruden forbehold overfor force majeure tager jeg som medlem af Københavns murer- og stenhuggerlaug og Dansk arbejds giverforening følgende forbehold med hensyn til min forpligtelse og mit ansvar:

.....

6. Jeg tager forbehold overfor prisstigninger så vel på arbejds løn som materialer og kørsel»,

og efter angivelse af tilbudssummen anføres det videre:

»Der tages forbehold for prisstigninger af enhver art fra dags dato. Alle prisstigninger tillægges 10 % administrationslær.

Der tages forbehold over for fremskaffelse af den nødvendige arbejdskraft og materialer m.m. samt over for offentlige foranstaltninger i ind- og udland«.

I entreprisekontraktens § 1 anføres, at sagsøgeren forpligter sig til for sagsøgte »at udføre det i de foreliggende beskrivelser med dertil hørende tegninger og det afgivne tilbud af ²⁴/₁ 1950 og ¹⁵/₁₂ 1948 omhandlede murerarbejde m.v. med dertil hørende materialer og leverancer«, og i kontraktens § 8 bestemmes blandt andet:

»Stigninger i organisationsmæssige arbejds lønninger for de ved byggeriet beskæftigede arbejdere, der indtræffer efter tilbudets afgivelse, godtgøres entreprenøren med det til arbejderne udbetalte beløb. Falder arbejds lønningerne, afregnes det indvundne beløb med bygherren i dennes favør.

Entreprenøren er pligtig at dokumentere svingninger i arbejds lønningerne.

Såfremt der efter tilbudets afgivelse indtræder prisstigning eller prisfald på materialer, godtgøres disse henholdsvis entreprenøren eller bygherren efter dokumentation fra entreprenøren...«

Den trykte formular til entreprisekontrakten indeholder under § 12, stk. 2, følgende bestemmelser: »Alle forbehold ifølge tilbud eller tidligere aftaler m.v., som ikke udtrykkeligt er optaget i nærværende kontrakt, betragtes som bortfaldet«, men denne bestemmelse er understreget og dermed udgået af kontrakten.

I skrivelse af 10. oktober 1952 har Københavns Murer- og Stenhuggerlaug blandt andet udtalt følgende: »... skal vi hermed oplyse, at forligsmandens kendelse af ¹/₉ 1950 vedrørende foranstaltninger til etablering af vinterbyggeri indeholder følgende foranstaltninger, som ligger ud over, hvad der tidligere har været sædvane at udføre:

1) Afdækning på stilladserne.

2) Isolering af hovedfordelingsledning.«

Under domsforhandlingen er afgivet partsforklaring af sagsøgeren og vidneforklaring af arkitekt Villy Chr. Nielsen.

Sagsøgeren har forklaret, at da han i marts 1950 underskrev entreprisekontrakten, vidste han intet om, hvorvidt der i forligsinstitutionen forhandles om foranstaltninger til fremme af vinterarbejde. Det var på hans udtrykkelige forlangende, at den foran citerede bestemmelse i entreprisekontrakten § 12, stk. 2, blev streget ud. Ved tilbud, som han har afgivet i tiden efter den ovenomtalte forligsmandskendelse, har han taget udgifter til foranstaltninger i anledning af vinterbyggeri i betragtning; således har han på et byggeri til 5—6 millioner kr. udtrykkelig i sit tilbud beregnet sig 28.500 kr. hertil.

Arkitekt Villy Chr. Nielsen har forklaret, at han som arkitekt har ført tilsyn med det pågældende arbejde. I de førnævnte frostperioder

gik arbejdet istå, fordi man på grund af kulden ikke kunne støbe beton'en. Vidnet vil mene, at de trufne foranstaltninger til fremme af vinterarbejdet også har været til nogen fordel for sagsøgeren, idet arbejdet herved er fremmet, således at sagsøgeren måske har fået udbetalt raten noget tidligere. I det hele har han ment, at vinterforanstaltningerne ikke har været »helt unyttige« for sagsøgeren.

Til det anførte skal retten bemærke:

Der må gives sagsøgeren medhold i, at hans i tilbudet af ¹⁵/₁₂ 1948 tagne forbehold »for prisstigninger af enhver art« af ham kan hævdes overfor sagsøgte; der lægges herved vægt på, at det må anses for godtgjort, at det er på sagsøgerens foranledning, at den ovenciterede bestemmelse i kontraktens § 12, stk., 2, om bortfald af forbehold, som ikke udtrykkelig er optaget i kontrakten, er udgået af denne, og at det herefter må have været klart for sagsøgte, at sagsøgeren har fastholdt sit forbehold i tilbudet, hvilket tilbud er nævnt i kontraktens § 1.

De pågældende ekstraudgifter, som sagsøgeren kræver godtgjort udover entreprisesummen, findes at måtte anses som en prisstigning i forhold til selve entreprisen i sin helhed, og sagsøgeren har herefter ifølge sit oftnævnte forbehold for så vidt krav på særlig dækning af disse udgifter.

Efter sagens oplysninger, derunder den af arkitekt Villy Chr. Nielsen afgivne vidneforklaring, finder retten imidlertid at måtte antage, at sagsøgeren ved de ovenomtalte foranstaltninger, for hvilke han kræver ekstrabetaling, har opnået nogen økonomisk fordel med hensyn til entreprisens gennemførelse. Da nu retten ikke har fået forelagt oplysninger, som kunne skabe grundlag for en nøjagtigere bestemmelse af denne økonomiske fordel, må retten træffe en skønsmæssig afgørelse af dette spørgsmål.

Herefter finder retten, at sagsøgte til delvis dækning af de ovennævnte udgifter bør tilsvare sagsøgeren et beløb af 2.000 kr. med renter heraf 5 % årlig fra sagens anlæg.

Endvidere findes sagsøgte i delvise sagsomkostninger at burde betale sagsøgeren 450 kr.

Fremskaffelse af materialer og kvalificeret arbejdskraft.

Materialer.

Fremskaffelse af visse materialer kan i perioder være betinget af tilladelse fra det offentlige eller importtilladelse. Også andre forhold kan gøre et forbehold om fremskaffelsen naturligt.

Fornøden kvalificeret arbejdskraft, forsåvidt dette skyldes generel mangel.

Arbejdskraften vil i mange tilfælde være i større eller mindre grad betinget af arbejdsmarkedet og beskæftigelsesgraden, hvori der kan være foregået ændringer siden tilbudets afgivelse.

Undertiden tages forbehold om fremskaffelse gennem det lokale arbejdsanvisningskontor.

*Finansielle forhold (»pengesagerne«).**Entreprisens udbetaling.**Regulering af entreprisens summen.**Betaling for ekstraarbejder.**Devalueringsklausul (ved arbejder i udlandet).**Forrentning.*

Rentes størrelse. Efter A. B. § 22, stk. 4, forrentes entreprenørens resttilgodehavende med 5 % p. a. fra 3 månedersdagen efter stedfunden aflevering. Mange tilbudsblanketter indeholder forbehold om, at rentesatsen fastsættes til almindelig kassekreditrente og provisionssats.

Forrentningens påbegyndelse. Forbehold om, at forrentningen begynder fra et nærmere angivet tidspunkt, f. eks. 14 dage efter at bygningen er taget i brug.

Rente af garantibeløb, forbehold om, at dette forrentes med kassekreditrente, såfremt det er stillet kontant.

Sikkerhed.

Der findes i en række tilbudsblanketter forskellige forbehold m. h. t. sikkerhed, f. eks.:

»Ingen leverandør, håndværker eller nogen anden må uden entreprenørens samtykke erholde sikkerhed i heromhandlede byggeforetagende, hverken ved skadesløsbrev eller på nogen anden måde, hvorimod entreprenøren er berettiget til, forinden byggeforetagendet påbegyndes, eller på et hvilket som helst senere tidspunkt — uden udgift for bygherren — at fordre tinglyst skadesløsbrev til sikkerhed for entreprisens summen i den grund, hvorpå bygningen opføres med de på den til enhver tid stående bygninger.«

Disse og lignende forbehold bør udgå, efter at bygherrens sikkerhedsstillelse er fastlagt i A. B. § 21.

Transporter.

Forbehold om, at transporter til bank, leverandører og eventuelle underentreprenører kan anmeldes og noteres. Se *Axel H. Pedersen, Entreprisen* s. 126—179.

Tidsfrister — Dagbøder.

De fleste tilbudsblanketter indeholder forbehold om nærmere forhandling med hensyn til tidsfrister og dagmulkt, jfr. VAL § 1.

Tidsfrister, se A. B. § 18.

Forbehold om, at alle tidsfrister og dagbøder bortfalder, såfremt udbetaling af entreprisesummen ikke finder sted til de fastsatte tidspunkter.

Forbehold om beregning af vinterdage (oktober—april) f. eks. at 2 vinterdage regnes som 1 sommerdag i tilfælde af »*spild dage*«.

Dagbøder, A. B. § 18.

Forbehold m. h. t. andre entreprenørers forsinkelser, eller forbehold om, at ibrugtagen, ikke godkendt aflevering lægges til grund.

Ikke-konditionsmæssige tilbud.

Ved en licitation forudsætter man, at tilbud afgives i overensstemmelse med licitationsgrundlaget, udbudet. Det er imidlertid ofte vanskeligt at afgøre, hvor stor en afvigelse fra licitationsgrundlaget, der skal til, før tilbudet kan betragtes som *ukonditionsmæssigt*, således at bygherren kan se bort fra tilbudet, selvom det er det laveste. Spørgsmålet har kun betydning ved bunden licitation eller i de tilfælde, hvor bygherren direkte har forpligtet sig til at antage det laveste bud. Spørgsmålet er vist nok ikke behandlet i litteraturen, og domspraksis er ikke omfattende:

En Østre Landsretsdom fra 1928:

I 1926 anmodede arkitekt *Holger Rasmussen* flere firmaer om at give tilbud på marmorbeklædning eller anden lignende beklædning af forskellige lokaler i *Frimurerlogens* nye bygning. Det var ikke bestemt, hvilken sort beklædning eller opsætning der ønskedes, og arkitekten stillede derfor firmaerne frit, men han forlangte, at tilbud skulle ledsages af prøver på materiale og forslag om opsætning. Et af de firmaer, som afgav tilbud, fik lejlighed til at supplere tilbudet med benyttelse af fremmed arbejdskraft for øje. Efter suppleringen blev dette tilbud det laveste, og det blev foretrukket.

Stenhuggermester *Carl Scheller* gjorde gældende, at der forelå bunden licitation, og at Frimurerlogen derfor var uberettiget til at give en af de bydende lejlighed til at ændre sit oprindelige tilbud. Frimurerlogen burde have foretrukket hans tilbud som det laveste, og han påstod Frimurerlogen dømt til en erstatning på 4.856,82 kr. Frimurerlogen hævdede, at der ikke forelå bunden licitation, og at den derfor frit kunne vælge imellem de indkomne tilbud. Arkitekten havde ikke opfattet indhentelsen af de 5 tilbud som nogen licitation, fordi der skulle medsendes prøver af materiale og forslag til opsætning, og det var hans hensigt at vælge det materiale og den opsætning, som fandtes mest passende. De øvrige tilbudsgivere havde sendt prøver på forskellige slags marmor, som de havde bragt i forslag, men Scheller havde kun sendt en prøve på en af de tre sorter, som han

havde foreslået. Arkitekten forlangte flere prøver, og Scheller sendte da en prøve til, men undlod at sende en prøve på marmorstenen »Napoleon«, der var blandt dem, han havde foreslået, idet han ikke havde nogen prøve på lager. Da tilbudene blev forelagt byggeudvalgene, enedes man om at vælge marmorstenen »Napoleon«, der findes i flere forskellige kvaliteter.

Østre Landsret tog ikke stilling til, hvorvidt der forelå bunden licitation eller ikke, men fandt, at Frimurerlogen havde været berettiget til at se bort fra Schellers tilbud, da han ikke havde indsendt nogen prøve på »Napoleon«-marmor. Frimurerlogen blev frifundet.

Og en højesteretsdom fra 1949:

Aabyhøj Boligforening udbød i 1944 murerarbejdet på 4 dobbelthuse i bunden licitation, og i betingelserne var anført, at der ikke ville blive taget hensyn til tilbud, hvori der var taget forbehold, og at entreprenørerne skulle vedstå deres tilbud, indtil der forelå tilsagn om statslån fra ministeriet.

Murermester *Strandgaard* blev lavestbydende med 87.438 kr. Der var indkommet 4 tilbud, og samtlige tilbudsgivere havde efter en indbyrdes drøftelse af spørgsmålet taget forbehold med hensyn til stigning af arbejds løn og på materialer, samt med hensyn til fremskaffelsen af materialer. Tilbudene blev åbnete i overværelse af tilbudsgiverne, men der blev ikke ved denne lejlighed truffet bestemmelse om, hvem der skulle udføre arbejdet.

Boligforeningen erhvervede umiddelbart efter endnu en byggegrund og foretog derefter visse ændringer i projektet og indgav påny ansøgning om statslån. For at fremme byggeriet mest muligt vedtog Boligforeningen at dele murerarbejdet således, at Strandgaard skulle opføre 2 huse, Murernes cooperative Forretning 2 huse og murermester *Blæsild* 1 hus, under forudsætning af at de pågældende ville antage det laveste licitationstilbud. Man rettede derefter henvendelse til Strandgaard om en sådan deling af arbejdet, men dette nægtede han at gå ind på, idet han ønskede murerarbejdet overdraget for de 4 huse, på hvilken han var blevet den lavestbydende. Ministeriet afslog imidlertid at give statslån, men var villig til at tage et fornyet andragende under overvejelse, hvis håndværkerudgifterne blev nedbragt. Boligforeningen forhandlede derefter med de øvrige tilbudsgivere og afsluttede kontrakt om opførelsen af 4 huse med Murernes cooperative Forretning og om 1 hus med murermester *Blæsild*. Forinden var der foretaget rettelser i betingelserne for arbejdets udførelse, således skulle trapperne nu udføres som murerarbejde i stedet for som tømrerarbejde.

Strandgaard gjorde nu gældende, at han uberettiget var blevet unddraget arbejdet ved opførelsen af de oprindelige 4 dobbelthuse, på hvilke han var blevet den lavestbydende, og han påstod Boligforeningen dømt til at betale en erstatning på 7. 946 kr.

Højesteret henviste til A. B. 1927 § 20: »Ved bunden licitation har bygherren, med mindre andet udtrykkelig er fastsat, valget mellem at antage det billigste tilbud, eller forkaste dem alle«. Herefter fandt Højesteret, at Boligforeningen var forpligtet til at antage Strandgaards tilbud, hvis den ville antage et af de indgivne tilbud. Højesteret henviste endvidere til, at Boligforeningen, da tilbudene blev åbnete, ikke havde protesteret imod de forbehold, som var taget både af Strand-

gaard og af de øvrige tilbudsgivere, og at Boligforeningen iøvrigt havde antaget tilbudet fra Murernes cooperative Forretning, uanset at dette indeholdt et tilsvarende forbehold. Ændringen i byggeplanen — fra 4 til 5 dobbelthuse — kunne ikke anses for at være af en sådan karakter, at licitationsgrundlaget dermed var bortfaldet. Boligforeningen havde iøvrigt ikke tilkendegivet Strandgaard og de andre tilbudsgivere, at den forkastede alle tilbudene, fordi myndighedernes stilling til statslånet krævede en reduktion af tilbudene. Boligforeningen havde herefter været uberettiget til at undlade at give Strandgaard lejlighed til en forhandling om den ønskede reduktion. Boligforeningen var derfor uberettiget til at forhandle om en reduktion hos Murernes cooperative Forretning, hvis murerformand iøvrigt var formand i Boligforeningen.

Boligforeningen blev derfor dømt til at godtgøre Strandgaard hans tab ved at blive unddraget murerarbejdet. Det blev skønsmæssigt ansat til 3.000 kr.

Og en Vestre Landsretsdom fra 1929:

Ribe Amtsråd, der havde erklæret, at et vejarbejde ville blive tilslået den lavestbydende, hvis denne efter vejvæsenets skøn var kvalificeret, blev anset uberettiget til at tage hensyn til en af den næstlavestbydende, efter at han var blevet bekendt med den lavestbydendes tilbud, afgiven erklæring, der måtte betragtes som en ændring af hans tilbud.

Efter denne domspraksis kan tilbud formentlig kun forkastes som ikke-konditionsmæssige, såfremt uoverensstemmelsen må antages at have væsentlig betydning for sammenligningen med de øvrige tilbud. Dette vil den altid have, hvis tilbudet ikke omfatter hele arbejdet. Derimod kan det være vanskeligt at afgøre, hvis der er forlangt opgivelse af *enhedspriser*, mens den lavestbydende kun har specificeret nogle af posterne.

Forsåvidt prisen angår, er det afgørende, hvorvidt uoverensstemmelsen bevirker, at prissammenligningsgrundlaget bliver skævt eller uklart. Da spørgsmålet ofte volder tvivl, bringer ikke-konditionsmæssige tilbud ofte bygherren i en vanskelig situation, idet han kan risikere søgsmål, hvadenten han antager det laveste, men formentlig ukonditionsmæssige tilbud, eller han forkaster dette tilbud og antager de næstlaveste tilbud. Såfremt det laveste tilbud antages, er der mulighed for, at de næstlaveste tilbudsgivere anlægger sag mod bygherren, medens omvendt bygherren kan forvente søgsmål fra den lavestbydende, såfremt han antager det næstlaveste tilbud. Som følge heraf har bygherren normalt ikke anden udvej end at forkaste samtlige tilbud og derefter afholde en ny licitation, eller ved forhandling med tilbudsgiverne at få truffet en betryggende ordning.

Alternative tilbud.

Ved alternative bud forstås *tilbud om arbejdets udførelse på anden måde end den i udbudet angivne*, jfr. A. B. § 2, stk. 6.

For at undgå omgåelse af bygherrens pligt til at antage det billigste tilbud ved bunden licitation, må der kræves, at et alternativt bud på ikke uvæsentlige punkter afviger fra det foreskrevne.

Såfremt bygherren har opfordret de bydende til at afgive alternative tilbud, er han berettiget til at antage et hvilket som helst indkommet alternativt tilbud. Bestemmelsen står anført i afsnittet om bunden licitation, fordi den giver bygherren en valgfrihed, han ellers her ikke har. Derimod gælder bestemmelsen umiddelbart ved offentlig licitation som følge af den ubegrænsede valgfrihed. Har bygherren ikke opfordret til afgivelse af alternative tilbud, men sådanne dog fremkommer, kan de kun antages, efter at licitationen er annulleret.

Alternative tilbud har ikke tidligere været omtalt i A. B., men er medtaget efter ønske fra bygherreside. Alternative tilbud har først og fremmest interesse ved *anlægsarbejder*, hvor firmaer, som er specielt kyndige på bestemte områder, ofte foreslår en anden og mere moderne udførelsesmåde, end der er fastsat i licitationsgrundlaget, og som kan medføre en betydelig billiggørelse.

Bestemmelsen i A. B. § 2, stk. 6, om at bygherren i visse tilfælde er berettiget til at antage selv et hvilket som helst indkommet alternativt tilbud, må iøvrigt antages at modificere den beskyttelse for licitationsbud, der følger af, at det er tilladt en organisation at bestemme, at et medlem, hvis bud ved en bunden licitation er højere end et andet bud, ikke må overtage arbejdet.

Alternative tilbud kan i visse tilfælde forrykke grundlaget for licitationen og kan da gøre det vanskeligt at finde et retligt bedømmelsesgrundlag.

Acceptfrist.

I tilbudet kan fastsættes en frist for accept.

Da tilbud på entrepriser som regel indeholder forbehold om prisstigninger, forekommer angivelse af acceptfrist vistnok ikke i nævneværdig udstrækning.

Undertiden forlanger bygherren, at entreprenøren skal vedstå sit tilbud i en nærmere angiven tid.

Hvis hverken bygherren eller entreprenøren har fastsat nogen frist, skal tilbudet accepteres indenfor en rimelig frist. Herved må forstås en frist, som er rimelig på det pågældende tidspunkt for sådanne entrepriser. Fristen må, uanset hvornår tilbudet indgives, antages at løbe fra sidste dag for indgivelse af tilbud, eller fra åbningen af budene.

Ved en licitation må tilbudene anses for bortfaldet, så snart et af de øvrige tilbud er blevet accepteret, medmindre der er fastsat andre bestemmelser i udbudsbetingelserne. Det samme gælder, hvis bygherren forkaster samtlige tilbud eller aflyser licitationen, uden at tilbudene åbnes. En bygherre, som har afholdt licitation, skal acceptere inden en rimelig betænkningstid. Hvis han ikke gør dette, medfører det bortfald af de ikke accepterede tilbud.

Henvisninger og noter.

Indhold og form: V. O. B. § 21; Greisen ctr. Københavns Belysningsvæsen: U. f. R. 1951 s. 1066, H. R. T. 1951 s. 794, Boligen 1952 s. 121—23, *Ussing*, Aftaler, s. 125 og 158—60 og om svensk ret Nytt jur. Arkiv 1939 s. 384 og *Hjalmar Karlgren*, Avtalsrättsliga spørgsmål, Lund (1940) s. 136, *Erik Hansen*, Forbehold ved tilbudsgivning, Byggehåndbogen s. 491—93.

Entreprenørens forbehold: Meddelelser fra Prisdirektoratet nr. 3 for ²⁹/₄ 1954, *W. E. v. Eyben*, Glidende prisfastsættelser, Juristen 1953 s. 325—39, Fr. Vinding Kruse, Statens pengevæsen, T. f. R. 1954 s. 10—13, *Axel H. Pedersen*, Entreprise s. 101 og den der anførte litteratur, *Johan Lassen*, Nogle erstatningsspørgsmål vedrørende værksleje- og entreprisekontraktsforhold, Juristen 1947 s. 101—10.

Ikke-konditionsmæssige tilbud: Scheller ctr. Frimurerlogen, U. f. R. 1928 s. 159, Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 58, Strandgaard ctr. Aabyhøj Boligforening: U. f. R. 1949 s. 1093, *Ussing*, Aftaler s. 36, Ribe amtsråd: V. L. T. 1929 s. 262.

Alternative tilbud: Licitationskommissionens betænkning s. 9—11, *Vilhelm Meyer*, Juristen 1944 s. 88 (før A. B. 1951).

Acceptfrist: *Ussing*, Aftaler s. 62 ff.

Om hele afsnittet henvises iøvrigt til Licitationskommissionens betænkning s. 10 og *Axel H. Pedersen*, Entreprise s. 55—57.

Ret til at trække tilbudet tilbage ved:

Auktion. Efter aftalelovens almindelige regler må et bud i og for sig være bindende, såsnart det er kommet til fogdens (auktionsholderens) kundskab. Om en særlig adgang til at trække budet tilbage kan der normalt ikke være tale. Derimod *bortfalder* forpligtelsen ved *overbud*, medmindre dette straks afvises. Et særligt tilfælde forelå i U. f. R. 1922 s. 958. Hvis budet ikke er accepteret ved hammerslag inden en vis frist, må den bydende kunne betragte sig som frigjort. Ved *løseauktioner* må antagelse af budet være sket inden auktionens slut-

ning, jfr. lov nr. 132 af 16/4 1935 § 13, stk. 4. Det samme må gælde ved *fast ejendom*, såfremt det drejer sig om en »sidste og endelige« auktion; ellers pålægger Rpl. § 576 (ved *tvangsauktion*) og pl. 25/1 1820 (ved *frivillig auktion*) den højestbydende en vis pligt til at vedstå sit bud i 6 uger.

Forfatter- kunstner- og arkitektkonkurrencer.

Deltagerne i konkurrencen må ikke blot kunne trække sig tilbage, indtil indleveringsfristen er udløbet, men hensynet til deltagernes ideelle interesser synes også at føre til, at de kan trække deres værk tilbage, lige til bedømmelsen foreligger, med den virkning, at bedømmelse herefter ikke må foretages (offentliggøres).

UDREGNINGSVEDERLAG

Almindelige synspunkter.

Udregning af licitationstilbud medfører arbejde og udgifter, undertiden endda betydelige omkostninger til opmåling, beregning etc., der forventes dækket gennem entreprisesummen.

Hvis tilbudsgiveren imidlertid ikke får arbejdet overdraget, opstår der spørgsmål om, hvorvidt der kan tilkomme tilbudsgiveren et vederlag til hel eller delvis dækning af disse udgifter.

Som almindelig regel må udgangspunktet formentlig være, at sådanne udgifter må bæres af håndværkeren som et led i generalomkostningerne, hvis han ikke får det pågældende arbejde overdraget.

Hvis bygherren udtrykkeligt eller stiltiende er gået ind på at skadesløsholde tilbudsgiveren for udgifterne ved udregning m. v., må han betale disse. Bortset fra direkte aftale og særlig kutyme vil et krav på betaling navnlig kunne støttes på, at disse forberedende arbejder har en så omfattende karakter, at det måtte være klart for bygherren, at tilbudsgiveren kun har afgivet tilbud i tillid til, at han *enten* fik arbejdet, *eller* dog fik sin ulempe betalt. Som *Vilhelm Meyer* udtrykker det: »Princippet må være dette, at tjenstvillighed må bruges, men ikke misbruges«. Udregningen er ingen fritidssport for entreprenøren. For en mindre mester er udregningsarbejdet ofte afslutningen på en lang arbejdsdag, siger *Erling Langkilde*.

Håndværksrådet har i 1944 udtalt, at der ikke eksisterer kutyme for, at en bygherre, som gennem sin arkitekt retter opfordring til en *malmester* om tilbud, betaler honorar for udregning af tilbud til den eller dem, som ikke får arbejdet overdraget. Der findes dog adskillige tilfælde, hvor den pågældende kutymemæssig har krav på at få vederlag for det udførte arbejde, f. eks. når der stilles *krav af mere ekstraordinær karakter*, der medfører, at håndværkeren må udføre et større arbejde, og når håndværkeren har rimelig grund til at gå ud

fra, at der *kun forhandles med ham*, så at han praktisk taget kan regne med at få arbejdet.

Industrirådet blev i 1952 spurgt, om der findes nogen kutyme med hensyn til, hvorvidt en tilbudsgiver vedrørende artikler for *varme og ventilation* kan kræve betaling for arbejde, der måtte være nødvendigt for ham for at afgive et pristilbud, uden i forvejen at have stillet krav herom, og uden at forespørgeren har bedt om nogen prøve.

Industrirådet udtalte, at en tilbudsgiver, som ikke i forvejen har stillet krav om betaling for udførelse af prøvearbejde foretaget som grundlag for en priskalkulation, efter gældende kutyme ikke kan kræve betaling herfor.

Men at en anden løsning kan baseres på de konkrete forhold, fremgår af en højesteretsdom fra 1938.

Grosserer Dethlef Jürgensen anmodede et bogtrykkeri om et forslag til en propagandabrochure både med hensyn til papir, trykning, udstyrelse etc. uden at oplyse om, at en lignende henvendelse var rettet til en række andre bogtrykkere. Da bogtrykkeren havde haft føje til at gå ud fra, at grossererens, som antog et andet tilbud, havde været på det rene med, at han på grundlag af de førte mundtlige forhandlinger lod udføre et ikke ubetydeligt arbejde, derunder tegnearbejde, som ikke kunne påregnes udført gratis, tilkendte højesteret ham betaling for dette arbejde.

Og: Vestre Landsret tilkendte i 1944 en arkitekt honorar for udarbejdelse af hovedtegninger og beskrivelser til brug ved licitation, uanset tilsagn fra ham om vederlagsfrit arbejde, hvis den påtænkte ombygning ikke blev til noget, da dette kun kunne gælde det rent forberedende arbejde, og planen først blev opgivet efter licitationens afholdelse.

Hvor arbejdet udbydes i licitation, melder disse spørgsmål sig med ganske særlig styrke. På den ene side kan det her dreje sig om endog meget store bekostninger ved udarbejdelsen af tilbudene, og på den anden side må det her på forhånd stå de bydende klart, at arbejdet netop kun kan tilfalde en enkelt af dem med forbigåelse af de øvrige.

En helt anden situation foreligger, hvis en bygherre eller arkitekt forespørger om tilbud f. eks. på en ombygning el. lign. og tilkendegiver, at arbejdet eventuelt ikke kommer til udførelse. Afgivelse af et tilbud vil da som regel fra håndværkerens side betragtes som *service*. Ofte vil sådanne forespørgsler i reglen kun fremsættes til en enkelt håndværker indenfor hvert fag, idet det fra arkitektens side betragtes som en tillidssag.

Men i almindelighed vil håndværkerne gå ud fra, at arbejdet kommer til udførelse, hvis det ikke forinden udbudet er tilkendegivet, at udførelsen kræver, at visse forudsætninger opfyldes, f. eks. godkendelse af statslånsmyndighederne el. lign.

Før licitationskommissionen.

I sin kommentar til »Nakkebølledommen« fremhævede højesteretsjustitiarius, dr. jur. *Niels Lassen*, at hvis håndværkerne ville sikre sig betaling for den ulejlighed og de udgifter, som deres deltagelse i licitationen medførte — »*hvad ingen kunne fortænke dem i*« — burde de finde på andre og bedre midler, end de hemmelige underhåndsaftaler om forhøjelse af tilbudssummerne og fordeling af forhøjelsen blandt dem, der ikke fik arbejdet.

Som ved tilbudsregulering ligger vægten også her på de utilladelige ordningers »hemmelige« karakter. Det blev derfor ganske naturligt *organisationerne*, der måtte tage opgaven op, bl. a. ved i vedtægterne at pålægge deres medlemmer at indkalkulere udregningsvederlag i tilbudene. Udregningsvederlaget skulle da efter nærmere fastlagte regler fordeles blandt de øvrige deltagere i licitationen gennem organisationen.

Esper Eisings retningslinier betonedes, at det ved udformningen af vedtægtsbestemmelserne måtte påses, at honoraret i intet tilfælde kom til at overstige, hvad man kunne kalde et *passende vederlag* for det udførte udregningsarbejde, at ingen, som ikke vitterligt udregnede sit tilbud, fik del deri, at det samme burde gælde den, som havde fået arbejdet overdraget, og at man iøvrigt søgte at hindre, at det på grund af andele i disse vederlag kunne blive et »erhverv« at indgive tilbud, som man ikke ønskede skulle antages, og som efter deres indhold ikke havde nogen virkelig chance derfor (»skintilbud«). Iøvrigt anbefalede *Esper Eising* ved offentlige licitationer at pålægge en bestemt sum til deling mellem tilbudsgiverne uanset disses antal, ved bunden licitation en vis mindre sum pr. deltager, og at håndværkerne i alle tilfælde anførte udtrykkeligt på tilbudet, at der var indbefattet udgifter for deltagelse i licitationen i henhold til vedkommende organisations bestemmelser.

Licitationskommissionens forslag.

Licitationskommissionen tog afstand fra den af en del organisationer anvendte fremgangsmåde, hvorefter der blev opkrævet kontingenter og lignende afgifter med større beløb af licitationsarbejder end af arbejder, der udføres ifølge regning eller ifølge underhåndsbud. Men kommissionen fandt det ikke uberettiget, at

udregningsvederlag betales af bygherren, også i de tilfælde, *hvor intet af budene antages*, under forudsætning af, at de forskellige grupper af bygherrer ikke behandles forskelligt.

For et *bud, der antages*, kan der ikke fordres udregningsvederlag, idet det vil være mindre naturligt, om den bydende stilles anderledes end den, der får arbejde ifølge et underhåndsbud. Der ydes heller ikke udregningsvederlag for et *bud, der bortfalder* efter reglerne om *udskydning* af bud ved licitation, eller som ligger mere end 12 pct. over det laveste, ikke udskudte bud. Denne grænse er fastsat for at forhindre, at der ydes udregningsvederlag for urimeligt høje bud. Hvis samme arbejde også *tidligere har været udbudt i licitation*, skal en håndværker, der har fået ret til udregningsvederlag som deltager i den første licitation, ikke have udregningsvederlag som deltager i den næste.

Betaling for et bud kan nægtes, når det *ikke* er fremkommet ved en *detailleret udregning*, som den bydende har foretaget eller ladet foretage. Med de nævnte undtagelser er det tilladeligt at forlange udregningsvederlag for ethvert bud.

Da bygherren selv afgør, hvor mange håndværkere, han vil indbyde til at deltage i en bunden licitation, kan vederlaget for et bud gøres uafhængigt af antallet af berettigede. Det bestemmes naturligst efter størrelsen af det laveste, ikke udskudte bud. Med støtte i hidtidig praksis antog kommissionen, at hvis det nævnte bud ligger over en vis grænse, bør vederlaget være forholdsvis mindre, jo større budet er.

Grænsen for, hvad der kan fordres i udregningsvederlag, bør sættes lavere ved byggeri af boliger med 12 eller flere lejligheder, og ved byggeri efter standardtegning af f. eks. statshusmandshuse eller landarbejderboliger end ved andet byggeri.

Ved byggeri af boliger med 12 eller flere lejligheder og ved byggeri efter standardtegning af f. eks. statshusmandshuse eller landarbejderboliger foreslog kommissionen, at udregningsvederlaget for et bud ved bunden licitation betales med:

I murerfaget, i tømrerfaget og i snedkerfaget.

0,2 pct. af det laveste, ikke udskudte bud, hvis det ikke overstiger 25.000 kr., og ellers 0,2 pct. af de første 25.000 kr., 0,15 pct. af beløb indtil 50.000 kr. ud over de første 25.000 kr., 0,1 pct. af beløb indtil 75.000 kr. ud over de første 50.000 kr., 0,05 pct. af beløb indtil 100.000 kr. ud over de første 75.000 kr., 0,02 pct. af beløb indtil 200.000 kr. ud over de første 100.000 kr. og 0,01 pct. af beløb ud over de første 200.000 kr.

I centralvarmefaget og i sanitetsfaget.

0,2 pct. af det laveste, ikke udskudte bud, hvis det ikke overstiger 25.000 kr., og ellers 0,2 pct. af de første 25.000 kr., 0,15 pct. af beløb indtil 50.000 kr. ud over de første 25.000 kr., 0,1 pct. af beløb indtil 50.000 kr. ud over de første 75.000 kr., 0,05 pct. af beløb af beløb indtil 75.000 kr. ud over de første 125.000 kr., 0,02 pct. af beløb indtil 100.000 kr. ud over de første 200.000 kr., og 0,01 pct. af beløb ud over de første 300.000 kr.

I malerfaget, i blikkenslagerfaget (herunder installation af gas og vand), i elektrikerfaget, i glarmesterfaget, i smedefaget og i stukketørrefaget:

0,5 pct. af det laveste, ikke udskudte bud, hvis det ikke overstiger 10.000 kr., og ellers 0,5 pct. af de første 10.000 kr., 0,3 pct. af beløb indtil 40.000 kr. ud over de første 10.000 kr., 0,1 pct. af beløb indtil 50.000 kr. ud over de første 50.000 kr., 0,05 pct. af beløb indtil 100.000 kr. ud over de første 100.000 kr., 0,02 pct. af beløb indtil 100.000 kr. ud over de første 200.000 kr. og 0,01 pct. af beløb ud over de første 300.000 kr.

Ved *andet byggeri* end større og standardiseret byggeri er det tilladt at forhøje satserne med indtil 50 pct.

Satserne kan anvendes *også ved offentlig licitation*, når ikke antallet af dem, der er berettigede til udregningsvederlag, er for stort. Men det bør ikke forøge det samlede udregningsvederlag, hvis antallet overstiger en *vis grænse*. Denne satte kommissionen til 8 for murerfaget ved byggeri i København, Frederiksberg eller Gentofte kommune eller i de til disse grænsende kommuner og iøvrigt til 5.

Da licitation medfører arbejde og udgift for såvel organisationen som deltagerne, fandt kommissionen det *ikke urimeligt, at organisationen betinger sig, at den skal have indtil 10 pct. af udregningsvederlag for tilbud, som medlemmerne har afgivet.*

Når det laveste, ikke udskudte bud skal bestemme størrelsen af udregningsvederlaget, kan dette *ikke indregnes* i tilbudene, men ethvert af disse må afgives med det forbehold, at udregningsvederlag betales efter organisationens regler derom. Vil en organisation sikre sig betaling, også hvis intet tilbud antages, kan den bestemme, at *et tilbud ikke må afgives, forinden byggherren har forpligtet sig til at betale*. Kommissionen mente, at også en ordning, hvorefter vederlaget ved offentlig licitation fordeltes mellem medlemmer, der indenfor et vist kortere tidsrum havde deltaget i licitationer, måtte kunne godkendes.

Kommissionen mente endvidere, at en håndværker kan for-

lange — foruden udregningsvederlaget — et passende beløb for *udarbejdelse af udkast*, såfremt bygherren ikke har stillet tegninger til disposition for tilbudsgiveren.

Den nugældende ordning.

Efter licitationskommissionens betænkning kunne organisationerne betinge sig 10 pct. af udregningsvederlaget for bud, som medlemmerne havde afgivet. De 10 pct. af udregningsvederlaget kan imidlertid ikke dække de udgifter, som håndværkerorganisationerne har ved at administrere ordningen, og Handelsministeriet har derfor ^{22/6} 1954 godkendt, at 60 pct. af de udregningsvederlag, der tilkommer en organisations medlemmer, kan indgå i organisationens kasse. Organisationerne skal dog forpligte sig til at føre særskilt regnskab over disse indtægter og de udgifter, der medgår til kontrolberegninger og til beregningsudvalg.

Det overskud, som herefter fremkommer, fordeles ved årets udgang til de tilbudsgivere, som er berettigede til udregningsvederlag. Hovedorganisationen af Mesterforeninger har fået registreret vedtægtsbestemmelser i overensstemmelse hermed.

Tilbudsgiverens ret til betaling for udarbejdelse af udkast er betinget af, at der til priskontrolrådet er foretaget anmeldelse om projekteringshonorar, og af at der i hvert enkelt tilfælde foreligger aftale med bygherren om, at der skal udarbejdes projekt.

De satser, som licitationskommissionen fastsatte for udregningsvederlag, er de nugældende, alene med undtagelse af entreprenørfaget, hvis satser er fastsat efter forhandling med prisdirektoratet.

Erklæring fra bygherren.

Efter kommissionsbetænkningen kan ethvert bud afgives med forbehold af ret til udregningsvederlag efter organisationens regler, og i disse kan fastsættes, at »intet bud må afgives, forinden bygherren har forpligtet sig til at betale efter disse regler«.

I overensstemmelse hermed fastslog de af prisdirektoratet i 1946 godkendte ensidige bygherreerklæringer, at bygherren forpligtede sig til »at betale udregningsvederlag efter organisationens regler herom under forudsætning af, at disse er i overensstemmelse med de i betænkningen givne retningslinier«.

Denne sammenkobling i en enkelt formular af forskellige — i og for sig indbyrdes uafhængige — erklæringer, kunne let skabe

tvivl, og i skrivelse af ²³/₁₂ 1948 udtalte prisdirektoratet over for en af *Fællesorganisationen af almennyttige danske boligselskaber* hævdet modstående opfattelse, at der efter dets formening »efter de gældende licitationsbestemmelser ikke er noget til hinder for, at en håndværkerorganisation, uanset at bygherren har nægtet at underskrive bygherreerklæring, kan pålægge sine medlemmer at gøre tilbudene betingede af, at der betales udregningsvederlag efter de i licitationskommissionens betænkning anførte retningslinier«. Det tiltrådtes således, at vederlagene, når bygherren på forhånd nægter at forpligte sig til at betale dem, indkalkuleredes i tilbudssummen, uanset om udskydningsreglerne tiltrådtes.

Ved nyordningen af licitationserklæringerne i 1950 blev vederlagserklæringen dels udskilt på en særlig blanket, dels gjort gensidigt forpligtende.

Den ser nu således ud:

Erklæring vedrørende udregningsvederlag ved licitation.

(Erklæringen er udarbejdet af Prisdirektoratet og tiltrådt af: Akademisk Arkitektforening, Dansk Arkitektforening, Dansk Ingeniørforening, Fællesorganisationen af almennyttige danske Boligselskaber, Håndværkets Fællesrepræsentation, Håndværksrådet og Byggefagenes kooperative Landssammenslutning).

Undertegnede (bygherrens navn)
og (organisationens navn)
erklærer os herved indforstået med, at afgivelsen af tilbud ved den
til (datoen for licitationen) berammede
licitation vedrørende (angivelse af arbejdet)
sker med forbehold af ret til udregningsvederlag i henhold til de
på bagsiden anførte regler.

Jeg (bygherrens navn)
forpligter mig herefter til at be-
tale udregningsvederlag efter om-
stående regler.

Vi (organisationens navn)
forpligter os herefter til kun at
beregne og fordele udregnings-
vederlag i overensstemmelse med
omstående regler og til ikke at
pålægge medlemmerne særlige
kontingenter eller afgifter af til-
budsarbejder.

.....
(dato)

.....
(dato)

.....
(bygherrens underskrift)

.....
(organisationens underskrift)

Vejledning: (Er på de udsendte licitationserklæringer anført på bagsiden.)

Omstående erklæring er udarbejdet i overensstemmelse med retningslinierne i betænkning af august 1945 fra handelsministeriets licitationskommission.

Erklæringen udfyldes af håndværkerorganisationen i 2 eksemplarer samt underskrives, for så vidt angår de håndværkerorganisationen påhvilende forpligtelser (erklæringens højre spalte), og afgives derefter til bygherren, som tilbagegiver et eksemplar til organisationen forsynet med sin underskrift (erklæringens venstre spalte).

Ret til udregningsvederlag giver ethvert tilbud, der ikke antages, ikke bortfalder efter reglerne om udskydning af bud ved licitation og ikke ligger mere end 12 pct. over det laveste ikke udskudte bud. Har arbejdet tidligere været udbudt i licitation på samme grundlag, er dog en bydende, der har fået ret til udregningsvederlag som deltager i den tidligere licitation, ikke berettiget til udregningsvederlag som deltager i den nye. Endvidere kan betaling for et bud nægtes, hvis det ikke er fremkommet ved en detaljeret udregning, som den bydende har foretaget eller ladet foretage. Bygherren kan forlange dokumentation for, at en detaljeret udregning er foretaget.

(På de udsendte licitationserklæringer er anført sætterne for udregningsvederlag inden for det pågældende fag, herunder hvor mange bud der højst kan beregnes vederlag for ved offentlig licitation).

Organisationen kan til dækning af administrationsudgifter tilbageholde 10 pct. af de udregningsvederlag, der tilfalder medlemmer.

Organisationen kan bestemme, at intet bud må afgives, forinden bygherren har forpligtet sig til at betale udregningsvederlag efter foranstående regler. Endvidere kan organisationen, såfremt bygherren skønt opfordret dertil nægter at underskrive på en erklæring om udbetaling af udregningsvederlag, pålægge sine medlemmer at indregne et beløb i deres bud til dækning af udregningsvederlag efter ovenstående regler. I så fald skal organisationen dog have fremsendt erklæringen med anbefalet brev eller på anden måde sikret sig bevis for, at bygherren har modtaget erklæringen. Indkalkulerede vederlag for bud, der ikke er berettiget til sådant vederlag, refunderes bygherren. Størrelsen af det indkalkulerede vederlag skal oplyses for bygherren.

Her er stillingen, når bygherren vægrer sig ved at underskrive, nøje beskrevet.

Der findes imidlertid nogle mesterforeninger, som ikke har indført regler om regulering af licitationsbud, men som har indført bestemmelser om udregningsvederlag. Disse foreninger skal ikke forud for en licitation rette henvendelse til bygherren angående spørgsmålet om udskydning af bud, og direktoratet har derfor fundet det *mindre naturligt, at sådanne foreninger forud for licitationen skal rette henvendelse til bygherren alene om betaling af udregningsvederlag*. Direktoratet har derfor tiltrådt, at f. eks.

medlemmerne af *Københavns Tømrerlaug*, som ikke har indført regler om regulering af licitationsbud, uden forudgående henvendelse til bygherren indkalkulerer udregningsvederlag i tilbudssummerne. Det er dog en forudsætning, at der på tilbudsblanketten anføres, at der i tilbudet er indregnet udregningsvederlag efter de i Handelsministeriets licitationskommissions betænkning angivne retningslinier og det indregnede vederlags størrelse. Det er endvidere en forudsætning, at bygherren godtgøres det i det antagne bud eventuelt for meget indregnede.

Har bygherren *ikke* afgivet erklæring, og aflyser han licitationen, kan vederlag næppe kræves. Det samme gælder, såfremt licitationen annulleres.

I 1951 henvendte *mælkekondenseringsfabriken Akafa, Svendstrup*, sig ved sin direktør til 4 entreprenørfirmaer med opfordring om at afgive tilbud på arbejde vedrørende opførelsen af en ny mælkekondenseringsfabrik.

Tilbudene skulle indgives senest $\frac{3}{10}$ 1951, men dette tidspunkt ændredes til den $\frac{6}{10}$ 1951 kl. 14, men så sent som samme dag kl. 11 blev licitationen imidlertid af bygherren telefonisk aflyst.

Arbejdet blev underhånden overdraget et af de indbudte entreprenørfirmaer, og spørgsmålet om udregningsvederlag til de øvrige 3 deltagende entreprenørfirmaer blev rejst.

Licitationen var bunden, og det var oplyst, at bygherren ikke havde underskrevet erklæring, idet entreprenørfirmaerne i så fald ville have haft direkte krav på udregningsvederlag.

Dansk Ingeniørforening har afgivet en udtalelse, der munder ud i, at der, såfremt der ikke er underskrevet licitationserklæring, næppe er juridisk forpligtelse for bygherren til at betale sådanne, men at entreprenørfirmaerne har et moralsk krav på udregningsvederlag.

Satserne.

Den i kommissionsbetænkningen angivne *sondring* mellem på den ene side »byggeri af boliger med 12 eller flere lejligheder og ... byggeri efter standardtegnning« og på den anden side »andet arbejde«, hvor satserne kan forhøjes med indtil 50 pct., har givet anledning til tvivl.

Ved en funktionærbolig til et amtssygehus, der indeholdt mere end 11 lejligheder, havde mesterforeningen beregnet vederlaget efter de for andet byggeri gældende satser. Foreningen begrundede denne fremgangsmåde ved at henvise til, at lejlighederne var uensartede, og det var i det hele foreningens opfattelse, at forudsætningen for anvendelse af de for større boliger gældende satser ikke alene er lejlighedernes antal men tillige at lejlighederne er ensartede — i en i sagen fra foreningen foreliggende skrivelse hedder det: »De 12 lejligheder skal være så ensartede, at tilbudet kan ganges med 12«.

Den pågældende lokalforening fik i dette synspunkt støtte af Hovedorganisationen af Mesterforeninger i Byggefagene i Danmark.

Prisdirektoratet udtalte som sin opfattelse af det foreliggende spørgsmål:

»Da kriteriet for, om der foreligger almindeligt boligbyggeri eller større boligbyggeri, og dermed kriteriet for, hvilke vederlagssatser der skal anvendes, ifølge licitationskommissionens betænkning — s. 12 — er antallet af lejligheder, medens spørgsmålet om lejlighedernes større eller mindre ensartethed ikke omtales, må prisdirektoratet være af den opfattelse, at udregningsvederlagene ved det foreliggende byggeforetagende vil være at beregne efter de for større boligbyggeri gældende satser. Prisdirektoratet må iøvrigt også mene, at selv om der ved afgørelsen af det her behandlede spørgsmål skulle tages hensyn til lejlighedernes indretning, er lejlighederne m. v. i den omhandlede funktionærbolig ikke udformet på en sådan måde, at det kan være berettiget at anvende de for almindeligt boligbyggeri gældende satser«.

Hovedorganisationen protesterede mod prisdirektoratets opfattelse, men frafaldt efter en om spørgsmålet stedfunden forhandling protesten. Det må dog bemærkes, at Hovedorganisationen ikke accepterede den hovedregel, som direktoratet har givet udtryk for i udtalelsens første afsnit, men derimod bøjede sig for det synspunkt, som er anført i slutningen af andet afsnit.

Større byggekomplekser udbydes ofte i licitation på den måde, at bygherren forlanger afgivet særskilt tilbud på kompleksets enkelte dele, idet bygherren, såfremt det er fordelagtigt, ønsker adgang til at entre med flere mestre fremfor at overdrage det samlede arbejde til een mester. I sådanne tilfælde opstår spørgsmål, om udregningsvederlaget skal beregnes ud fra samlet eller delt entreprise.

Prisdirektoratet har behandlet dette spørgsmål i forbindelse med en af *Direktoratet for Københavns kommunes beboelsesejendomme* afholdt licitation over murerarbejdet ved et boligkompleks bestående af 2 blokke. Københavns kommune havde forlangt bindende tilbud på hver af blokkene, og murermesterorganisationen — *Københavns murer- og stenhuggerlaug* — fordrede derfor særskilt udregningsvederlag for hver af de 2 blokke, medens kommunen mente, at vederlaget skulle beregnes af den samlede sum for begge blokke, idet kommunen havde antaget det laveste samlede tilbud.

Prisdirektoratet fandt, at *Københavns murer- og stenhuggerlaug* i det omhandlede tilfælde måtte være berettiget til at fordre særskilt udregningsvederlag for hver af de 2 husblokke. Direktoratet støttede sig herved for så vidt angår de tekniske forhold til en af Akademisk Arkitektforening over sagen afgiven udtalelse, hvori foreningens retsudvalg bl. a. anførte:

».... Der findes ved sammenligning af tegningerne til de 2 bygningsblokke at være så store forskelligheder mellem disse blokke indbyrdes, at det må anses for berettiget at beregne udregningsveder-

laget for delt entreprise. Også affattelsen af tilbudslisten, der nødvendigvis, at tilbudsgiverne foretager 2 prisudregninger, bestyrker retsudvalget i denne opfattelse»

Et problem af samme karakter er behandlet af direktoratet i forbindelse med den ovenfor omtalte licitation over opførelsen af en *funktionærbolig til et amtssygehus*.

Bygherren havde udbudt murerentreprisen på den måde, at der foruden et samlet tilbud var forlangt bindende tilbud på murerarbejdet og jernbetonarbejdet hver for sig samt ikke bindende priser på de forskellige dele af murerarbejdet.

Mesterforeningen fordrede udregningsvederlag for budene afgivet på jernbetonarbejdet og for de opgivne ikke bindende priser på murerarbejdet. Foreningen har herved anført, at den, så snart der foreligger specificerede bud, udregner vederlag af de enkelte specificerede bud.

Prisdirektoratet fandt ikke, at det af mesterforeningen stillede krav var berettiget, men at organisationen efter direktoratets mening var berettiget til ved beregning af udregningsvederlaget at opdele arbejdet, således at der beregnes vederlag for de arbejder, med hensyn til hvilke der af bygherren var forlangt afgivet bindende deltilbud, hvorimod mesterforeningen ikke kan være berettiget til ved udregningsvederlagets beregning at opdele arbejdet således, at der særskilt beregnes vederlag af afgivne vejledende priser.

Da udregningsvederlaget beregnes i procent af budsummen, kan der rejses spørgsmål om efterregulering, såfremt entreprise-summen senere forhøjes som følge af pris- eller lønstigninger.

Herom bør der dog ikke blive tale.

Betænkningen omfatter *ikke samtlige brancher*. *Jernindustriens licitationsforening »Jermer«* har derfor forhandlet om de satser, som denne kan anvende.

Foreningen havde foreslået betydeligt højere satser end fastsat for de egentlige håndsværksfag og væsentlig højere end priskontrolrådet har tiltrådt for entreprenørarbejde. Foreningen gjorde gældende, at de udførte arbejder og leverancer var af en sådan art, at man ikke ved bedømmelsen af de foreslåede satser kunne tage sit udgangspunkt i licitationskommissionens betænkning.

De arbejder, som foreningens medlemmer udfører, kan groft opdeles i jernkonstruktioner, som udføres på forbrugsstedet, og maskin-industrielle arbejder, der udføres på medlemmernes fabrikker og værksteder, og som opstilles på forbrugsstedet, undertiden af andre. De sidstnævnte arbejder må opfattes som industrielle leverancer.

Licitationskommissionens betænkning har ikke taget stilling til spørgsmålet om betaling af udregningsvederlag for sådanne leverancer.

I betragtning af at de med udregning af tilbud forbundne omkostninger ikke er udskilt fra generalomkostningerne, og at der iøvrigt

ikke beregnes udregningsvederlag ved tilbud på industrielle leverancer, fandt prisdirektoratet, at det ikke burde tillades foreningen at fastsætte regler for beregning af udregningsvederlag for tilbud på industrielle leverancer.

For så vidt angår jernkonstruktioner o. lign. arbejder, der udføres på forbrugsstedet, mente direktoratet, at medlemmerne burde have adgang til at beregne sig udregningsvederlag efter satser, der i betragtning af, at foreningen ikke har kunnet fremlægge talmæssig dokumentation eller andre talmæssige oplysninger til sandsynliggørelse af rimeligheden af de påtænkte satser — fastsættes i overensstemmelse med enten de for smedefaget fastsatte satser eller de af priskontrolrådet over for entreprenørforeningen tolererede satser.

For udregning af tilbud på jernkonstruktioner o. lign. kan foreningens medlemmer herefter beregne sig udregningslederlag efter de for entreprenørfaget anvendte satser.

Kravet om »detailleret udregning«.

Ofte vil det være klart, at et tilbud kræver »detailleret udregning«, og der kan da alene fra bygherrens side rejses tvivl om, hvorvidt *den enkelte tilbudsgiver* virkeligt har foretaget en sådan. Herom vil der f. eks. kunne forelægges en erklæring fra organisationen eller fra en statsautoriseret revisor, men en virkelig tvist må finde sin endelige afgørelse ved domstolene.

Dette gælder også, hvis striden drejer sig om det *generelle spørgsmål*, hvorvidt tilbud af den ønskede art overhovedet kan antages at honorere betænkningens krav.

Inden for installationsfagene forekommer det, at arbejder udbydes i licitation på den måde, at tilbudsgiverne — i stedet for som normalt at afgive en bloksum omfattende hele entreprisen og udregnet på grundlag af håndværkernes egne opmålinger og optællinger — skal udfylde en tilbudsliste eller mængdefortegnelse med enhedspriser, der er fremkommet ved detailleret opmåling og optælling af samtlige materialer, arbejdsydelser m. v.

Københavns kommune, som inden for nogle fag praktiserer en sådan udbydelsesform, har ment, at håndværkernes beregningsindsats reduceres så væsentligt, at det ikke kan være berettiget, at bygherren skal betale udregningsvederlag. Kommunen har derfor nægtet at betale udregningsvederlag. Visse organisationer har derefter ved nogle af disse licitationer pålagt deres medlemmer, at de ikke må afgive bud.

Efter priskontrolrådets opfattelse er en håndværkerorganisation berettiget til i de nævnte tilfælde at forbyde sine medlemmer at afgive bud under forudsætning af, at dette sker i henhold til en til priskontrolrådet rettidigt anmeldt aftale herom, medens et sådant forbud må være utilladeligt, såfremt bygherren har forpligtet sig til

at betale udregningsvederlag efter de i licitationskommissionens betænkning indeholdte regler.

Dersom der, hvor de nævnte regler er gældende, opstår strid mellem parterne om, hvorvidt der er ret til udregningsvederlag — f. eks. fordi bygherren vil påberåbe sig, at budene »ikke er fremkommet ved en detailleret udregning, som den bydende har foretaget eller ladet foretage« — må en sådan strid, medmindre andet særligt er vedtaget, afgøres af de ordinære domstole.

Uorganiserede mestre.

De særlige vanskeligheder, der frembyder sig ved anvendelsen af licitationskommissionens synspunkter, når der i licitationen har deltaget uorganiserede mestre, har også været forelagt prisdirektoratet af Københavns kommune.

Ved en offentlig licitation over elektriske installationer indkom 20 tilbud. Den lavestbydende fik arbejdet overdraget, og de resterende 19 tilbud, hvoraf det ene var afgivet af en uorganiseret mester, opfyldte alle betingelserne for at være berettiget til vederlag. Ved en offentlig licitation inden for elektrikerfaget kan der højst afkræves bygherren vederlag for 5 bud, og da der var afgivet mere end 5 til vederlag berettigede bud af organiserede mestre, forlangte elektroinstallatørorganisationen det maksimale udregningsvederlag indbetalt.

Kommunens rådgivende ingeniørkontor mente på sin side, at organisationen kun var berettiget til at fordre en andel af det samlede udregningsvederlag, svarende til den andel, de berettigede tilbud fra de organiserede mestre udgjorde af det samlede antal berettigede bud — i det konkrete tilfælde ¹⁸/₁₉ — idet budet afgivet af den uorganiserede mester også gav ret til udregningsvederlag. Den uorganiserede mester havde ikke stillet krav om udregningsvederlag.

Om spørgsmålet, som ikke har interesse i forbindelse med bundne licitationer, idet der her ikke findes nogen begrænsning for udregningsvederlagets størrelse, udtalte direktoratet i 1950:

»... prisdirektoratet må for sit vedkommende under hensyn til, at ingeniørkontoret ikke over for den uden for organisationerne stående mester har forpligtet sig til at betale udregningsvederlag, holde for, at Elektroinstallatørernes Fælles-Prisudvalg i det foreliggende tilfælde må anses for berettiget til at opkræve hele det efter betænkningen maksimale vederlag til deling mellem de organisationsmedlemmer, hvis tilbud berettiger til andel i vederlaget.

Det er direktoratets opfattelse, at såfremt ingeniørkontoret ved en offentlig licitation på forhånd over for samtlige tilbudsgivere forpligter sig til at betale udregningsvederlag, vil det efter betænkningen maksimale vederlag ved offentlige licitationer være at fordele med en forholdsmæssig andel til samtlige tilbudsgivere, hvis tilbud giver ret til vederlag efter de i betænkningen anførte retningslinier, uanset om de er medlem af en organisation.«

Entreprenørforeningen.

Reglerne for fordelingen af udregningsvederlag i Entreprenørforeningen ved offentlig licitation er væsentlig forskellige fra, hvad der er gældende indenfor håndværket. Prisdirektoratet har tiltrådt, at det samlede udregningsvederlag ved offentlig licitation beregnes ud fra en fastlagt skala som en procentdel af det laveste (ikke udskudte) bud, og at foreningens medlemmer indkalkulerer udregningsvederlag i tilbudspriserne. Entreprenørforeningen tilstiller inden licitationen bygherren en trykt meddelelse, hvori det oplyses, at der i tilbudene er indregnet udregningsvederlag, samt efter hvilke regler og satser dette beregnes. Det er ligesom i andre tilfælde en forudsætning, at bygherren godtgøres det i det antagne bud eventuelt i udregningsvederlag for meget indregnede.

Entreprenørforeningens regler om fordeling af udregningsvederlag ved *offentlig licitation* forhindrer erfaringsmæssigt afgivelse af »*skintilbud*«, d. v. s. tilbud som kun indgives for at få andel i udregningsvederlaget. De går ud på, at størstedelen af beløbet fordeles mellem medlemmer, der har overtaget arbejder efter offentlig licitation i et vist tidsrum. Ved *bundne licitationer* fordeles udregningsvederlaget ligesom inden for håndværksfagene mellem tilbudsgiverne, og her gælder de i licitationskommissionens betænkning fastsatte almindelige regler for, hvornår et bud kan blive berettiget til vederlag, således at det samlede udregningsvederlag varierer med antallet af de til vederlag berettigede bud.

Indenfor håndværksfagene er bud, som ligger mere end 12 pct. over det laveste ikke udskudte bud, ikke berettiget til vederlag, men inden for entreprenørfaget er denne øverste grænse — der her kun har betydning ved bundne licitationer — ansat til 25 pct. Denne grænse er fastsat på grundlag af et stort erfaringsmateriale, som viste, at licitationsbudenes spredning inden for entreprenørfaget var betydelig større end inden for håndværket, og grænsen er fastsat således, at der herved i gennemsnit udelukkes forholdsvis lige så mange bud fra at få adgang til vederlag som ved 12 pct.-grænsen inden for de med entreprenørfaget nærmest beslægtede håndværksfag, murer- og tømrerfaget.

De af Entreprenørforeningen efter forhandling med direktoratet vedtagne satser for beregning af udregningsvederlag er fastsat på grundlag af regnskabsmæssige oplysninger fra en række entreprenørfirmaer over omkostninger ved udregning af tilbud, således

at de vedtagne satser kan forventes at give et firma dækning for de omkostninger, der er forbundet med udregning af det pågældende tilbud.

Særlige honorarer.

Licitationskommissionen fandt det rimeligt, at der kunne for-dres et passende beløb for udkast, såfremt bygherren ikke stiller tegninger og beskrivelser til disposition for tilbudsgiveren. Dette særlige honorar er ifølge praksis betinget af, at der er anmeldt regler om projekteringshonorar til priskontrolrådet, og at der i hvert enkelt tilfælde træffes aftale med bygherren om, at der skal udarbejdes projekt.

Sammenslutningen af mesterforeninger i blikkenslager-, sanits- og rørfaget, Jyllands og Østifternes samvirkende smedemesterforeninger, Varmefagets licitationsforening og foreningen »Jermer« har i overensstemmelse hermed regler om, at der ved tilbud efter eget ingeniørprojekt skal beregnes et særligt honorar for projektet efter de takster for skitser eller detaljeret projektering, som er vedtaget af Dansk Ingeniørforening.

Endvidere har en række af de lokale foreninger, der er tilsluttet *Hovedorganisationen af Mesterforeninger i Byggebranchen i Danmark*, bestemt, at medlemmer, der påtager sig at udføre tegninger og overslag eller udarbejde konditioner ved licitation over byggeforetagender, skal beregne sig et vederlag herfor, der i de fleste tilfælde udgør $1\frac{1}{3}$ pct. af overslagsprisen, og som skal holdes ude fra overslaget, når der gives tilbud ved licitationen.

Henvisninger og noter.

Licitationskommissionens Betænkning s. 11—14; *Esper Eisings* forslag findes bl. a. i Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 32—33; *Vilhelm Meyer*, Overslag og Tilbud paa Udførelse af Arbejder, Juristen 1944 s. 81—90; *Erling Langkilde*, Kan licitationsgrundlaget reformeres? Arkitekten 1939 s. 199; Haandbog for Haandværkere (1947) II. s. 193—96; *Priskontrolrådets Beretning* 1945—49 s. 75—79 og 1949—51 s. 93—94, 119—23, 1951—52 s. 45—46; *Børge Nissen*, Vejledning s. 32—38, *Signe Engberg Pedersen* og *Ove Høeg*, Byggehåndbogen (1953) s. 232—33 og 302—08; *Beretning Teknisk udvalg* 1954 s. 11—12, 42—43; Danmarks Håndværk 1955 nr. 2 s. 10.

Haandværksraadets Aarbog 1944—45 s. 52 (udregningsvederlag for malertilbud), U.f.R. 1938 s. 476 (Dethlef Jürgensen); Tk. Ls. 1944 s. 3—4 (arkitekthonorarer ved licitation, hvor arbejdet ej kom til udførelse). Se også J. D. 1941 s. 379.

Johan Lassen, Nogle Erstatningsspørgsmaal vedrørende Værksleje — og Entreprisekontraktsforhold, Juristen 1947 s. 110 note 12.

I »Ingeniøren« 1906 s. 186 og 230—31 (*A. Agge*), jfr. s. 224, klages der over, at to jydsk elektricitetsværker var udbudt i licitation, før fornøden tilslutning til planerne forelå. Det viste sig senere, at den ikke kunne opnås. Der spurgtes: Kan et arbejde udbydes i offentlig licitation, inden det er sikkert, at det skal udføres? Og svaret lød: juridisk: ja, moralsk: normalt nej. Medens det sidste er utvivlsomt, er den retlige side af sagen ikke slet så klar. At opfordre håndværkere til at have besvær og udgift i anledning af et foretagende, som man selv måtte regne med rimeligvis ikke bliver til noget, er en skade-gørende handling, der meget vel kan pådrage erstatningspligt.

I forskelligt omfang vil der altid for deltagerne i »konkurrencer« være forbundet ulejlighed og udgifter, ligefra befordring til auktionsstedet og til fremstilling af kostbare modeller og foretagelse af tidskrævende forberedelser.

For den, der »vinder«, som hjemfører den udbudte genstand, får tildelt en præmie eller får overdraget et arbejde, har disse udgifter kun været et middel til det opnåede mål; de er »kommet hjem«.

For de skuffede melder sig derimod spørgsmålet om krav på en slags negativ kontraktsinteresse for de »tab«, som deres reaktion på udbyderens opfordring har medført.

Naturligvis må udgangspunktet være, at der *ikke* kan rejses et sådant krav, men dels kan skadesløsholdelse direkte være lovet, dels kan der tænkes at foreligge særlig kutyme for dækning af sådanne udgifter, og endelig kan der tænkes tilfælde, hvor de forberedende arbejder er af en så omfattende karakter, at det må være kendeligt for udbyderen, at deltagerne kun indlader sig på deltagelse mod at være sikret dækning for udgifter dertil.

Auktion.

Den eneste form, hvorunder spørgsmålet her har foreligget i praksis, er med hensyn til salær til en sagfører, der har forberedt sig for en panthaver til møde under *tvangsauktion* over fast ejendom, der er rekvireret af en anden panthaver, når auktionen aflyses inden afholdelsen af vilkårmødet.

Det har været fremhævet, at der er trang til at pålægge *rekvirenten* at refundere de andre panthavere deres udgifter til sagfører, dog at pligten måtte begrænses til at gælde over for de *foranstående* panthavere. Det erkendes dog, at der *ikke* er retsligt grundlag for et sådant krav, der derimod kan rettes mod *rekvisitus*, som efter pantebrevsformularen post 3 hæfter for »enhver udgift, kreditor måtte have i anledning af andre kreditorers retsforfølgninger vedkommende pantet.«

Forfatter- kunstner- og arkitektkonkurrencer.

Det er ret almindeligt, at der i udbudet ud over de egentlige præmier gives tilsagn om udgivelse eller indkøb af egnede værker på sædvanlige vilkår, og hermed må deltagerne, der fremdeles har forfatter- og kunstnerret til deres præstationer, normalt lade sig nøje.

I arkitekternes konkurrenceregler § 1, sidste stk., udtales dog for *indbudt-konkurrence*, at »det er en forudsætning, at *samtlige deltagere får et passende vederlag* for deres forslag.«

Netop af hensyn til de påløbende udgifter, som deltagerne herefter oftest selv må bære, har man fra arkitektside henstillet, at man, såvidt muligt, begynder med en *skitsekonkurrence*, således at kun ophavs-mændene til forslag, der derefter findes egnede til at komme i betragtning, opfordres til, *mod honorar*, at konkurrere med detaljerede projekter.

Om honorarer ved en aflyst tvangsauktion henvises til Sagfører-bladet 1950 s. 33—35, jfr. *Axel H. Pedersen*, Sagførerbladet 1952 s. 96.

En dommerkomite i en konkurrence, som et forlag havde indbudt til om »En dansk Herregaardsroman« fandt, at intet af de indsendte arbejder opfyldte betingelsen for at prisbelønnes, se U. f. R. 1953 s. 810 (Dansk forfatterforening som mandatar for 7 i Hagerup's roman-konkurrence 1949—50 deltagende forfattere mod konkurrencens dommerkomite).

Om skitsekonkurrence blandt arkitekter se *H. C. Andersen*, Arkitekten 1913—14 s. 56—59.

ÅBNING OG BEHANDLING AF TILBUDENE

Licitation er en *konkurrence* mellem tilbudsgiverne om at afgive det laveste bud, og til licitation og det deri liggende konkurrencemoment hører efter den almindelige opfattelse da også, at samtlige tilbudsgivere, konkurrencedeltagere, har krav på, at licitationen foregår efter i forvejen fastlagte regler, der er ens for alle, og at de alle får lejlighed til at blive underrettet om licitationens (konkurrencens) udfald eller resultat. Dette anses herhjemme som et så naturligt led i konkurrencedeltagernes, tilbudsgivernes, ret, at det føles som stridende mod selve licitationsinstituttets idé, hvis bygherren undlader at fastsætte tid og sted for tilbudenes åbning. Alligevel sker det ret ofte ved indbudt licitation. Det ville være en naturlig reaktion herimod, hvis håndværkere og entreprenører enten selv eller gennem deres organisation ved tilbudenes afgivelse betingede sig adgang til tilbudenes åbning.

A. B. fastslår i overensstemmelse hermed, at »bygherrens udbud skal indeholde oplysning om tiden og stedet for licitationen«, og »at tilbudene åbnes til forud fastsat tid i overværelse af de bydende, der giver møde«, § 1, stk. 1, og § 2, stk. 4.

Efter et norsk standard-udkast skal tid og sted med rimeligt varsel meddeles samtlige tilbudsgivere, hvis dette ikke alt er fastlagt i indbydelsen. Den danske regel forekommer bedre og mere enkel.

Ved tiden og stedet for licitationen forstås den angivne dag og klokkeslet på det angivne sted, som regel bygherrens, arkitektens eller ingeniørens kontor, hvor åbningen af tilbudene skal finde sted, og hvor de enkelte tilbudsgivers navne og adresser oplæses med angivelse af tilbudssummerne.

Det norske udkast nævner udtrykkeligt, at tilbudsgiveren eller hans fuldmægtig har adgang til at være tilstede. Dette er fundet overflødigt i A. B., idet det betragtes som fast coutume, at tilbuds-

givere, entreprenører og håndværkere er berettiget til at møde ved stedfortræder (fuldmægtig) både ved byggemøder, jfr. A. B. § 9, stk. 4, og ved licitationer.

Det er naturligvis en frivillig sag for tilbudsgiverne, om de vil give møde ved tilbudenens åbning, men på den anden side er det kun tilbudsgiverne eller deres stedfortrædere, der er berettigede til at være tilstede, i hvert fald ved indbudt (bunden) licitation. Her er bygherren berettiget til at afkræve de mødende legitimation; selv personer, der har været opfordret til at deltage i en bunden licitation, men som ikke har afgivet tilbud, må forsåvidt betragtes som uvedkommende.

Ved *offentlig* licitation kan også andre end tilbudsgiverne have en berettiget og loyal interesse i straks at gøre sig bekendt med udfaldet. Iøvrigt offentliggøres udfaldet meget ofte.

Derimod forbyder den *svenske* kgl. kundgørelse om statens licitationer tilbudsgiverne at være tilstede ved åbningen, og den giver dem alene ret til at lade sig repræsentere ved »en av vederbörande handelskammare för ändamålet auktoriserad, opartisk person utan kostnad för statsverket«.

Såfremt bygherren ikke overholder disse formforskrifter, tidsfrist, tidspunkt og sted for åbningen og adgang til at være tilstede ved åbningen, vil retsvirkningen utvivlsomt være den, at tilbudsgiverne ikke længere er bundet ved de afgivne tilbud. Disse må stiltiende anses for betingede af, at de formelle og sædvanlige regler overholdes.

Efter det norske udkast har en tilbudsgiver *indtil tidspunktet for tilbudenens åbning*, udløbet af *licitationsfristen*, fuld dispositionsret over sit tilbud; han kan med andre ord trække sit tilbud tilbage. Efter dette tidspunkt er han derimod bundet af sit tilbud indenfor acceptfristen. Denne regel stemmer også med dansk rets stilling, og A. B. har fundet det overflødigt at fastsætte dette.

Efter tidspunktet for tilbudenens åbning, eller nærmere bestemt, efter at åbningen er påbegyndt, må yderligere tilbud ikke modtages, A. B. § 2, stk. 4. Det norske udkast tilføjer, at tilbud, som er indkommet efter fristens udløb, men før åbningen er påbegyndt, alligevel skal åbnes, hvis det fremgår af tilbudet, at det er poststempelt eller indleveret på telegrafstationen, før fristen er udløbet. Denne regel er formentlig uden større praktisk betydning.

Det ligger i sagens natur, at de tilbud, som fremkommer til bygherren, skal *opbevares ubrudte*, indtil det fastsatte tidspunkt

for tilbudenes åbning. Det norske udkast fastslår, at de tilbud, som fremkommer, skal mærkes og påføres tidspunktet for modtagelsen, samt at der på forlangende skal gives kvittering for modtagelsen. Dette har man i A. B. fundet overflødigt, og det synes også at påføre bygherren unødvendigt besvær.

Ved *åbningen af tilbudene* oplæses samtlige tilbud. Oplæsningen omfatter tilbudsgivernes navne og adresser og tilbudssummerne, eventuelt enhedspriser og alternative tilbud.

Både det norske udkast og de tyske regler foreskriver, at der skal føres en *licitationsprotokol*, hvori der skal indføres tilbudsgivernes navne og adresser, tilbudssummerne, og at protokollen skal underskrives af den, som læser tilbudene op. Allerede *F. Meldahl* foreslog, at tilbudene blev indført i en protokol, og at tilbudsgiverne fik lejlighed til at overvære budenes åbning. Dette giver tilbudsgiverne sikkerhed for, at deres bud ikke forud på urette måde er blevet kendt af andre, og at der på rette måde tages hensyn til det laveste bud.

Tilsvarende regler er ikke foreskrevet i A. B., men det er vistnok ret almindeligt, at der føres en licitationsprotokol. Denne kan tjene som bevismiddel i tilfælde af eventuelle indsigelser.

Ved *gennemgangen* af de indkomne tilbud er det naturligt, at disse gennemgås kritisk og talmæssigt, og at åbenbare fejl rettes. Det norske udkast foreskriver, at ved sådanne rettelser skal enhedsprisen, henholdsvis tilbudssummen for de enkelte poster være afgørende.

Det norske udkast foreslår, at følgende tilbud er udelukket fra at komme i betragtning:

Tilbud, som er indkommet efter, at åbningen af tilbudene er begyndt.

Tilbud, som er i åbenbar strid med licitationsgrundlaget.

Tilbud, som ikke opgiver en bestemt pris.

Tilbud, som indeholder forbehold, som i væsentlig grad forrykker konkurrenceforholdet.

Tilbud, som er afgivet af en tilbudsgiver, der åbenbart savner den erfaring, fagkundskab eller ydeevne, som må kræves for at få den fornødne sikkerhed for opfyldelse af kontraktsforpligtelserne.

Hvis bygherren ønsker at protestere imod, at et eller flere tilbud ikke opfylder licitationsbetingelserne, må han som hovedregel fremsætte protest ved åbningen af tilbudene. Hvis manglerne ved tilbudene ikke er umiddelbart kendelige for bygherren, må han

protestere uden unødigt ophold, efter at han er blevet bekendt med manglerne. Han må endvidere anses for forpligtet til at protestere overfor flere tilbud, hvis det er en mangel, som »går igen«. Bygherren er ifølge domspraksis uberettiget til at gøre indsigelse overfor en enkelt af tilbudsgiverne.

Den tilbudsgiver, hvis *tilbud antages*, skal underrettes snarest muligt, og hvis der er fastsat en acceptfrist, da inden udløbet af denne.

Det norske udkast indeholder bestemmelser om, at de tilbudsgivere, hvis *tilbud ikke antages, snarest muligt skal underrettes herom*, og at ubenyttede tilbud snarest muligt skal tilbagesendes tilbudsgiveren. Endvidere skal modeller, planer, beregninger, tegninger, beskrivelser etc., som er udarbejdet af en tilbudsgiver, hvis bud ikke benyttes, på forlangende tilbagesendes på tilbudsgiverens regning og risiko. Enhver tilbudsgiver har ligeledes ret til at få en afskrift af licitationsprotokollen.

Det er naturligt, at en tilbudsgiver ikke alene får underretning om, at hans tilbud ikke er antaget, men også om licitationens udfald og de øvrige fremkomne tilbud. Dette gælder selvfølgelig også, hvis bygherren ikke ønsker at tage stilling til, hvilket tilbud der skal antages, men blot meddeler tilbudsgiverne, at de »skal høre nærmere«.

Herhjemme har det med føje været kritiseret, at tilbudsgiverne ikke får underretning.

Ved en fremtidig revision af A. B. burde der fastslås en regel herom.

Henvisninger og noter.

Meddelelser fra Norges Standardiserings-Forbund, nr. 189, Anbudsregler for byggefagene, Forslag til Norsk Standard.

V. O. B. 1952 § 22.

Kgl. kundgørelse af 6/6 1952 for statens licitationer 12 og 42 §.

Henning F. Schæbel, Noget andet om Licitation, Grundejerbladet 1952 s. 297 og Danmarks Håndværk, Håndværksrådets tidsskrift, 20/12 1952 s. 8.

Se også HRD i U. f. R. 1949 s. 1093, hvor *Aabyhøj Boligforening* ikke ved tilbudenes åbning havde protesteret mod de af samtlige fire tilbudsgivere tagne forbehold angående fremskaffelse af materialer m. v.

BYGHERRENS STILLING EFTER TILBUDENES ÅBNING

Efter at bygherren har åbnet tilbudene i overværelse af de bydende, opstår følgende to spørgsmål:

Har bygherren pligt til at antage et af de indkomne tilbud, eller kan han *annullere* licitationen og dermed forkaste dem alle?

Og: Kan bygherren *frit vælge* mellem tilbudene?

Kan bygherren annullere licitationen?

Licitation opfattes i dansk ret som opfordring til at give tilbud. Medmindre særlige omstændigheder foreligger, er bygherren derfor frit stillet. Bygherren behøver ikke at antage noget af de indkomne tilbud, han kan *forkaste* dem alle; dette udtrykkes sædvanligt ved, at bygherren *annullerer* (*kasserer*) licitationen. Dette har fundet udtryk i A. B. § 2, stk. 5 og 6, hvori det er fastsat, at bygherren både ved offentlig licitation og ved bunden licitation er berettiget til at forkaste alle tilbud.

Denne regel begrundes med hensynet til bygherren. Man kan ikke uden videre gå ud fra, at der altid vil fremkomme tilbud, som bygherren ønsker at antage. Hertil kommer, at håndværkerudgifterne ofte skal godkendes af offentlige myndigheder, f. eks. ved byggeri med statslån. Det ville derfor være urigtigt at afskære bygherren fra at udbyde arbejdet i ny licitation eller helt at opgive det projekterede arbejde eller anlæg. Ved reglerne om beskyttelse af licitationsbud er både bygherren og tilbudsgiverne i den første licitation underkastet visse begrænsninger med hensyn til en ny licitation (omlicitation).

Håndværkerorganisationerne lægger vægt på, at annullationen meddeles skriftligt til deltagerne i den første licitation. A. B. indeholder ikke nogen tidsfrist for annullationen, men de enkelte til-

bud bortfalder efter almindelige retsregler, såfremt de ikke antages inden for en rimelig tid, eller inden det tidspunkt, som er fastsat i tilbudene.

Kan bygherren frit vælge mellem tilbudene?

Ved offentlig licitation.

Når et bygge- eller anlægsarbejde udbydes i offentlig licitation, er opfordringen til at give tilbud rettet til en ubestemt kreds af personer og firmaer. Teoretisk set kan enhver indgive tilbud. Der kan derfor fremkomme tilbud, som bygherren hverken kan eller vil acceptere, f. eks. fra tilbudsgivere, som åbenbart savner den erfaring, fagkundskab og økonomiske styrke, som må forudsættes, for at kontraktens forpligtelser kan opfyldes, eller tilbud, som ikke er i overensstemmelse med licitationsgrundlaget, eller som ikke opgiver nogen bestemt tilbudssum.

Der kan ligeledes fremkomme tilbud, som bygherren er afskåret fra at acceptere af hensyn til de øvrige deltagere i licitationen, f. eks. tilbud, som fremkommer, efter at de rettidige tilbud er åbne, eller tilbud, der indeholder forbehold, som i væsentlig grad ville forrykke konkurrencemomentet i licitationen.

Bygherren har ikke alene ret til at begrænse kredsen af de tilbudsgivere, han ønsker at vælge imellem, men hensynet til bygherren — arbejdets kvalitet og varighed — gør det også naturligt, at bygherren har ret til at vælge frit mellem alle de indkomne tilbud. Det laveste tilbud er ikke altid det afgørende for bygherren.

Bygherrens ret til frit at vælge mellem de indkomne tilbud har aldrig været omtvistet. Den har ganske naturligt udviklet sig i praksis. Den nævnes af *Meldahl*, og reglen fastslås også i betænkningen fra 1889. Den har hjemmel i A. B.:

»Ved offentlig licitation er bygherren berettiget til at vælge mellem samtlige indkomne tilbud eller forkaste dem alle.«

Reglen fandtes ligeledes i de foregående redaktioner af A. B.

Tysk ret indeholder en tilsvarende regel. Efter udskillelse af de ikke konditionsmæssige tilbud, skal det tilbud foretrækkes, som »unter Berücksichtigung aller technischen und wirtschaftlichen Gesichtspunkte als das annehmbarste erscheint. Der niedrigste Angebotspreis allein ist nicht entscheidend«.

Og det *norske* standard-udkast er helt på linie hermed: »Blant de anbud som kommer i betragtning ved avgjørelsen, skal det anbud antas som synes best, når det tas hensyn til alle økonomiske faktorer og andre omstendigheter og forhold av betydning, såfremt da ikke samtlige anbud forkastes.

Den omstendighet at et anbud er det billigste, behøver ikke uten videre å være avgjørende for at dette anbud skal antas.«

Ved bunden (indbudt) licitation.

Har bygherren i sit udbud *erklæret, at arbejdet vil blive tilslået den lavestbydende*, kan han ikke uden at ifalde ansvar fravige dette, medmindre han i det enkelte tilfælde kan oplyse saglige grunde dertil.

Er udbudet sket således, at *A. B. finder anvendelse*, eller har bygherren underskrevet licitationserklæring, må bygherren respekttere reglerne i A. B. § 2, stk. 6:

Ved bunden licitation har bygherren, med mindre andet udtrykkelig er fastsat, valget mellem at antage det billigste tilbud eller forkaste dem alle ved meddelelse til deltagerne (annullere licitationen). Hvis bygherren har opfordret de bydende til at afgive alternative tilbud (tilbud om arbejdets udførelse på anden måde end den i udbudet angivne), er han dog tillige berettiget til at antage et hvilket som helst af de indkomne alternative tilbud. Dersom bygherren ikke har opfordret til afgivelse af alternative tilbud, men sådanne dog fremkommer, kan de kun antages, efter at licitationen er annulleret.

Trods bestemmelsens ubetingede formulering, må den sikkert undergives en begrænsning svarende til den, som licitationskommissionen har angivet i retningslinierne for tilbudsbeskyttelse. Bygherren må kunne se bort fra det laveste bud, såfremt håndværkeren er gået konkurs, eller der er indtruffet lignende forhold efter det tidspunkt, da han blev opfordret til at afgive bud, eller såfremt disse forhold da var ukendt for bygherren. Men det er her bygherren, der har bevisrisikoen for, at sådanne særlige forhold foreligger.

Hvor det imidlertid *ikke klart er tilkendegivet, hvorvidt A. B. skal finde anvendelse*, har domstolene hidtil indtaget det standpunkt, at det er tilbudsgiveren, der må godtgøre, at A. B. gælder for licitationen.

Bevisførelsen kan foruden på en tilkendegivelse fra bygherren rettes på sådanne omstændigheder, der måtte gøre det klart for bygherren, at det var en afgørende forudsætning for den bydende,

at A. B.'s forskrifter om licitation ville blive anvendt, idet han også i så fald kan være bundet dertil. Her vil det faktiske kendskab til A. B. i bygherrens kreds og det omfang, hvori A. B. anvendes i praksis, kunne have vægt. Selvom imidlertid resultatet bliver, at A. B. ikke skal finde anvendelse, er dette ingenlunde ensbetydende med, at bygherren ved bunden licitation har frit valg.

Det må erindres, at licitation før i tiden var et modstykke til auktion. Også licitation foregik mundtlig ved offentlig foranstaltning, og der blev givet hammerslag til den højstbydende ved auktion og til den lavestbydende ved licitation.

Der foreligger så sent som fra 1873 en højesteretsdom om licitation på udførelse af jordarbejdet ved opførelsen af en dæmning over en vig i Limfjorden, Døverkilden. Efter det skete opråb fik den lavestbydende, proprietær Breinholdt, hammerslag.

Det er den samme forudsætning, der ligger i den skriftlige bundne licitation: arbejdet skal tilslås, overdrages den lavestbydende, den billigste, idet henvendelsen til den enkelte håndværker om at give tilbud sammen med andre *kvalificerede* i sig selv rummer et løfte herom, kun med forbehold om retten til at annullere licitationen. Bygherren har jo selv udvalgt kredsen af tilbudsgivere — heraf stammer betegnelsen *indbudt* licitation — og herved har bygherren på forhånd anset disse håndværkere for kvalificerede til at udføre arbejdet. Bygherren har ved henvendelsen (indbydelsen) taget positiv stilling til deres faglige og økonomiske kompetence til at løse opgaven. Den bundne licitation skal derfor kun være afgørende for *prisen* for arbejdet. En bygherres brud på reglen om, at den lavestbydende i en bunden (indbudt) licitation skal have overdraget arbejdet, vil uvægerligt af den eller de forbigåede håndværkere blive opfattet som en miskreditering.

Denne opfattelse, der stemmer med sagens natur, er dybt forankret i håndværker- og entreprenørkredse, og A. B. giver blot en bekræftelse herpå.

Allerede i 1867 hedder det hos *Meldahl*: »Licitation underhaanden bestaaer i, at man henvender sig til et større eller mindre Antal af saadanne Leverandeurer eller Entrepreneurer af samme Fag, som man har Tillid og Kiendskab til, med den Forpligtelse at overdrage Præstationen til den Lavestbydende, da man saaledes har al den Garanti for en god Præstation, som muligt er, idet man jo selv har det i sin Magt kun at tilstede paalidelige Mænd Adgang til Concurrencen.«

Denne opfattelse gik videre i kommissionsbetænkningen fra 1889, og den fortsatte i den første udgave af A. B. 1895.

I A. B. 1927 § 8 hedder det: Bygherren skal ved indbudt Licitation — under iøvrigt lige Forhold — respektere det laveste Tilbud.

I en Østre Landsretsdom fra 1932 (*glarmester O. T. S. Nielsen ctr. tømrermester Lauritz Jensen*) forelå en erklæring fra *Akademisk Arkitektforening*: »Ved bunden licitation er det coutume, at den lavestbydende får det udbudte arbejde overdraget. Hvis bygherren ikke ønsker at benytte det laveste tilbud, må licitationen som helhed kasseres, og dette meddeles samtlige bydende«.

Licitationskommissionen gav udtryk for, at reglen utvivlsomt var gældende: »Da bygherren ved bunden licitation må enten antage det laveste tilbud eller forkaste dem alle, vil almindeligvis kun håndværkere, han har tillid til, blive indbudt til deltagelse i licitationen«. Et andet sted betegnes reglen som en almindelig anerkendt retsregel:

»I tilfælde af bunden licitation bestemmer nogle organisationers vedtægter, at hvis en deltagers bud er højere end et andet bud, må han ikke overtage arbejdet. Det stemmer med den almindelig anerkendte retsregel, der i A. B. udtrykkes således, at ved bunden licitation har bygherren »valget imellem at antage det billigste bud eller forkaste dem alle«. Selvom det herefter måske er overflødigt, kan det være ret naturligt, at reglen optages i en organisations vedtægter i form af et under et til medlemmerne rettet forbud«.

I højesteretsdommen fra 1949 i sagen *murermester Strandgaard ctr. Aabyhøj Boligforening* nævnes ligeledes et responsum fra *Akademisk Arkitektforenings Retsudvalg*, der fastslog, »at det måtte siges at være fast coutume, at bygherren ved bunden licitation, med mindre andet udtrykkelig er aftalt, har valget mellem at antage det billigste tilbud eller forkaste dem alle.«

Haandværksraadet har i 1950 udtalt, at det må anses for almindelig coutume, »at en bygherre ved bunden licitation er forpligtet til at antage det laveste bud eller forkaste samtlige tilbud, hvorfor bygherrerne også, når de ikke vil bøje sig for denne coutume, bruger at indsætte et forbehold imod den i deres konditioner.«

Ikke alene licitationskommissionen, men også *kommissionen til revision af A.B. (1951)* betragtede det som en selvfølge, at bygherren ved bunden licitation uden særlig vedtagelse var forpligtet til at antage det laveste tilbud.

Selv ved offentlig licitation kan det iøvrigt være vanskeligt at forbigå den lavestbydende (og kvalificerede). Det har fundet udtryk i *Ministeriet for offentlige arbejders* cirkulære af 30/s 1945. Ministeriet henstillede til samtlige byråd, Københavns magistrat og Frederiksberg kommunalbestyrelse, at de fraveg den sædvanlige fremgangsmåde: Udbydelse i offentlig licitation. Ministeriet tillod indtil videre, at vejfondsarbejder blev udbudt i bunden licitation under forudsætning af, at der blev indbudt mindst 5 firmaer, hvoraf mindst 2 udenbys. Det hed i cirkulæret: »Ved afholdelse af offentlig licitation vil entreprenører, som ved udførelse af arbejder for den tyske værnemagt har fået meget betydelige fortjenester, imidlertid ofte være i stand til at underbyde de øvrige i licitationerne deltagende firmaer, hvorved det kan befrygtes, at disse værnemagtsentreprenører i mange tilfælde vil få overdraget udførelsen af ovennævnte vejarbejder, idet det ved afholdelse af offentlig licitation kan være vanskeligt at tilsidesætte de lavestbydende«. Ministeriet fik under en retssag i 1948 af Østre Landsret medhold i, at det havde været berettiget til at give de i cirkulæret nævnte retningslinier.

Der hersker ikke nogen som helst tvivl om den almindelige opfattelse i håndværker-, entreprenør-, arkitekt- og ingeniørkredse.

Det kunne imidlertid se ud, som om domspraksis har røkket ved denne gennem generationer fasttømrede regel.

Det manglende overblik, den manglende systematik, har medført en domspraksis, der ved et flygtigt gennemsyn kan give indtrykket af, at opfattelsen er vaklende.

Der foreligger dog i virkeligheden kun en enkelt afvigende højesteretsdom, nemlig fra 1953 i sagen: *R. Ruff & Søn* ctr. direktør *B. Wernerfeldt*. Denne dom vakte voldsom opsigt. Et dagblad refererede den under overskriften: »Højesteret slår hul i hele ideen bag bunden licitation«.

Direktør Wernerfeldt indbød i 1948 5—6 blikkenslagermestre i Holte til at give tilbud på en ca. 900 m 80 mm vandledning. Udbudet indeholdt ingen henvisning til A. B. eller anden bestemmelse, hvorved udbyderen bandt sig til at antage det billigste tilbud. Blikkenslagerfirmaet *Ruff & Søn* afgav det billigste tilbud, men arbejdet blev overdraget den mester, som havde afgivet det næstbilligste tilbud. *Ruff & Søn* sagsøgte derefter Wernerfeldt til betaling af et beløb, svarende til den fortjeneste, som de var gået glip af, ved at arbejdet var blevet givet til en anden. De henviste til, at det drejede sig om en bunden licitation, og at bygherren derfor, da andet ikke udtrykkeligt var fastsat, var pligtig at antage det billigste tilbud eller forkaste dem alle.

Østre Landsret fandt det betænkeligt at antage, at der foreligger en så fast sædvane for, at bygherren ved bunden licitation er pligtig at antage det laveste bud, når det ikke udtrykkeligt er lovet, at det af den grund kunne pålægges ham at svare erstatning.

For Højesteret fremførte bygherren yderligere, at der var foretaget en forhåndsregulering af de afgivne tilbud, og at han også af den grund ikke havde været bundet til at antage det billigste tilbud.

Der var fremlagt erklæringer fra Akademisk Arkitektforening, Fællesrepræsentationen for dansk Håndværk og Industri og Håndværksrådet, der i overensstemmelse med licitationskommissionens betænkning udtalte, at det må siges at være fast (almindelig) coutume, at bygherren ved bunden licitation, medmindre andet er udtrykkeligt aftalt, har valget mellem at antage det billigste tilbud eller forkaste dem alle.

Syv af rettens dommere var imidlertid enige med landsretten i, at det må anses betænkeligt at fastslå, at der foreligger en fast sædvane, der skulle medføre pligt for bygherren til at antage det laveste tilbud eller forkaste dem alle. Da der ikke iøvrigt var oplyst omstændigheder, der kunne medføre en sådan pligt, stadfæstede disse dommere allerede på dette grundlag landsrettens dom.

De to andre højesteretsdommere mente ligesom de syv, at landsretsdommen skulle stadfæstes, men deres begrundelse var en anden. *De to dommere fandt, at der foreligger et fast sædvane, der også i et tilfælde som det foreliggende ville have medført pligt for bygherren til at antage det laveste tilbud eller forkaste dem alle.* Da det imidlertid gennem de af blikkenslagerfirmaet efter sagens indbringelse for Højesteret afgivne partsforklaringer var godtgjort, at der mellem de tilbudsgivende håndværkere forud for tilbudenes afgivelse uden bygherrens viden var sket en forhøjelse af det laveste tilbud, således at det kom til at ligge over firmaets tilbud, mente de to dommere ikke, at bygherren havde været bundet til at antage blikkenslagerfirmaets tilbud.

Dommen er kommenteret af højesteretsdommer *J. L. Frost*, der bl. a. udtaler, at det »måtte efter rettens opfattelse have været blikkenslagerfirmaets eller dets organisations sag at sørge for, at bygherren ved udtrykkelig aftale var blevet bundet i overensstemmelse med oftnævnte regel. I så henseende kan henvises til de af prisdirektoratet udarbejdede licitationsbetingelser, der indeholder sådan bestemmelse.« Det må være licitationserklæringerne, der herved sigtes til.

Højesteretsdommer *J. L. Frosts* kommentar indledes med overskriften:

»Er bygherren i tilfælde af bunden licitation forpligtet til enten at antage det laveste tilbud eller til at forkaste samtlige tilbud? Sædvaneret.«

Højesteret har lagt vægt på — således som det antydes i overskriften til kommentaren »Sædvaneret« — at det må anses for betænkeligt at fastslå, at der foreligger *en fast sædvane*. I denne opfattelse følger højesteretsdommen *Henry Ussing*, »Aftaler«, der anser det for tvivlsomt, om der har dannet sig en egentlig sædvane i denne retning.

Ussings tvivl bygger ikke på en systematisk undersøgelse, men støttes udelukkende på henvisning til domspraksis, nogle få domme, som også har været anført i proceduren for Højesteret.

Det er derfor af interesse at analysere den hidtidige domspraksis for at konstatere, hvorvidt denne virkelig giver udtryk for en op-

fattelse, der afviger fra den gennem ca. 100 år fulgte opfattelse i faglige kredse blandt alle parter.

I den tidligere omtalte Østre Landsretssag fra 1928, som stenhuggermester *Carl Scheller* havde anlagt mod Den danske store landsloge, *Frimurerlogen*, var 5 firmaer indbudt til i bunden licitation at give tilbud på vægbeklædning, idet der skulle fremsendes prøver samtidig med tilbudet. Stenhuggermester Scheller fremkom med det billigste tilbud, men havde ikke medsendt prøve på det marmor, som blev valgt, og Frimurerlogen blev derfor anset berettiget til at antage et andet tilbud, som efter supplering blev det laveste.

Østre Landsretsdommen udtalte, at »hvad enten der nu måtte siges at foreligge en bunden licitation eller ej«, har Frimurerlogen været berettiget til at se bort fra stenhuggermester Schellers tilbud, da han ikke havde indsendt prøve på den kvalitet af »Napoleonmarmor«, som han eventuelt agtede at anvende. Dommen er herefter utvivlsomt korrekt, idet stenhuggermester Scheller ikke havde indgivet tilbud, der kan betegnes som *konditionsmæssigt*, men dommen afgør intet om bygherrens pligt til at antage det laveste tilbud ved bunden licitation, idet det forudsættes, at tilbudene er konditionsmæssige.

I en Østre Landsretsdom fra 1929 i en sag mellem *blikkenslagermester Robert Neubert* og *Københavns Vognmandsslug* henvendte Vognmandssluget sig til de 3 lavestbydende med forespørgsel om, hvor meget deres pris kunne reduceres, når nogle forholdsvis ubetydelige forandringer foretoges. (Det drejede sig om bunden licitation). Neubert, der var blevet den lavestbydende ved den bundne licitation, men ikke, efter at reduktionspriserne var fremkommet, påstod, at Vognmandssluget var pligtig at overdrage ham arbejdet.

Landsretten fastslog, at det ikke var godtgjort, at der eksisterede nogen bindende vedtægt eller coutume, der under de foreliggende forhold kunne afskære Vognmandssluget fra at henvende sig til de 3 lavestbydende om prisreduktion efter ændringer i konditionerne.

Landsretsdommen tager således slet ikke stilling til spørgsmålet om, hvorvidt bygherren er pligtig til i en bunden licitation at antage det laveste tilbud, men til spørgsmålet om, hvorvidt bygherren er berettiget til efter en licitation dels *at ændre licitationsgrundlaget*, dels *at søge prisreduktion hos nogle af tilbudsgiverne*. Dommen er afsagt før licitationskommissionens betænkning, og det foreliggende tilfælde ville ikke kunne komme til at foreligge efter betænkningen på grund af reglerne om tilbudsbeskyttelse.

I en Østre Landsretsdom fra 1930 havde bygherren *annulleret* licitationen, og landsretten tog derfor ikke stilling til spørgsmålet om, hvorvidt bygherren var forpligtet til i den bundne licitation at antage det laveste tilbud:

Efter en opfordring af *A/S Hannibal Sander*, der var medlem af en forening, som hørte under Fællesrepræsentationen for Dansk Håndværk & Industri, indgav *murermestrene A. W. Andersen* og *Carl I. Hansen* tilbud på bygningsarbejde. Bygherren annullerede 3 måneder senere licitationen og overdrog arbejdet i regning til Carl I. Hansen, hvis tilbud havde været dyrere end A. W. Andersens. Selv om det efter de bl. a. for Fællesrepræsentationen gældende »Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer« af 1927 var uberettiget efter annullationen at lade Carl I. Hansen udføre arbejdet i regning, fandt Østre Landsret dog ikke, at bygherren var erstatningspligtig overfor A. W. Andersen, da han ikke havde godtgjort, at de fornævnte bestemmelser, til hvilke der ikke var henvist i licitationsbetingelserne, var bindende for bygherren, som ikke kendte dem. Arkitekten var ikke medlem af Akademisk Arkitektforening og havde ikke været opmærksom på disse betingelser.

Et tilsvarende retstilfælde blev bedømt af Østre Landsret samme år:

Ved et byggeri for *Københavns alm. Boligselskab* ved arkitekt P. Søgård-Petersen, der var medlem af Akademisk Arkitektforening, indgav *glarmesterfirmaet C. Storr's enke & søn* i 1928 tilbud på glarmesterarbejdet. Tilbudene blev åbnet den 9/10. C. Storr's enke & søns tilbud var lavest, men den 21/3 1929 annullerede Københavns alm. Boligselskab licitationen, efter at arbejdet den 19. s. m. på *et nyt grundlag* var overdraget glarmester A. Svendsen. Københavns alm. Boligselskab frifandttes allerede af den grund, at det ikke ansås bundet til det laveste tilbud eller til at indhente nyt tilbud fra Storr's enke & søn.

Østre Landsret tog ikke stilling til, om de bl. a. for Akademisk Arkitektforening gældende »Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer« kunne begrunde erstatningsansvar, bl. a. fordi annullationen først skete, efter at arbejdet var overdraget til A. Svendsen.

I disse to Østre Landsretsdomme fra 1930 blev licitationsgrundlaget ændret, og den oprindelige licitation blev annulleret. Begge domme er afsagt, før licitationskommissionens betænkning forelå, og der forelå på det tidspunkt ingen fast praksis for, at licitations-tilbud var beskyttede som nu i 6 måneder efter tilbuden afgivelse.

Dommene viser i virkeligheden intet om, hvorvidt bygherren er pligtig at antage det laveste tilbud i en bunden licitation.

Spørgsmålet om ændringer i projektet, efter at der har været afholdt bunden licitation, tog Østre Landsret påny stilling til i 1932 i den tidligere nævnte sag: *glarmester O. T. S. Nielsen ctr. tømrermester Lauritz Jensen*. Glarmesteren var blevet den billigste og påstod erstatning for tabt arbejdsfortjeneste og materiale-spild på 400 kr. Lauritz Jensen hævdede, at han efter licitationen havde meddelt glarmesteren, at han var for dyr, og efter licitationen var planerne blevet ændret, bl. a. således, at der skulle indrettes butikker i kælderetagen. Arbejdet skulle ikke udføres efter de tegninger, der lå til grund for licitationen. Byretten refererer A. B. 1927 om indbudt licitation, men landsretten bemærker her-til, at bygherrens arkitekter ikke var medlemmer af Akademisk Arkitektforening, og fortsætter så: »Da der derhos, som anført i den indankede dom, er sket ændringer ved byggeplanen, vil der — allerede som følge heraf — ikke på de i dommen anførte vedtægtsmæssige bestemmelser kunne støttes nogen ret.«

Heller ikke denne dom viser således noget afgørende.

I 1938 forelå for Østre Landsret et tilfælde, hvor firmaet *Schaub & Co., A.m.b.a.*, udbød bl. a. murer- og jernbetonarbejdet ved på-sætning af en etage på en af firmaet lejet ejendom i Købbyen. Murermester *Eli Kjær Knudsen* blev laveslbydende, men arbejdet blev overdraget murermester Rasmus Sørensen. Det erkendtes, at A. B. 1927 fandt anvendelse, men firmaet påstod, at arbejdet ikke var udbudt i bunden licitation, og at kun Rasmus Sørensen tidligere havde udført arbejde for firmaet, mens de øvrige tilbuds-givere i det væsentligste var ukendte både for firmaet og dets arkitekt, til hvem de fleste havde henvendt sig for om muligt at opnå arbejdet. Det var i licitationsgrundlaget ikke udtrykkeligt angivet, at det var bunden licitation, og sagsøgte påstod derfor, at for at en bygherre skulle være bundet til at antage det billigste tilbud, skulle der klart foreligge en situation, hvorefter en sådan bundethed måtte antages stemmende med bygherrens interesser derigennem, at bygherren eller hans arkitekt efter sit kendskab til tilbudsgivernes kvalifikationer kunne anse dem egnede og i stand til at udføre de pågældende arbejder. Østre Landsret gav firmaet medhold heri og fastslog, at murermester Knudsen ikke havde føje til at anse licitationen som bunden.

Heller ikke denne dom tager således stilling til spørgsmålet om, hvorvidt bygherren er pligtig til at antage det laveste tilbud ved en bunden licitation, idet det netop blev statueret, at der *ikke* forelå bunden licitation.

En Vestre Landsretsdom fra 1944 drejede sig om mælkekørsel til *andelsmejeriet »Mellemholm«, Nørholm*, og licitationen foregik mundtligt på en generalforsamling i andelsmejeriet. *Gårdejer Anders Andersen, Grønslet*, der i årevis havde haft kørslen af en enkelt mælketur, var den enestebydende på denne med et tilbud på 2.000 kr., men denne rute og en anden blev slået sammen, således at hans tilbud ikke blev antaget. Det blev anset for godt-gjort, at andelsmejeriets bestyrelse såvel ved denne som ved en tidligere generalforsamling forud for licitationen havde taget forbehold med hensyn til accept af de indkomne tilbud, idet bestyrelsen efter licitationen ofte havde forhandlet med andelshaverne for at fremskaffe billigere tilbud. Fremgangsmåden var iøvrigt sædvanlig den, at bestyrelsen først efter forudgående bekendtgørelse indhentede skriftlige tilbud m. h. t. hvis antagelse der blev taget forbehold, og at bestyrelsen derefter, hvis de indkomne tilbud fandtes for høje, forhandlede med den lavestbydende. Hvis der ikke på denne måde blev opnået enighed, blev licitationen hen-skudt til generalforsamlingen, hvor den blev foretaget mundtligt.

Vestre Landsret fastslog: Det må nu i alt fald være en forudsætning for en licitants forpligtelse til at antage det laveste af de for et udbudt arbejde indkomne tilbud, at der foreligger bunden licitation, således at licitanten på forhånd har mulighed for at tage deltagernes kvalifikationer i betragtning. Når henses til, at der i det foreliggende tilfælde var adgang for enhver andelshaver i mejeriet til at deltage i licitationen, og at mejeriets bestyrelse således var ude af stand til at skønne over, om vedkommende tilbudsgiver ville være kvalificeret til at udføre en udbudt mælketur på tilfredsstillende måde, må det statueres, at den heromhandlede licitation ikke har haft karakter af *bunden* licitation. Andelsmejeriet blev derefter frifundet.

Ingen af disse domme har således taget stilling til, hvorvidt en bygherre er forpligtet til at antage det billigste tilbud, når arbejdet er udbudt i bunden licitation, og ingen af dommene har i virkeligheden haft anledning til at tage stilling hertil. *Det er helt andre problemer, der nu klart er kommet frem i licitationskommissionens betænkning, som afgørelserne sigter på.*

Derimod foreligger der en højesteretsdom fra 1949, der statuerede, at *Aabyhøj Boligforening*, der havde udbudt murerarbejdet ved et byggeforetagende i bunden (indbudt) licitation, hvori der var henvist til A. B., var forpligtet til at antage *murermester Hilmer*

Strandgaards tilbud, der var det billigste. Aabyhøj Boligforening blev derfor pligtig at betale Strandgaard en erstatning på 3.000 kr., da han var blevet unddraget entreprisen. Det hedder i domsbegrundelsen, at *en ændring, som boligforeningen foretog af byggeplanen, ikke kunne anses for at være af en sådan karakter, at licitationsgrundlaget dermed var bortfaldet*. Boligforeningen havde iøvrigt ikke tilkendegivet Strandgaard og de andre tilbudsgivere, at den forkastede alle tilbudene, fordi myndighedernes stilling til statslånet krævede en reduktion af tilbudene. Højesteret fandt, at boligforeningen var uberettiget til at undlade at give Strandgaard lejlighed til en forhandling om den ønskede reduktion, og til i stedet at skaffe sig en reduktion hos en anden tilbudsgiver, Murernes Cooperative Forretning, hvori boligforeningens formand var murerformand. Denne dom er afsagt, efter at licitationskommissionens betænkning er udkommet, og er i overensstemmelse med de heri angivne retningslinier.

Denne gennemgang af den foreliggende domspraksis giver en analyse på baggrund af de retningslinier, der er trukket op i licitationskommissionens betænkning. Det fremgår af disse domme, at ingen af dem har statueret, at det billigste tilbud i bunden licitation kan forbigås. På baggrund af denne domspraksis er der ikke skudt den mindste breche i det gamle hævdevundne princip om, at bygherren ved bunden licitation er pligtig at antage det billigste tilbud.

Det er derfor forbavsende, at højesteretsdommen i Ruffsagen fra 1953 har kunnet finde det betænkeligt at fastslå, at der ved bunden licitation foreligger en fast sædvane for, at det laveste tilbud skal antages, eller samtlige tilbud forkastes. To af de 9 højesteretsdommere fandt da også, at der forelå fast sædvane.

Der er ingen tvivl om, at højesteretsdommens konkrete resultat er rigtigt, men lige så lidt om, at flertallets begrundelse er både forkert og uheldig. Mindretallet henviste til, at der forelå en forhåndsregulering, og dette havde ikke alene været tilstrækkeligt til at bære afgørelsen, men havde også været den rigtige begrundelse.

Flertallets standpunkt hviler formentlig på *Ussings* tvivl og den ikke tilstrækkeligt analyserede domspraksis fra 1928. Højesteret har formentlig manglet tilstrækkelig oplysning om og dokumentation for, hvor gammel og indgroet retsgrundsætningen er.

Det fortjener at fremhæves, at selv om Højesteret selvfølgelig

nødig ændrer sin praksis, er Højesteret dog ikke som i England retligt bundet af sine tidligere afgørelser. Der foreligger på forskellige områder tilfælde, hvor Højesteret reelt har indtaget ny stilling, f. eks. i erstatningssager vedrørende hussvamp og i værne-magersagerne.

Spørgsmålet om sædvane ved bunden licitation vil forhåbentlig snart afgive et nyt eksempel herpå. Det er i hvert fald påkrævet.

Noget andet er, at bygherren kan være frit stillet ved en bunden licitation, hvis han i udbudet har forbeholdt sig dette. Denne fremgangsmåde anvendes meget i Norge.

Bygherrens forpligtelser efter accept af et af tilbudene.

Når bygherren har accepteret et af de fremkomne tilbud, er de øvrige tilbudsgivere, hvis bud *ikke* er antaget, nu frigjort. Bygherren er efter accepten bundet til at lade den bydende få de økonomiske fordele, der er knyttet til udførelsen af entreprisen. Eksempelvis kan nævnes en Vestre Landsretsdom fra 1929, hvor det ansås bevist, at en incassator havde antaget tilbud fra en tømrermester.

Undertiden ønsker bygherren at »afbestille« arbejds udførelse eller har forbeholdt sig ret hertil. Om retsstillingen ved afbestilling henvises til *Axel H. Pedersen*, Entreprise s. 116—118.

Allerede af bevismæssige grunde vil accepten i reglen fremkomme *skriftlig* i form af et brev fra bygherren til tilbudsgiveren eller ved en tilførsel til licitationsprotokollen, men enhver handling af bygherren, der af tilbudsgiveren med god grund må forstås som accept, vil være tilstrækkelig.

Henvisninger og noter.

VOB 1952 § 25, stk. 2. Norsk standard-udkast 1950 s. 4. H. R. T. 1873—74 s. 562 (proprietær Breinholdt). *Meldahl*, Licitation s. 12. Licitationskommissionens Betænkning 1945 s. 8. U. f. R. 1928 s. 159 (Stenhuggermester Carl Scheller mod Den danske, store Landsloge), Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 58. U. f. R. 1929 s. 810 (Blikkenslagermester Neubert mod Københavns Vognmands-laug), Tk. Ls. 1929 s. 170—71, Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 58—59. U. f. R. 1930 s. 128 (A. W. Andersen mod A/S Hannibal Sander), tillige Tk. Ls. 1929 s. 350—51 og Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 60. U. f. R. 1930 s. 1932 (Glarmersterfirmaet C. Storr's Enke & Søn mod Københavns alm. Boligselskab), Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 60—61. Dommen er også omtalt i *F. C. Boldsen*, Et dansk Boligselskabs Historie, Københavns almindelige Boligselskab

og K. A. B. Koncernen 1920—45 (1945) s. 360, hvor det angives, at der forelå saglige grunde til at kassere licitationen. U. f. R. 1932 s. 629 (Glarmester O. T. F. Nielsen mod tømrermester Lauritz Jensen), tillige Tk. Ls. 1932 s. 9, 64—65 og Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 61. U. f. R. 1939 s. 202 (Murermeister Eli Kjær Knudsen mod Schaub & Co., A.m.b.a.), Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 61—62. U. f. R. 1944 s. 155 (Gårdejer Anders Andersen, Grønslet, mod Andelsmejeriet »Mellemholm«, Nørholm). U. f. R. 1949 s. 1093 (Strandgaard mod Aabyhøj Boligforening). U. f. R. 1953 s. 28 (blikkenslagerfirmaet R. Ruff & søn mod direktør B. Wernerfeldt), T. f. R. 1953 s. 431 (*J. L. Frost*), U. f. R. 1955 B s. 25 (*samme*). Dagbladet Licitationen refererede den ^{18/11} 1952 dommen under overskriften »Højesteret slår hul i hele ideen bag bunden licitation«. Dommen om incassatorens hus findes i Tk. Ls. 1929 s. 289—90. *Ussing*, Aftaler s. 36, 430 og 438; også *A. Gøtzsche*, Bygningsret, 2. udg. (1931) s. 168 note 3, betegner spørgsmålet om bygherrens bundethed som »tvivlsomt«.

Andre udbyderes stilling til fremkomne tilbud.

Kan udbyderen forkaste alle tilbud (annullere konkurrencen)? Har udbyderen ret til at vælge mellem de fremkomne tilbud, og, hvis han har det, hvor langt rækker så hans valgfrihed?

Auktion.

Her er stillingen klar: medmindre opråb er sket til absolut bortsalg, er der i forhold til de bydende intet til hinder for at annullere auktionen, Rpl. §§ 575 og 579, stk. 1, hvorimod hammerslag kun vil kunne meddeles den højstbydende.

Forfatter-, kunstner- og arkitektkonkurrencer.

Her må det antages, at udbyderen ikke vilkårligt kan annullere konkurrencen og derved unddrage sig betaling af præmierne. På den anden side må han (særlig ved arkitektkonkurrencer) være berettiget til at opgive det projekt, hvis gennemførelse konkurrencen så at sige er forspil til. Dette anerkender arkitekternes konkurrenceregler, idet der dog efter § 19 ved offentlige projektkonkurrencer skal tilkomme 1. præmie-vinderen et tillæg på 50 pct. til 1. præmiesummen. Dette gælder også, hvis arbejdet med gennemførelsen ønskes overdraget en anden, medens der ved indbudte projektkonkurrencer skal afregnes med vinderen således, at han får fuld dækning for sit arbejde efter forbundets honorarregler. Iøvrigt viser en statistik, at af 77 konkurrencer, som Akademisk Arkitektforenings konkurrenceudvalg forestod i årene 1930—40, realiseredes projekterne i 64 tilfælde, deraf i 56 af vinderen, i 8 tilfælde af andre, medens kun 13 blev »lagt hen«, jfr. *Esbjørn Hiort*, Arkitekten 1951, Ugehæftet s. 38—39.

Hvad præmierne angår, må dommerkomiteen foretage en saglig bedømmelse af de indsendte værker ud fra de i indbydelsen stillede krav. Præmierne må — såfremt de uddeles — tilfalde de derved udpegede i den ved bedømmelsen angivne rækkefølge. Deltagerne har på forhånd underkastet sig dommerkomiteens vurdering og afgørelse, og hvor dommerkomiteen ikke ligefrem har gjort sig skyldig i mislige forhold, må dens bedømmelse stå ved magt, så bisar den måske end kan forekomme eftertiden.

Spørgsmålet er imidlertid, om den saglige bedømmelse skal foretages »absolut«, således at det kan statueres, at ingen af de indsendte værker er værdige til en førstepræmie eller overhovedet til at præmieres, eller »relativt«, således at præmierne *skal* uddeles, nemlig til de mindst uegnede.

Besvarelsen må ske ud fra en fortolkning af konkurrenceindbydelsens vilkår, og arkitekternes konkurrenceregler fordrer, at det skal »anføres, at samtlige præmiebeløb udbetales, såfremt der indkommer programmæssige projekter svarende til præmiernes antal«. Afgørelserne må herefter blive konkret begrundede.

Ved konkurrencen om et monument i Marselisborg mindepark for de i den første verdenskrig faldne danske godkendte en højsteretsdom fra 1928 imidlertid, at 1. præmien ikke uddeltes, U. f. R. 1928 s. 710.

I 1953 godkendte en højsteretsdom (Hagerups romankonkurrence), at der ikke fandt nogen præmieuddeling sted, U. f. R. 1953 s. 810, jfr. *Johs. Borgen*, Kulørt konkurrence, Social-Demokraten 4/7 1953.

Om kritik af præmieuddeling i arkitektkonkurrencer se Bygmesteren 1938 s. 44, 1943 s. 245—46, *H. C. Andersen* i Arkitekten XV (1912—13) s. 370—72 (særligt kravene til bekostningen), *Ib Lunding*, Arkitekten 1954, Ugehæftet s. 77 (Langeliniepavillonen), *Harald Plum* s. 228 (Rådhus i Glostrup og Taarnby). Konkurrencereglernes § 7 B n) kræver de ufravigelige krav (udover anonymitet og indleveringsfrist) nøje præciserede. *Flemming Grut*, Arkitekten 1946, Ugehæftet s. 6—8, advarer mod at gøre bedømmelsens resultat til genstand for avispolemik.

BESKYTTELSE AF UNDERHÅNDSBUD

Licitationskommissionen erkendte, at organisationerne kan have grund til at beskytte deres medlemmers underhåndsbud under forudsætning af, at disse er afgivet på samme grundlag, idet der ellers ikke vil være nogen sikkerhed for, at et nyt bud drejer sig om det samme arbejde. Kommissionen fandt, at en bygherre altid bør have adgang til at indhente et enkelt *kontrolbud*, uden at organisationen kan gribe ind, og hvis en organisation vil beskytte medlemmers underhåndsbud, bør den ikke nøjes med at pålægge de øvrige medlemmer ikke at afgive lavere bud, men helt forbyde dem at byde på arbejdet, hvis der ikke afholdes licitation. Beskyttelse af underhåndsbud mod andre burde tidsbegrænses til 6 måneder. Hvis bygherren efter indhentning af underhåndsbud afholder licitation, bør der være fri adgang til at byde på arbejdet. Hvor licitationen er bunden, må det dog kunne betinges, at de, fra hvem underhåndsbud er indhentet, skal indbydes til at deltage i licitationen.

Licitationskommissionen foreslog, at den antydede ordning gennemførtes ved bestemmelser i organisationernes vedtægter:

»Har to medlemmer på grundlag af samme tegninger og/eller samme beskrivelse givet underhåndsbud på et arbejde, må intet andet medlem give underhåndsbud derpå uden samtykke af organisationen. Får et medlem samtykke til, at han giver bud, er han frit stillet med hensyn til, hvilken pris han vil forlange.

Når et arbejde, på hvilket et eller flere medlemmer har afgivet underhåndsbud, udbydes i licitation, har medlemmerne fri adgang til at deltage i denne. Er licitationen bunden, kan det dog bestemmes, at enhver, der har afgivet underhåndsbud, skal være indbudt til at deltage.

Den i disse bestemmelser omhandlede beskyttelse af underhåndsbud mod andre sådanne bortfalder, når 6 måneder er forløbet efter afgivelsen af det seneste af underhåndsbudene«.

Sådanne bestemmelser er nu gennemført i tilsvarende omfang som vedrørende beskyttelse af licitationsbud, og prismyndighe-

derne har også her i maler- og elektroinstallatørfaget accepteret en forlængelse af beskyttelsesterminerne. Det må imidlertid understreges, at budene skal være afgivet på *samme arbejde og på samme grundlag*. Hvis tilbudsmaterialet er mangelfuldt, kan organisationerne træffe bestemmelser, der skal sikre, at grundlaget for tilbudene bliver det samme. Prisdirektoratet har ikke modsat sig, at beskyttelse af underhåndsbud skal finde sted, hvor tilbudsgiveren selv udformer projektets detaljer, uanset at der ikke er sikkerhed for tilbudsgrundlagets identitet.

Priskontrolrådet har på forespørgsel udtalt, at en organisation ikke kan forlange, at de 2 underhåndsbud skal afgives samtidig. Derimod har rådet indtil videre ikke rettet indvending mod, at en organisation forbyder, at et arbejde, på hvilket der er indhentet underhåndsbud, udføres i regning, medmindre organisationen giver sit samtykke hertil, idet det dog herved har været tilkendegivet, at man forudsætter, at sådant samtykke gives, når der foreligger rimelig grund dertil. Formålet med denne bestemmelse er nemlig at hindre, at bestemmelsen om beskyttelse af underhåndsbud omgås.

For så vidt angår underentreprisebud, har priskontrolrådet indtaget det standpunkt, at der for disse ikke kan indføres videregående regler end dem, der gælder for andre bud.

Henvisninger og noter.

Licitationskommissionens betænkning 1945 s. 8—9, *Vilhelm Meyer*, Juristen 1944 s. 84. Priskontrolrådets beretning for 1945—1949 s. 73—74, *Børge Nissen*, Vejledning s. 25—28, Haandbog for Haandværkere II. s. 189—91, *Ove Høeg*, Byggehåndbogen (1953) s. 299—300, Beretning, Teknisk udvalg 1954 s. 10—11 og 41—42. Boligbyggeriets produktionstekniske problemer, udgivet af Boligministeriets Produktivitsfundsudvalg (1954) s. 34—35 angående et byggeforctagende, hvor der kun indhentes et underhåndstilbud og et kontroltilbud.

BESKYTTELSE AF LICITATIONSBUÐ

Ved beskyttelse af licitationsbud forstås *forbud mod illoyal konkurrence overfor andre tilbudsgivere i en licitation ved at nedsætte (slå af på) det afgivne bud, hvis det er højere end en andens bud, eller ved — uden at være lavestbydende — at indgå på ændring af betingelserne eller ved uden deltagelse i en ny licitation at påtage sig det udbudte arbejde.*

Kun den, som er blevet lavestbydende, er herefter berettiget til at forhandle med bygherren.

Et typisk tilfælde forlå i en Østre Landsretsdom fra 1929, der viser retstilstanden før licitationskommissionens betænkning:

Københavns Vognmandslaug udbød i 1928 blikkenslagerarbejdet på laugets ejendom i Fredericiagade 49 i bunden licitation. Blikkenslagermester *R. Neubert* blev lavestbydende med 16.188 kr., det næstlaveste tilbud fra blikkenslagermester *Frese* var på 16.575 kr., det tredielaveste på 17.333 kr. Samme dag, som tilbudene blev åbne, tilskrev laugets de tre lavestbydende med forespørgsel om, hvor meget deres pris kunne reduceres, såfremt nogle forholdsvis ubetydelige forandringer blev foretaget og antog derefter *Freses* tilbud, som han nu reducerede med 707 kr. til 15.868 kr., medens *Neubert* kun nedsatte sit tilbud med 134 kr. til 16.054 kr.

Neubert krævede herefter 1.600 kr. i erstatning, idet han påberåbte sig, at han som den lavestbydende ved en bunden licitation havde krav på at få arbejdet overdraget, og at laugets alene var berettiget til at forhandle med ham om reduktion i prisen. Landsretten afsagde imidlertid frifindelsesdom, da det ikke var godtgjort, at der eksisterede nogen bindende vedtægt eller kutyme, der under de foreliggende forhold kunne afskære laugets fra at henvende sig til de tre lavestbydende om prisreduktion, og da *Frese* i anden omgang var lavestbydende.

Håndværkerorganisationerne har derfor i mange år kæmpet imod misbrug af licitationsresultaterne og imod illoyal konkurrence fra deres egne medlemmer.

Esper Eising anbefalede i 1934, at organisationerne indførte vedtægtsbestemmelser, der hindrede bygherren i at forhandle med flere

tilbudsgivere samtidig for at presse prisen eller for at opnå betingelser, der enten ikke fandtes i beskrivelserne, eller som der var taget forbehold imod i tilbudene. I tilfælde af ny licitation eller indkaldelse af enkelttilbud på samme grundlag som den første licitation måtte intet tilbud fremkomme, som blev billigere end det billigste ved den første licitation, ligesom ingen tilbudsgiver måtte indgå på betingelser, som ikke var tiltrådt ved den første licitation.

Esper Eising fremhævede, at disse bestemmelser var rettet ligesåvel imod organisationens egne medlemmer som imod bygherren, og han tilføjede, at man ved udarbejdelsen af vedtægtsbestemmelserne burde skelne mellem bundne og offentlige licitationer, »idet man ved de sidste ingen ret har til at forlange, at den billigste skal have arbejdet overdraget, medens dette altid bør være tilfældet ved bundne licitationer.«

I tilfælde af bunden licitation har nogle organisationers vedtægter bestemt, at hvis en deltagers bud er højere end et andet bud, *må han* ikke overtage arbejdet. Dette stemmer med reglen i A. B. § 2, stk. 6, hvorefter bygherren ved bunden licitation har valget mellem at antage det billigste bud eller forkaste dem alle.

Licitationskommissionen fandt, at beskyttelse af licitationsbud var naturlig og berettiget. Den samlede særligt sine overvejelser om bygherrens adgang til at udbyde arbejdet i ny licitation og mente, at man ikke kunne afskære bygherren herfra, idet man ikke kan gå ud fra, at der altid vil fremkomme passende lave bud ved en licitation. En naturlig forudsætning for en ny licitation var det, at den tidligere licitation var annulleret.

Kommissionen tog afstand fra, at enkelte organisationer havde vedtægtsbestemmelser om, at der skal gå f. eks. 3 måneder efter den tidligere licitation, eller at der ved en ny licitation intet bud må fremkomme under det laveste ved den tidligere eller mindre end en vis procent over dette. Den drog iøvrigt den konsekvens af de nye regler om udskydning af bud, at et bud »i anden omgang«, der ligger under et tidligere udskudt bud, skal kunne kræves udskudt påny blot med henvisning hertil, medmindre der kan oplyses særlige forhold.

Licitationskommissionen udtrykte sine synspunkter i følgende standardforslag:

»Ved licitation må uden samtykke af organisationen intet i licitationen deltagende medlem, hvis bud er højere end et andet bud, indgå på nedsættelse af sit bud eller på ændring af arbejdsbetingelser, og intet medlem, der ikke deltager i licitationen, afgive underhåndsbud på arbejdet. Får et medlem samtykke til, at han afgiver underhåndsbud, er han frit stillet med hensyn til, hvilken pris han vil forlange.

Udbydes arbejdet i ny licitation, har medlemmerne fri adgang til at afgive bud med forbehold som ved en første licitation. Bygherren skal dog have afgivet skriftlig erklæring om, at de bydende ved den tidligere licitation ikke mere er bundet ved deres bud. Og er begge licitationerne bundne, kan det bestemmes, at enhver, der har afgivet bud ved den tidligere licitation, skal være indbudt til at deltage i den ny.

Ved behandling af strid om udskydning af bud ved en ny licitation anses et bud, der ligger under et ved den tidligere licitation udskudt bud, uden fornyet bevisførelse som for lavt, om ikke andet oplyses at følge af fald i arbejdsløn eller materialepriser, billigt indkøb af materialer eller lignende omstændigheder.

Ved bunden licitation må et medlem, hvis bud er højere end et andet bud, ikke overtage arbejdet. Bygherren kan dog begære det laveste bud udskudt, hvis håndværkerens konkurs eller lignende forhold gør nægtelse af at overdrage ham arbejdet naturligt, og forholdet er indtruffet efter det tidspunkt, da han opfordredes til at afgive bud, eller ved nævnte tidspunkt var ukendt for bygherren...

Den i 1. og 2. stk. omhandlede beskyttelse af licitationsbud bortfalder, når 6 måneder er forløbet efter licitationen.»

Organisationer, som har regler om udskydning af bud, har i overensstemmelse hermed vedtaget forskrifter om beskyttelse af licitationsbud. Beskyttelse af licitationsbud gennemføres også af nogle foreninger, som ikke har regler om udskydning, heriblandt Københavns Tømmerlaug.

På visse punkter har prismyndighederne tolereret videregående bestemmelser.

Man har således indtil videre affundet sig med bestemmelser om, at medlemmer, når der har været afholdt licitation, ikke i beskyttelsesperioden må udføre arbejdet *efter regning* eller *for egen regning*, medmindre sagen har været forelagt organisationen, som afgør, om arbejdet må udføres efter regning. Prisdirektoratet har dog tilføjet, at man forudsætter, at organisationerne giver tilladelse til udførelse efter regning i alle tilfælde, hvor der er rimelig grund til det. Prisdirektoratets stilling er her begrundet i, at en sådan fremgangsmåde fra bygherrens side *kan* rumme et forsøg på omgåelse af licitationsbestemmelserne.

En forudsætning for, at beskyttelsen finder anvendelse, må det dog altid være, at det drejer sig om *samme arbejde*.

En grosserer havde telefonisk anmodet en snedkermester om at deltage i en licitation over opførelsen af en villa, og snedkermesteren fremsendte tilbud, men betingede sig, at den billigste fik arbejdet. Han blev billigst, men grosserereren annullerede licitationen og lod trediemand opføre en villa. Da denne var »væsentlig forskellig fra den villa, som omfattedes af licitationen«, fandt Østre Landsret i 1929, at

grossererens fremgangsmåde ikke havde været uberettiget overfor snedkermesteren.

På dette punkt har licitationskommissionen intet ændret.

Inden for de fleste organisationer i murer-, snedker- og tømrerfaget findes bestemmelser om, at hvis der *to gange har været afholdt licitation over et arbejde* på grundlag af *samme tegninger og beskrivelser*, må der ikke påny afgives tilbud på arbejdet af medlemmer uden foreningens samtykke. Også dette er hidtil tolereret.

Jydsk afdeling under Hovedorganisationen for Mesterforeninger i Byggefagene i Danmark har efter forhandling med prisdirektoratet indført en bestemmelse, hvorefter organisationen, såfremt *bygherren har nægtet at underskrive licitationserklæring*, kan forbyde sine medlemmer at give bud, såfremt arbejdet udbydes påny, medmindre bygherren ved den nye licitation underskriver licitationserklæring. I stedet for at forbyde medlemmerne at afgive bud kan organisationen bestemme, at bud først må afgives efter afholdelse af et møde, hvor det bl. a. kan bestemmes, at kun de bydende fra første licitation kan deltage i den ny. Disse bestemmelser skyldes, at der ved sådanne licitationer ofte foretages forhåndsregulering på basis af en middelpriberegning, og at de tidligere afgivne bud som regel er almindelig bekendt, således at de bydende ved den næste licitation kan være tilbøjelige til at lægge sig lidt under det ved sidste licitation afgivne laveste bud.

I mange organisationsvedtægter bestemmes det endeligt, at når der har været afholdt licitation, og bygherren *har indledt forhandlinger med den lavestbydende* om dennes overtagelse af arbejdet, må de øvrige tilbudsgivere, sålænge forhandlingerne står på, ikke forhandle med bygherren, og hvis forhandlingerne afbrydes, fordi den lavestbydende ikke vil indgå på bygherrens krav, må ingen af de andre gå ind på disse, eller gå uden om de betingelser, som den lavestbydende ville gå med til, før sagen har været forelagt organisationen.

I nogle af de fag, hvis arbejder falder sent i byggeperioden, f. eks. blikkenslager-, centralvarme-, elektroinstallatør- og malerfaget, har prisdirektoratet tilladt, at *beskyttelsestiden* regnes 3 eller 6 måneder fra byggeriets påbegyndelse og udstrækkes indtil 9, i de to sidstnævnte fag indtil 12, måneder efter licitationsdagen.

I nogle tilfælde, hvor licitationserklæring var nægtet underskrevet, og hvor budene var forhåndsreguleret på en måde, der ikke var hjemlet i organisationens anmeldte licitationsbestemmel-

ser, har prisdirektoratet udtalt, at organisationens regler om beskyttelse af licitationsbud *ikke* kunne finde anvendelse.

Organisationerne kan give afkald på beskyttelse af licitationsbud, men ikke den enkelte tilbudsgiver. Beskyttelsesreglerne må opfattes som givet af hensyn til det pågældende håndværksfag, ikke af hensyn til det enkelte medlem af organisationen, som derved kunne »udhule« systemet. Organisationernes afkald på tilbudsbeskyttelse tager sigte på konkrete tilbud, og er ikke generelt forudgående afkald.

I et tilfælde, hvor alle licitationsbud indeholdt forbehold mod åbning, hvis der deltog uorganiserede mestre, og hvor bygherren havde tilbageleveret budet i uåbnet stand, udtalte prisdirektoratet i 1950, at beskyttelsesreglerne ikke kunne finde anvendelse. En mester, der ikke havde givet bud ved licitationen, kunne derfor ikke forbydes at afgive underhåndsbud på arbejdet og overtage dette.

Henvisninger og noter.

Om Neubert-sagen henvises til U. f. R. 1929 s. 810, Tk. Ls. 1929 s. 170—71, Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 58—59 og Vilh. Meyer, Juristen 1944 s. 90, der kritiserer dommen.

Dommen om grossererens villa findes i Tk. Ls. 1929 s. 324.

Priskontrolrådets beretning 1945—49 s. 74—75 og 1951—52 s. 45.

Licitationskommissionens betænkning 1945 s. 9—11, Børge Nissen, Vejledning s. 28—32, Haandbog for Haandværkere II. s. 191—93, Byggehåndbogen (1953) s. 230—31 (*Signe Engberg Pedersen*) og s. 297—99 (*Ove Høeg*), Beretning, Teknisk udvalg 1954 s. 10 og 40—41.

KLAUSULERING AF TILBUD

Ved klausulering af tilbud forstås *afgivelse af tilbud med påtegning om, at tilbudet kun må åbnes på nærmere angivne betingelser*. De går i almindelighed ud på, at tilbudet ikke må åbnes, såfremt der i licitationen afgives tilbud fra uorganiserede entreprenører, eller såfremt de pågældende ikke er medlemmer af tilbudsgiverens organisation.

Denne form for klausulering af tilbud har et historisk perspektiv: Mestrene i de gamle middelalderlige laug var stolte af deres fag og af deres faglige dygtighed, og de var tillige ærbødige overfor det gamle ærværdige laug, der håndhævede laugsbrødrenes pligter til at være dygtige håndværkere, og også deres eneret. Ikke alene laugene, men også retsordenen beskyttede dem. Laugsbrødrenes førstemand, oldermændene, kunne rekvirere politiets bistand mod *bønhaser*, svende, der uberettiget arbejdede for egen regning, *fuskere*, ufaglærte konkurrenter, og mod *størere*, emsige medlemmer af andre laug, der ikke holdt sig til egne jagtmarker.

Med næringsfrihedsloven af 1857 sank dette system i graven. Retsordenens beskyttelse faldt bort. Men i den erhvervsordning, der siden er vokset frem, og som er præget af organisationernes opståen og eksplosive vækst, er rammerne blevet trukket ikke mindre hårdt op, præget af bitre økonomiske realiteter.

Arbejdernes fagbevægelse har først vist vejen med boycott mod uorganiserede og har fastlagt grænserne for de enkelte fag og over for de ufaglærtes brogede skare.

Liberale erhverv er fulgt efter. Organisationernes regler udelukker samvirke med »kvaksalvere«, »kiropraktikere«, tandteknikere og »vinkelskrivere« o.s.v. Og *retsordenen* må registrere det skete og blot forbeholde sig en vurderende og regulerende indskriden mod farlige vildskud.

Spørgsmålet har aldrig været genstand for en indgående undersøgelse på bred sammenlignende basis.

Længe før licitationskommissionens betænkning fandtes der i mange vedtægter sådanne bestemmelser om klausulering af tilbud, og medlemmerne var forpligtet til at angive dette på kuerten, hvori tilbudet fremsendtes.

Formålet var organisationspolitisk eller at sikre vedtægternes beskyttelsesforanstaltninger mod urimelig konkurrence, enten fordi de uorganiserede mestre ikke havde baseret deres tilbud på tariffmæssig arbejds løn, eller fordi organisationens forhåndsregulering ikke kunne bringes i anvendelse over for de uorganiserede mestre.

Selv under erhvervsfrihedsloven af 1929 anerkendte domstolene sådanne forbehold.

Det blev fastslået i en Østre Landsretsdom fra 1935, hvor *tørmesterforeningen for Nykøbing Sj. og Bygningshaandværkerforeningen for Holbæk Amt*, der begge hørte under Dansk Arbejdsgiverforening, ved en licitation om en slagteribygning havde indgivet tilbud i lukkede kuverter, hvorpå der var klæbet sedler: »Dette tilbud må ikke åbnes, hvis der åbnes tilbud, som ikke er forsynet med denne bemærkning«. Murermeister *Lauritz Larsen*, hvis bud ikke blev åbnet, krævede en erstatning på 10.000 kr. og tillige, at foreningerne skulle idømmes bøde, fordi hans frie adgang til arbejde og erhverv var blevet begrænset på uberettiget vis. De to foreninger blev frifundet under henvisning til de forpligtelser, der påhvilede dem i henhold til afsluttede kollektive overenskomster.

Håndværksrådet henviste til denne dom i en udtalelse fra 1944:

»En mester har ladet sig forlyde med, at han vil anlægge sag imod en faglig sammenslutning, fordi denne benytter en fremgangsmåde ved indgivelse af tilbud ved licitationer, som bevirker, at den pågældendes tilbud ikke bliver åbnet, da han ikke er medlem af sammenslutningen. Han vil dog nok melde sig ind i denne organisation, men kun på betingelse af, at han får dispensation til at arbejde sammen med uorganiserede mestre, hvad man har nægtet ham af hensyn til konsekvensen.

Ikke engang da vi havde erhvervsfrihedsloven, kunne en sådan sag vindes. Dengang blev det fastslået, at det var lovligt at indgive et tilbud med en klausul som denne: »Dette tilbud må ikke åbnes, hvis der åbnes tilbud, der ikke er forsynet med dette mærke«. Motiveringen herfor var den, at de foreninger, der anvendte klausulen, havde anført, at det stred imod deres medlemmers interesse at arbejde sammen med uorganiserede mestre, og det samme formål har jo dette forbehold, som omskrevne sammenslutning bruger.

Hvad der var gældende ret selv dengang, vi havde erhvervsfrihedsloven, må i højere grad være det i øjeblikket, hvor denne lov ikke gælder«.

Argumentationen både i dommen og i Håndværksrådets skrivelse tager egentlig sigte på et hyppigt forekommende forbehold

om, at tilbudsgiveren ikke ville arbejde på samme byggeplads med mestre i andre fag, der ikke var organiserede eller tilhørte bestemte organisationer.

Licitationskommissionens betænkning.

Betænkningens stilling til klausulering af tilbud må ses i forbindelse med kommissionens forslag om udskydning af tilbud:

»Da en uorganiseret mester ofte vil lægge ikke tarifmæssig arbejds løn til grund for sit bud, er det ret naturligt, om organiserede mestre på forhånd opgiver at konkurrere med ham. Kommissionen vil dog anbefale, at organisationerne, når det er muligt (d. v. s. når licitationserklæring underskrives) i stedet for at forbyde deres medlemmer at deltage i konkurrence, nøjes med at gøre deltagelse betinget af, at også den uorganiserede mesters bud kan begæres udskudt, hvis det er for lavt. Ved offentlig licitation vil dette altid være muligt, når bygherren indgår derpå. Ved bunden licitation kræves, hvis ikke forbehold desangående er taget over for den uorganiserede mester, tilslutning også af ham, idet han ellers, hvis hans bud er det laveste, kan modsætte sig, at bygherren antager et andet bud. For tilfælde, hvor en organisation ikke kan sikre sig adgang til at begære den uorganiserede mesters bud udskudt, hvis det er for lavt, finder man, at organisationen må kunne forbyde sine medlemmer deltagelse i konkurrence med ham«.

Hvad angår forbehold *mod samarbejde på byggepladsen* med uorganiserede, ønskede kommissionen i nogen grad at beskytte småmestrene; formanden, professor *Sindballe*, fremhævede, at »en del små uorganiserede mestre måtte se at hutle sig igennem ved at arbejde billigere end andre, og det skulle også være sådan, at det var muligt for små mestre at eksistere.« Man udtalte herefter:

»Det findes at måtte anses tilladeligt, om et fags organisation kræver licitationsbud betinget af, at arbejdet i *et andet fag* ikke overdrages en mester, der benytter medhjælp i sin virksomhed, men ikke er medlem af nogen faglig organisation«.

Og om deltagelse i licitation sammen med medlemmer af andre organisationer siges det:

»At en organisation forbyder deltagelse i konkurrence med et medlem af en anden faglig organisation, bør efter kommissionens mening i almindelighed ikke anses tilladeligt. Hvis de i det foregående omtalte regler om udskydning af bud gennemføres, vil det være naturligt, om aftaler indgås mellem organisationer angående adgang for enhver af dem til at begære udskydning også af bud, som medlemmer af de andre afgiver«.

Den gældende ordning.

Det er efter disse retningslinier, priskontrolrådet har søgt at tilrettelægge sin administration.

En højesteretsdom fra 1950 har dog i et enkelt tilfælde ikke godkendt priskontrolrådets praksis.

Prisdirektoratet tilskrev i 1947 *Bornholms murermesterforening*:

»Ved en af luftværnschefen i Rønne afholdt offentlig licitation over 3 cementerede dækningsgrave i Rønne luftbeskyttelsesområde har foreningen meddelt, at tilbud afgivet af foreningens medlemmer ikke måtte åbnes, såfremt der åbnedes tilbud fra uorganiserede.

I denne anledning skal man under henvisning til stedfunden telefonsamtale meddele, at prisdirektoratet må holde for, at foreningen ikke i tilfælde som det foreliggende lovligt kan gøre medlemmernes tilbud betinget af, at udenforstående ikke deltager i licitationen, idet man ikke kan tiltræde, at foreningen går videre end til at gøre medlemmernes deltagelse i licitationen betinget af, at også bud fra uorganiserede kan begæres udskudt, hvis det/de er for lavt/lave. ... Man skal derfor i henhold til prislovens § 14 meddele foreningen pålæg om straks at frafalde den omhandlede klausul.

Den 22/4 1947 tilskrev foreningen derefter luftværnschefen, der havde meddelt, at tilbudene ville blive åbnet den 20/4, således:

»Ifølge Deres telefonopringning af 22/4 kan jeg meddele, at murermesterforeningens formål er at værne sine medlemmer, i henhold til dette har foreningen forlangt over for sine medlemmer, at tilbudene skal trækkes tilbage, såfremt der er uorganiserede mestre, der giver tilbud.

I henhold til ovennævnte forlanger mesterforeningen derfor, at tilbudene ikke må åbnes, men tilbagesendes til Bornholms murermesterforening.«

4 medlemmer havde givet tilbud. Det var oplyst, at bygherren ikke havde nægtet at underskrive bygherreerklæring.

Luftværnschefen meddelte imidlertid foreningen, at tilbudene ikke ville blive tilbagesendt, men at de mestre, der på eget initiativ forlangte deres tilbud tilbage, kunne få det udleveret. Derefter blev 4 tilbud trukket tilbage, de resterende 8 blev åbnet, og arbejdet blev overdraget den lavestbydende.

På prisdirektoratets foranledning rejstes derefter tiltale efter prislovens § 19 mod ledelsen af murermesterforeningen for tilsidesættelse af prisdirektoratets pålæg, men i 1948 frifandt retten i Rønne købstad murermesterforeningen. Derimod fulgte Østre Landsret — omend med dissens — prisdirektoratet, men Højesteret frifandt i 1949 med 5 stemmer mod 4:

»På grundlag af de i sagen foreliggende oplysninger findes det ikke at kunne fastslås, at den i dommen gengivne bestemmelse i § 6 i overenskomsten af 8/4 1937 er i strid med bestemmelsen i prislovens § 10, og der findes herefter ikke at have været hjemmel for prisdirektoratet til i medfør af lovens § 14 at meddele foreningen pålæg om ophævelse af den nævnte bestemmelse eller om ikke at anvende den ved den i sagen omhandlede licitation«. — Den overenskomst, der henvises til, var indgået mellem Bornholms murermesterforening, Bornholms tøm-

rer- og snedkermesterforening og Foreningen for murer-, tømrer- og snedkermestre på Bornholm.

§ 6 i overenskomsten lød således: »Forsåvidt der fremkommeer tilbud fra mestre udenfor ovennævnte foreninger, må disse ikke åbnes, eller samtlige øvrige tilbud skal trækkes uåbnede tilbage«.

Der var ikke afgivet licitationserklæring, men det var på den anden side oplyst, at bygherren ikke havde nægtet at underskrive en sådan erklæring, hvorimod foreningen ikke havde vedtaget bestemmelser, der gjorde det muligt at forelægge bygherren erklæring inden licitationen. Endvidere forelå der visse særlige forhold i sagen, som efter prisdirektoratets mening muligt kan være af betydning for den afsagte dom. Det drejede sig nemlig om et arbejde, som ikke krævede særlig håndværksmæssig fagkundskab, og organisationens pression over for bygherren var som følge heraf ikke af særlig stor betydning. Dette understreges også af, at kun 4 af 12 tilbud fremkom fra medlemmer af organisationen, og at flere af de udenforstående slet ikke havde uddannelse som muremestre, samt at arbejdet blev overdraget til den lavestbydende af de udenforstående.

Priskontrolrådet anser sig imidlertid efter denne højesteretsdom afskåret fra at skride ind mod klausuler fra en organisations medlemmer mod at byde sammen med udenforstående mestre ved licitationer, hvor der ikke foreligger licitationserklæring, og hvor der er fri konkurrence mellem tilbudsgiverne.

Ved bedømmelsen af disse aftaler må det efter priskontrolrådets opfattelse tages i betragtning, om de vedtagne forbehold er kombineret med *konkurrenceregulerende bestemmelser i love og vedtægter for de lokale mesterforeninger*, hvis medlemmer er bundet af aftalen.

Hvor dette er tilfældet, har priskontrolrådet i overensstemmelse med de i betænkningen anførte retningslinier indtaget det standpunkt, at en organisation ikke bør forbyde sine medlemmer at deltage i licitationer i konkurrence med medlemmer af andre faglige organisationer — herunder også kooperative virksomheder, der er tilsluttet Byggefagenes kooperative Landssammenslutning — og at en organisation ikke bør forbyde sine medlemmer at byde sammen med uorganiserede mestre i tilfælde, hvor organisationen har adgang til at begære den udenforstående mesters eller virksomheds bud udskudt, hvis det er for lavt — således i tilfælde, hvor bygherren har underskrevet en af de af prisdirektoratet ud-

arbejdede licitationserklæringer eller på anden måde har forpligtet sig tilsvarende.

Byggefagenes kooperative Landssammenslutning anses for en faglig organisation. Håndværkernes landsorganisationer betragter da også kooperative virksomheder, som er medlem af den nævnte sammenslutning, som organiserede firmaer. Det har imidlertid vist sig, at denne opfattelse hos landsorganisationernes ledelser forholdsvis langsomt trænger igennem i lokalforeningerne. Direktoratet har således fået forelagt tilfælde, hvor organiserede mestre har nægtet at afgive tilbud sammen med uorganiserede firmaer og herunder har regnet kooperative virksomheder. I betragtning af, at nyordningen af licitationsvæsenet ikke kunne påregnes gennemført uden visse overgangsvanskeligheder, har direktoratet indskrænket sig til at rettlede mesterforeningerne.

De organisationer, der har vedtægtsbestemmelser om udskydning af bud, har samtidig truffet bestemmelse om adgang til at fastsætte, at tilbud ikke må afgives ved licitationer, hvor bygherren har nægtet at underskrive licitationserklæring. Desuden har *Hovedorganisationen af mesterforeninger i byggefagene i Danmark* og *Centralforeningen af malermestre i Danmark* til brug ved licitationer, hvor bygherren nægter at underskrive licitationserklæring, udarbejdet tilbudskuverter, som har påskrift om, at tilbudet tages tilbage og ikke må åbnes, hvis der ved licitationen fremkommer og tages hensyn til tilbud fra mestre, som ikke har tiltrådt organisationens licitationsregler, og *Centralforeningen af murer mestre i Danmarks afdeling for murer mestre i Nordsjælland* har udarbejdet tilbudskuverter med påskrift om, at tilbudet ikke må åbnes, hvis der fremkommer tilbud på murerarbejdet fra uorganiserede mestre. Tilsvarende regler er fastsat af adskillige lokale murer- og tømrermesterforeninger.

For så vidt angår spørgsmålet om *samarbejde med mestre inden for andre fag* har priskontrolrådet hidtil principielt indtaget det standpunkt, at en organisation ikke bør forbyde sine medlemmer at arbejde på et byggeforetagende sammen med medlemmer af andre faglige organisationer, uanset om disse ikke er tilsluttet Arbejdsgiverforeningen, eller med uorganiserede mestre, der ikke benytter medhjælp i deres virksomheder. Dog har rådet indtil videre tiltrådt en bestemmelse om, at en organisation kan forbyde sine medlemmer at arbejde sammen med en uorganiseret håndværker, der inden for et tidsrum af 2 år har optrådt ukollegialt.

Ved priskontrolrådets stillingtagen til disse aftaler har rådet

haft for øje, at det påhviler rådet at rette indvending både mod aftaler, der kan antages at medføre urimelige priser, og mod aftaler, der på urimelig måde indskrænker den enkeltes erhvervsfrihed.

I de oprindelige bygherreerklæringer havde håndværkerne medtaget forbudet mod at overdrage arbejdet i et andet fag til en mester, der benytter medhjælp i sin virksomhed, men ikke er medlem af nogen faglig organisation. Denne bestemmelse tilsigtede ikke at afskære fra samarbejde med de kooperative virksomheder, men tog udelukkende sigte på den uorganiserede mester. Fra håndværkerside mente man, at det ville gå ud over de mindre fag, såsom blikkenslagere, malere m. v., såfremt de store fag ikke gennem bygherreerklæringer forpligtede bygherren til ikke at beskæftige uorganiserede mestre i andre fag.

Denne bestemmelse vakte stor modvilje hos en del bygherrer, herunder de kommunale sammenslutninger, og den er derfor udgået i de licitationserklæringer, som blev udarbejdet i 1950.

Allerede i sommeren 1946 blev der for prisdirektoratet forelagt en sag vedrørende dette spørgsmål:

I efteråret 1945 havde *Fællesorganisationen for Boligbyggeri i Kalundborg* afholdt en offentlig licitation over bl. a. malerarbejdet ved opførelsen af nogle beboelsesejendomme. De billigste tilbud blev afgivet af 2 malermestre, der var medlemmer af Centralforeningen af Malermestre i Danmark.

Inden for malerfaget findes 2 centralorganisationer, der har ligelydende aftaler med svendenes fagforeninger.

Mellem medlemmerne af Arbejdsgiverforeningens lokale sammenslutning i Kalundborg har der siden 1940 bestået en aftale, hvorefter medlemmerne ved indgivelse af tilbud skulle benytte blanketter, hvorpå er anført følgende forbehold:

»Dette tilbud gælder kun, forsåvidt der til alle øvrige arbejder dette byggeforetagender vedrørende entreres med medlemmer af Dansk Arbejdsgiverforening eller Foreningen af Bygningshåndværkere på Sjælland.«

Sidstnævnte forening er en sammenslutning af en række lokale tømrer-, murer- og snedkermesterforeninger på Sjælland.

Efter at sagen i maj 1946 var blevet forelagt prisdirektoratet, blev Arbejdsgiverforeningen inddraget i sagen, og foreningen erklærede, at dette spørgsmål var af en sådan karakter, at man ønskede det prøvet for domstolene.

Herefter gav prisdirektoratet lokalforeningen pålæg om med øjeblikkelig virkning at frafalde den omhandlede klausul. Lokalforeningen afslog imidlertid omgående, og prisdirektoratet oversendte derefter sagen til Rigsadvokaten med anmodning om, at der blev rejst tiltale. Rigsadvokaten overgav sagen til statsadvokaten for Sjælland, der fremkom med en indstilling, som er gengivet i flere faglige tidsskrifter:

»Ved at tilbagesende sagen mod ledelsen af »*Den lokale Sammenlutning af Arbejdsgiverforeningens Medlemmer i Kalundborg*«, der sigtes for overtrædelse af prisloven ved at have opretholdt nogle i foreningens licitationsbetingelser nærmere angivne vilkår, skal man udtale, at der efter det oplyste ikke ses at foreligge nogen overtrædelse af prisloven.

Man skal til støtte henvise til, at angivelsen af tilladelige licitationsbetingelser i Handelsministeriets licitationskommissions betænkning af august 1945, der ved priskontrolrådets bekendtgørelse af ²⁰/₃ 1946 er gjort bindende bl. a. på det heromhandlede område, næppe kan anses for udtømmende, hvorfor en modsætningsslutning er uberettiget, i hvilken henseende tillige kan anføres, at betænkningen på det anførte sted alene udtaler, at en klausul, der forbyder deltagelse i konkurrence med et medlem af anden faglig organisation, i almindelighed ikke kan antages tilladelig.

Det må endvidere antages, at den påklagede licitationsbetingelse i første række tilsigter at værne foreningens medlemmer mod usund konkurrence fra sådanne håndværksmestre, der ikke er medlemmer af de faglige hovedorganisationer. Hvorvidt det er berettiget at udelukke visse håndværksmestre fra optagelse i hovedorganisationerne, er et spørgsmål, som må afgøres i det enkelte tilfælde af domstolene, ud fra almindelige regler om uretmæssig konkurrence m. v., men er næppe et spørgsmål, der henhører under prislovgivningen og de prisregulerende myndigheder, idet de omhandlede licitationsbetingelser ikke kan antages at tilsigte eller uden videre at ville medføre urimelige priser.

Sådanne konkurrenceregulerende bestemmelser er iøvrigt meget almindelige inden for de fleste faglige organisationer, derunder navnlig fagforeninger.

Man er af den opfattelse, at der, såfremt det offentlige finder det påkrævet at skride ind over for licitationsbetingelser som de nævnte, må tilvejebringes udtrykkelig lovhjemmel herfor, og at der i mangel af sådan lovhjemmel ikke er udsigt til at gennemføre en straffesag.

Man skal i henhold hertil indstille, at der ikke foretages videre i sagen fra anklagemyndighedens side«.

Rigsadvokaten fulgte statsadvokaten.

Prisdirektoratet anmodede Justitsministeriet om at ville overveje en omgørelse af rigsadvokatens bestemmelse, men Justitsministeriet meddelte direktoratet, at ministeriet tiltrådte den afgørelse, som rigsadvokaten havde truffet. Afgørende for ministe-

riets stilling var, at rigsadvokatens afgørelse var begrundet i det konkrete forhold, at den omhandlede licitation i Kalundborg blev afholdt allerede i efteråret 1945, og klausulen derfor var påført de pågældende tilbud af Arbejdsgiverforeningens medlemmer, forinden ikrafttrædelsen den $\frac{1}{10}$ 1946 af prisdirektoratets bekendtgørelse af $\frac{20}{3}$ 1946. Afgørelsen var følgelig begrundet i rent konkrete forhold og kan formentlig ikke danne grundlag for mere almindelige slutninger.

I 1947 fremsendte Hovedorganisationen af Mesterforeninger i Byggefagene i Danmark til prisdirektoratet en anmeldelse af visse ændringer i sine love, herunder en ændring, hvorefter følgende afsnit indførtes i lovene:

»Medlemmerne må ikke afgive tilbud til uorganiserede mestre eller overdrage arbejde til sådanne. Det er foreningens medlemmer forbudt at arbejde sammen med uorganiserede mestre eller i økonomisk fællesskab med svende.«

Prisdirektoratet meddelte organisationen, at direktoratet ikke kunne tiltræde de omhandlede bestemmelser, der må anses for at gå ud over de i licitationskommissionens betænkning og prisdirektoratets bekendtgørelse af $\frac{20}{3}$ 1946 vedrørende aftaler om regulering af licitationsbud m. v. fastsatte retningslinier.

Prisdirektoratet foreslog foreningen en mindre vidtgående begrænsning af medlemmernes adgang til at arbejde sammen med uorganiserede mestre, men foreningen mente ikke at kunne ændre bestemmelsen i overensstemmelse med forslaget. Sagen blev herefter stillet i bero, indtil Rønnesagen var afgjort.

Efter at sagen var genoptaget, vedtog Hovedorganisationens generalforsamling følgende bestemmelse:

»Medlemmerne må ikke uden lokalforeningens tilladelse arbejde sammen med uorganiserede mestre, ligesom de ikke må afgive tilbud til eller overdrage arbejde til sådanne.

Det er foreningens medlemmer forbudt at arbejde i økonomisk fællesskab med svende og arbejdsmænd.«

Efter fornyede drøftelser meddelte priskontrolrådet $\frac{8}{6}$ 1950 i henhold til prislovens § 14 Hovedorganisationen pålæg om ved førstkommende generalforsamling at ophæve den citerede bestemmelse. Samtidig gav man Hovedorganisationens lokalforeninger pålæg om straks fra pålægets modtagelse at ophøre med at praktisere bestemmelsen.

Hovedorganisationen fremsatte derefter følgende forslag til ændring af organisationens bestemmelse om samarbejde med uorganiserede mestre:

»Det er foreningens medlemmer forbudt at arbejde sammen med en uorganiseret mester, der benytter medhjælp i sin virksomhed.

Endvidere kan foreningen forbyde medlemmerne at arbejde sammen med en uorganiseret håndværker, der inden for et tidsrum af 2 år har optrådt ukollegialt.

Det er foreningens medlemmer forbudt at arbejde i økonomisk fællesskab med svende og arbejdsmænd.«

Prisdirektoratet meddelte Hovedorganisationen, at priskontrolrådet indtil videre ikke ville rette indvending mod den foreslåede bestemmelse.

I 1950 anmeldte Hovedorganisationen det ovennævnte forslag som ændring til sine love.

I 1951 har priskontrolrådet i henhold til prislovens § 14 meddelt en lokal sammenslutning af Arbejdsgiverforeningens medlemmer samt 3 lokale murermesterforeninger pålæg om at ophæve bestemmelser om, at medlemmer ikke må afgive tilbud ved licitationer og/eller arbejde på byggeplads sammen med mestre, der ikke er medlemmer af Dansk Arbejdsgiverforening (eller — for den ene murermesterforenings vedkommende — medlemmer af Hovedorganisationen af Mesterforeninger i Byggefagene i Danmark).

Som følge af disse pålæg har *Dansk Arbejdsgiverforening* stillet forslag om en generel ændring af de lokale sammenslutningers bestemmelser.

Efter disse regler kan en organisation ikke forbyde sine medlemmer ved licitationer, hvor licitationserklæring er underskrevet, at deltage i konkurrence med enhver udenforstående. Derimod kan det pålægges Arbejdsgiverforeningens medlemmer, når der ikke er underskrevet licitationserklæring, at nægte at give tilbud og/eller arbejde på byggeplads sammen med uorganiserede mestre, med medlemmer af organisationer uden for Arbejdsgiverforeningen, med hvem den lokale forening ikke har særlig aftale om samarbejde, og med kooperative virksomheder, som ikke overholder de gældende anmelderegler eller ikke er tilsluttet Det kooperative Fællesforbund i Danmark.

Arbejdsgiverforeningen fremhævede, at spørgsmålet kun havde ringe betydning, da der finder et udstrakt lokalt samarbejde sted mellem Arbejdsgiverforeningens medlemmer og mestre, der er tilsluttet organisationer uden for Arbejdsgiverforeningen, og da det sjældent vil forekomme, at uorganiserede mestre, som ikke beskæftiger medhjælp, vil være i stand til at udføre licitationsarbejder.

Som en forsøgsmæssig ordning stilledes spørgsmålet om lovligheden

af de foreslåede forbehold i bero indtil udgangen af 1952. Man forudsatte, at de organisationer, der anvender forbeholdene, giver prisdirektoratet meddelelse om alle tilfælde, hvor organisationen giver afslag på en anmodning om tilladelse til at entrere med en uorganiseret mester, der ikke beskæftiger medhjælp, eller hvor organisationen iøvrigt er bekendt med, at en sådan mester er blevet udelukket fra en byggeplads.

Da prisdirektoratet imidlertid ikke fandt, at der i 1952 blev indvundet tilstrækkelig erfaring til at bedømme virkningen, enedes man om, at den forsøgsmæssige ordning skulle forlænges.

Henvisninger og noter.

Licitationskommissionens betænkning (1945) s. 14—15; *Beretning fra priskontrolrådet for tiden 1945—1949* s. 79—84, for tiden 1949—1951 s. 124—25 og for 1951—1952 s. 46—50; *Børge Nissen*, Vejledning s. 38—41, *samme*, i Haandbog for Haandværkere II. s. 174, Byggehåndbogen s. 233—35 (*Signe Engberg Pedersen*) og s. 301 (*Ove Høeg*). *Ove Høeg* behandler på det anf. sted klausulering af bud under overskriften: »Tilbudsforbehold«; dette dækker over en uklarhed, idet »tilbudsforbehold« angiver betingelserne for, at tilbudsgiveren vil *vedstå* tilbudet, såfremt bygherren ønsker at antage det, medens »klausuleringen« angiver tilbudsgiverens betingelser for at *deltage* i licitationen, altså for at budet overhovedet må åbnes.

Østre Landsretsdommen fra 1935 findes i U. f. R. 1935 s. 1130, Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 44—45 og Bygmesteren 1935 s. 217.

Udtalelsen fra Haandværksrådet, skrivelse af ¹²/₉ 1944, findes i Haandværksraadets Aarbog 1944—45 s. 57.

Om den gamle næringsordning før loven af 1857 henvises til *Poul Andersen*, Næringsretten i Hovedtræk, 3. udg. (1944) s. 11—17, og navnlig til *Otto Müller*, Om Laugsvæsen og Bevillinger til Næringsbrug (1840). Professor Sindballes udtalelse findes i *Kristian Sindballe*, Om prislovgivningen. Udg. af prisdirektoratet (1953) s. 26.

Klausulering af bud forekommer også ved *konkurrencer*, f. eks. betinger forfattere eller kunstnere sig ofte, at navnesedlen (med angivelse af deltagerens navn) ikke må åbnes, såfremt deltageren ikke tilkendes den udsatte præmie eller pris. Dette gælder også ved guldmedaillekonkurrencer (universiteterne og kunstakademiet). Her foregår imidlertid en kvalitetsbedømmelse af hver enkelt konkurrencedeltagers præstation, i realiteten uafhængig af de øvrige konkurrencedeltageres præstationer, idet to eller flere kan opnå guldmedaillen. Klausuleringen foretages således udelukkende af hensyn til den pågældende konkurrencedeltager selv.

Ved *auktion* kan auktionarius på forhånd fastsætte, at et nærmere angivet antal genstande først opråbes enkeltvis og derefter samlet, således at de enkelte bud bortfalder, hvis det samlede bud på alle genstandene overstiger summen af de enkelte bud.

TILBUDSREGULERING (FORHÅNDSREGULERING)

Hvad forstås ved tilbudsregulering? Formål og forudsætninger.

Ved tilbudsregulering (forhåndsregulering) forstås en aftale (der er truffet på forhånd) mellem flere samtidige tilbudsgivere i samme konkurrence om vilkårene for og størrelsen af tilbudene, inden disse afgives til udbyderen (bygherren).

Med laugstidens ophør i 1861 forsvandt laugenes prisbestemmende og prisregulerende virksomhed. Den frie konkurrence mellem håndværkerne viste imidlertid snart sine skyggesider, særlig i »smudskonkurrencen.« De gamle håndværkslaug fik derfor — navnlig efterhånden som byggeriet kom ind i større og mere industrielle baner — en organisatorisk opgave i at bekæmpe for lave priser og bygherrerens udnyttelse af håndværkerne. Håndværkerne blev af bitter erfaring klar over, at et sammenhold var nødvendigt. Sagt med andre ord: *tilbudsgiverne organiserede sig*. Indenfor laugene begyndte man at drøfte hinandens tilbud i fælles interesse. *Tilbudsreguleringen* opstod. Det skete formentlig i slutningen af århundredet, men noget bestemt tidspunkt er det næppe muligt at angive.

I 1900 blev det fremholdt i »Ingeniøren«, at faren ikke lå i de for lave bud. »Udviklingen synes nu at gå i en ganske anden retning: imod laugssammenslutninger, der vilkårligt dikterer priserne, forhøjer licitationstilbudene med betydelige beløb til deling mellem laugsinteressenterne. Denne bevægelse synes at have bredt sig over hele landet, og vil næppe være nogen ledende ingeniør ubekendt. Var her ikke mere anledning til at råbe vagt i gevær?« Disse ordninger betegnes på den tid som »ringe«.

Arkitekt *Fred. L. Levy* omtalte i 1909 »smudskonkurrencen mellem håndværkerne«: »Dette ægtefødte barn af byggesvindelen, som den hensynsløse og ligeglade bygherre så gerne adopterer, idet det er en af hans bedste hjælpere. Smudskonkurrencen er uden samvittighed for arbejdets udførelse, undergraver den faglige dygtighed, sløver retsfølelsen, fordyrer ordentlig håndværk og knuser, hvor den får lov til at brede sig, den flittige, samvittighedsfulde mester, der har kærlighed til og agtelse for sin gerning. Sådan erfaring har vi i rigeligt mål høstet i de sidste 5—6 år. Laugene har fået det at føle og søger ganske naturligt derfor nu at kæmpe herimod.«

Fred. L. Levy fortsatte: »Forskellige laug har i den senere tid vedtaget ved licitationer, inden der afgives bud, at samle budene på laugshuset for at gennemgå dem og bestemme den størrelse, under hvilken de ikke må afgives. Jeg kan ganske vist forstå, hvad man herved tiltænker, men en sådan fremgangsmåde giver let råderum for altfor megen vilkårlighed.«

Formålet med tilbudsregulering er således at sikre tilbudsgiverne imod *urimelig* eller *illoyal konkurrence* (underbud, smuds-konkurrence), som ikke tager tilstrækkelig hensyn til udgifterne til materialer, arbejds løn, omkostninger og en passende fortjeneste, hvad enten dette skyldes fejlregninger eller motiver, som ikke er baseret på en sund og normal konkurrence.

Forudsætningen for at kunne regulere tilbudene er, at samtlige tilbudsgivere træffer aftale herom, og dette vil som regel kræve, at tilbudsgiverne er medlemmer af en organisation, som har *anmeldelsespligt*.

Gennem anmeldelsen til organisationen muliggøres en indbyrdes kontakt mellem de bydende. Organisationen kan formidle denne kontakt ved at gøre den enkelte tilbudsgiver bekendt med de øvrige tilbudsgivere eller ved at indkalde alle tilbudsgivere til møde.

Anmeldelsespligten er således en nødvendig forudsætning for at kunne gennemføre tilbudsregulering.

Anmeldelsespligten er et kollegialt bånd, der pålægges medlemmer af en organisation efter dennes vedtægter.

Fra primitive former til organisationsmæssige bestemmelser.

I Nakkebølledommen (1910) drejede det sig om en *konkret* aftale mellem tilbudsgiverne med et *rent individuelt* indhold, som gik ud på en *forhøjelse af samtlige tilbud*, og som var *hemmelig*. Højesteret anså aftalen for retsstridig.

Nørresundby Byraad påberåbte sig tilsvarende forudsætninger overfor *blikkenslagermester Christensen*, der i en licitation i 1912 om nedlægning af gasrør havde afgivet et tilbud på 6432 kr., men som havde truffet aftale med to andre kolleger, hvorefter den ene indgav et højere tilbud og den anden undlod at give tilbud, og som hver havde fået udbetalt ca. 4 % af entreprisesummen. Byrådet fratog de tre mestre deres autorisation. Men selvom deres forhold ved licitationen blev betragtet som retsstridigt, fandt hverken Viborg Overret eller Højesteret (1917), at byrådet havde haft føje til at frakende dem autorisationen.

Tilbudsreguleringerne i Nakkebølle og Nørresundby foregik under primitive forhold. Håndværksmestrene gik ind på denne

aftale på eget initiativ og med åbne øjne — den eneste, som havde mulighed for at protestere, var bygherren, forsåvidt han kom til kundskab om den hemmelige aftale.

Det karakteristiske for den følgende udvikling er imidlertid, at de konkrete aftaler forsvinder, idet organisationerne tager tilbudsreguleringerne op til behandling og søger disse gennemført efter *generelle principper*, der er fastlagt i organisationernes vedtægter. Herigennem neutraliseres særligt lave bud, og allerede derved påvirkes i nogen grad også de hemmelige aftaler, idet i hvert fald kyndige folk, større bygherrer, arkitekter og ingeniører, vanskeligt kan være uvidende om de organisationsmæssige krav om regulering. Kræver lovgivningen direkte sådanne vedtægtsbestemmelser indført i et offentligt register, understreges notoriteten deraf yderligere.

Typiske reguleringsbestemmelser.

Håndværksrådet efterlyste i 1943 en vis ensartethed i fremgangsmåden ved afgivelse af tilbud indenfor de fag, hvor licitationer var almindelige, og anbefalede organisationerne at bringe vedtægterne i overensstemmelse med *Esper Eising's* retningslinier:

Fremgangsmåden kan bl. a. bestå i, at et eller flere af de billigste tilbud udskydes (og forhøjes f. eks. over middeltallet af tilbudssummerne) i forhold til de bydendes antal, og eftersom forholdene er mere eller mindre slemme indenfor den pågældende organisation, eller i, at der foretages kontroludregninger af organisationerne, i hvilket tilfælde der ikke bør medregnes pristillæg. Udskydelserne og forhøjelserne, der foretages i de respektive organisationer i overværelse af en af organisationslederne, bør foregå på den måde, at kun de, hvis tilbud bliver udskudt og forhøjet, ved noget derom. Såfremt flere regner på samme arbejde eller konfererer deres tilbud med hinanden, bør disse tilbudssummer ved udskydelsen og forhøjelsen kun regnes som en tilbudssum. Der bør altid, hvor særlige grunde taler derfor, være adgang til at kunne bestemme, at der i visse tilfælde ingen regulering skal finde sted, ligesom reguleringen kan indskrænkes til kun at gælde ved offentlige licitationer, hvis forholdene er tålelige ved de bundne licitationer i faget.

I overensstemmelse hermed optog adskillige *håndværkerorganisationer* i deres vedtægter reguleringsbestemmelser, der efter deres indhold kan deles i tre grupper:

1. Bud under et middeltal eller mere end en vis procent under et middeltal forhøjes, således at ethvert af disse tilbud kommer til at ligge lige så meget over middeltallet, som det før reguleringen lå

under det. Det pågældende middeltal er oftest middeltallet, ikke af samtlige bud, men af dem, der bliver tilbage, når tilbud udskydes, der ligger i mere end en vis afstand fra middeltallet af samtlige tilbud.

2. Forhøjelse foretages af en ved det samlede antal bud bestemt del af disse, således af henholdsvis et, to eller tre bud, eftersom det samlede antal er højest 10, over 10 og højest 20 eller over 20 og højest 30, idet dog forhøjelse af et bud ofte er betinget af, at det ligger i mindst en vis afstand fra et middeltal og ligeledes i mindst en vis afstand fra det nærmest højere bud (»tolerance«).

3. Det bud, der ligger nærmest ved en af organisationen udregnet pris for arbejdet, afgives som det laveste, idet lavere bud forhøjes, således at ethvert af dem kommer til at ligge lige så meget over den af organisationen udregnede pris, som det før reguleringen lå under den.

Samtlige tilbud afgives til organisationen inden licitationen og tilbageleveres tilbudsgiverne efter reguleringen. Bud, der er forhøjet, *skal* afgives til bygherren.

Lovgivningens stilling.

Grænsen for organisationens magt overfor medlemmerne må drages der, hvor *aftalefriheden* ikke længere kan bære. Der findes aftaler, der allerede efter almindelige retsregler må sættes tilside som stridende mod »*lov og ærbarhed*«, eller som indeholder en »udnyttelse« eller lignende utilbørlig pression på den forpligtede part, Aftalelovens §§ 31, 36—38. Og det er goder af en sådan værdi, f. eks. adgangen til at få en tvist prøvet for uhildede, sagligt kvalificerede organer efter en procedure, der giver lejlighed til at fremføre relevante betragtninger, at borgerne ikke på forhånd bør kunne frskrive sig retten dertil.

Lovgivningsmagten har på disse betydningsfulde områder af erhvervslivet imidlertid ikke ment, at de almindelige formueretlige regler om aftalers ugyldighed var tilstrækkelige. Lovgivningsmagten har fra tid til anden grebet ind med særlige forskrifter i almenhedens interesse.

Lov om værn for erhvervs- og arbejdsfriheden nr. 70 af ²⁷/₃ 1929 § 1:

»Kollektive aftaler, som på uberettiget måde begrænser den enkeltes frie adgang til erhverv eller arbejde, kan ikke tillægges retsvirkning ved domstolene.«

Ved lov nr. 25 af ¹⁵/₂ 1937 ophævedes imidlertid loven af 1929, der dels betegnedes som erhvervsfriheds-, dels som »tugthusloven«!

Men samtidig satte den moderne prisaftalelovgivning ind. Medens den første lov, nr. 139 af ²⁸/₄ 1931, ikke dækkede dette område, indførte lov nr. 158 af ¹⁸/₅ 1937 §§ 8, 9 og 14 bestemmelser, der via den midlertidige prislovgivning går igen i lov nr. 378 af ¹⁴/₁₁ 1952 §§ 6—8, der nu er afløst af lov nr. 102 af ³¹/₃ 1955 om tilsyn med monopoler og konkurrencebegrænsninger.

§ 6 bestemmer:

Stk. 1. Aftaler og vedtagelser, som udøver eller vil kunne udøve en væsentlig indflydelse på pris-, produktions-, omsætnings- eller transportforhold i hele landet eller indenfor lokale markedsområder, skal anmeldes til monopoltilsynet.

Stk. 2. Enkeltvirksomheder og sammenslutninger, som udøver eller vil kunne udøve en væsentlig indflydelse på pris-, produktions-, omsætnings- eller transportforhold i hele landet eller indenfor lokale markedsområder, skal anmeldes, *når tilsynet fremsætter krav herom*. De af sådanne virksomheder eller sammenslutninger truffne konkurrenceregulerende bestemmelser skal ligeledes anmeldes efter krav fra tilsynet.

Efter § 7 skal de i § 6, stk. 1, foreskrevne anmeldelser ske inden 8 dage efter den anmeldelsespligtige begivenhed, og sådanne aftaler eller vedtagelser har efter § 8 »ikke gyldighed og kan ikke gøre krav på beskyttelse ved domstolene«, såfremt behørig anmeldelse ikke er sket rettidigt.

§ 11 bestemmer, at såfremt monopoltilsynet finder, at en konkurrencebegrænsning medfører eller må antages at ville medføre urimelige priser eller forretningsbetingelser, urimelig indskrænkning i den frie erhvervsudøvelse eller urimelig ulighed i vilkårene for erhvervsudøvelsen, påhviler det tilsynet at søge forholdet bragt til ophør — ved forhandling, pålæg m. v., §§ 12—14. Monopoltilsynet har ex officio undersøgelses- og prøvelsespligt.

Hermed er rammerne lagt fast: Og er organisationen af en sådan styrke, at den indflydelse, den, selv inden for et lokaltbegrænset område, kan udøve, kan karakteriseres som »væsentlig«, kan både den og dens reguleringsbestemmelser kræves anmeldt til monopoltilsynet. Den forsømte anmeldelse kan pådrage strafansvar, ligesom anmeldelse kan fremtvinges ved løbende mulkt.

Faktisk er anmeldelse og registrering også i vidt omfang sket i årene efter 1937-loven. Men her kom svagheden frem: Der var ved registreringen ikke afgjort noget om, at ikke bestemmelserne som »urimelige« dog måtte sættes til side, og den efterfølgende undersøgelse heraf, som loven regnede med, levnede krigs- og besættelsestidens mangfoldige andre problemer ikke tid eller kraft til

Skarpe skud indefra.

De bånd, som de kollegiale bestemmelser medførte overfor medlemmerne i de forskellige organisationer — navnlig anmeldelsespligt — blev af mange af håndværkernes egne folk fundet urimelige. Både anmeldelsespligt og navnlig tilbudsregulering blev utallige gange sat under diskussion på laugenes generalforsamlinger. Tilbudsregulering blev gentagne gange ændret, og der er ikke nogen fælles linie i vedtægterne i de forskellige laug. Utilfredshed blandt medlemmerne medførte endog, at medlemmerne appellerede til de ordinære domstole uanset vedtægternes voldgiftsbestemmelse, der sigter på at afskære medlemmerne herfra. Det var skarpe skud, håndværkerne selv affyrede mod tilbudsregulering.

To af disse retssager, en imod murerlauget og en imod en tømrermesterforening, er i særlig grad egnet til at kaste lys og skygge over tilbudsreguleringsordningerne:

I 1934 blev der på en ekstraordinær generalforsamling i Københavns Murer- og Stenhuggerlaug vedtaget nogle bestemmelser om regulering af tilbud ved offentlige licitationer:

»Til modarbejdelse af at arbejder og leverancer ved offentlige licitationer tilbydes til priser, der ligger under de beløb, arbejds løn, materialer og omkostninger andrager, er vedtaget følgende bestemmelser:

1. Ved offentlige licitationer udskydes, når de bydendes antal er 10 eller derunder, det billigste tilbud, når de bydendes antal er fra 11 til 20 (begge inklusive), udskydes de to billigste tilbud, og således videre udskydes yderligere eet tilbud for hver kommende 1—10 deltager i licitationen.

2. Udskydelse af tilbud, som kun er $\frac{1}{2}$ pct. eller derunder lavere end det tilbud, som i henhold til bestemmelserne i 3 skulle indgives som det billigste tilbud, finder dog ikke sted.

Det samme gælder for tilbud, som kun er indtil og med 5 pct. lavere end samtlige tilbuds middeltal.

3. Udskydelser af tilbud skal foregå på laugets kontor

Udskydelserne foregår på den måde, at samtlige bydende skriftligt afgiver deres tilbudssummer til oldermænden, en af bisidderne eller kontorchefen, der da udskyder de billigste tilbud i henhold til reglerne under 1 og forhøjer disse, således, at de kommer til at ligge over middeltallet af samtlige tilbud.

Efter at udskydelserne og forhøjelserne har fundet sted, tilbageleveres de tilbudsgivende deres oprindelige eller ændrede tilbudssummer, men der meddeles intet om, hvilke tilbudssummer der er udskudt eller forhøjede, således at kun de, hvis tilbudssummer er ændrede, får noget at vide herom.

.....

5. Såfremt en eller flere af de bydende ved en offentlig licitation af særlige grunde ikke ønsker, at de under 1 nævnte udskydelser af

de billigste tilbud skal foretages, må dette ... meddeles lauet, der da indkalder deltagerne i licitationen til møde. ... Spørgsmålet om, hvorvidt udskydelse af det eller de billigste tilbud ved den omhandlede licitation skal finde sted eller ikke, afgøres da på mødet ved simpel stemmeflerhed.

.....

9. Ovenstående bestemmelser, der træder i kraft umiddelbart efter vedtagelsen, skal optages til revision den 1. oktober 1935.»

Murermester *Carl I. Hansen*, der var medlem af lauet, nedlagde påstand på, at de nævnte bestemmelser i deres helhed kendtes ugyldige som stridende mod lov nr 70 af 27/3 1929 § 1.

Som begrundelse anførte han:

Betingelserne for, at det skete indgreb i laugsmedlemmernes erhvervsfrihed kan anses berettiget, må være, at den offentlige licitation godtgøres at være behæftet med så alvorlige ulemper, at der er en grund til at omforme instituttet, og at en dertil sigtende foranstaltning som den, lauet har truffet, frembyder så store fordele, at de uomtvisteligt opvejer indgrebet i erhvervsfrihed. Ingen af disse betingelser er imidlertid tilstede. Til den offentlige licitation knytter der sig både for licitanten og for de bydende store goder. Ved at åbne plads for den frie konkurrence giver den bygherren mulighed for at komme i forbindelse med den håndværker, der er i stand til at levere billigst, og den håndværker, der formår rigtigt at beregne, hvor billigt og dog for ham selv fordelagtigt et tilbud, han kan indgive, udsigt til at få det udbudte arbejde tildelt. Et tilbud kan være ekstraordinært lavt og dog fordelagtigt, f. eks. når en mester netop har materialer liggende nær det sted, hvor det bortliciterede arbejde skal udføres; ligeledes ofte, når arbejdet omfatter grundgravninger eller lignende. En håndværker kan være tjent med at få antaget et tilbud, der kun giver ubetydelig fortjeneste eller endog tab, hvis han ønsker at skaffe sig forbindelse med den udbydende bygherre for eventuelt senere at få arbejde hos ham efter regning, eller hvis han ønsker at beholde folk, som han ellers måtte afskedige. Den unge mester kan se sin fordel i at give et særligt billigt tilbud for at få lejlighed til at gøre sit navn kendt ved et veludført arbejde. Den kritik, der er blevet fremsat imod den offentlige licitation er ubegrundet, i hvert fald ikke af en sådan betydning, at den kan retfærdiggøre de nævnte bestemmelser, der i virkeligheden går ud på at afskaffe offentlig licitation indenfor laugets område. Bestemmelserne blev vedtaget til modarbejdelse af, at arbejder og leverancer ved offentlige licitationer tilbydes til priser, der ligger under de beløb, som arbejds løn, materialer og omkostninger andrager. Bestemmelserne går imidlertid ud på, at de laveste bud udskydes uden undersøgelse af og uden hensyn til, om de i det givne tilfælde virkelig også er for lave i den angivne forstand, og efter § 3 forhøjes de til over middeltallet af samtlige tilbud, skønt det i hvert fald måtte være tilstrækkeligt at sætte dem op over det efter udskydelsen laveste. Nu skal den bydende ikke mere stræbe efter at blive den billigste, men tværtimod efter at undgå det; det gælder nu om at blive den næstbilligste, den trediebilligste o. s. v. Det er umuligt at anstille blot den løseste beregning i så henseende, thi den bydende må vide, at også de andre bydende vil søge at undgå at blive den billigste, næstbilligste o. s. v. Udfaldet af licitationen vil da blive tilfældigt. Ordningen vil

uvægerligt føre til fordyrelse for bygherren, direkte og indirekte; ved 25 i tiden indtil januar 1936 afholdte licitationer, hvori medlemmer af lauet har deltaget, andrager den direkte fordyrelse ialt ca. 306.000 kr. I første række angår det laugsmedlemmerne selv, at den ægte licitation, hvor den bydende kunne gå frem efter princippet: hvor billigt og dog fordelagtigt, fortrænges af en ordning, der sætter gætteværk i stedet for beregning. Hertil kommer, at mestre, som står udenfor lauet og derfor ikke er underkastet de pågældende bestemmelser, nu som før kan stræbe efter at blive billigst, hvorved de begunstiges i konkurrence med laugets medlemmer.

Lauget gjorde gældende:

Indenfor dansk håndværk har man længe været klar over, at det offentlige licitationsvæsen var behæftet med visse alvorlige ulemper, som der måtte rådes bod på. Der førtes forhandlinger på de af Fællesrepræsentationen for dansk håndværk og industri, i 1933, 1934 og 1935 afholdte delegeretmøder, hvor der fra de forskellige sagkyndige sider viste sig stærk tilslutning til reformbestræbelserne. På det sidste møde vedtoges enstemmigt en resolution, hvori det henstilledes til bestyrelsen at fortsætte arbejdet på en for håndværket tilfredsstillende ordning af licitationsforholdene og at søge samarbejde med de faglige mesterorganisationer. Derefter udsendte bestyrelsen til alle forningerne et af oldermanden for lauet udarbejdet forslag til retningslinier ved udarbejdelse af licitationsbestemmelser. I overensstemmelse med denne almindelige bevægelse vedtog lauet, som allerede i 1933 havde indført bestemmelser til afhjælpning af andre af ulemperne, i 1934 med 120 ja-stemmer overfor 14 nej-stemmer og 1 blank stemmeseddel de nævnte forskrifter. Erfaringsmæssigt indkommer der ved offentlige licitationer ofte nogle bud, der er så lave, at de ikke dækker arbejds løn, materialer og omkostninger, end mindre en passende mesterfortjeneste. Som egnet til at råde bod på denne tingenes tilstand og deraf flydende skadelige følger, navnlig en kvalitetsmæssig forringelse af arbejdet, har lauet indført denne ordning. Bestemmelsen i § 1 er teknisk tilskåret ud fra laugets erfaring for, at af 10 bud er ca. 1 for lavt, af 20 ca. 2 for lave o. s. v. § 2 indeholder to meget vigtige modifikationer til forebyggelse af, at reelle tilbud, sådanne som er afgivet på grundlag af rigtige beregninger, udskydes; bud, der hviler på sådanne beregninger, falder erfaringsmæssigt alle omkring samtlige buds middeltal. Ved bestemmelsernes revision påtænkes iøvrigt § 2, 2. stk., ændret således, at 5 pct. forhøjes til 8 pct. Det er derfor ikke rigtigt, at laugets medlemmer nu kun har udsigt til at opnå et licitationsarbejde ved at gætte rigtigt med hensyn til budets størrelse. Ikke ved at gætte, men ved at foretage deres beregninger rigtigt, har de udsigt dertil, og nu bedre udsigt end før. Når alle de modifikationer, som bestemmelserne er undergivet, tages i betragtning, må det skete indgreb anses for moderat og ikke gående ud over, hvad de tilgrundliggende fuldt ud berettigede hensyn kræver. En forhøjelse af de udskudte bud blot til over det efter udskyldelsen laveste ville ikke være tilstrækkelig til at tilintetgøre den chance, som det ekstraordinært lave bud ikke bør have. De samme formål, som man indenfor andre, mindre komplicerede fag har for øje, når man søger at fæstne standardpriser, har lauet ved vedtagelsen af de pågældende bestemmelser forfulgt på en anden ved fagets

forhold bestemt måde. Der er ikke sket nogen ophævelse af den frie konkurrence under licitation, men kun en bortskæring af dens vildskud. De af sagsøgeren omtalte tilfælde, hvor en håndværker ser sin fordel ved at indgive ekstraordinært lave tilbud, er enten tilfælde af smudskonkurrence eller lignende, hvor reglerne netop er på deres plads, eller tilfælde, hvor de på grund af særlige omstændigheder ikke bør finde og heller ikke finder anvendelse. Ved 48 inden sagens anlæg afholdte licitationer, hvori medlemmer af laug^{et} deltog, har dette således i 21 tilfælde dispenseret fra reglerne, i 3 tilfælde på forhånd sat dem ud af kraft, medens § 5 har fundet anvendelse 2 gange; disse 26 licitationer angik arbejder til en værdi af ialt 4.038.584 kr.; men ved de øvrige 22 licitationer, der angik arbejder til en samlet værdi af 3.685.153 kr., er der således sket tilbudsregulering. Endelig vil lovligheden af den indførte ordning heller ikke kunne bestrides ud fra hensynet til licitanterne, der ikke holdes i ukendskab derom; de af laugets medlemmer indsendte tilbud skal indeholde en notits om, at »Tilbudet på ovennævnte arbejde er reguleret i henhold til Københavns Murer- og Stenhuggerlaugs bestemmelser«.

Retten udtalte: »Efter de forelagte oplysninger må det antages at have sin rigtighed, at der ved offentlige licitationer indenfor laugets område ofte indgives tilbud til så lave priser, at de, hvis arbejderne udføres behørigt, ikke vil kunne dække den bydendes udgifter, end-sige indbringe ham rimelig fortjeneste. Det kan heller ikke betvivles, at denne tingenes tilstand er uheldig, idet de øvrige bydende derved udsættes for usund konkurrence, forbrugerne for tab og andre ulemper. Laug^{et} har derfor haft føje til at søge midler til afhjælpning af det omhandlede forhold. Spørgsmålet bliver da, om den den 6/11 1934 vedtagne ordning kan anfægtes som krænkende medlemmernes ret til erhvervsfrihed. Det ses nu ikke rettere, end at ordningen, uanset de derved hjemlede restriktioner i medlemmernes adgang til at få licitationsbud antaget, må anses for lovlig under hensyn til det berettigede formål, som den går ud på at fremme, og til dens derved bestemte indhold og udformning. Efter alt foreliggende findes laug^{et} at burde høres, når det i den sidstnævnte henseende hævder, at bestemmelserne — i hvert fald, når procentsatsen i § 2, 2. stk., forhøjes fra 5 til 8 — efter dets erfaring må påregnes at ville føre til udskydelse af bud som de i overskriften omtalte, og kun sådanne bud. Herved bemærkes, at der i tiden indtil oktober 1935 er blevet udskudt 4 bud fra sagsøgerens firma Carl I. Hansen & Søn, men at han, der efter sit angivende ikke har anlagt nærværende sag af egne økonomiske motiver, ikke har påvist, at ordningen i noget af disse tilfælde har ført til udskydelse af tilbud, som ikke burde være udskudt, ligesom der efter det oplyste ikke hidtil er forekommet besværing fra nogen anden, hvis bud er blevet udskudt. Retten lægger imidlertid megen vægt på, at revisionsbestemmelsen i § 9 giver ordningen karakter af en foreløbig, forsøgsmæssig, og på laugets derved for dagen lagte vilje til, efterhånden som den gennemprøves i praksis, at foretage fornødne ændringer deri til afhjælpning af ufuldkommenheder, som måtte have vist sig i henseende til dens egnethed til udskydelse af netop kun sådanne bud, som i dens overskrift angivet.

Laug^{et} vil herefter være at frifinde.«

I 1939 blev spørgsmålet om tilbudsregulering forelagt Højesteret.

Tømrmesterforeningen for Svendborg og Omegn havde følgende bestemmelse i sine love:

»De medlemmer, som har anmeldt, at de agter at indgive tilbud på et udbudt arbejde, er de vedtægter underkastet, som er trufne på det forud for licitationen afholdte møde, og kan da under ingen anden form påtage sig arbejdet uden forud at have indhentet foreningens tilladelse«. Desuden var der anmeldelsespligt for alt tilbudsarbejde.

På en generalforsamling i 1933 blev der vedtaget nye regler for tilbudsgivning ved licitation. Medlemmer, der har anmeldt at ville give tilbud på et arbejde ved licitation, skal sammenkaldes til et møde dagen forud for licitationen, hvor enhver er pligtig at møde med sit tilbud. Ingen af foreningens øvrige medlemmer kan påtage sig arbejdet uden foreningens tilladelse, og det medlem, der uden foreningens tilladelse indgiver tilbud, idømmes en bøde på 10 pct. af det ved reguleringen fremkomne laveste tilbud. Endvidere skal tilbudene reguleres således, at ved ulige antal tilbud skal det midterste gælde (ved et lige antal bud gælder det højeste af de to midterste), medens de tilbud, der ligger under dette, forhøjes således, at de ligger lige så meget over det midterste tilbud, som de oprindeligt lå under dette.

Efter at *Svendborg kommunalbestyrelse* i 1936 havde udbudt tømrerarbejdet ved en ny administrationsbygning i licitation, blev der i januar 1937 afholdt et møde mellem de mestre, som ønskede at give tilbud. Herimellem var *tømrmester Einar Carstensen*, der imidlertid erklærede, at hvis tilbudene skulle reguleres, så gik han. Han forlod mødet, hvorefter der blev foretaget en regulering. Det billigste tilbud blev herefter på 29.022 kr. Carstensen indgav uden foreningens tilladelse et tilbud, der lød på 25.333 kr., og fik overdraget arbejdet. Carstensen blev derefter i overensstemmelse med foreningens licitationsregler idømt en bøde på 10 pct. af det laveste bud, eller 2.902,20 kr. samt 250 kr. i sagsomkostninger. En voldgiftsret kendte Carstensen pligtig til at betale dette beløb, men han vægrede sig ved at efterkomme kendelsen.

Under den efterfølgende retssag hævdede Carstensen, at licitationsreglerne ikke var lovlige. De var i strid med almindelig hæderlighed derved, at det laveste bud skjultes for bygherren, som i alt fald i det foreliggende tilfælde havde været ukendt med reguleringsreglerne. Carstensen anførte endvidere, at voldgiftsrettens sammensætning ikke ydede garanti for en upartisk og retfærdig afgørelse.

Tømrmesterforeningen hævdede, at de vedtagne licitationsregler var motiverede derved, at der ofte ved licitationer indgives så lave tilbud, at de ikke levner mestren en passende arbejdsfortjeneste, ja undertiden ikke dækker omkostningerne. Dette er uheldigt, idet der derved påføres de andre mestre en usund konkurrence, og arbejdets kvalitet er udsat for at lide derved.

Østre Landsret fandt, at reguleringsbestemmelserne var lovligt vedtaget på foreningens generalforsamling, og at de ikke kunne skønnes at gå videre, end berettigede faglige formål krævede. Carstensen blev derfor dømt.

Ved pådømmelsen i 1939 i Højesteret deltog 9 dommere. De 5 dommere lagde vægt på, at reguleringen af de indsendte tilbud skete, uden at der foretoges nogen undersøgelse af, hvorvidt tilbudene var så lave,

at de kan betegnes som økonomisk uforsvarlige underbud. Carstensen havde oplyst, at hans avance på entreprisen havde udgjort ca. 7.000 kr., og den i dette tilfælde foretagne regulering har herefter ikke været begrundet i det formål, som foreningen angiver. »Under de således foreliggende omstændigheder — og når henses til, at den vedtagne reguleringsmåde, der holdes skjult for den udbydende, giver denne et urigtigt billede af de ved licitationen fremkaldte tilbud og såvel overfor den udbydende som navnlig i dette tilfælde mellem tilbudsgiverne indbyrdes fører til ganske urimelige resultater — finder flertallet, at Carstensen ikke har været udelukket fra at indgive sit tilbud, uden at lade det underkaste regulering.

Mindretallet, 4 dommere, anså det ikke for godtgjort, at reguleringsreglerne gik videre, end hvad faglige formål berettigede til. Carstensen kunne ikke til friggørelse for sin forpligtelse påberåbe sig, at de pågældende regler som ubekendte for tilbudsmotageren var illoyale i forhold til denne. Carstensen kunne iøvrigt, hvis der havde været tvivl om kendskabet til sådanne reglers eksistens, have sat udbyderen i kendskab herom, uden at det havde været nødvendigt for ham at gøre brud på de af ham selv og hans kolleger tiltrådte regler. Der var enighed om, at det til modvirkning af usund konkurrence kan være berettiget at have kollegiale regler om udskydelse af de laveste tilbud. Hvorvidt de omhandlede regler, der tilstræber at give det mellemste tilbud fortrinet, var videregående, end det angivne formål krævede kunne omvistest. Reglernes nærmere gennemsnitlige virkninger var ret uoverskuelige. Carstensen kunne i hvert fald ikke gøre gældende, at han var blevet utilbørlig indskrænket i sit erhverv ved de regler, som både han og hans kolleger havde vedtaget om fortrin for det mellemste tilbud. Han måtte i så fald have foretaget virkelige skridt til ændring af reglerne, eller udmeldt sig af foreningen, således som han senere gjorde.

Højesteretsdommen blev kommenteret af højesteretsdommer C. D. Rump:

»Forholdet til den udbydende kunne i al fald kun få indirekte betydning i dette tilfælde, hvor det drejede sig om, hvad de enkelte tilbudsgivere indbyrdes var bundet til for at opnå en vis fortjeneste på arbejdet. Synspunktet måtte, når en almindelig regel om ugyldighed af hemmelige aftaler mellem de bydende ikke kan opstilles, være, om der i det enkelte tilfælde er handlet på en sådan måde, at forholdet falder udenfor det almindeliges rammer. Nu er forholdet det, at der i vidt omfang finder reguleringer sted af licitationstilbud; dette sker i forskellige former og kan have i og for sig berettigede formål, ligesom et almindeligt kendskab til, at en vis regulering ofte finder sted, vel nok kan forudsættes at være til stede blandt bygherrer og arkitekter. Kommunen havde iøvrigt ikke erfaret, at de indgivne tilbud havde været genstand for regulering, og der var intet oplyst om, at særligt kendskab hertil forelå. Carstensens tilbud var beregnet med et tillæg af 45 pct. på arbejdsløn og materialer, og arbejdet havde givet ham en avance på ca. 7.000 kr. Under disse omstændigheder var det vanskeligt at hævde, at reguleringen i dette tilfælde havde haft et i sig selv berettiget formål.

Dommen fastslog i modsætning til landsretten med 5 stemmer mod 4, at Carstensen ikke havde været udelukket fra at indgive sit tilbud uden at lade det regulere. Højesteret har indtaget dette standpunkt

efter de foreliggende særlige forhold. Dommen har vel ikke undladt, ligesom dommen i Nakkebølle-sagen, at nævne hensynet til den overfor kommunen viste illoyalitet, som Carstensen ikke ønskede at være med til, men den har navnlig fremhævet de ganske urimelige resultater, som fremkom mellem tilbudsgiverne. Den vedtagne reguleringsmåde med principiel udvælgelse af det tilbud, der tilfældig var det mellemste i rækken, og med tvungen forhøjelse af de lavere tilbud og pligt til at indsende disse og med udelukkelse fra iøvrigt at påtage sig arbejdet var særdeles angribelig. At en håndværker skulle anses ubetinget bundet af sådanne vedtægter til at udelukkes fra udsigten til et arbejde, var lidet naturligt i tilfælde, hvor der ikke forelå en rimelig grund til sådan indskrænkning. Det i og for sig berettigede formål med sådanne reguleringer havde ikke været til stede her, hvor selv det laveste tilbud rummede en passende avance, og hvor der iøvrigt efter reglerne ikke var foretaget nogen særlig undersøgelse og beregning af fortjenstmuligheden. Hensynet til den bydendes adgang til erhverv måtte her veje nok så tungt som den abstrakte mulighed for illoyal konkurrence, og der kunne i så henseende henvises til, at overfor altfor vidtgående konkurrenceaftaler indeholder også den almindelige aftalelov af 8/5 1917 § 38 muligheder for begrænsning. Hertil kom, at Carstensen på forhånd havde protesteret mod disse regler og forinden reguleringen erklæret, at han ikke ville anse sig bundet af disse, og derefter fremsat ønske om at udtræde af foreningen.

Mindretallet fandt det i lighed med landsretten ikke godtgjort, at reguleringsreglerne gik videre, end hvad faglige formål berettigede til, og henviste bl. a. til, at hvis Carstensen ville gøre gældende, at han havde været utilbørlig indskrænket i sit erhverv ved reguleringsreglerne, måtte han i hvert fald have foretaget virkelige skridt til at få dem ændret eller udmeldt sig af foreningen. Endvidere gjordes opmærksom på, at han ikke havde haft pligt til at hemmeligholde overfor den udbydende, at der gjaldt sådanne reguleringsregler, et forhold, som iøvrigt ikke syntes at have været påagtet.

At boden var pålagt ved en endelig voldgiftskendelse kom ikke til at spille nogen rolle ved afgørelsen. Voldgiften var også sammensat væsentligst af fagforeningens folk, og dens afgørelse kunne derfor næppe være bindende for den anden part.«

Skarpe skud udefra.

Nakkebølledommen fra 1910 opskræmte offentligheden og skabte almindelig uvilje imod licitationsvæsenet. Det var en yderst primitiv form for tilbudsregulering — ret og slet en »mestergri«. Betegnelsen er blevet hængende også på de nu anvendte tilbudsreguleringer, der foregår i henhold til håndværkerorganisationernes vedtægter. Adskilliges kendskab til licitationsvæsenet indskrænker sig i virkeligheden til kendskab til betegnelsen »mestergri«.

»Mestergrisen« måtte selvsagt blive efterfulgt af mange angreb, navnlig fra offentlige institutioner, kommuner og lignende.

I 1950 afviste Fællesorganisationen af Landkommuner med bymæssig bebyggelse underskrift på licitationserklæringen: »Vi har ikke tillid til, at den kan hindre misbrug, og den kan måske give de organiserede håndværksmestre en præferencestilling«.

Poul Søgaard-Petersen kritiserede i 1950 licitationsordningen, »som i praksis udelukker det væsentlige ved en licitation, nemlig konkurrencemomentet«; han tilføjede: »Priskurantpriser skulle være maksimalpriser, men de virker som minimalpriser«.

Også på rigsdagen, efter 1953 i Folketinget, er der kommet kritik til orde. Endda så sent som i marts 1955.

Også i en række juridiske tidsskrifter har kritikken sat ind: *Jakob Jakobsen* skrev i 1939:

»Licitationen i hvert fald i byggefagene er kommet ind i former, der medfører, at dens anvendelighed er noget problematisk. Om pris-kontrolrådet var i stand til at råde bod på dette forhold, kan vist nok anses for tvivlsomt, ligesom det antagelig er et spørgsmål, om yderligere lovgivning på dette område vil være formålstjenlig. En forhandling mellem de interesserede må antages at være en naturlig vej at gå, idet håndværkerne i hvert fald i det lange løb må være interesseret i mest muligt arbejde. Vanskeligheden ved en sådan forhandling består bl. a. i, at der ikke står to nogenlunde lige stærke grupper overfor hinanden, men på den ene side en række stærkt organiserede, men i fag opdelt håndværkergrupper og på den anden side de mange forskellige uorganiserede, der skal have alle arbejder udført. Skal forsøget gøres, ville det formentlig være naturligt, om grundejerstanden bistået af arkitekterne og sagførerne i forbindelse med en repræsentant for håndværket tog spørgsmålet op til forhandling eventuelt under ledelse af en repræsentant for stat eller kommune, hvis interesse i spørgsmålets løsning er betydelig. Indtil en løsning er fundet, vil det ved bunden licitation være rimeligt, at deltagerne heri har betinget sig, at de ikke anvender regulering eller andre lignende fremgangsmåder.«

Vilhelm Meyer lå på linie med ham i 1944:

»Den frie konkurrence, som det oprindelige licitationsinstitut forudsatte, er delvis gjort illusorisk ved mesterorganisationernes reguleringsvirksomhed. Er alle tilbudsgiverne organisationsmedlemmer, bliver formen imidlertid let en lille uskyldig komedie uden reel betydning, og med den udbygning, mesterorganisationerne i den sidste menneskealder har opnået, er i alle betydende forhold komedien gående.

Licitation er, som den almindeligvis praktiseres, en legen kispus mellem de to parter, man fristes derfor til at sige, at der falder et skær af almindelig uhæderlighed over fremgangsmåden — sammenlign aftalelovens almindelige hæderlighed.«

Licitationskommissionen oplyste i sin betænkning, at der ikke var forelagt oplysninger, som gav grundlag for en påstand om, at den regulering, som organisationerne foretager, i almindelighed har fordyret byggeriet på uforsvarlig måde. Men visse indvendinger er rejst mod reguleringen.

Licitationskommissionens betænkning fortsatte:

»De grunde, der taler for at tillade regulering af licitationsbud, har mindre vægt ved bunden licitation end ved offentlig. Da bygherren ved bunden licitation må enten antage det laveste af budene eller forkaste dem alle, vil nemlig almindeligvis kun håndværkere, han har tillid til, blive indbudt til deltagelse i licitationen. I hvert fald, når arbejdet er af større omfang, vil normalt deltagerne alle være håndværkere af anerkendt position, over for hvem beskyttelse ved regulering af bud er mindre påkrævet, og som kan antages selv at være interesseret i at konkurrere frit om arbejdet. Også i så fald synes det dog klart, at regulering bør tillades, når antallet af deltagere er stort. Men der kunne være spørgsmål om at begrænse muligheden af regulering ved bunden licitation til tilfælde, hvor enten arbejdet er af mindre omfang, eller antallet af deltagere i licitationen er stort. Kommissionen vil dog ikke stille forslag herom, idet det fra håndværkets side er hævdet meget stærkt, at regnefejl og smudskonkurrence også i andre tilfælde af bunden licitation forekommer i et omfang, der gør bibeholdelse af adgang til regulering påkrævet.«

Priskontrolrådet udgav i 1953 et mindeskrift »Kristian Sindballe, Om prislovgivning«. Det hedder heri:

»Denne sociale forståelse prægede også Sindballes stilling til håndværkerorganisationernes aftaler. Da handelsministeriet i slutningen af 1943 på priskontrolrådets foranledning nedsatte en kommission til behandling af licitationsforhold, blev professor Sindballe udpeget som formand. Sindballe formåede i denne kommission at bøje de stærkt delte interesser imod hinanden, således at resultatet blev en licitationsordning, hvorved der ikke blot var mulighed for at sikre bygherren mod forhåndsreguleringerne, som Sindballe under kommissionsarbejdet betegnede som »halvbedrageriske« fremgangsmåder, men også gav håndværkerne adgang til at foretage udskydning af virkelig for lave bud.«

Licitationskommissionens forslag.

For licitationskommissionen måtte spørgsmålet om ordning af tilbudsreguleringerne stå som et kardinalpunkt.

Der var mange indvendinger imod tilbudsreguleringen, men der var samtidig enighed om, at »påviselige regnefejl eller smudskonkurrence kan gøre det naturligt og berettiget, om organisationen modsætter sig, at et bud antages«.

Resultatet blev et forslag om, at bygherren mod at påtage sig

visse forpligtelser skal kunne sikre sig imod reguleringer af tilbud, forinden de afgives. Til gengæld får organisationen indseende med licitationen og kan begære bud udskudt, som anses for at være for lave, og afgørelsen heraf kan træffes af et upartisk organ, såfremt bygherren ikke er enig. Man søgte at fastlægge retningslinier for kriteriet for, hvornår et bud er »for lavt«. Kommissionen fandt ikke, at der skulle »være grund til at modsætte sig« bestemmelser i en håndværkerorganisations vedtægter om tilbudsreguleringer af følgende indhold:

»Ved licitation afgives ethvert bud med forbehold, at organisationen har adgang til licitationen og senest fjerdedagen efter den dag, da licitationen holdes, med nærmere begrundelse kan begære mulige for lave bud udskudt, og at afgørelse i så henseende, om ikke bygherren og organisationen er enige, træffes efter de af Handelsministeriet godkendte normer for behandling af strid om udskydning af bud ved licitation. Begæring om udskydning af bud kan dog ikke fremsættes, hvis kun et eller to bud er afgivet.

Organisationen kan bestemme, at intet bud må afgives, forinden bygherren har 1) forpligtet sig til ikke at overdrage arbejdet til en håndværker, hvis bud er udskudt, eller forinden afgørelse foreligger, til en håndværker, hvis bud begæres udskudt, og 2) for tilfælde af overtrædelse påtaget sig at udrede i konventionalbod til et velgørende formål forskellen mellem det uretmæssig antagne bud og det laveste bud, der ikke er begæret udskudt, dog mindst 10 pct. af førstnævnte bud.

For lavt er et bud, når det ikke dækker tarifmæssig arbejds løn, udgift til materiale og et efter arbejdets art og omfang samt den bydendes forhold og omstændighederne iøvrigt passende beløb til omkostninger og fortjeneste. Udgift til materiale bestemmes på grundlag af den bydendes nettopris, eller, hvis dagsprisen er lavere, efter denne. Ved fastsættelse af nettoprisen tages hensyn til renter og lagringsomkostninger samt svind. For så vidt det ikke oplyses, hvad der efter den bydendes forhold er et passende beløb til omkostninger, lægges fagets almindelige forhold til grund.

Også når et bud er i strid med en lovlig og til priskontrolrådet rettidigt anmeldt aftale eller vedtagelse, der virkelig håndhæves af organisationen, anses det som værende for lavt.

Udskydes et bud, må den bydende ikke overtage arbejdet uden samtykke af organisationen.«

Kommissionen fremsatte samtidig forslag til »Normer for behandling af strid om udskydning af bud ved licitation«.

§ 1: Er der i tilfælde af udbydelse af arbejder i licitation strid mellem udbyderen og en organisation, hvortil de bydende eller nogle af disse hører, om berettigelsen af en begæring fra organisationens side om udskydning af bud i henhold til bestemmelser i organisationens vedtægter om regulering af bud ved licitation, afgøres sagen af et beregningsudvalg.

.....

§ 2: Til beregningsudvalget vælger hver af parterne to medlemmer eller, hvis de er enige derom, et medlem.

De af parterne valgte medlemmer skal være fagkyndige. Når parterne vælger hver to medlemmer, skal fra hver side mindst en af de valgte være i overordnet eller selvstændig stilling, og når parterne vælger hver et medlem, skal begge de valgte opfylde nævnte vilkår. Personer, der selv har afgivet bud ved licitationen, kan ikke vælges til medlemmer af beregningsudvalget.

§ 3: Er ikke et flertal af de af parterne valgte medlemmer enige om afgørelsen, vælges en opmand.

§ 4: Er der mellem de af parterne valgte medlemmer ikke flertal for valg af en bestemt person som opmand, udnævner formanden for priskontrolrådet en med arbejde af den pågældende art kendt opmand blandt personer, der er opført på en af Handelsministeriet udfærdiget opmandsliste for faget eller dele deraf.

§ 5: Til at gøre indstilling om, hvilke personer, der skal opføres på et fags opmandsliste, nedsætter Handelsministeriet et udvalg på mindst 7 medlemmer, hvori de forskellige interesser indenfor byggevirksomhed repræsenteres under ligelig hensyntagen til interesserne hos selvstændige udøvere af faget og hos bygherrer.

Kun ledere eller indehavere af selvstændige virksomheder i et fag og personer med samme fagkundskab som sådanne kan opføres på fagets opmandsliste. De sidstnævnte kan kun opføres derpå, for så vidt et flertal af udvalget har indstillet dem.

Opførelse på opmandsliste af en bestemt person gælder til udløbet af det nærmest følgende kalenderår, men kan fornyes.

§ 6: Opmanden drager omsorg for, at afgørelse så vidt muligt træffes inden 8 dage.

§ 7: Afgørelse af opmanden træffes ved begrundet kendelse.

Der tilstilles hver af parterne et eksemplar af kendelsen og priskontrolrådet en genpart deraf.

§ 8: Med hvilket beløb hver af parterne skal bidrage til dækning af sagens omkostninger, derunder honorar til opmand, fastslås af beregningsudvalget.

Om det i beregningsudvalgets første møde begæres af nogen af parterne, skal hver af disse deponere et passende beløb til dækning af omkostninger. Beløbets størrelse bestemmes af beregningsudvalget.

§ 9: Ændring i disse normer kan foretages af Handelsministeren efter forhandling med de interesserede organisationer.

Herefter blev stillingen således:

Ved at underskrive på en licitationserklæring kan parterne sikre sig imod de misbrug, som tidligere kunne være knyttet til licitationssystemet. Efter licitationserklæringen forpligter håndværkerorganisationen sig nemlig til ikke at foretage forhåndsregulering, idet samtlige bud skal indgå direkte fra tilbudsgiverne til bygherren uden forudgående drøftelser af prisen. Dog kan organisationen indkalde interesserede medlemmer til drøftelse af licitationsgrundlaget for at søge mangler ved beskrivelser eller tegninger afhjulpet, eller arbejdsbetingelserne lempet. En række af håndvær-

kets landsomfattende organisationer har erklæret sig indforstået med, at bygherren får adgang til at deltage i drøftelsen. Til gengæld forpligter bygherren sig til at give repræsentanter for organisationen adgang til det møde, hvor licitationen afholdes, således at organisationen overfor ham kan fremsætte begæring om at udskyde bud, der forekommer organisationen urimeligt lave.

Såfremt håndværkerorganisationen ikke inden 5 hverdage efter licitationens afholdelse fremsætter udskydelsesbegæring, kan bygherren efter de almindelige regler for licitation vælge mellem samtlige indkomne bud. Fremsættes der begæring om udskydning, og bygherren anerkender organisationens motivering, kan han kun vælge mellem de øvrige bud, men til gengæld har han opnået sikkerhed for, at disse foreligger i den oprindelige form, idet organisationen ikke har foretaget regulering. Hvis bygherren imidlertid ikke er enig i udskydningsbegæringen, og hvis parterne heller ikke kan tale sig til rette, nedsættes et *beregningsudvalg*, der består af en eller to repræsentanter for hver af parterne. Hvis flertallet i beregningsudvalget ikke når til enighed, afgøres sagen endeligt af en opmand. Såfremt der ikke indenfor udvalget kan opnås flertal for valg af opmand, kan hver af parterne forlange, at denne udpeges af priskontrolrådets formand.

Såfremt det ikke fremgår af licitationsgrundlaget, at bygherren har forpligtet sig efter de nye regler for udskydning af bud, fremsættes krav om underskrift af licitationserklæring af håndværkerorganisationen over for bygherren. Nægter bygherren at skrive under på erklæringen, kan organisationen ligesom hidtil foretage tilbudsregulering.

Organisationens regler skal være anmeldt til priskontrolrådets offentligt tilgængelige register. Fremsætter håndværkerorganisationen ikke krav om underskrift af licitationserklæring, kan der ikke foretages forhåndsregulering, og heller ikke fremsættes begæring om udskydning. Tilbud skal således indgives under fri konkurrence.

Kommissionen mente, at dansk ret værner tilstrækkeligt imod, at deltagerne i en licitation træffer aftaler, der tager sigte på at opnå fordele ud over, hvad der hjemles ved lovlige og anmeldte bestemmelser i organisationens vedtægter.

Det vil være et klart retsstridigt forhold, hvis deltagerne i en licitation træffer sådanne aftaler. Bygherren kan derfor nægte at betale, hvad et bud er forhøjet med ved aftalen. Får priskontrol-

rådet (nu monopoltilsynet) kendskab om aftalen, kan det give pålæg om, at den skal ophæves, og om undladelse af fremtidig at indgå lignende aftaler, med den følge, at overtrædelse bliver strafbar. Er aftalen indgået hemmelig, vil der ofte foreligge bedrageri eller forsøg derpå. I så fald vildledes nemlig bygherren, og efter § 279 i straffeloven er den bedrager, der for uberettiget vindings skyld retsstridigt fremkalder en vildfarelse hos en anden, hvorved denne bestemmes til en handling eller undladelse, der påfører ham formuetab.

Dette er en konklusion, der ikke tidligere er draget herhjemme.

Prismyndighedernes administration af licitationsordningen.

Licitationserklæring er underskrevet.

Prisdirektoratet pålagde den $^{20}/_3$ 1946 de organisationer, der havde aftaler om regulering af licitationsbud eller andre af de i kommissionsbetænkningen omhandlede konkurrencebegrænsende aftaler, at bringe deres love og vedtægter i overensstemmelse med de angivne forskrifter. Anmeldelse af ændringerne skulle ske inden $^{1}/_7$ 1946 — en frist, der i visse tilfælde forlængedes til $^{1}/_{10}$ 1946.

Hovedpunktet blev herefter at få bragt på det rene, om bygherren vil *indgå* på at underkaste sig de nye regler. Dette kan fremgå af selve udbudet. I reglen vil det dog være organisationens sag at afkræve bygherren erklæring derom. Udkast til en sådan ensidig forpligtelseserklæring (*bygherreerklæring*) fremsendtes i 1946 til prisdirektoratet og blev tiltrådt. En mere hensigtsmæssig form, navnlig således at begge parter forpligtelser understreges deri (*licitationserklæringer*), fandt man frem til på prisdirektoratets initiativ i 1950.

Erklæringerne har været forelagt næsten alle de organisationer og myndigheder, som var repræsenteret i licitationskommissionen, og det var tanken, at erklæringerne skulle tiltrædes af disse. Imidlertid har nogle organisationer og offentlige myndigheder ikke villet tiltræde erklæringerne. Motiveringen var i det store og hele, at den nye licitationsordning er behæftet med mangler.

Erklæringen for bunden licitation ser nu således ud:

Undertegnede (bygherrens navn) og
(organisationens navn) erklærer os
herved indforstået med, at der for afgivelse af tilbud ved den til

(datoen for licitationen) berammede licitation vedrørende
(angivelse af arbejdet)
gælder nedenstående regler, der er i overensstemmelse med retnings-
linierne i betænkning af august 1945 fra *handelsministeriets licita-*
tionskommission.

Jeg
(bygherrens navn)

forpligter mig til at overholde de
nedenfor anførte betingelser un-
der forudsætning af, at organisa-
tionen forpligter sig tilsvarende
ved underskrift på erklæringens
højre side (*jfr. nærmere den på*
bagsiden anførte vejledning).

1. Jeg forpligter mig til at
stille eksemplarer af tegninger
og beskrivelser til organisatio-
nens rådighed og give repræsen-
tanter for organisationen adgang
til licitationen.

2. Såfremt der afgives mindst
3 tilbud, forpligter jeg mig til
ikke uden organisationens sam-
tykke at antage noget tilbud før
tidligst den 5. hverdag efter lici-
tationens afholdelse samt til
hverken nu eller senere at over-
drage arbejdet til en håndvær-
ker, hvis bud er udskudt, eller
forinden afgørelse foreligger, til
en håndværker, hvis bud be-
gæres udskudt.

3. I tilfælde af overtrædelse af
de under punkt 2 nævnte for-
pligtelser påtager jeg mig at ud-
rede i konventionalbod til et vel-
gørende formål forskellen mel-
lem det uretmæssigt antagne bud
og det laveste bud, der ikke er
begæret udskudt, dog mindst
10 pct. af førstnævnte bud.

4. Jeg forpligter mig til at lade
en eventuel tvist mellem organi-
sationen og mig vedrørende ud-
skydning af bud afgøre i over-
ensstemmelse med de af handels-
ministeriet godkendte *normer*
for behandling af strid om ud-
skydning af bud ved licitation.

5. Jeg forpligter mig til at
gøre enhver opfordring til en

Vi
(organisationens navn)

forpligter os til at overholde de
nedenfor anførte betingelser un-
der forudsætning af, at bygher-
ren forpligter sig tilsvarende ved
underskrift på erklæringens ven-
stre side (*jfr. nærmere den på*
bagsiden anførte vejledning).

1. Vi forpligter os til at lade
samtlige bud indgå direkte fra
den bydende til bygherren uden
forudgående drøftelser af til-
budsprisen. Vi er opmærksomme
på, at overtrædelse heraf kan
medføre strafansvar.

2. Vi forpligter os til at lade
en eventuel tvist mellem bygher-
ren og os vedrørende udskyd-
ning af bud afgøre i overens-
stemmelse med de af handels-
ministeriet godkendte *normer*
for behandling af strid om ud-
skydning af bud ved licitation.

3. Vi erklærer os indforstået
med, at bygherren kan undlade
at antage det laveste bud, hvis
håndværkerens konkurs eller
lignende forhold gør nægtelse af
at overdrage ham arbejdet natur-
lig, og forholdet er indtruffet
efter det tidspunkt, da han op-
fordredes til at afgive bud, el-
ler på det nævnte tidspunkt var
bygherren ukendt.

håndværker, der ikke er medlem af nogen faglig organisation, til at deltage i licitationen betinget af, at vedkommende erklærer sig indforstået med, at også hans bud kan begæres udskudt i henhold til ovenstående regler.

6. Jeg forpligter mig til at an tage det laveste ikke udskudte bud eller forkaste dem alle.

.....
(Dato)

.....
(Dato)

.....
(Bygherrens underskrift)

.....
(Organisationens underskrift)

Erklæringen for offentlig licitation er enslydende, dog at den for bygherrens vedkommende ikke indeholder de under 5 og 6 anførte forpligtelser.

På bagsiden af erklæringerne er anført følgende vejledning:

Omstående erklæring er udarbejdet i overensstemmelse med retningslinierne i betænkning af august 1945 fra handelsministeriets licitationskommission.

Erklæringen udfyldes af håndværkerorganisationen i 2 eksemplarer, samt underskrives, for så vidt angår de håndværkerorganisationen påhvilende forpligtelser (erklæringens højre spalte), og afgives derefter til bygherren, som tilbagegiver et eksemplar til organisationen forsynet med sin underskrift (erklæringens venstre spalte).

Såfremt parterne ikke kan enes om berettigelsen af en fremsat begæring om udskydning af bud, afgøres spørgsmålet af et beregningsudvalg, der i henhold til *normer for behandling af strid om udskydning af bud ved licitation* sammensættes af en (eventuelt to) repræsentanter for hver af parterne. Er ikke et flertal af beregningsudvalgets medlemmer enige om afgørelsen, vælges en opmand. Kan der ikke opnås flertal for en bestemt person, udpeger priskontrolrådets formand opmanden. Opmandens afgørelse træffes ved begrundet kendelse, og der tilstilles hver af parterne samt priskontrolrådet et eksemplar af kendelsen.

Opmærksomheden henledes på, at bygherren i tilfælde af, at han nægter at underskrive erklæringen, udsætter sig for, at organisationen foretager forhåndsregulering af tilbudene. I så fald skal organisationen dog have fremsendt erklæringen med anbefalet brev eller på anden måde sikret sig bevis for, at bygherren har modtaget erklæringen. Organisationens regler for forhåndsregulering skal være anmeldt til priskontrolrådets offentlig tilgængelige register og vil ligeledes kunne fås oplyst ved henvendelse til organisationen.

Prisdirektoratet har tillagt disse formularer stor betydning. For at en organisation kan behandle en bygherre som havende nægtet at underskrive licitationserklæring (altså eventuelt foretage

forhåndsregulering overfor ham), forlanger prisdirektoratet, at der — med negativt resultat — er forelagt ham erklæring i den nye form, selvom han tidligere generelt og utvetydigt har meddelt organisationen, at han ikke vil underkaste sig de nye licitationsregler.

Den samme betydning tillægges de på prisdirektoratets initiativ udarbejdede nye normer for behandling af strid om udskydning af bud ved licitation, som er godkendt af Handelsministeriet den ²³/₁₂ 1952, og ændret ²²/₆ 1954, hvor § 2 blev indføjet:

§ 1.

Er udbyderen i tilfælde af udbydelse af arbejder i licitation ikke enig med en organisation, hvortil de bydende eller nogle af disse hører, om berettigelsen af en begæring fra organisationens side om udskydning af bud i henhold til bestemmelser i organisationens vedtægter om regulering af bud ved licitation, skal sagen i mangel af mindelig overenskomst afgøres af et beregningsudvalg.

Skriftlig meddelelse om, at udbyderen ønsker sagen afgjort af et beregningsudvalg, skal foreligge for organisationen senest den 7. hverdag efter udskydningsbegæringens modtagelse.

Ovennævnte frist skal forlænges ved overenskomst mellem parterne, såfremt der senest den 2. hverdag efter udskydningsbegæringens modtagelse fremsættes anmodning derom.

§ 2.

Udskydningsbegæringen vil være at forkaste, forsåvidt angår samtlige bud, hvis antallet af bud, der er begæret udskudt, men af beregningsudvalget ikke er anset som for lave, overstiger

ved licitationer med	5 eller færre bud		1
»	»	» 6—10 bud	 2
»	»	» 11—15 »	 3
»	»	» 16—20 »	 4
»	»	» 21—25 »	 5
»	»	» 26—30 »	 6
»	»	» 31—35 »	 7
»	»	» 36—40 »	 8

Beregningsudvalget bør dog altid samtidig til bygherrens orientering udtale, om et eller flere af de behandlede bud må anses for at være åbenbart for lavt(e).

§ 3.

Til beregningsudvalget vælger hver af parterne to medlemmer, eller, hvis de er enige derom, et medlem.

De af parterne valgte medlemmer skal være fagkyndige. Personer, der selv har afgivet bud ved licitationen eller er ansat hos sådanne, kan ikke vælges til medlemmer af beregningsudvalget.

Den/de bydende, hvis bud er begæret udskudt, skal indkaldes for beregningsudvalget til redegørelse for sin/deres kalkulation(er).

Senest den 5. hverdag efter det tidspunkt, hvor den i § 1 nævnte

skriftlige meddelelse foreligger for organisationen, skal hver af parterne have givet den anden part skriftlig meddelelse om hvilke(n) person(er), der er valgt til medlem(mer) af beregningsudvalget.

Beregningsudvalget betragtes som nedsat fra det tidspunkt, hvor den seneste af de i nærværende paragraf nævnte skriftlige meddelelser foreligger.

§ 4.

Er ikke et flertal af de af parterne valgte medlemmer senest den 12. hverdag efter beregningsudvalgets nedsættelse enige om afgørelsen, vælges en opmand.

Såfremt særlige omstændigheder foreligger, kan beregningsudvalgets medlemmer med parternes tilslutning aftale en bestemt forlængelse af fristen.

§ 5.

Ved valget af opmand, kan de af parterne valgte medlemmer, såfremt et flertal er enige om en bestemt person, udpege den pågældende blandt ledere eller indehavere af selvstændige virksomheder i et fag og personer med samme fagkundskab som sådanne eller blandt jurister eller andre, som flertallet anser for kvalificerede til at tage stilling til de i de pågældende tilfælde foreliggende stridsspørgsmål.

Er der mellem de af parterne valgte medlemmer ikke inden udløbet af den i henhold til § 4 fastsatte frist flertal for valg af en bestemt person som opmand, udnævner formanden for priskontrolrådet en opmand blandt personer, der er opført på en af Handelsministeren udfærdiget opmandsliste for faget eller dele deraf.

§ 6.

Til at gøre indstilling om, hvilke personer der skal opføres på et fags opmandsliste, nedsætter Handelsministeren et udvalg på mindst 7 personer, hvori de forskellige interesser inden for byggevirksomhed repræsenteres under ligelig hensyntagen til interesserne hos selvstændige udøvere af faget og hos bygherrer.

På fagets opmandsliste skal opføres et antal fagkyndige personer, som er uafhængige af private og kooperative byggevirksomheder. På opmandslisten skal opføres et tilsvarende antal jurister, der er kvalificerede til at beklæde et dommerembede.

Ingen personer kan opføres på en opmandsliste, medmindre et flertal af udvalget har indstillet dem.

Opførelse på opmandsliste af en bestemt person gælder for en periode af fem år og kan fornyes.

§ 7.

Et flertal af beregningsudvalgets medlemmer kan over for priskontrolrådets formand fremsætte en saglig motiveret begæring om, at opmanden skal udpeges henholdsvis blandt de på fagets opmandsliste opførte fagkyndige personer eller blandt de opførte jurister.

§ 8.

Opmanden drager omsorg for, at afgørelse så vidt muligt træffes inden 8 dage.

§ 9.

Afgørelse af opmanden træffes ved begrundet kendelse.

Der tilstilles hver af parterne et eksemplar af kendelsen, og pris-kontrolrådet en genpart deraf.

§ 10.

Med hvilket beløb hver af parterne skal bidrage til dækning af sagens omkostninger, derunder honorar til opmand, fastslås af beregningsudvalget eller opmanden.

Om det i beregningsudvalgets første møde begæres af nogen af parterne, skal hver af disse deponere et passende beløb til dækning af omkostninger. Beløbets størrelse bestemmes af beregningsudvalget.

§ 11.

Ændring i disse normer kan foretages af Handelsministeren efter forhandling med de interesserede organisationer.

Normerne indeholder i denne form på fire punkter betydningsfulde ændringer i forhold til de oprindelige:

- a) Udover den også tidligere eksisterende henstilling til opmanden om så vidt muligt at træffe afgørelse inden otte dage, er der i normerne nu indsat tre nye tidsfrister, som har til formål at fremskynde afgørelsen af en eventuel udskydningssag. Bygherren skal således i almindelighed inden syv dage efter udskydningsbegæringens modtagelse træffe afgørelse om, hvorvidt han ønsker sagen for beregningsudvalg.

Begge parter skal inden fem dage, efter at bygherren har truffet sin bestemmelse, udpege beregningsudvalgsmedlemmer. Den af parterne, som ikke overholder disse tidsfrister, fortaber sine rettigheder.

Endelig skal beregningsudvalget inden tolv hverdage efter udvalgets nedsættelse enten have afgjort sagen eller henvist den til opmand. Denne frist kan dog under særlige omstændigheder forlænges. Efter fristens udløb kan hver af parterne kræve sagen afgjort af en opmand.

- b) Det er fastsat, at beregningsudvalget har pligt til at indkalde de bydende, hvis bud begæres udskudt, til overfor udvalget at gøre rede for deres kalkulationer. Det skulle herved navnlig være blevet lettere for beregningsudvalget ved bedømmelse af tilbud, som begæres udskudt i overensstemmelse med licitationsordningens almindelige udskydningsregel, at tage hensyn til de bydendes individuelle forhold overfor det pågældende arbejde.
- c) De nye normer betyder endelig en afgørende ændring af licitationsordningens opmandsinstitution. Det skal først fremhæves, at beregningsudvalgene — som også tidligere — til opmænd kan udpege enhver person, som der indenfor beregningsudvalget kan blive flertal for. Ændringen vedrører således alene de opmænd, som udpeges af pris-kontrolrådets formand i de tilfælde, hvor der indenfor et beregningsudvalg ikke kan blive flertal for valg af en bestemt person. De omhandlede opmænd opføres som hidtil på en af Handelsministeren efter indstilling fra et af ministeren nedsat udvalg udfærdiget opmandsliste for faget eller dele deraf. På

fagenes opmandslistar skal nu i modsætning til tidligere opføres dels et antal fagkyndige personer, som er uafhængige af private og kooperative byggevirksomheder, dels et tilsvarende antal jurister, der er kvalificerede til at bestride et dommerembede.

- d) Den indføjede nye § 2 medfører, at en organisation løber en særlig risiko ved fremsættelse af omfattende udskydningsbegæringer. Den indeholder således en tilskyndelse for organisationerne til at sikre sig, at udskydningsbegæringen er holdbar. I sådanne tilfælde bør beregningsudvalget dog til bygherrens orientering udtale, om et af de bud, der er begæret udskudt, men som efter den nye regel alligevel kan antages af bygherren, er »åbenbart for lavt«. Denne bestemmelse skyldes hensynet til bygherren, der altså vil være klar over forholdet, hvis han alligevel antager det »åbenbart for lave« bud.

Licitationserklæringen er en kontrakt mellem bygherren og organisationen, og begge parter indgår på visse forpligtelser.

Organisationen forpligter sig i overensstemmelse med licitationskommissionens betænkning til ikke at drøfte tilbudsprisen før licitationen. Såfremt organisationen ikke overholder denne forpligtelse, vil bygherren formentlig ikke kunne anses bundet af erklæringen.

Prisdirektoratet har fortolket denne forpligtelse således, at en organisation ikke lovligt kan drøfte og udsende meddelelser vedrørende prisberegningen eller beregningsgrundlaget for eventuelle udskydningsbegæringer forud for en licitations afholdelse.

I en skrivelse af 22. december 1953 til Fælles-Prisudvalget i el-installatørfaget tilkendegav prisdirektoratet, at priskontrolrådet fandt drøftelsen og udsendelsen til de bydende af prisforskrifter og prisangivelser forud for en licitation uforenelig med licitationskommissionens betænkning og derfor stridende mod prisaftaleloven. Organisationerne kunne ikke anerkende rigtigheden af priskontrolrådets synspunkter, men ville forsøgsvis bringe sin praksis ved licitationer overens med rådets ønsker.

Også i andre tilfælde har priskontrolrådet fastholdt dette synspunkt.

Er licitationserklæring herefter underskrevet af bygherren, og organisationen overholder sine forpligtelser, træder reglerne om organisationernes udskydningsadgang i funktion, såfremt der indkommer flere end 2 bud.

Udskydningsfristen.

Fristen for udskydningsbegæringens fremsættelse er sat til 4 dage efter licitationen, og bygherren forpligter sig til ikke uden håndværkerorganisationens samtykke at antage noget tilbud før tidligst den 5. hverdag efter licitationen.

Undertiden har mesterforeningerne vanskeligt ved at overholde denne udskydningsfrist, f. eks. fordi licitationen er udskrevet med for kort varsel, eller fordi bygherrens tiltrædelse af licitations-

erklæringen sker meget sent. Det er da sket, at organisationer uden videre har fremsat en *foreløbig udskydningsbegæring* for senere, når de fornødne beregninger eller kalkulationsmæssige undersøgelser er foretaget, at fremkomme med den egentlige udskydningsbegæring.

Københavns kommune havde udbudt et malerarbejde i licitation, der skulle afholdes $21/6$ 1949. Den $15/6$ fremsendte *Københavns Malerlaug* bygherreerklæring til kommunens arkitekt, og den 20. fik laugets telefonisk meddelelse om, at kommunen ville tiltræde bygherreerklæringen. Den $24/6$ fremsendte Malerlauget en foreløbig udskydningsbegæring og udbad sig tilsendt tegninger med henblik på en kontrolprisberegning, og først den $5/7$ fremsendte laugets den egentlige udskydningsbegæring. Kommunen protesterede mod den anvendte fremgangsmåde, og sagen indbragtes for prisdirektoratet. Håndværkets Fællesrepræsentation støttede laugets opfattelse og hævdede, at sagen måtte afgøres i henhold til normerne for strid om udskydning af bud ved licitation.

Prisdirektoratet udtalte, at afgørelsen henhørte under de ordinære domstole, idet et beregningsudvalg efter sin sammensætning ikke kan være kompetent til at behandle spørgsmålet: »Under forudsætning af, at der ikke er truffet særlig aftale mellem parterne, skal, når bygherren har accepteret den fremsendte bygherreerklæring, de i licitationskommissionens betænkning indeholdte regler følges, og disse regler giver ikke adgang for håndværkerorganisationerne til at benytte den af Københavns Malerlaug anvendte fremgangsmåde, hvorefter der fremsættes foreløbig udskydningsbegæring inden for den normale udskydningsfrist, og derefter efter fristens udløb fremsættes endelig udskydningsbegæring«.

Direktoratet udtalte endvidere, at »for så vidt laugets ikke mener sig i stand til inden for 4-dages fristen at fremsætte begrundet udskydningsbegæring, må det tilkomme laugets at træffe de fornødne foranstaltninger til opnåelse af særlig aftale herom med bygherren«, og sluttede så: »Ud fra det anførte, må direktoratet — stadig forudsat, at der ikke kan siges at være truffet særlig aftale mellem parterne — derfor mene, at den af laugets efter udskydningsfristens udløb fremsatte udskydningsbegæring er ugyldig, og at også den inden for den normale udskydningsfrist fremsatte foreløbige udskydningsbegæring er ugyldig, idet denne er fremsat på grundlag af et skøn og uden den nærmere begrundelse, som kræves efter de for den omhandlede licitation gældende regler«.

På linie hermed var Priskontrolrådets udtalelse i 1954 om en strid med Fælleslicitationskontoret for Sammenslutningen af Me-sterforeninger i Blikkenslager-, Rør- og Sanitetsbranchen i anledning af en licitation angående et alderdomshjem i Ringsted landsogn.

Licitationen fandt sted den $9/11$ 1953. Licitationserklæring var underskrevet.

Umiddelbart efter licitationen afholdt tilbudsgiverne møde, hvor man var enige om, at der skulle foretages kontrolberegninger og på et nyt møde tages stilling til eventuel udskydningsbegæring.

Den 14/11 1953, altså den femte dag efter licitationen, spurgte fælleslicitationskontoret telefonisk arkitektkontoret, om man ville have en foreløbig udskydelse, eller om man ville vente til kontrolberegningen forelå. Arkitektkontoret gav udsættelse til den 16., hvor fælleslicitationskontoret telefonisk anmodede om udskydelse af en række tilbud. Begæringen begrundedes med, at priserne ikke rummede dækning for materialer og arbejdsløn samt et passende beløb til omkostninger og fortjeneste.

Bygherren påberåbte sig, at udskydningsbegæring ikke var fremsat rettidigt, og at bygherren ikke var blevet anmodet om nogen udsættelse, og overdrog arbejdet til håndværkere, hvis bud efter fælleslicitationskontorets opfattelse var begæret udskudt. Fælleslicitationskontoret krævede derfor, at bygherren skulle betale en konventionalbod på 6.384,00 kr. til et velgørende formål.

Prisdirektoratet udtalte, at en udskydningsbegæring skal fremsættes, inden der er forløbet fire dage efter licitationen, og en senere fremsat udskydningsbegæring er uden virkning for bygherrens adgang til at vælge mellem de afgivne tilbud.

»Såfremt en forlængelse af denne frist ønskes af organisationen, kan der dog træffes aftale herom mellem organisationen og bygherren. Hvis en sådan aftale ikke er truffet inden fristens udløb, vil en ny bindende aftale mellem organisationen og bygherren være fornøden, om organisationen skal kunne afskære bygherren fra at antage noget af de ved licitationen afgivne bud.

I tilfælde, hvor en organisation ikke inden udskydningsfristens udløb har opnået en forlængelse af udskydningsfristen ved aftale med bygherren eller dennes befuldmægtigede repræsentant, vil den endelige udskydningsbegæring — indeholdende den fornødne nærmere begrundelse herfor — være at forelægge bygherren inden fristens udløb. Er grundlaget for en således behørig begrundet udskydningsbegæring ikke inden fristens udløb i orden, vil organisationen ikke kunne fremsætte nogen gyldig udskydningsbegæring.«

Udskydningsbegæringens begrundelse.

Håndværkerorganisationens udskydningsbegæring skal være nærmere begrundet, og heri ligger såvel det rent *formelle*, at der for udskydningen må være anført en grund, og det *reelle*, at begrundelsen skal vedrøre, at et bud anses som for lavt og have vægt.

Dette illustreres ved følgende eksempler fra prisdirektoratets praksis:

En kommune afholdt i oktober 1949 offentlig licitation over en administrationsbygning og havde forinden underskrevet bygherreerklæring over for en murer- og tømrermesterforening. 2 dage efter licitationen meddelte mesterforeningen, at der var protesteret mod de laveste bud på murer-, snedker- og kloakarbejdet. Bestyrelsen ønskede tilbudene efterregnet eller eventuelt kasseret.

Prisdirektoratet udtalte, at en begæring om udskydning skal indeholde meddelelse om, hvilke bud der af organisationen begæres udskudt, samt motivering herfor. Prisdirektoratet mente derfor, murer- og tømrermesterforeningens protest ikke var tilstrækkelig fyldestgørende til at kunne accepteres som en udskydningsbegæring.

Den ²⁸/₁₁ 1950 afholdt et boligselskab offentlig licitation over murerarbejdet ved et større boligkompleks. Boligselskabet havde underskrevet licitationserklæring over for den stedlige murermesterforening, der den ³⁰/₁₁ forlangte det laveste tilbud udskudt og ønskede at foretage en udregning af et kontrolbud.

Under en forhandling med foreningen oplystes det, at den ikke havde foretaget nogen undersøgelse af de afgivne tilbud, ligesom den heller ikke forinden udskydningsbegæringen havde forhandlet med den mester, hvis bud den begærede udskudt, til trods for at denne havde tilbudt foreningen at gennemgå hans tilbudsregning. Prisdirektoratet udtalte, at man »i betragtning af, at foreningen ikke inden for den i licitationserklæringen fastsatte frist var fremkommet med nærmere begrundelse for den fremsatte udskydningsbegæring måtte anse boligselskabet berettiget til at se bort fra udskydningsbegæringen og antage det laveste bud.

En mesterforening har forlangt bud udskudt med den begrundelse, at budene *ikke var anmeldt rettidigt til organisationen*. Direktoratet har i 1950 meddelt Håndværkets Fællesrepræsentation, at en organisation ikke lovligt kan begære tilbud udskudt med den begrundelse, at budene ikke er anmeldt rettidigt til organisationen, idet spørgsmålet om håndhævelse af de vedtagne regler for tilbudsgivning og anmeldelse må blive et internt anliggende mellem organisationerne og deres medlemmer.

Det må således *formelt* anføres, at *vedkommende bud efter organisationens overbevisning er for lavt*, og *reelt* må det angives, *hvorpå dette støttes*.

Hvornår er et tilbud »for lavt«?

Licitationskommissionen angav to regler: Efter *den almindelige udskydningsregel*, hvis tilbuddet ikke dækker tarifmæssig arbejds løn, udgift til materialer og et efter arbejdets art og omfang,

den bydendes forhold og omstændighederne i øvrigt passende beløb til omkostninger og fortjeneste.

Håndværkerorganisationerne praktiserer ofte denne udskydningsregel for usmidigt, idet de begærer ethvert tilbud udskudt, som ligger under en af foreningen udregnet *kontrolpris* — normalt med fradrag af en *tolerance* på nogle få procent — uden hensyn til den udskudte mesters særlige omkostnings- og avanceforhold. Der har været fremsat ønske om, at priskontrolrådet indskærper organisationerne pligt til forhandling med de tilbudsgivende, hvis bud begæres udskudt, således at der tages hensyn til den enkelte mesters individuelle forhold.

Der er ikke pålagt organisationerne nogen egentlig pligt til at søge forholdene klarlagt for den mester, hvis bud påtænkes begæret udskudt. Fra håndværkerside har man delvis indrømmet berettigelsen af den fremførte kritik, og man ville søge at rette dette forhold.

Det er derfor i stigende omfang blevet praksis, at organisationerne forhandler med tilbudsgiverne, forinden der fremsættes udskydningsbegæring. Denne tendens vil formentlig yderligere blive fremmet ved reglen om, at beregningsudvalget *skal* indkalde den eller de »udskudte« til redegørelse for deres kalkulationer.

Aarhus Murermesterforening havde vedtaget detaljerede regler for udregning af kontrolbud, der fastsatte, at licitationsdeltagere, der mente at kunne regne med lavere omkostnings- eller avancesatser end de vedtagne, var pligtige i hvert enkelt tilfælde at rejse og om fornødent bevisliggøre krav herom, før resultaterne af licitationen forelå.

Prisdirektoratet fandt, at denne bestemmelse i strid med licitationsordningen kunne give anledning til drøftelse af priser inden licitationen, og forlangte derfor, at tilbudskalkulationer eller dele heraf først måtte fremlægges for organisationens kontrolberegningssudvalg efter licitationen og inden udskydningsbegæringens fremsættelse. Aarhus Murermesterforening gik med hertil.

Det viste sig imidlertid, at foreningens tanke var at binde beregningsudvalg til alene at konstatere, at foreningens kontrolberegning er rigtig gennemført, samt at foreningen ved sin udskydningsbegæring har taget hensyn til de af medlemmerne direkte over for foreningen påberåbte særlige forhold.

Direktoratet fandt, at det ikke kunne være rimeligt, at et medlem over for sin lokalforening skulle være nødsaget til at opgive alle forretningsmæssige forhold af kalkulationsmæssig betydning. Et sådant krav ville ofte afholde en mester fra at protestere mod en udskydning. I betragtning heraf og af, at det ofte viser sig, at de undersøgelser, som foretages i forbindelse med en udskydnings sag, foranlediger, at der kommer forhold frem af prismæssig betydning,

fandt direktoratet, at det måtte befrygtes, at den omhandlede bestemmelse ville føre til, at der ikke i tilstrækkeligt omfang ville blive taget hensyn til bud, der er billigere end foreningens kontrolpris, og som alligevel er forsvarligt udregnet.

Direktoratet forlangte derfor bestemmelsen ophævet, og dette er sket.

»*Tarifmæssig arbejds løn*« består dels af akkordarbejds løn, dels af dyrtidstillæg, hvortil kommer dækning for timelønsarbejde. Akkordarbejds lønnen levner i mange tilfælde ikke noget særligt individuelt spillerum, men dette kan dog fremkomme, bl. a. ved anvendelsen af forskellige tekniske fremgangsmåder. Derimod kan forskel i arbejdstempo og organisation ofte medføre variationer i dyrtidstillæg og timeløn. Det kan imidlertid være vanskeligt at dokumentere særligt lave udgifter hertil.

I en opmandskendelse (nr. 16) har den pågældende tilbudsgiver regnet med at anvende en særlig teknik.

I en opmandskendelse (nr. 4) var der enighed om størrelsen af *akkordarbejds lønnen*, men ikke om *dag løn* og *dyrtidstillæg*.

I en anden opmandskendelse (nr. 17) fremhæves om et blikkenslager- og sanitetsarbejde, at »det pågældende firma hovedsagelig udfører reparationsarbejde, og at det derfor med de *faste folk* må formodes at kunne gennemføre et så forholdsvis lille arbejde med få *dag lønstimer*«.

Andre opmandskendelser (nr. 22 og 37) behandler spørgsmålet om *kostpenge*, om *udearbejds tillæg* m. v.

Udgift til materialer skal beregnes på den tilbudsgivendes *nettopris* — med hensyntagen til rente (af fremmed eller egen kapital) og eventuelle lagringsomkostninger samt svind. Hvis *dagsprisen* er lavere, lægges dog denne til grund for tilbudet. Der må tages hensyn til fordelagtige indkøb, særlige rabatter o. l. eller til anvendelsen af dansk eller udenlandsk træ til tømrerarbejde (opmandskendelse nr. 19). Endvidere må *mængden* af medgået materiale indgå i beregningen, idet nogle håndværkere kan gennemføre større besparelser (mindre spild) end andre.

I en opmandskendelse (nr. 10) konstateres rigtigheden af tilbudsgiverens særligt lave materialepriser på centralvarmeanlæg dels »ud fra muligheden for leverance fra et anerkendt grossistfirma, dels ud fra en undersøgelse af virksomhedens *særlige muligheder for selv at fremstille visse materialer*«. Den samme betragtning er anvendt ved en tilbudsgiver, som havde eget maskinsnedkeri (opmandskendelse nr. 20).

Spørgsmålet om svind har ofte været behandlet af opmand (opmandskendelse nr. 42).

Omkostningerne skal kalkuleres efter arbejdets art og omfang — de generelle faktorer — samt »den bydendes forhold og

omstændighederne iøvrigt«. Her influerer tekniske hjælpemidler, benyttelse af gravko i stedet for håndkraft, afstand fra arbejdsplads o. lign. Betænkningen tilføjer: »For så vidt det ikke oplyses, hvad der efter den bydendes forhold er et passende beløb, lægges fagets almindelige forhold til grund«. En opmandskendelse (nr. 11) fremhæver yderligere *betalingsvilkårene* (rente-tabet) som et forhold af betydning.

Også ved anvendelsen af en kontrolpris som grundlag for en udskydningsbegæring må der derfor udøves en vis kritik.

I 1952 viste det sig ved licitationen over murerarbejdet på en *kommuneskole i Sct. Peders Landsogn ved Slagelse*, at organisationens »kontrolpris« 311.000 kr. lå ca. 10 pct. over det højeste af samtlige indkomne bud, der varierede fra 222.000—285.000 kr. Den kunne ikke anvendes som grundlag for udskydning af samtlige bud.

»Efter prisdirektoratets opfattelse var det åbenbart, at den omhandlede kontrolberegning, der ligger op mod 10 pct. over det højeste af de 11 afgivne bud, ikke kan danne et rimeligt grundlag for bedømmelsen af, om et bud bør anses for lavt. Direktoratet må holde for, at bygherren er berettiget til at se bort fra foreningens udskydningsbegæring, som alene er begrundet med den omhandlede kontrolberegning. Den endelige afgørelse af spørgsmålet må henhøre under domstolene«.

Det bemærkedes yderligere, at bestemmelsen i murermesterforeningens licitationsbestemmelser om, at ingen af de mestre, hvis bud er begæret udskudt, må overtage arbejdet uden samtykke fra foreningen, ikke kunne bringes til anvendelse.

Håndværksrådet protesterede og henviste til, at bygherren burde have begæret nedsat beregningsudvalg, og at prisdirektoratets afgørelse tilsidesatte murermesterforeningens bestemmelser om beskyttelse af licitationstilbud, der var anmeldte.

Murermesterforeningen nægtede at anerkende afgørelsen og foreslog bygherren at nedsætte et beregningsudvalg til afgørelse af, om kontroltilbudet var forkert. Samtidig meddelte foreningen bygherren, at indtil dette udvalgs afgørelse forelå, ville ingen af licitanterne eller medlemmer af foreningen gå i forhandling om udførelse af arbejdet, hverken ved tilbud eller efter regning.

Den ¹⁰/₁₁ 1952 gav prisdirektoratet murermesterforeningen pålæg om omgående at ophæve den overfor bygherren således iværksatte boykot, der ansås for stridende mod § 10 i prisloven.

Over for Håndværksrådet udtaltes bl. a. følgende:

»Efter licitationskommissionens betænkning må en organisation inden for en frist på 4 dage kunne begære bud udskudt med nærmere begrundelse. Kommissionen fandt, at den omhandlede frist ikke burde sættes kortere end 4 dage, idet organisationen vel kan foretage en beregning forinden licitationen, men »den kan have grund til at søge oplysninger hos den bydende, forinden bestemmelse

tages, om hans bud skal begæres udskudt«. Prisdirektoratet er af den opfattelse, at dette krav om begrundelse ikke har været behørigt opfyldt i den foreliggende sag, hvor kontrolbudet ligger så højt i forhold til de afgivne bud, at der må være tvivl om kontrolbudets rimelighed.

For prisdirektoratets stilling i sagen har det været af betydning, at det har vist sig, at den forsinkelse af et byggeri, som en beregningsudvalgssag medfører, kan være en væsentlig gene for bygherren, og at byggearbejdet var godkendt af Boligministeriet som vinterarbejde og skulle have været i gang inden den 1. d.m. Det må derfor kræves af udskydningsbegæringen, at den skal være så vel underbygget, at der for den pågældende organisation ikke består objektiv tvivl om, at grundlaget er rigtig. Dette krav må tillægges særlig vægt, når en beregningsudvalgssag vil være en langt større ulempe for bygherren end for organisationen.

Såfremt en kontrolpris altid skal kunne begrunde udskydningen, uanset tvivl om kontrolprisens rimelighed, vil det således være muligt for håndværkerorganisationerne at misbruge licitationsordningens regler til skade for bygherren.

Der har været flere tilfælde, hvor den kontrolpris, som en organisation har lagt til grund for sin udskydningsbegæring, har været behæftet med væsentlige fejl.

Prisdirektoratet kan derfor ikke anerkende, at en organisation alene holder sig til en kontrolberegning i et tilfælde, hvor budene ligger således, at det forekommer overvejende sandsynligt, at der enten er en fejl i kontrolbudet eller en forskel mellem, hvorledes kontrolberegningen og de bydende har opfattet arbejdets omfang. Organisationen bør i et sådant tilfælde søge kontrolbudet korrigeret ved drøftelser med de bydende og kan, såfremt drøftelserne underbygger, at budene eller visse af disse er for lave, begære udskydning og da med en begrundelse, der medtager dette yderligere grundlag i sagen.

Håndværksrådet henviser til prisdirektoratets vejledning af april 1950. Direktoratet mener ikke, at ovenstående retningslinier ændrer de i vejledningen kort gengivne hovedlinier i licitationsordningen.

For så vidt en udskydningsbegæring ikke kan anses for gyldig over for bygherren, kan den selvsagt heller ikke anses for gyldig og gennemtvunges over for de bydende«.

Murermesterforeningen indgik på at tillade sine tilbudsgivende medlemmer at forhandle med bygherren om udførelsen af det omhandlede arbejde, idet foreningen dog forbeholdt sig eventuelt at begære bod af bygherren i henhold til licitationserklæringen.

Når endelig *fortjenesten* skal være passende under hensyn til de samme momenter, må udgangspunktet være tilbudsgiverens sædvanlige avance ved arbejdet, jfr. opmandskendelser nr. 12 og nr. 31 (om en kooperativ virksomhed), men netop med en vis margin for konkurrencemæssige hensyn, såsom ønsket hos yngre virksomheder om at skaffe sig indpas o. l. Ved bedømmelsen af

bruttoavancen (omkostninger og fortjeneste) skal desuden tages hensyn til »*omstændighederne iøvrigt*«. Heri må formentlig indgå de almindelige konjunkturer i faget, der kan begrunde en forholdsvis lavere avance i nedgangstider, og størrelsen af entreprenørens igangværende arbejde.

Opmandskendelser nr. 1 og 46 anså de til *risiko og fortjeneste og omkostninger og fortjeneste* afsatte beløb for »beskedne, men ingenlunde uforsvarlige«, og forkastede udskydningsbegæringen.

I opmandskendelse nr. 11 regnes ved et malerarbejde med en bruttoavance på 10 pct. under hensyn til, »hvor længe det vil vare, inden malermesteren kan hæve sine sidste penge.«

Det andet grundlag for en udskydningsbegæring er den såkaldte »*prislisteregulering*«.

Herom hedder det i betænkningen:

»Som for lavt må et bud også anses, hvis det er i strid med en lovlig og til priskontrolrådet rettidigt anmeldt aftale eller vedtagelse, der virkelig håndhæves af organisationen. I sidste henseende må det navnlig kræves, at aftalen eller vedtagelsen i almindelighed overholdes ikke blot ved licitationer, men også ved regnings- og tilbudsarbejder«.

Reglen er bl. a. anvendt i opmandskendelserne nr. 5 og 8, der begge vedrører elektriske anlæg.

Der har fra forskellig side været anket over, at prislister i det hele taget kan anvendes som grundlag for udskydning. Det er anført, at priskonkurrencen i de fag, hvor der foreligger bindende og detailleret udbyggede priskuranter i det væsentlige er udelukket, og nogle bygherrer, ingeniører og arkitekter har ment, at det er mere fordelagtigt — frem for at underskrive licitationserklæring — enten ikke at underskrive erklæringen eller at lade arbejder i de pågældende fag udføre efter underhåndsbud eller efter regning. Selvom de priskuranter, der lægges til grund for udskydning, til stadighed er underkastet priskontrolrådets kontrol, har prisdirektoratet erklæret sig enig i, at priskonkurrencen i de nævnte fag i det store og hele er udelukket, i hvert fald, når der ikke indrømmes nogen *tolerance* eller kun en minimal *tolerance* på den kontrolpris, som danner grundlag for udskydning.

Der er nu inden for *elektrikerfaget* og *malerfaget* (de i denne forbindelse vigtigste fag) indført bestemmelser, hvorefter der skal ydes en *tolerance* på prislisteprisen på henholdsvis 5 pct. og 7 pct. Disse tolerancer tilsigter at give en mester, som på grund af særlige forhold har lavere omkostninger end normalt, mulighed for at

overtage et licitationsarbejde til en efter omkostningerne rimelig pris, se opmandskendelser nr. 39 og 44.

Om *dispensation* fra organisationen (elektrikerfaget) kan henvises til kendelse nr. 35.

Hvorledes fastlægges grundlaget for udskydningsbegæringen?

Reglerne må være optaget i organisationens vedtægter. Der forekommer to fremgangsmåder:

Ved *kontrolprismetoden* udarbejder organisationen efter tegninger og beskrivelser et *kontrolbud*, der normalt efter fradrag af en tolerance udtrykker organisationens opfattelse af undergrænsen for de »rigtige« priser på arbejdet.

Metoden benyttes af organisationerne med prisliste, og tillige som regel inden for murer-, tømrer- og bygningsnedkerfaget. Det er ikke ualmindeligt, at udregningen foretages af mestre fra en anden by eller egn, og det er absolut nødvendigt, at kontrolprisen fremgår af en egentlig beregning, således at f. eks. en mekanisk middelpriis ikke er gyldigt udskydningsgrundlag.

Analysemetoden tager sit udgangspunkt i de faktisk afgivne tilbud. På et møde efter licitationen gennemdrøftes tilbudene af tilbudsgiverne med det formål at undersøge, hvorvidt der er konkret grundlag for en udskydningsbegæring.

Den er, loyalt anvendt, helt i den nye ordnings ånd.

Denne metode anvendes i entreprenørfaget og er her kombineret med en bestemmelse om, at kun bud, der er anset som for lave af mindst $\frac{2}{3}$ af de tilbudsgivere, der deltager i eller er repræsenteret på mødet, begæres udskudt. Samme metode anvendes undertiden indenfor murer-, tømrer- og snedkerfagene ved bundne licitationer med 3, 4 eller 5 deltagere vedrørende boligbyggeri med et samlet etageareal på over 1500 m².

I 1941 konstaterede prisdirektoratet i en række tilfælde, at *Fælleslicitationskontoret*, der omfatter blikkenslager-, gas-, vand- og sanitetsfagene, smedefaget samt varmfaget uden for København, fremsatte udskydningsbegæring på grundlag af en midteltals beregning. Priskontrolrådet har derefter udtalt, at man ikke kunne tolerere, at licitationsordningen anvendtes på denne måde. Prisdirektoratet har derfor pålagt organisationerne fremtidig kun at begære udskydning af bud, der *enten* ligger mere end 5 pct. under en kontrolpris, der er beregnet på betryggende måde, og som udfra fagets almindelige forhold kan anses for rimelig,

eller efter en på et møde mellem de bydende foretagen analyse er anset som for lave af et flertal på mindst $\frac{2}{3}$ af de bydende.

Af hvem kan udskydningsbegæringen fremsættes?

Bygherren har i licitationserklæringen forpligtet sig til at tåle udskydning, og da erklæringen er afgivet over for en (eller flere) organisationer, må det principielt være disse, udskydningsretten tilkommer.

Der er dog intet til hinder for, at organisationen inden for sine rammer overlader udskydningsretten til de enkelte medlemmer, således som det er tilfældet ved analysemetoden, hvor organisationen alene sikrer sig, at vedtægtsbestemmelserne er overholdt. I særlige tilfælde vil organisationen dog kunne undlade at fremsende en udskydningsbegæring for bud, som tilbudsgiverne har fundet for lave.

Kan alle tilbudsgiveres tilbud begæres udskudt som for lave?

Det er klart, at begæring om udskydning af tilbud kan fremsættes over for medlemmer af den organisation, overfor hvilken licitationserklæring er afgivet, samt overfor medlemmer af andre organisationer, der på forhånd ved en mellemorganisationsmæssig aftale er indgået herpå.

Mellem håndværkerorganisationerne inden for de forskellige fag er sådanne overenskomster om gensidig adgang til udskydning i vid udstrækning blevet truffet. Mellem *Håndværksrådet* og »*Byggefagenes kooperative landssammenslutning*« blev i 1952 indgået en foreløbig overenskomst, hvorefter landssammenslutningens medlemmer indgik på at lade sig udskyde efter bestemmelserne for den stedlige faglige organisation, idet den pågældende kooperative virksomheds individuelle forhold dog altid skulle danne grundlag for beregningsudvalgets afgørelse.

Baggrunden for denne aftale var prisdirektoratets indstilling: Medens organisationerne kan begære udskydning af bud fra tilbudsgivere, der ikke er medlem af nogen faglig organisation, kan der *ikke* tilkomme dem en tilsvarende adgang over for medlemmer af en anden (herunder kooperativ) organisation, som der ikke er truffet overenskomst med.

Denne opfattelse er støttet af en afgørelse af *prisankenævnet*, hvorefter en organisation ikke kunne anse licitationserklæring for nægtet og derfor foretage forhåndsregulering, fordi en bygherre

nægtede at underskrive en særlig erklæring, der adskilte sig fra den af prisdirektoratet udarbejdede bl. a. derved, at den gav organisationen adgang til at udskyde tilbud, som var afgivet af medlemmer af andre »fritstående« faglige organisationer.

Spørgsmålet har ikke været forelagt domstolene, uagtet prismyndighedernes afgørelse ingenlunde kan anses for sikker. Efter licitationserklæringens indhold underkaster bygherren sig udskydningsreglerne, og når det er kendeligt, at erklæring er afgivet, går man *ingen* af de bydende for nær. Begrænsningen kan kun hævdes ved at indfortolke en række forudsætninger i erklæringen fra licitationskommissionens betænkning, særlig vedrørende adgangen til klausulering af tilbud.

Spørgsmålet har stadig haft praktisk betydning, bl. a. fordi aftaler mellem f. eks. *Kooperationen* og *Entreprenørforeningen* og *Varmebranchens licitationsforening* ikke har foreligget, ligesom *Københavns Tømmerlaug* hverken selv har regler om regulering af licitationsbud eller har afsluttet aftale om adgang til udskydning med andre organisationer. På sit årsmøde i 1954 har »*Byggefagenes kooperative landssammenslutning*« opsagt overenskomsten med Håndværksrådet. I anledning af to af Statsbanerne i december 1954 og januar 1955 afholdte licitationer over snedkerarbejdet ved ombygning af Slagelse station, hvor den af prismyndighederne hævdede opfattelse førte til, at et tilbud fra en »privat« virksomhed, men ikke et fra en stedlig kooperativ virksomhed, kunne begæres udskudt, har spørgsmålet været rejst i Folketinget den 10/3 1955.

Et andet spørgsmål var, om en organisations »*prislisteregel*« kunne bringes i anvendelse ved (lovlige) udskydningsbegæringer over for medlemmer af andre organisationer, eller om man her måtte falde tilbage på »den almindelige udskydningsregel«.

Det kooperative Fællesforbund i Danmark anmodede i 1949 prisdirektoratet om en udtalelse om, hvorvidt *kooperative* virksomheder kan anses for forpligtede til at overholde laugenes prislister. Grunden til forespørgselen var, at de mesterorganisationer, som har vedtaget og anmeldt prislister og prisberegningsregler til priskontrolrådet, har praktiseret denne udskydningsregel således, at licitationsbud fra virksomheder, som ikke har forpligtet sig til at overholde disse — uorganiserede håndværkere eller kooperative virksomheder — er begæret udskudt, såfremt tilbudene var lavere end prisen på det pågældende arbejde

beregnet efter de private mesterorganisationers priskuranter og prisberegningsregler.

Da prisdirektoratet besvarede det rejste spørgsmål benægtende, forlangte håndværket sagen indbragt for prisankenævnet, hvis afgørelse endnu ikke foreligger, idet sagen har været stillet i bero.

Håndværksrådet anførte til støtte for sin opfattelse bl. a.:

»De af mesterorganisationerne udarbejdede prislister er af gammel dato. Efter at prisordningen blev gennemført, forlangte priskontrolrådet disse prislister reguleret og godkendt, inden de måtte anvendes som basis for udregningen af tilbud. Mesterorganisationerne er i enhver henseende bundet af disse prislister, altså ikke alene ved licitationstilbud, men også ved reparationsarbejder (regningsarbejder). Dette medfører, at de enkelte medlemmer af mesterorganisationerne er bundet af prislisterne, idet organisationerne ikke tolererer afvigelser herfra. Hvis det enkelte medlem ikke ønsker at overholde prislisterne, må han udtræde af sin organisation, hvilket normalt vil bringe ham i en uholdbar stilling.

Sålænge de kooperative foreninger ikke er forpligtet til at overholde prislisterne, kan de afgive meget lave tilbud, idet de i modsætning til mesterorganisationernes medlemmer kan overvælde deres manglende avance eller eventuelt direkte tab på reparationsarbejder, som således fordyres tilsvarende.

Dette forhold må ikke alene betegnes som illoyal konkurrence over for mesterorganisationerne, men er tillige højst ubilligt for bygherrerne«.

Direktoratets hovedsynspunkter:

»Direktoratet finder, at bestemmelsen i licitationskommissionens betænkning må opfattes således, at den fastslår, at der kan træffes bindende prisaftaler, der omfatter både regnings-, tilbuds- og licitationsarbejder.

Endvidere må bestemmelsen opfattes således, at alene de tilbud kan begæres udskudt, der hidrører fra tilbudsgivere, der som medlemmer af den eller de pågældende organisationer har mulighed for at influere på prislisterne og har forpligtet sig til at overholde disse. Dette følger allerede af licitationskommissionens udformning af regelen, idet det er en betingelse for udskydning på grundlag af vedtagne prisaftaler, at disse virkelig håndhæves af organisationen. Dette er ikke muligt over for de uden for organisationen stående virksomheder. Den af Håndværksrådet fremsatte fortolkning vil føre til, at organisationer — f. eks. de kooperative håndværksvirksomheders organisation, Byggefagenes kooperative landssammenslutning — som ikke finder det hensigtsmæssigt ved indførelse af bindende prislister eller lignende at begrænse konkurrencen ved licitation ud over, hvad der følger af licitationskommissionens bestemmelse, inden for fag, hvor der forekommer organisationer med bindende priskuranter, skal kunne tvinges ind under prisbestemmelser, der er indført af andre organisationer inden for faget. En sådan udvidelse af de organisationers magt, der har priskuranter, kan ikke formodes at have været kommissionens hensigt.

Direktoratet mener, at den af Håndværksrådet fremførte påstand er ganske unødvendig og uden grundlag, når man tager hensyn til

reglerne i deres helhed. For så vidt en licitation afholdes efter de af licitationskommissionen angivne regler, behøver håndværkere, der er bundet til at kalkulere på grundlag af prislister eller lignende, ikke at komme ud for at konkurrere med tabgivende underbud afgivet af virksomheder, som ikke prisberegner i henhold til prisaf-taler, idet sådanne bud vil falde ind under den almindelige bestem-melse i betænkningen om, hvornår et bud må anses som for lavt.

Direktoratet mener derfor, at den nye licitationsordning taget i sin helhed yder mesterorganisationernes medlemmer tilstrækkelig beskyt-telse.»

I Prisdirektoratets redegørelse anførtes endvidere, »at det ikke er foreneligt med kommissionens opfattelse af forsvarlig kalkulation, om tilbudspriser kalkuleres således, at en virksomheds fortjeneste, generalomkostninger eller lignende udelukkende pålignes arbejder, som i almindelighed ikke bortliciteres, f. eks. reparationsarbejder«.

I en opmandskendelse (nr. 2) er udskydning af en kooperativ virksomheds tilbud på grundlag af *Malerlaugets* prisliste godkendt, hvorimod opmanden i kendelserne nr. 6 og 38, jfr. nr. 40, 42 og 44 har nægtet at bruge prislistereglen på »udenforstående« virksomheder.

Hvor to (maler-) mesterorganisationer har *hver sin* prisliste, har man lagt den til grund, der gjaldt for den organisation, som de tilbudsgivere, der begæres udskudt, er medlemmer af (kendelse nr. 3).

Hovedentreprise.

Hovedentreprise er den sædvanlige betegnelse for, at bygherren har kontraheret med en enkelt entreprenør, *hovedentreprenøren*, der selv udfører en enkelt fagentreprise, og som lader de øvrige udføre af *fagentreprenører*, underentreprenører, som han slutter kontrakt (underentreprisekontrakt) med. Den enkelte fagentre-prenør fungerer i realiteten selvstændigt ganske som ved fagentre-prisesystemet, men hovedentreprenøren påtager sig ansvaret for sine underentreprenører, og forholdet mellem disse parter er, som almindelig regel, bygherren uvedkommende.

Blandt håndværkere er ordningen med hovedentreprise ikke mødt med ublandet tilslutning, men prisdirektoratet har i 1952 udtalt:

»En af de lokale murermesterforeninger, der er tilsluttet Centralforeningen af murermestre i Danmark, har vedtaget en bestemmelse om, at ingen murermester må overtage et arbejde i entreprise, der er eller har været udbudt fagvis.

Endvidere har foreningen truffet en overenskomst med den lokale tømrmesterforening, der er tilsluttet Centralforeningen af Tøm-remestre i Danmark om, a) at der, når en bygherre ønsker et bygge-

arbejde udbudt i entreprise, ikke samtidig må indgives fagbud, b) at vedkommende entreprenør kun må indhente tilbud fra et medlem af de ovennævnte foreninger og ikke må modtage eller give tilbud til en murer- eller tømrmester, der står uden for disse foreninger, og c) at ingen murer- eller tømrmester må give tilbud på entreprisarbejde til nogen anden bygningshåndværker.

Rådet har meddelt foreningerne, at de ikke bør lægge hindringer i vejen for, at de forskellige ovennævnte former for byggeriets organisation kan trives side om side i indbyrdes konkurrence, således at enhver af formerne bringes til anvendelse på løsningen af de byggeopgaver, hvor de må virke mest effektive.

Rådet har endvidere tilkendegivet, at foreningerne ikke bør sætte særlige grænser for medlemmernes adgang til at give og tage underentreprisebud, og at det må anses for urimeligt, at foreningerne vil søge at forbeholde entreprisebud for de foreningerne tilsluttede murer- og tømrmestere.

Det er imidlertid klart, at anvendelsen af hovedentreprenørsystemet giver anledning til ganske særlige vanskeligheder i forhold til udskydningsreglerne:

Et boligselskab havde udbudt arbejderne ved opførelsen af et kompleks bestående af 2 husblokke i licitation. Selskabet havde underskrevet licitationserklæring for samtlige fag. Arbejdet var udbudt i samlet og delt entreprise. Den lokale murermesterforening begærede det laveste hovedentreprisebud udskudt, som var afgivet af et af foreningens medlemmer, og begærede endvidere de to laveste fagentreprenørbud på murerarbejdet udskudt. Det ene af disse var afgivet af samme murermester, som var lavestbydende på arbejdet i samlet entreprise. Murermesterforeningens begæring om udskydning på murerarbejdet blev fremsat på basis af en kontrolprisberegning for dette arbejde, og for så vidt angik udskydning af hovedentreprisetilbudet, begrundedes udskydningsbegæringen med, at »en sammenlægning af kontroludregninger vil give et tal, der berettiger udskydning af det pågældende tilbud«. Boligselskabet anmodede direktoratet om en udtalelse om, hvorvidt murermesterforeningen var berettiget til at begære det laveste hovedentreprisebud udskudt.

Priskontrolrådet udtalte, at murermesterforeningen i det foreliggende tilfælde måtte anses for beføjet til at begære det laveste hovedentreprisebud udskudt, idet *den pågældende tilbudsgiver var medlem af foreningen*, og dennes licitationsbestemmelser ikke syntes at begrænse foreningens adgang til udskydning af bud til kun at gælde tilbud på murerarbejde. Det var endvidere rådets opfattelse, at *et hovedentreprisebud ikke kunne bedømmes ud fra en sammenlægning af kontroludregninger gældende for en række fagbud*, men principielt måtte underkastes en selvstændig bedømmelse som hovedentreprisebud, hvorved der blandt andet ville være at *tage hensyn til de for hovedentreprisen gældende særlige omkostningsforhold*. Uanset at det således var rådets opfattelse, at begrundelsen for den af murermesterforeningen begærede udskydning af ovennævnte hovedentreprisebud principielt var urigtig, fandt rådet dog, at udskydningsbegæringen i det foreliggende tilfælde kunne anses for gyldig.

Priskontrolrådet gav i 1952 endelig udtryk for, at det efter rådets

opfattelse ikke kunne afskære den lavestbydende hovedentreprenør fra at overtage arbejdet i samlet entreprise, at det af ham afgivne fagtilbud på murerarbejdet var begæret udskudt eller senere måtte blive udskudt.

Efter en række forhandlinger mellem prisdirektoratet og de interesserede organisationer, Håndværksrådet og Entreprenørforeningen, udsendte priskontrolrådet den ¹⁵/10 1952 følgende:

»Det er priskontrolrådets opfattelse, at der ikke af håndværkerorganisationerne bør lægges hindringer i vejen for, at de forskellige former for byggeriets organisation — fagentreprenørsystemet, hovedentreprenørsystemet og bygmestersystemet — kan trives side om side i indbyrdes konkurrence, således at enhver af formerne bringes til anvendelse på løsningen af de byggeopgaver, hvor de må virke mest effektivt. Det bør således stå en byggherre frit at udbyde et arbejde i hver af de nævnte former. Ligeledes bør han have adgang til at udbyde et arbejde både i samlet og delt entreprise, eventuelt således, at han udbyder i begge former samtidig.

For så vidt angår udskydning af hovedentreprisebud, er det priskontrolrådets opfattelse, at en organisation, der ifølge sine love eller vedtægter eller aftaler med andre organisationer har adgang til at begære udskydning af fagbud, kan begære udskydning af hovedentreprisebud i tilfælde, hvor licitationserklæring er underskrevet.

Såfremt der opstår strid vedrørende udskydning af et sådant bud, vil striden være at afgøre af et beregningsudvalg bestående af to eller fire personer udpeget af parterne, idet de i Handelsministeriets »Normer for behandling af strid om udskydning af bud ved licitation« angivne regler finder anvendelse. Efter priskontrolrådets opfattelse må beregningsudvalget underkaste sådanne bud en selvstændig bedømmelse som hovedentreprisebud, hvorved der vil være at tage hensyn til de for hovedentreprisen gældende særlige omkostningsforhold.«

Prisdirektoratet underrettede samtidig Håndværksrådet:

»Priskontrolrådet vil indtil videre ikke rette indvending imod, at håndværkerorganisationer, når et arbejde samtidig udbydes i samlet og delt entreprise, begærer udskydning af bud efter den pågældende organisations regler, som hidtil alene er anvendt på arbejder udbudt i fagvis entreprise.

Det må være en forudsætning, at samtlige bud afgives på ensartet udbydelsesgrundlag og under hensyntagen til sådanne aftaler, som måtte være truffet på et af organisationen afholdt møde, hvortil byggherren og de indbydende er indkaldt.

Ved bedømmelsen af, om et hovedentreprisetilbud bør udskydes, vil der være at tage hensyn til sådanne aftaler, som måtte være eller blive indgået mellem hovedentreprenøren og hans underentreprenører angående arbejdets udførelse og fordeling under forudsætning af, at udbydelsesgrundlaget for arbejdet som helhed fastholdes.

Såfremt et underentreprisebud anses som for lavt, vil hovedentreprisebudet dog ikke kunne udskydes, såfremt hovedentreprenøren er i stand til uanset den fordyrelse, der herved kan opstå, at opnå

et passende beløb til omkostninger og fortjeneste på det samlede arbejde.

Ethvert af beregningsudvalgets medlemmer kan kræve tilkaldt særlig sagkyndige til at udtale sig for beregningsudvalget om spørgsmål af betydning for bedømmelse af det eller de bud, der er begæret udskudt.

Adgangen for organisationernes medlemmer til at afgive underentreprisebud kan kun begrænses i henhold til sådanne bestemmelser, der findes i en organisations lovlige og til priskontrolrådet rettidigt anmeldte love og vedtægter.«

I bygherrekredse var der en tilbøjelighed til at anse disse regler som »et slag mod hovedentreprisen i de tilfælde, hvor der sker alternativ udbydelse«. Der rejstes tillige tvivl med hensyn til, af og mod hvem udskydningsbegæringer kunne fremsættes, og hvorledes de skal vurderes. *Karen Poulsen* redegjorde derefter for retningslinierne:

»De fastlagte regler for anvendelsen af licitationsordningen på hovedentreprisebud fastslår alene hovedretningslinier for, hvad organisationerne har adgang til at træffe vedtægtsbestemmelser om. Med henblik på udskydelse m. v. af hoved- og underentreprisetilbud er endnu ikke indført vedtægtsbestemmelser for håndværket.

En organisation kan begære et hovedentreprisebud udskudt, når den pågældende organisation har hjemmel til at begære et fagbud fra vedkommende mester udskudt. Dette betyder, at såfremt der afgives hovedentreprisebud fra mestre, der er tilsluttet forskellige faglige organisationer, vil spørgsmålet om, hvilke bud en organisation kan begære udskudt, derfor ganske som for fagbud afhænge af *de aftaler, der måtte være truffet imellem organisationerne.* Foreligger sådanne aftaler ikke, kan kun et bud fra et medlem af selve den pågældende organisation begæres udskudt — tillige med eventuelle bud fra uorganiserede mestre.

For så vidt angår *underentreprenørernes organisationer, kan disse ikke begære udskydning over for bygherren, idet deres medlemmer ikke har givet tilbud til bygherren.* Licitationserklæring kan altså ikke anvendes i dette forhold, og *forhåndsregulering er også udelukket.* Der er endnu ikke truffet særlige aftaler imellem organisationerne om en løsning af disse problemer.

Et *hovedentreprisebud* kan begæres udskudt, såfremt den udskydningsberettigede organisation anser det for at være for lavt. Dette kan skyldes 1) at *hovedentreprenørens eget arbejde er beregnet for lavt*, 2) at *et eller flere underentreprisebud er for lave* og 3) at *særlige omkostninger og besparelser ved hovedentreprisen er beregnet forkert.*

Hvis der foreligger en behørig begrundet og rettidigt fremsat udskydningsbegæring, hvorefter et hovedentreprisebud er for lavt, fordi et eller flere af de nævnte forhold foreligger, skal der, hvis bygherren ikke finder udskydningsbegæringen rimelig, og hvis forlig ikke opnås, nedsættes et *beregningsudvalg* bestående af fire medlemmer og eventuelt en opmand. Bygherren vil formentlig hertil udpege arkitekter eller ingeniører, og håndværkerorganisationen sagkyndige fra de fagområder, stridspunkterne vedrører.

Hvis budet anses som for lavt, fordi hovedentreprenørens eget arbejde er beregnet for lavt, vil sagen blive behandlet på sædvanlig måde.

Er budet anset som for lavt, fordi *et eller flere underentreprisebud betragtes som for lave*, og beregningsudvalget stadfæster organisationens påstand herom, kan *den pågældende underentreprenør ikke udføre arbejdet*. Der rejser sig nu det spørgsmål, om hovedentreprenøren har sådanne marginer eller sådanne fortjenester på sit eget arbejde og hovedentreprisen som helhed, at en holdbar pris for underentreprisearbejdet kan betales ud af tilbudssummen, uden at fortjenesten derved bliver for lav. For at dette spørgsmål kan besvares, må det forudsættes, at hovedentreprenøren får et andet og holdbart tilbud på underentreprisearbejdet eller beregner en pris, for hvilken han kan lade det udføre efter regning af en anden mester. At en hovedentreprenør får sådanne andre underentreprenører til at udføre arbejdet, vil organisationerne ikke modsætte sig, dog at de tilbud, der er afgivet til andre hovedentreprenører på det pågældende arbejde, ikke vil kunne reduceres, hvis afgiverne af disse bud overtager arbejdet for den hovedentreprenør, hvis bud behandles af beregningsudvalget.

Differencen mellem det oprindelig indregnede underentreprisebud og erstatningsbudet må altså af et beregningsudvalg sammenholdes med den fortjeneste, hovedentreprenøren har kalkuleret for hele arbejdet, herunder sin fagentreprise. Hvis spørgsmålet, om hovedentreprenøren er i stand til at betale fordyrelsen og dog opnå et rimeligt beløb til omkostninger og fortjeneste, besvares benægtende af beregningsudvalget, udskydes hovedentreprisebudet. Besvares det bekræftende, kan hovedentreprenøren overtage arbejdet til den af ham tilbudte pris, men med den nye fagmester som underentreprenør.

Hvad nu, om *et arbejde udbydes i både samlet og delt entreprise?* Så vil der kunne forelægges *licitationserklæringer fra alle fagorganisationer*, og hovedentreprisebudet bør være således specificeret, at det bliver muligt at sammenligne fagbud og underentreprisebud. Men samtidig vil der ved udskydningen ofte være individuelle forhold, der skal tages hensyn til, herunder for underentreprenørens bud til, om hovedentreprenøren sparer ham for visse omkostninger eller for risiko, pengeudlæg og lignende.

Hvis *licitationserklæring nægtes underskrevet, vil forhåndsregulering* kunne finde sted efter de sædvanlige regler, der er lovlig vedtaget i organisationen og anmeldt til priskontrolrådet. *Ved blandede licitationer vil formentlig både fagbud og underentreprisebud gå ind under den fagvise regulering.* Reglerne er ikke så enkle, som man kunne ønske sig.

Således er stillingen i dag, jfr. opmandskendelser nr. 25 og 36. Aftaler er endnu ikke indgået.

Prøvelse af udskydningsbegæringen.

Såfremt bygherren ikke er enig i udskydningens berettigelse, og hvis spørgsmålet ikke løses ved forhandling med organisationen, kan han kræve sagen afgjort ved et hurtigt arbejdende, sagkyndigt og upartisk »beregningssvalg«.

Den udskudte mester har ikke nogen selvstændig adgang til at få forsvarligheden af det afgivne bud undersøgt. Fra forskellig side har der været fremsat forslag om, at beregningsudvalget også burde være ankeinstans for virksomheder, der ønsker at dokumentere, at deres bud ikke kan anses som for lave.

Direktoratet har imidlertid anført, at en bygherre i almindelighed vil være interesseret i at protestere mod udskydning af et bud, såfremt tilbudsgiveren kan godtgøre, at budet ikke kan anses som for lavt. Kun i de tilfælde, hvor forskellen mellem det eller de bud, der begæres udskudt, og det laveste ikke-udskudte bud er lille, kan det forekomme, at bygherren ikke er interesseret i at protestere mod udskydningen af et tilbud, som tilbudsgiveren ønsker at forsvare overfor et beregningsudvalg.

Hertil kommer, at en selvstændig ankeadgang uafhængig af bygherren for såvidt ville være mindre rimelig, som bygherren ved offentlig licitation ikke har nogen pligt til at antage budet, selvom beregningsudvalget gav den ankende medhold. For de mere prestigemæssige hensyn findes et andet forum, idet de fleste organisationers vedtægter indeholder en bestemmelse om, at tvistigheder vedrørende licitationsbestemmelser kan indbringes for en upartisk voldgiftsret.

Af hensyn til *upartiskheden* har prismyndighederne fastsat, at bygherren kan modsætte sig, at organisationen til medlem af beregningsudvalget vælger personer, som har udregnet kontrolbud.

I flertallet af sager, hvor det ikke drejede sig om abstrakte principspørgsmål eller anvendelse af prislisteregler, har opmanden ved forhandling eller på anden måde gjort sig bekendt med tilbudsgiverens særlige forhold. I langt de fleste af disse sager har opmanden arbejdet ud fra tilbudsgiverens kalkulation med de korrektioner, der var nødvendige. I enkelte sager har opmanden udregnet en kontrolpris på basis af fagets almindelige forhold og undertiden således, at egne erfaringer og eget skøn har måttet influere på afgørelsen. Ofte har opmanden truffet sin afgørelse helt eller delvis på basis af oplysninger, han har fået på anden måde end gennem det af parterne fremførte.

Det kan næppe betvivles, at en opmandskendelse kan tilside-sættes ved domstolene i tilsvarende tilfælde som en voldgifts-kendelse, navnlig hvis afgørelsen er blevet til med tilsidesættelse af sædvanlige retsplejeprincipper.

Licitationserklæring nægtet underskrevet.

Har bygherren — i den enkelte sag eller ved en utvetydig generel udtalelse, der må antages stadigt at stå ved magt — vægret sig ved at underskrive en licitationserklæring, vil organisationen, såfremt der er flere end to tilbudsgivere, i overensstemmelse med sine anmeldte regler kunne foretage *forhåndsregulering* eller forbyde sine medlemmer at afgive bud.

Prisdirektoratet har i 1947 angivet følgende retningslinier:

»Såfremt forhåndsreguleringen baseres på en beregning af et middeltal af indgivne bud, må prisdirektoratet holde for, at bud, der kan formodes at være uforsvarlige eller forkert udregnede, bør udskydes forinden beregningen af den endelige middelprijs. Man vil her finde det tilfredsstillende, at der enten udskydes bud, der er mindst en vis procent, som ikke vil kunne ansættes over 10, højere end det næsthøjeste bud, eller udskydes bud, der ligger mindst en vis procent, som ikke vil kunne ansættes over 15, over et foreløbigt middeltal. Prisdirektoratet vil ikke rette indvending mod, at der, forinden beregningen af det endelige middeltal, udskydes bud, der ligger en tilsvarende procent under henholdsvis det næstlaveste bud eller et foreløbigt middeltal. Yderligere må prisdirektoratet holde for, at bud, der ligger indtil 8 pct. under det endelige middeltal, ikke kan udskydes eller forhøjes. I tilfælde, hvor vedkommende forening udskyder et antal af de billigste bud varierende efter det samlede antal bud, vil der ej heller kunne foretages udskydning af bud, der er indtil 8 pct. under middeltallet.

Medens prisdirektoratet endvidere vil kunne tiltræde, at regulering foretages på grundlag af en forudgående kontroludregning, vil man ikke kunne anerkende andre former for forhåndsregulering, som f. eks. regler om, *at* det ved lodtrækning bestemmes, hvem der skal have arbejdet, *at* arbejdet tildeles medlemmerne efter tur, *at* der gives et medlem, hos hvem licitanten er kunde, en fortrinsret med hensyn til opnåelse af det udbudte arbejde, eller *at* regulering foretages efter regler, der ikke er fastlagt i foreningens love eller vedtægter, men aftalt for det konkrete tilfælde, eventuelt ved afholdelse af et møde, hvor der finder en nærmere fastsættelse af pris og vilkår sted«.

Prisdirektoratet har yderligere nægtet at godkende en form for forhåndsregulering, hvorefter det — enten ved en kontrolprisberegning eller ved en middeltalsberegning — af en organisation fastsloges, hvad der var en »rimelig pris« for arbejdet, og alle budene forhøjedes med et tillæg, således at det billigste af budene kom op på den »rimelige pris«. Tillæget fordeltes — efter et fradrag til organisationens administration — efter nærmere fastsatte regler mellem de bydende. Det ville være »mestergrisen« om igen!

Derimod har priskontrolrådet ikke rettet indvending imod, at en del organisationer i deres love udtrykkeligt har fastsat, at medlemmer, der har deltaget i en forhåndsregulering, er pligtig til at afgive deres (regulerede) bud til bygherren.

Entreprenørforeningens forhåndsreguleringer sker efter samme retningslinier som udskydninger.

Licitationserklæring er ikke afkrævet.

Er der ikke afkrævet bygherren licitationserklæring, må endelig licitation finde sted som en fuldstændig fri og ureguleret licitation.

Domstolenes stilling til licitationsordningen af 1945.

Licitationsreglerne hviler retskildemæssigt på et særegent grundlag.

Skønt licitationskommissionen havde til opgave at »fremkomme med forslag til en ordning af de henhørende spørgsmål gennem lovgivning eller på anden måde«, har man ikke søgt den licitationsordning, som kommissionen foreslog, fæstnet i lovform.

Herved er der utvivlsomt opnået en vis frihed til tilpasning og videre udvikling på endnu uafklarede felter, men denne fremgangsmåde rummer også et usikkerhedsmoment, som der ikke kan ses bort fra, når licitationsordningen skal vurderes.

Selv uden lovform er betænkningens regler naturligvis bindende, hvor reglerne blot fastslår, hvad der stemmer med *allerede gældende dansk civilret* (f. eks. om »mestergribe«), herunder også med gældende *retssædvane*. Afgørelsen af, hvorvidt dette er tilfældet, tilkommer imidlertid de almindelige domstole, såfremt der opstår tvist derom. Det kan ikke uden videre påregnes, at domstolenes opfattelse af, hvad der er gældende ret og retssædvane, falder sammen med kommissionens opfattelse. Et eksempel derpå foreligger i højesteretsdommen fra 1953 i sagen blikkenslagerfirmaet R. Ruff & søn mod direktør Wernerfeldt, om bygherrens valgfrihed ved bunden licitation. Også, hvor reglerne ikke således blot gengiver gældende ret, kan de blive bindende i kraft af en — udtrykkelig eller stiltiende — *aftale* mellem de interesserede.

Hvis en licitationserklæring er underskrevet af begge parter, kan det anses for givet, at begge parter er bundet til at underkaste sig den i erklæringen angivne fremgangsmåde.

Men hvorledes er nu stillingen, såfremt der ikke er afkrævet bygherren licitationserklæring, eller han ikke har villet underskrive den?

Her er det licitationsordningens grundtanke, at fremgangsmåden skal reguleres gennem organisationernes interne aftaler (vedtægter) og af deres indbyrdes overenskomster. Garantien for, at disse stemmer overens med kommissionens synspunkter, skal så søges i prisaftalelovens (monopollovens) regler og prismyndighedernes håndhævelse af disse. De legale grundpiller er for det første anmeldelsespligten til priskontrolrådet (monopoltilsynet), der sikrer myndighederne indseende med de organisationsmæssige bestemmelser, og for det andet det almindelige forbud mod »urimelige priser og forretningsbetingelser«. Det er dette forbud, der giver prismyndighederne (monopoltilsynet) adgang til at gribe ind overfor vedtægtsbestemmelserne, idet myndighedernes skøn over, om deres indhold er rimeligt eller urimeligt, på dette område skal udøves efter de i licitationskommissionens betænkning angivne retningslinier.

Men kan disse grundpiller bære? Praktisk set alle de organisationsmæssige aftaler og bestemmelser, der har reel betydning, er utvivlsomt anmeldelsespligtige. De vil derfor savne retsgyldighed både indad og udad, hvis rettidig anmeldelse er forsømt. Men overfor myndighedernes adgang til at gennemtvinge det ønskelige »kommissionsmæssige« indhold deraf opstår der straks den vanskelighed, at myndighederne — heldigvis — ikke er suveræne ved afgørelserne.

Uagtet hverken de midlertidige prislove eller prisaftaleloven nr. 378 af ¹⁴/₁₁ 1952 har gentaget udtalelsen i § 11 i lov nr. 158 af ¹⁸/₅ 1937 om prøvelsesret for domstolene af prismyndighedernes afgørelser om »urimelighed«, har domstolene dog fastslået, at den endelige afgørelse af, hvad der er »urimeligt«, fremdeles ligger hos domstolene, og dette er nu igen direkte udtalt i lov nr. 102 af ³¹/₃ 1955 § 18, stk. 9—10.

I retssagen fra 1949 mod bestyrelsen for *Bornholms Murer- og Mesterforening*, udtalte Østre Landsret, at prisdirektoratets bekendtgørelse af ²⁰/₃ 1946 — hvorefter foreningens vedtægter skulle bringes i overensstemmelse med licitationskommissionens betænkning — »allerede på grund af sit almindelige og ubestemte indhold ikke kunne danne grundlag for et pålæg om ændring i eller ophævelse af konkurrencebegrænsende aftaler m. v., der udstedes

under straffetrusel efter prisloven«. Højesteret tilsidesatte direkte prismyndighedernes skøn over vedkommende regels »urimelighed«.

Her var det altså *organisationen*, der overfor prismyndighederne fik *opretholdt* en vedtægtsbestemmelse; men det er også tænkeligt, at et *organisationsmedlem* kan få dom for, at en bestemmelse, der både er registreret og godkendt af prismyndighederne, ikke er bindende for ham, da den må anses som »urimelig«. Det er også tænkeligt, at en *bygherre* kan få dom for det samme eller for, at den registrerede bestemmelse er ham uvedkommende, idet han hverken har kendt eller burde have kendt den, og derfor ikke kan antages at være forpligtet til at underkaste sig den. Jo mere reglerne indarbejdes, jo mindre sandsynlig vil den sidste situation være.

Domstolene vil formentlig være indstillet på ikke uden tvivgende grund at gå imod hovedlinierne i den nye licitationsordning. Mindretallet — to dommere i Højesteret — støttede direktør Wernerfeldts fritagelse for at antage blikkenslagerfirmaet Ruffs tilbud, skønt det formelt var det laveste, på, at der uden hans vidende var sket forhåndsregulering af tilbudene. Dette er fuldtud i overensstemmelse med licitationsreglerne, da der ikke havde været afkrævet ham licitationserklæring.

Men domstolenes adgang til at underkende prismyndighedernes eller for fremtiden monopoltilsynets afgørelse må altid tages i betragtning, når licitationsordningen fremstilles som »gældende ret«.

W. E. von Eyben har i en redegørelse for domstolenes stilling til lovmotiver, hvori sagen Wernerfeldt-Ruff også omtales, udtalt:

»Men de sagkyndige er ikke lovgivere, og man kan ikke uden videre opstille en formodning for, at de virkelige lovgivere har adopteret deres meninger. På dette punkt har kritikken haft ret; der findes ofte i sagkyndige betænkninger en redegørelse for, hvorledes retstilstanden er på det tidspunkt, da betænkningen skrives. Det kan naturligvis ikke forventes, at man i Rigsdagen underkaster sådanne udtalelser en nærmere prøvelse. Fremtidig retspraksis må i sådanne tilfælde frit kunne underkende kommissionens opfattelse på dette punkt. Det bliver helt selvfølgelig, hvis betænkningen end ikke munder ud i en lov på det pågældende område. I højesteretssagen Ruff-Wernerfeldt kunne derfor rettens flertal tage afstand fra en udtalelse i en betænkning, afgivet af Handelsministeriets licitationskommission, hvorefter bygherren ved bunden licitation skulle være bunden til enten at antage det billigste tilbud eller forkaste samtlige tilbud«.

Der foreligger ingen retsafgørelse, der har statueret, at en hemmelig forhåndsregulering må betragtes som bedrageri efter licitationskommissionens anvisning.

Derimod har *Helsingør købstads ret* den ³⁰/₈ 1954 afsagt en straffedom, der vedrørte tilbudsregulering. 7 håndværkere og en kontorchef i »Fælleslicitationskontoret« havde i anledning af en licitation, der blev afholdt af Asminderød-Grønholt kommune over blikkenslager-, varme- og sanitetsarbejdet på en skolebygning, holdt et møde på »Landevejskroen« i Fredensborg for at regulere de foreliggende tilbud indenfor hvert fagområde. De foretog en ensartet forhøjelse af samtlige afgivne tilbudssummer, således at bygherren ville komme til at betale en overpris på 1.500 kr. for blikkenslagerarbejde, 3.000 kr. for varmearbejde, og 2.000 kr. for sanitetsarbejde, ialt 6.500 kr. Der blev samtidig truffet aftale om en fordeling af de fastsatte tillæg mellem de tilbudsgivere, der ikke fik arbejdet overdraget, og de 6.500 kr. skulle de håndværksmestre, der fik arbejdet overdraget, indbetale til »Fælleslicitationskontoret« til fordeling blandt de øvrige tilbudsgivere. Kontorchefen blev tiltalt for medvirken ved den ulovlige forhåndsregulering, idet han havde vejledet og bistået håndværksmestrene ved foretagelsen af forhøjelsen af samtlige oprindelige tilbudssummer indenfor hvert enkelt fagområde, i strid med de gældende bestemmelser, uanset at det var hans opgave at retlede håndværksmestrene. 3 af håndværksmestrene vedtog hver en bøde på 3.000 kr., og kontorchefen vedtog en bøde på 5.000 kr.

De øvrige håndværksmestre påstod frifindelse af subjektive grunde, idet de hævdede, at de havde været i god tro. De havde aldrig før deltaget i nogen licitation, hvor regulering havde fundet sted, og de havde blind tillid til kontorchefens vejledning.

Retten udtalte, at det drejede sig om ældre og erfarne håndværksmestre, og da den lovbestemmelse, som de havde overtrådt, havde været gældende fra den første prislov nr. 306 af ³⁰/₁₂ 1940, jfr. også lov om prisaftaler nr. 558 af ¹⁸/₅ 1937 § 9, fandt retten, at der, uanset kontorchefens medvirken, ikke forelå en sådan undskyldelig misforståelse eller ukendskab til retsnormen, at den kunne komme de tiltalte til gode. De blev derfor idømt bøder på henholdsvis 2.750 kr., 2.500 kr. og 2.500 kr., subsidiært hæfte i 50, 40 og 40 dage.

Dommen er påanket.

Endvidere har der i dagspressen været omtalt et tilfælde i *Køge*,

hvor fire murerestre, forud for en licitation, hvor licitationserklæring ikke var forelagt, og tilbudene derefter skulle indgives under fri konkurrence, havde foretaget en hemmelig forhåndsregulering af deres bud. De fire bud ændredes på et møde således, at det samlede udbudte arbejde, der omfattede 11 husblokke, fordeltes mellem de fire deltagere. Aftalen betød, at det samlede beløb, hvortil bygherren kunne få hele arbejdet udført hos aftaledeltagerne, forhøjedes med ca. 50.000 kr., men da en uden for aftalen stående licitationsdeltager indgav lavere bud på en del af blokkene, fik reguleringen kun aktuel betydning med et beløb på 5.308 kr. De fire murerestre tiltaltes for overtrædelse af prisloven, og sagen fandt sin afgørelse ved, at mestrene vedtog bøder på 2.500 kr. for de tre's vedkommende og 4.000 kr. for den fjerdes vedkommende, subsidiært hæfte i 20 og 25 dage.

Henvisninger og noter.

Om de første former for tilbudsregulering henvises bl. a. til Ingeniøren 1900 s. 11, *Fred. L. Levy*, Arkitekten 1909 s. 204 og *Robert Rasmussen*, Arkitekten 1939 s. 209—211.

Typiske reguleringsmetoder er nævnt bl. a. i Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 7—8 og s. 33—34 (*Esper Eising*).

Dommen i retssagen mod Københavns Murer- og Stenhuggerlaug findes i U. f. R. 1936 s. 613, J. T. 1936 s. 16—17, Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 45—53 og Bygmesteren 1936 s. 63—64. Dommen i sagen mod Tømrermesterforeningen for Svendborg og Omegn findes i U. f. R. 1939 s. 480, T. f. R. 1940 s. 463—65 (*C. D. Rump*), Haandværksraadets Aarbog 1942—43 s. 53, *Troels G. Jørgensen*, Atten Aar af Højesterets Historie (1947) s. 250 og Bygmesteren 1939 s. 83—84.

Tilbudsreguleringerne er skarpt kritiseret af *Poul Søgaard-Petersen*, Boligen 1950 s. 37—41, *Vilhelm Meyer*, Juristen 1944 s. 83 ff., *Jakob Jakobsen*, U. f. R. 1939 B. s. 107 og i Licitationskommissionens betænkning s. 5 og 8.

Sindballes bemærkning om forhåndsreguleringerne findes refereret i bogen: *Kristian Sindballe*, Om Prislovgivningen. Udgivet af Prisdirektoratet (1953) s. 25.

En interessant redegørelse fra håndværkerside for arbejdet i kommissionen og resultaterne heraf er givet af *Esper Eising* i Haandværksraadets Aarbog 1945—46 s. 59—72. Udtalelsen fra Fællesorganisationen af landkommuner med bymæssig bebyggelse er gengivet i Sognerådstidende 1949—50 s. 445.

Oplysninger om prismyndighedernes praktisering af licitationsordningen findes i de af priskontrolrådet til Handelsministeriet afgivne (trykte) beretninger særlig 1945—49 s. 68—85 og 1949—51 s. 90—123 og 1951—52 s. 37—53, og i »Meddelelser fra prisdirektoratet« samt hos *Ove Høeg*, Licitationsordningen, i Byggehåndbogen (1953) s. 248—94 og *Signe Engberg Pedersen*, smstds. s. 227—30, Afgørelsen om

grundlaget for udskydelsesbegæringen refereres i Meddelelser fra prisdirektoratet nr. 6—7, ¹⁹/₈ 1954 s. 13. Om kooperationens stilling, se *Thor Pedersen*, Boykot, tvang, konkurrencebegrænsning og fordyrelse på byggeområdet, Kooperationen 1952 s. 63—71, *samme* i Social-Demokratens kronik ²⁶/₁₁ 1952; *Niels Banke*, smstds. ¹⁷/₁₂ 1952; *Boligen* 1952 s. 115 (overenskomsten). Kooperationens opsigelse af overenskomsten er omtalt i Meddelelser fra prisdirektoratet nr. 6—7, ¹⁹/₈ 1954 s. 15. Slagelsesagen omtales i Meddelelser nr. 3, ³/₅ 1955, jfr. Folketingets forhandlinger 1954—55 sp. 2690—2791. Afgørelserne vedrørende hovedentreprisen findes i Meddelelser fra prisdirektoratet ²⁸/₃ 1952 s. 4, nr. 4—5, ²⁰/₅ 1952 s. 9—10 og nr. 10—11, ⁸/₁₂ 1952 s. 7—8. Om ordningen i dens helhed se bl. a. *Børge Nissen*, Vejledning s. 7—25, *Helge Finsen*, Arkitekten 1946, Ugehæfte s. 209—12.

I *Priskontrolrådets beretning 1938—1943* s. 50 refereres en sag, der viser sammenspillet mellem de af domstolene håndhævede almindelige retsprincipper (Nakkebølle-sagen) og prismyndighedernes anvendelse af den nyere lovgivnings forskrifter:

I September 1938 modtog priskontrolrådet fra *Kolding byråd* en meddelelse om, at det efter licitationer vedrørende forskellige af kommunen opførte bygninger havde vist sig, at der i tilbudssummerne fra de i licitationerne deltagende murermestre var inkluderet beløb, som skulle fordeles mellem de mestre, der havde givet tilbud, men ikke fået arbejdet. I sin henvendelse til priskontrolrådet fremhævede byrådet, at det var bekendt med, at en sådan fremgangsmåde ved HRD af 11. oktober 1910 er anset for ulovlig, og byrådet tilføjede, at man iøvrigt måtte formene, at spørgsmålet måtte falde ind under lov om prisaftaler m. v., hvorfor man havde fundet det rettest at forelægge sagen for rådet.

Under de følgende drøftelser oplyste borgmesteren, at han havde ment, at sagen burde komme til priskontrolrådets kundskab, men at han iøvrigt ville overlade til rådet at bestemme, hvad der videre var at gøre, dog udbad han sig, når sagen var afsluttet, en skrivelse fra priskontrolrådet, hvori dette fremsatte sin bedømmelse af det indklagede forhold.

Borgmesteren forespurgte, om kommunen kunne være pligtig at betale de tillæg, der var lagt på tilbudssummerne gennem de konstaterede mestergrise, hvortil man svarede, at priskontrolrådet ikke tog standpunkt i en sådan privatretlig tvist.

Foreningen af murermestre i Kolding, der er en lokal forening under Centralforeningen af Murer- og Tømrermestre i Jylland, meddelte under forhandlingerne, at enhver deltager i en anmeldt licitation kunne få oplysning om, hvem der var deltager i den pågældende licitation. Der blev af og til afholdt møde mellem deltagerne i licitationen for at drøfte konditioner og andre tekniske forhold. Tilbudssummerne blev derimod ikke drøftet på disse møder. Det fremhævedes, at møderne var murermesterforeningen ganske uvedkommende, og at initiativet til sådanne møder aldrig fremkom fra foreningens side.

Efter forskellige forhandlinger, og efter at sagen havde været forelagt rådet, udtalte man overfor byrådet, at priskontrolrådet med byrådet var enig i, at en mellem deltagerne i en licitation uden den pågældende licitationsindbyders vidende truffet aftale om forhøjelse af deres tilbud med et beløb, der af den, hvis tilbud antoges, skulle fordeles mellem de øvrige deltagere, måtte anses for stridende mod

bestemmelsen i § 9 i prisaftaleloven af 18/5 1937 og kunne medføre straf efter lovens § 15, 4. Stk.

Domstolenes stilling: Ruff & Søn ctr. direktør Wernerfeldt: U. f. R. 1953 s. 28. Bornholms murerforening: U. f. R. 1949 s. 473, jfr. 1950 s. 18; *W. E. v. Eyben*, T. f. R. 1953 s. 184.

Fra flere sider har den tanke været fremme, at *bygherren* i egen interesse burde være den, der udskød for lave bud. I Ingeniøren 1900 s. 103 anbefaler *M. Michaelsen* udskydelse af bud under gennemsnittet, og smstds. s. 115 går byrådsmedlem *Viggo Andersen*, Holbæk, ind for at tage det bud, der ligger nærmest under gennemsnittet. På Fællesrepræsentationens delegeretmøde i Viborg, jfr. *Architekten* XVIII. (1915—16) s. 346—47 foreslog malermester *Markussen*, Randers, at tilbud, der lå 15 % under arkitektens overslag, skulle udskydes. Et positivt resultat fremkom i *Haderslev* i 1929, jfr. *Bygmesteren* 1929 s. 275—77, 285—86, idet byrådet vedtog en »Rettesnor for bortgivelse af arbejder og andre håndværksmæssige fremstillinger i Haderslev købstadkommune« i 32 paragraffer. § 5 bestemte: »Ved jævnbyrdige tilbud skal hjemlige bydende have fortrin, og blandt disse sådanne, der fremstiller eller lader arbejdet fremstille inden for kommunen.« § 8: »For meddelelse af tilslaget er ikke alene det billigste tilbud det afgørende, men der må tages særligt hensyn til den bydendes kvalifikation og soliditet, samt om prisen står i et passende forhold til de foreskrevne ydelser. — Ved offentlig licitation skal, såfremt der indgår mindst 5 tilbud, de tilbud, der ligger 10 pct. over eller under den af samtlige indgåede tilbud udregnede mellempriis, bortfalde; derefter udregnes mellempriisen af de resterende tilbud. — Det tilbud, der herefter ligger det sidst udregnede mellemtal nedefter nærmest, må anses for det antagelige tilbud, dog står det frit at vælge imellem de 3, der ligger mellemtallet nærmest ...«; og § 9: »Ved bunden licitation meddeles tilslaget til den billigste«. Nogen større tilslutning har disse middeltalsregler, der iøvrigt stammer fra Tyskland (Mannheim), jfr. *P. Kerrn-Jespersen*, *Ingeniøren* 1934 V. 5. s. 68, ikke fået, jfr. *Axel Gruhn* og *Holger Neergaard*, *Ingeniøren* 1930 s. 126—28. — *P. Kerrn-Jespersen* anbefaler at kombinere en kvalitets- og en prislicitation, således at kun de, der »består« kvalitetsundersøgelsen, får deres pristilbud taget under overvejelse.

Indbyrdes underhåndsaftaler mellem deltagerne ved auktion og ved konkurrencer.

Ved *forfatter-, kunstner- og arkitektkonkurrencer* er det afgørende for den retslige bedømmelse formentlig, at udbyderens forpligtelser på forhånd er fikserede, og at de ikke kan påvirkes af aftaler mellem konkurrencedeltagerne. Hvis flere af konkurrencedeltagerne ønsker at samarbejde, må dette stå dem frit for. Heller ikke aftaler mellem deltagerne om at dele de udsatte præmier kan anses for stridende mod lov og ærbarhed, men måske mod kollegiale regler. Der har dog vistnok ikke foreligget noget sådant tilfælde til afgørelse i praksis. Med hensyn til konkurrencedeltagernes brug af medarbejdere bestemmer arkitekternes konkurrenceregler, § 2, stk. 4, jfr. § 21, at det ved offentlige konkurrencer er tilladt deltagerne på navnesedlen at anføre fag-

fæller, specialister eller andre som officielle medarbejdere. Ved indbudte konkurrencer må fagfæller ikke anføres. Udbyderen har dog ingen forpligtelser overfor sådanne angivne medarbejdere.

Spørgsmålet om indbyrdes aftaler mellem personer, der byder på en *auktion*, hvorefter de forpligter sig til ikke at gøre overbud, er vist nok kun behandlet en enkelt gang i dansk ret.

Ved rentekammerets auktion over forpagtningen af konsumtionsafgiften i Roskilde i 1773 havde en kreds af liebhavere — indbefattet birkedommer Broegaard — bevæget en anden gruppe, samlet om købmand Peder Brønniche, til at afstå fra at byde ved at tilsige dem en »anseelig Moderation i deres Consumptions-Afgift till Øll og Brændeviin.« Mod at Broegaard indgik på at forhøje sit bud med 150 rdl. approberede kongen, at forpagtningen blev overdraget ham og hans interessenter, og da disse derpå i strid med forhåndsaftalen lod afgifterne opkræve med deres fulde beløb hos Peder Brønniche m. fl., anlagde disse sag til overholdelse af aftalen og tilbagebetaling af det »for meget« erlagte. Ved byfoged Gierlews dom blev det Broegaardske konsortium dømt til »at holde den tilstaaede Moderation, give Erstatning for det, som meere var oppebaaret og betale Processens Omkostning med 16 Rdlr.«

I Landstingets dom af ²⁵/₅ 1774 har piben imidlertid fået en anden lyd: »Denne omtvistede accord blev ikke anseet af nogen Forbindtighed efter Lovens 5 B. 1 C. 1 og 2 Art., men meget meere som en lastværdig Collusion«, eftersom det var »uimodsigelig tydeligt og klart, at disse begge Parter ej alene mod al Lov og Ærbarhed, men endog imod den Troskab, enhver redelig Undersaat er sin Konge pligtig, har til deres egen utilbørlige og uanstændige Fordeel forenet sig til at defraudere de kongelige Intrader«. Da derhos »begge Parters Forhold i denne Sag blev anseet lige strafværdig, blev saavel Hr. Birke-Dommer Broegaard og Interessentere, som Sr. Peder Brønniche med øvrige Indstevnte tilfundne hver Part for sig til Roeskilde Byes Fattige at erlegge udi Mulct 30 Rdlr., ligesaa meget til Justice-Cassen og til Landstingshuset 10 Rdlr.«

Sagen findes i *Thor Hansen Wederkinch*, Extract af de forud til Sjællandsfars Lands-Ting den 8de December 1773 udtagne Stævninger Nr. 3 og *sammes* Tillæg til Siellandsfars-Landstings-Extract den 25. Maji 1774, Landstingsdommen desuden hos *Emil Schjøtz*, Fra Sjællandsfars Landsting (1875) s. 211—13 (nr. 669), hvor stævningens dato fejlagtig er angivet til ⁸/₁₁. — Dommen nævnes (med Aarstal 1773) hos *Fr. Vinding Kruse*, Retslæren I., (1943) s. 508.

I litteraturen er hverken den civil- eller den strafferetlige side af spørgsmålet fulgt op herhjemme, før *H. Casse* drager det frem i sin afhandling i T. f. R. 1912, hvori han — bortset fra lidt tvivl angående *pacta de non licitando* mellem bydende på *tvangsauktion*, der (navnlig som panthavere) er lodtagne i salgsgenstanden, — idet hele går ind for aftalernes gyldighed.

LICITATION OVER LEVERANCER

Indledning.

Det omfang, leverancer repræsenterer i penge indenfor den daglige omsætning, anskueliggøres i nogen grad ved navnene på en række af de mest almindeligt kendte købere og deres forbrug:

Militære myndigheder, kasernekommandantskaber, kostforplejninger m. v. (fødevarer, materiel, uniformer), *Fængselsvæsenet* (fødevarer, tøj), *Sundhedsstyrelsen* (beredskabskøb), *Invalideforsikringsretten* (høreapparater), *Justitsministeriet* (nummerplader til motorkøretøjer) og en række andre offentlige institutioner (tryksager m. v.). Dette kaldes ofte for *institutionsmarkedet*.

Leverancerne består både af færdigvarer og tilvirkning efter bestilling (f. eks. uniformer) af artsbestemte ydelser.

Disse ofte meget betydelige indkøb sker i vid udstrækning efter forudgående licitation over leverancerne.

Men dette område for anvendelse af licitationsinstituttet har i endnu ringere grad end licitation over bygge- og anlægsarbejder tildraget sig opmærksomhed indenfor den juridiske litteratur. Og endnu mere mærkeligt er det, at også de kommissioner, der i den sidste halve snes år har haft anledning til at beskæftige sig med licitation, har ladet dette ligge.

Licitationskommissionen (1943—45) forbigik spørgsmålet om licitation over leverancer: »Kommissoriet er antaget at tage sigte på udbydelse af arbejder i licitation, men ikke på bortlicitering af leverancer«.

Det samme gjaldt det af Koordinationsministeren i 1950 nedsatte udvalg til revision af A. B.

I loven af ⁴/₅ 1955 om nedsættelse af en licitationskommission er leverancer imidlertid for et vist område inddraget under

undersøgelsen. I bemærkningerne til lovforslaget hedder det, at også materialleverancer indenfor bygge- og anlægsvirksomhed må inddrages under kommissionens undersøgelse, idet udviklingen har ført til, at forud fabrikerede, større eller mindre byggeenheder i stigende omfang indgår i sådanne arbejder.

Dette sidste er en teknisk ændring i en udvikling, der bortset herfra har medført, at de enkelte entreprenører nu afgiver tilbud på entreprisen indbefattet materialer, således at licitation over materialer til bygge- eller anlægsarbejder i det hele kun forekommer i stærkt reduceret omfang.

Men desuagtet forekommer licitation over leverancer som nævnt på visse andre områder endda i ret betydelig udstrækning. Og det forsøg dansk juridisk litteratur har gjort på at aflive *betegnelsen* »leverancer« har været forgæves! Den lever i bedste velgående også i A. B. — selvom man i sagregistrene søger forgæves, og selvom betænkningen af 1889 mente »i stedet for det almindelig gængse udtryk »Leverance« ... at burde vælge det danske ord »Levering«.«

Afgrænsning mellem »arbejder« og »leverancer«.

I almindelighed vil der næppe være tvivl om, hvad der betragtes som »arbejder« (entrepriser) og som »leverancer«, men i praksis har det dog vist sig, at der forekommer en række grænsetilfælde.

Betydningen heraf viser sig i forskellige relationer, f. eks. i aftaler, hvor hovedentreprenøren beregner sig administrationssalær efter forskellige satser i de to grupper.

A. B. giver ikke direkte nogen afgrænsning mellem »arbejder« og »leverancer« og nogen almengyldig definition af, hvad disse udtryk dækker, er det næppe muligt at opstille. I flere henseender må man ved en individuel fortolkning af kontrakten søge at udfinde, hvad parterne har tilsigtet, ved tillige at tage hensyn til, med hvilken af de to grupper forholdene fremtræder med størst lighed.

Alligevel er det formentlig til afgørelsen heraf et værdifuldt fingerpeg, som A. B. giver i sit parentetiske indskud: Ved leverancer er i nedenstående bestemmelser »bygherren« at forstå som »køberen« og »entreprenøren« som »sælgeren«. Begrebsbestemmelsen må i hvert fald tage sit udgangspunkt i lov om køb af $\frac{6}{4}$ 1906. Herefter må man antage, at der typisk kun foreligger »leverance«,

hvor den indgåede aftale omfattes af reglerne i købeloven, hvori-
mod det ikke uden videre kan antages, at man vil lade »leverance«
række helt så vidt, som købeloven går.

Købeloven anvender iøvrigt ikke udtrykket leverancer; den
taler om »*levering*«, og det er i en helt anden betydning. Men den
gælder også for bestilling af genstande, som først skal tilvirkes,
såfremt det for tilvirkningen fornødne stof skal ydes af den, der
har påtaget sig tilvirkningen, og både for individuelt bestemt køb
og for køb af genstande, bestemte efter art. Derimod gælder købe-
loven ikke for opførelse af bygning eller andet anlæg på fast
ejendom.

Der vil også være enighed om, at leverancer hører hjemme på
løsøreomsættningens område.

Bestilling af genstande, der først skal tilvirkes, er *ikke* køb,
såfremt bestilleren lægger stof til, og der således er tale om en
bearbejdning af fremmed ejendom. Dette vil *normalt* være rime-
ligt, men kan ikke gennemføres bogstaveligt. Undtagelse må ikke
blot gøres, hvor det kun er en *uvæsentlig del* af stoffet, bestilleren
leverer (knapper og tråd til et parti frakker), men også, hvor han
ganske vist leverer *alt* stoffet, men dette er af forsvindende ringe
værdi i forhold til arbejdet (lærred til et kunstværk). Om bestillin-
gen angår genstande, som sælgeren i forvejen fører, og som f. eks.
er optaget i hans kataloger, eller om de skal fremstilles efter sær-
lige mål o. l., som bestilleren opgiver, er for så vidt ligegyldigt.
Det samme gælder spørgsmålet, om bestillingen er sket hos en
fabrikant, en håndværker eller en handlende; derimod rækker
købeloven ud over, hvad man praktisk vil forstå ved leverancer,
når den under sit område medtager bestilling også af (*en*) *bestemt*
genstand (individuelt bestemt køb).

At købeloven er anvendelig, betyder principielt, at dens regler,
derunder om reklamationsfrister m. v., skal bruges, for så vidt
»ikke andet er udtrykkelig aftalt eller må anses for indeholdt i
aftalen eller følger af handelsbrug eller anden sædvane«.

Det er dette sidste forbehold, der gør det muligt — og nødven-
digt — at give en positiv bestemmelse af leverancebegrebet, for-
såvidt dette i de interesserede kredse forstås i en snævrere betyd-
ning end købelovens; men også, hvor den særlige begrebsbestem-
melse og købelovens dækker hinanden, viger købelovens regler
under de i forbeholdet anførte betingelser.

Leverancer af varer, materiel o. lign.

I indbydelsen (udbudet) fastsættes detaljerede licitationsbetingelser (leveringsbetingelser), f. eks. »samtlige varer skal være af 1. kvalitet; varerne skal leveres frit på angivet sted; priserne opgives enten som faste priser for hele leveringsperioden eller i forhold til officiel notering (højest eller lavest) eller i forhold til fastsatte maksimalpriser; alle priser skal være rene nettopriser; for sæsonbestemte varer kan prisen tilbydes i forhold til fast officiel notering, idet denne nærmere anføres eller betegnes; priserne opgives pr. kilo, liter eller vareenhed, i klar pris, altså rene nettopriser i forhold til fast officiel notering eller i forhold til eventuelle fastsatte maksimalpriser; tilbud med uklare priser afvises«.

Ofte forlanges det, at den pågældende vares *købs- og oprindelsesland* skal angives i tilbudet, og at tilbudsgiveren skal oplyse eller dog på forespørgsel opgive, *hvem* der har fremstillet den.

Yderligere leveringsbetingelser er undertiden fremlagt til eftersyn hos køberen eller kan fås ved henvendelse til køberen.

Sælgerens tilbud afgives undertiden på de af køberen forlangte *tilbudslister*. Ofte fastsættes, at tilbudene betragtes som ugyldige, hvis dette ikke er tilfældet.

Tilbudene forlanges ofte fremsendt under nærmere angivet betegnelse, f. eks. »varetilbud«.

Tilbudene åbnes til forud fastsat tid og sted i overværelse af de tilbudsgivere, som giver møde.

Som regel lyder indbydelsen på *offentlig licitation* eller blot licitation. Indbudt licitation forekommer vistnok i ringe udstrækning ved leverancer. Som regel forbeholder køberen sig ret til frit at vælge mellem de indkomne tilbud, eventuelt at forkaste dem alle.

Meget ofte fastsættes i indbydelsen, at der ved åbningen af tilbudene ikke vil blive taget stilling til, hvilket af tilbudene der vil blive antaget; som regel tilføjes, at tilbud, der ikke er besvaret inden en nærmere angivet dato, ikke er accepteret. Tilbudsgivere, der ikke inden udløbet af den fastsatte frist, f. eks. 8 dage efter tilbudenens åbning, har fået meddelelse fra udbyderen, kan betragte indgivne tilbud som ikke antagne. Dette følger iøvrigt af dansk rets almindelige regler og stemmer med ældre ret.

Kjøbenhavns Gjældscommission frifandt i 1875 en tilbudsgiver, der var sagsøgt af Gardehusarregimentet for erstatning for et ikke leveret

parti hvedehalm, med den begrundelse, at tilbudsgiveren ikke havde fået meddelelse om, at hans tilbud var antaget. En bekendtgørelse i Berlingske Tidende om, at tilbudet var accepteret, fandtes ikke tilstrækkelig, da tilbudsgiveren ikke havde kendt den.

VAL § 8, stk. 3, fastsætter: »Dersom intet af de afgivne tilbud ønskes benyttet, skal dette meddeles de bydende, straks efter at bestemmelse herom er taget, og ihvertfald forinden nyt tilbud indhentes«.

Om *udbyderens valgret* mellem de indkomne tilbud, når han ikke har taget særligt forbehold, foreligger et Grosserersocietets-responsum fra 1939:

På en klients vegne havde en sagfører indsendt nedenstående forespørgsel:

Interessentskabet B. har det formål for statens regning at indkøbe, administrere og realisere et lager af hospitalsvarer m. v., der fremskaffes i beredskabsøjemed. Medlemmer er de firmaer, der er indforstået med formålet og forpligter sig til at overholde de iøvrigt for interessentskabet vedtagne Regler. I disses § 12 hedder det:

»Ved akcept af tilbud skal der tages hensyn til såvel varens kvalitet og dens pris. Hvis flere tilbud er lige, henstiller ledelsen til de pågældende tilbudsgivere at dele ordren mellem sig eller at enes om en eventuel anden ordning. Hvis enighed ikke opnås træffes afgørelsen ved lodtrækning.«

Interessentskabet henvendte til til medlemmerne med anmodning om at give tilbud på glasvarer, bl. a. 34.000 urinkrukker og 17.000 spyttekrus med hank. Varerne skulle leveres frit på lager i København og være indkøbt på C. eller D. glasværker. Bortset herfra var der ingen beskrivelse eller nogen angivelse af betingelser med hensyn til varens form, størrelse eller lign., ligesom der ikke forlangtes prøver fremsendt.

Min klient gav tilbud og blev lavest bydende for spyttekrus med hank og urinkrukker. Det var ikke i tilbudet angivet, på hvilket af de 2 glasværker, varen var indkøbt.

Under tilbudenens åbning, hvor de tilbudsgivende var til stede, blev der ved åbningen af det første tilbud forespurgt tilbyderen, hvilket fabrikat han havde tilbudt; men herpå svarede han, at det behøvede han i henhold til licitationsbetingelserne ikke at oplyse, og heri gav forespørgeren (interessentskabets næstformand) ham medhold, og de øvrige tilbydere blev ikke spurgt.

Nogle dage efter at tilbuden var åbnet, blev der fra interessentskabets side rettet en telefonisk forespørgsel til min klients kontor om, fra hvilket af de 2 glasværker de af ham tilbudte varer hidrørte. Min klient var ikke selv til stede, og forespørgslen blev i hans fraværelse besvaret af en kontorfunktionær, der meddelte, at det drejede sig om varer fra D. glasværk.

Nogen tid senere modtog min klient meddelelse om, at hans tilbud på urinkrukker ikke kunne akcepteres, men at man havde givet ordren til den næst lavest bydende, som havde oplyst, at de af ham tilbudte urinkrukker hidrørte fra C. glasværk. Ordren på spyttekrusser havde

man derimod delt, således at halvdelen blev tilbudt min klient, der var lavest bydende, medens halvdelen blev tildelt den næst lavest bydende, igen ud fra den betragtning, at man ønskede halvdelen af varerne leveret fra D. glasværk og halvdelen fra C. glasværk.

Min klient anser sig for forurettet ved den måde, hvorpå licitationen er behandlet. Min klient mener, at når der i licitationsbetingelserne er givet de bydende frit valg mellem varer, indkøbt på C. glasværk og D. glasværk, er det uberettiget ved akcept af tilbudene at foretrække det ene glasværks varer for det andet. Min klient oplyser iøvrigt, at D. glasværk vil være i stand til efter hans anmodning at levere varer i en hvilken som helst form og kvalitet, der måtte blive krævet. Tilbudet er som nævnt ikke givet efter prøve, og der er ikke krævet udleveret prøve, hvorfor der ikke kan være grundlag for at sondre mellem varer fra de 2 glasværker. Såfremt en sådan sondring har fundet sted, må det være på grundlag af prøver, som interessentskabet selv har skaffet sig, og som intet har at gøre med de afgivne tilbud. Såfremt der udtrykkelig var krævet tilbud også på C. glasværkets varer, kunne min klient have afgivet tilbud herpå.

Min klient ønsker på grundlag af denne fremstilling gerne Grosserer-Societetets udtalelse om, hvorvidt licitationen er gennemført i overensstemmelse med sædvanlig coutume for licitationer, eller om ikke en sådan sædvanlig coutume ville have medført, at de af min klient givne tilbud på de angivne varer burde være akcepteret, eventuelt efter forudgående forespørgsel om, hvorvidt min klient ville være i stand til at opfylde særlige ønsker med hensyn til varens form.«

Herpå svarer Societetet:

»at spørgsmålet om, hvorvidt den ved en licitation anvendte nærmere beskrevne fremgangsmåde kan siges at være i overensstemmelse med coutume, — således som sagen er fremstillet — må besvares benægtende.«

På sådanne licitationer finder A. B. ikke anvendelse, idet tilbudsgiverne (sælgerne) i det hele må henvises til de individuelle bestemmelser i køberens udbud.

Netop fordi der her er tale om færdigvarer eller dog om frembringelser, som indgår i tilbudsgiverens løbende produktion, opstår en række af de vigtigste spørgsmål fra licitationen over arbejder og entrepriser heller ikke.

Ingen er således faldet på at fordre vederlag for deltagelse i licitationen (udregningsvederlag); og problemet om »mestergrise«, tilbudsregulering m. v., der må ses i sammenhæng med vanskeligheden ved at fastlægge priser på et fremtidigt arbejde og dermed trangten til beskyttelse mod udnyttelse af regnefejl, dårlige håndværkere m. v., har næppe vist sig i praksis.

Det må ikke overses, at anvendelsen af licitationsinstituttet over leverancer på visse områder — også bortset fra bygge- og anlægsarbejder — er *indskrænket*. Statsbanernes handelsvirksomhed er

et eksempel herpå. Ved De danske Statsbaners 100 års jubilæum i 1947 — på hvilket tidspunkt handelsvirksomheden omfattede ca. 25.000 dispositioner årligt til en samlet værdi af ca. 65 mill. kr. — udtalte den kommitterede:

»Det tidligere licitationsprincip måtte opgives og erstattes med en mere individuel behandling af hvert enkelt emne. Fra visse sider mente man ganske vist, at en opgivelse af det traditionsbestemte, stive licitationssystem for en statsinstitution ville medføre en sådan utilfredshed blandt de tidligere tilbydere, at man rimeligvis ville blive tvunget til at gå tilbage til afholdelse af licitation som følge af det tryk, der ville blive udøvet både fra leverandører og statsbanernes kunder (navnlig godsforsendelserne).

En sådan reaktion mod den nye ordning udeblev imidlertid fuldstændig. Måske skyldes dette, at man under krigen og i årene derefter, tvunget af omstændighederne, havde måttet opgive alle licitationer for varekøb, idet simpelthen ingen under de herskende forsyningsforhold kunne eller ville give tilbud ved licitation, og at man således i forretningsverdenen allerede havde denne indkøbsmåde på nogen afstand.

I hvert fald er det som nævnt en kendsgerning, at man ikke fra nogen side rejste opposition mod den nye indkøbsordning, der var baseret på gennemførelse af købmandsmæssige metoder og synspunkter, for såvidt disse var forenelige med en statsinstitutions virksomhed.

I stedet for de fast tilbagevendende udskrivninger af licitationer, med alle de dertil hørende komplicerede langvarige formaliteter, blev der nu på almindelig forretningsmæssig måde udsendt forespørgsler, og ikke mindst blev forretningsverdenen opmuntret til også uden særlig opfordring at sætte sig i forbindelse med handelsinstitutionen, når man mente at have noget at tilbyde på særlig fordelagtige vilkår. Eller med andre ord, man åbnede dørene for en livlig forbindelse mellem køber og sælger. Dette var naturligvis en ganske nødvendig foranstaltning, når handelsinstitutionen skulle følge de givne pålæg og på købmandsmæssig vis udnytte konjunkturer etc.

Disse tendenser vil altid kæmpe mod hinanden, men det må anses for utvivlsomt, at grundlaget for licitation over leverancer til offentlige myndigheder og institutioner snarest bør tages op til almindelig behandling, således at der kommer til at foreligge fælles normer; dette har lovforslaget af 4/3 1955 ikke taget sigte på.

Hovedrevisoratet har ved gennemgang af Forsvarsministeriets regnskab for finansåret 1952—53 rettet søgelyset mod den militære indkøbsforvaltning. »En væsentlig årsag til, at mangler . . . har foreligget, må søges i den omstændighed, at ensartede, generelle retningslinier for de former, hvorunder forswarets indkøb af varer, materiel m. v. skal finde sted, hidtil ikke har foreligget«. Efter hovedrevisoratets mening bør udbud ske ved offentlig licita-

tion, hvor det er praktisk muligt, og tilbud bør indhentes fra et i forhold til indkøbets art, størrelse og brancheforhold passende antal leverandører.

Foranlediget af den rejste kritik foreligger nu bl. a. »Almindelige betingelser for leverancer til forsvarets kostforplejninger«.

Det ville være at foretrække, at der blev udarbejdet almindelige betingelser for licitation over leverancer til alle offentlige myndigheder og institutioner.

Leverancer til bygge- og anlægsarbejder.

I bygge- og entreprenørkredse forstås ved *leverancer* i daglig tale salg af færdigvarer (materialer) eller af varer eller genstande, som produceres (tilvirkes) efter bestilling, i det væsentlige af leverandørens egne materialer, som i reglen skal leveres successivt til et bygge- eller anlægsarbejde, efterhånden som dette skrider frem, og som i aftalen bestemmes ved angivelse af art og mængde.

Det er på sådanne, at A. B. efter deres titel *skulle* finde anvendelse, og spørgsmålet bliver derfor, i hvilket omfang dette faktisk er muligt.

Her vil nemlig en gennemgang af A. B. vise, at der i realiteten kun er forholdsvis få bestemmelser, der kan anvendes, og når disse sammenholdes med den praksis, der normalt følges, vil de endog fremvise forskellige afvigelser.

Køberens *udbud i licitation*, A. B. § 1, stk. 1, ledsages kun af de fornødne beskrivelser og tegninger, såfremt det drejer sig om fabrikation, (f. eks. af døre eller vinduer af særligt ønsket konstruktion).

Ofte fastsættes tillige, at det er nødvendigt for sælgerne, tilbudsgiverne, at foretage besigtigelse og opmåling af en prøve, som køberen stiller til disposition.

A. B. § 6 fastsætter, at *arbejder og leverancer* skal udføres smukt, solidt og i enhver henseende forsvarligt af materialer, der, for såvidt disses beskaffenhed ikke er anført i de særlige betingelser, kan henføres til gode handelsvarer. Dette er den eneste §, hvori både arbejder og leverancer direkte er nævnt. Iøvrigt kan § 6 om arbejdets art og omfang kun anvendes på leverancer med visse modifikationer.

I § 16 hedder det ganske vist, at garantiperioden fastsættes for *leverancers* vedkommende i de særlige betingelser, og at den iøv-

rigt er et år, hvis ikke der er aftalt andet. Dette er utvivlsomt en fejlredaktion, en lapsus, hvad der også fremgår af fortsættelsen af §'en, hvorefter garantiperioden regnes fra det tidspunkt, da *arbejdet* (altså ikke leverancen) eller et særskilt afsnit af bygge- eller anlægsarbejdet, betragtes som afleveret.

De øvrige bestemmelser i A. B., som kan anvendes på leverancer — enkelte dog med modifikationer — er:

§ 3, kontrakten, § 5, mønt, mål og vægt, § 8, stk. 1, uoverensstemmelser i dokumenter, tegninger, beskrivelser, § 8, stk. 2, forandringer i ydelsens art og omfang, § 9, tilsyn.

Prisdirektoratet har fastslået, at licitationsordningen ikke omfatter leverancer, men køberen (udbyderen) er formentlig alligevel forpligtet til at meddele de samme oplysninger til andre ham bekendte sælgere, såfremt han har givet en enkelt sælger oplysninger, som supplerer det udleverede licitationsmateriale, og udbydelse af leverancen i ny licitation kan formentlig først finde sted, efter at køberen har givet deltagerne i den foregående licitation skriftlig meddelelse om, at denne er annulleret.

Følgende bestemmelser i A. B. er som regel uanvendelige på leverancer:

§ 7: afsætning af hovedlinier og højder, § 10: entreprenørens personale, § 11: forhold til andre entreprenører, § 12: materialer leveret af bygherren, § 13: forhold til det offentlige, orden på arbejdspladsen, § 15: oldsager, § 18: tidsfrist, bøde, erstatning, § 19: aflevering, § 20: entreprenørens fallit, likvidation, død m. m., § 21: bygherrens sikkerhedsstillelse, § 22: betaling, § 23: transport på entreprisesummen, § 24: tvistigheder.

I A. B.'s redaktion fra 1951 er »leverancer« således fortrængt til en beskeden plads, der giver udtryk for et historisk levn. Dette er sket i takt med den hidtidige udvikling i de sidste menneskealdre indenfor bygge- og anlægsvirksomheden, hvor licitationsinstituttet fik sit egentlige gennembrud.

Da *Ingeniørforeningen* i 1895 udarbejdede sit forslag til A. B., forsvandt i titlen det lidt omstændelige »Leverancer til Byggearbejder« til fordel for den betegnelse, der anvendes endnu: »Almindelige betingelser for *arbejder* og *leverancer*«. De senere redaktioner af A. B. har bibeholdt leverancer. Efter A. B. § 4, stk. 2, skal entreprenøren levere alle materialer og præstere alle til arbejdets fuldstændige tilendebringelse fornødne biydelser, medmindre andet er særligt bestemt.

Ved en fremtidig revision af A. B. bør der tages hensyn til denne historiske udvikling, og bestemmelserne om leverancer bør enten udgå eller selvstændigt udformes.

Ikke licitation, men skriftlig auktion.

Ved licitation over leverancer forstås køberens indbydelse til licitation over leverancer fra sælgeren, hvor køberen søger det laveste tilbud.

Hvis en sælger søger at opnå det højste bud på en leverance, foreligger ikke licitation, men *skriftlig auktion*.

Sådanne skriftlige auktioner forekommer herhjemme navnlig ved salg af kasseret og uanvendeligt materiel — indenfor Forsvarsministeriets område andrager det ca. 2 mill. kr. årligt — og ved salg af køkkenaffald, ben og gammelt brød fra hospitaler og kaserner.

Navnlig de militære myndigheder mangler undertiden kendskab til forskellen mellem begreberne licitation og auktion.

Fra dagspressens annoncesider er hentet følgende eksempler:

Licitationer

Bortsalg af kasseret signalmateriel

Ved hærens signaltekniske tjeneste vil der blive bortsolgt 50 lots kasseret signalmateriel, bestående bl. a. telefonapparater, omstillingsbord, akkumulatorer m. m.

Eftersyn og besigtigelse af materiellet samt udlevering af licitationsbetingelser finder sted i tiden mandag den 5/7 d. å. til torsdag den 8/7 d. å. kl. 8,00–15,00 ved henvendelse til materialeofficerens kontor.

Hærens signaltekniske tjeneste,
Ryvangen, Ole Nielsens Vej,
København Ø.

Licitation.

I luftværnsafdelingskostforplejning, Avedørelejren udbyder herved i offentlig licitation, salg af almindeligt køkkenaffald, ben og gammelt brød fra tiden 1.-8.-54–31.-7.-55, og eventuelle tilbud afgives saaledes: køkkenaffald opgives pr. hl, ben og brød pr. kg. Affaldsbøtter med låg stilles til rådighed og skal tømmes og renses ved aftagernes foranstaltning mindst hver anden dag. Tilbudene, der skal være mrk. »Licitation«, skal indsendes til **kostforplejningen, Avedørelejren pr. Glostrup** og skal være denne i hænde senest 20.-7.-54 kl. 14.00, på hvilket tidspunkt tilbudene åbnes på kostforplejningens kontor. Tilbudgivere, der måtte ønske det, indbydes til at overvære åbningen.

Den, der antages til aftager, stiller som depositum kr. 400,00, der indbetales til afdelingens kasse.

Kaptajn Andersen,
Formand

Begreberne licitation og auktion er forvekslede i de to annoncer. Den ene averterer korrekt med »Bortsalg af kasseret signalmateriel«, men nævner i annoncen »licitationsbetingelser«. I begge tilfælde er det salg til højeste dagspris.

Selv i tilfælde, hvor annoncerne er korrekt affattet som opfordring til at give højeste tilbud (skriftlig auktion), anbringes

annoncerne dog ofte i dagbladene urigtig under *rubrikken »licitation«*.

Ved skriftlige auktioner stilles som regel et *depositum*, men i disse tilfælde tjener beløbet til sikkerhed for betalingen; iøvrigt findes generelle retningslinier ikke. Hverken auktionslederloven eller retsplejeloven finder anvendelse, sålidt som dansk rets øvrige auktionsregler (gebyrer m. v.).

Ligesom ved de *»synkroniserede auktioner«* mangler her det centrale led i auktionsbegrebet: den samtidige tilstedeværelse af de bydende med den deraf følgende gensidige påvirkning.

Iøvrigt er anvendelsen af institutet så mangeartet, at allerede derfor fællesregler udover de rent selvfølgelige vanskeligt kan formuleres:

4. Mdr.s Rejse til Østen

Se Østens fængslende og farverige Byer paa en straalende 4 Mdr.s Tur med et af Ø. K.s store Skibe. Rejsen paabegyndes i Sept./Okt. og gaar over Göteborg, Oslo, London, Amsterdam, gennem Middelhavet og den nære Orient til Indien. Ophold undervejs i alle vigtigere Byer, længst i Bangkok, hvor Skibet ligger ca. 3 Uger før Hjemrejsen. Vurderingspris ca. 10.000 Kr.

Jeg selv er desværre forhindret, — og Rejsen sælges derfor for højeste Bud til Billet 47235 til Berl. Tid.

Mundtlig licitation ved leverancer.

Mundtlig licitation over leverancer forekom tidligere ret almindeligt og afholdtes, bortset fra militæretatens licitationer, af auktionsforvalteren (fogden). Nu forekommer den vist nok forholdsvis sjældent og da ikke som offentlig licitation. Mest anvendt er mundtlig licitation vistnok ved mælkekørsel til mejerier, men den forekommer også ved leverancer af tørv, is og lign.

Henvisninger og noter.

Jfr. *Axel H. Pedersen*, Licitation over leverancer, Dagbladet »Licitation«s nytårsnummer 1954—55 s. 63—71 og Juristen 1955 s. 82—91.

Licitationskommissionens betænkning 1945 s. 4. Beretning Teknisk udvalg 1954 s. 2. *F. Meldahl*, Om Licitation s. 37—76.

I *Den store danske Ordbog*, XII Bind (1931) sp. 720 bestemmes *Leverancer* som »levering (især: af bestilte varer) . . . nu næsten kun om det forhold, at en (næringsdrivende) person kontraktmæssigt har påtaget sig (til et fastsat tidspunkt eller i løbet af et fastsat tidsrum) at levere (en køber) en vis (især større) varemængde; også med overgang til konkret betydning om den således leverede varemængde«.

Hærens bygningstjeneste har udarbejdet »Almindelige betingelser for arbejder og leveringer« (approberet af Forsvarsministeriet).

Om afgrænsningen af købelovens anvendelsesområde kan henvises til *Jul. Lassen og Henry Ussing*, Haandbog i Obligationsretten. Speciel Del I. (1923) s. 67 note 9; *Tore Almen*, Om køb och bytte av lös egen-dom, 3. udg. (1934) I. s. 58—59; *Henning Hasle og Bent Nebelong*, Løssørekøb I. (1949) s. 18. Når den medtager bestilling af en enkelt bestemt genstand, afviger den fra B. G. B. § 651 og kritiseres af *G. Cohn*, J. T. 1921 s. 187—89, *Almen*, I. p. 56 og *Henry Ussing*, Køb, 2. Udg. (1950) s. 6, jfr. s. 123; se ellers *Hasle og Nebelong* s. 17—18.

Om institutionsvarer se bl. a. *Hans C. Christiansen*, Salg og reklame, Hages håndbog for handel og industri, 7. udg. (1954) s. 425—26.

Jakob Knudsen har i sin fornøjelige lille novelle »Bortliciteret« (i samlingen »Jyder« 1915—17) skildret sine oplevelser som rejsende foredragsholder og oplæser, og han fortæller her om, hvorledes de jyske foredragforeninger bortliciterede »husning og bespisning« af foreningens foredragsholdere til det lavestbydende medlem af foreningen — i reglen en husmand: »Ja, der blev jo saadan spurgt. Der blev jo holdt saadan en Licitation, hvem der vilde have Foredragsholderne, og han bød sig saa til at tage dem for to Kroner.«

I »Minder fra Haandværk og Industri« udgivet af Erhvervsarkivet, Aarhus (1954) beretter *Rasmus Berg*, s. 2 og 5, om bedstemoderens død i fattigstiftelsen i Grenå, hvorefter børnene blev udliciteret til højre og til venstre, nogle i byen, andre på landet. Da hans moder døde, blev han og hans mindreårige søskende som forældreløse »bortliciterede« af fattigvæsenet til dem, der vilde påtage sig deres underhold og oplæring for den laveste pris indtil børnenes konfirmation.

U. f. R. 1875 s. 868 (Kjøbenhavns Gældsscommission).

Grosserer-Societetets responsum er gengivet efter *Dansk Sagfører Tidende* ¹⁵/₈ 1939 s. 64.

K. P. Hall Nielsen, »Statsbanernes handelsvirksomhed« i jubilæumsskriftet *De danske Statsbaner*, udgivet af generaldirektoratet for statsbanerne (1947) s. 688.

Hovedrevisoratets beretning er aftrykt i »Betænkning over statsregnskabet for finansåret 1952—53 afgivet af de af rigsdagen valgte statsrevisorer« (1954) s. 215 ff.

Skriftlige Auktioner (indskrivninger) omtales af *Erik Lynge*, i Hages Haandbog, 6. udg. (1944) s. 309 og af *O. Loff*, 7. udg. (1954) s. 594—95. De stammer fra Belgien, men er særligt udviklet i Holland ved salg af ostindisk tobak. De benyttes også ved lokale auktioner i U. S. A. over ris.

Sammenblandingen mellem auktion og licitation forekommer også i *T. Hindenburg*, Juridisk Formularbog, 8. udg. (1947) ved *Aage Svendsen* og *Hans Topsøe-Jensen* s. 209: »Ved auktion kan ikke alene salg af legemlige ting foregå, men også andre retshandler bringes i stand, f. eks. overdragelse af gældsfordringer, kontrakt om et arbejdes udførelse i entreprise eller levering af varer (licitation, forpagtningskontrakt).«

Et eksempel på mundtlig licitation over mælkeruter findes i U. f. R. 1944 s. 155 (VLD). Vandløbslovens § 96 forudsætter formentlig

også mundtlig licitation over reguleringsarbejder, jfr. *S. Kinch og Fl. Tolstrup*, Tillæg til den danske landboret (1953) s. 77.

I *Finland* udarbejdede *W. Chydenius* i 1920 Utkast till lag om leveransafstal, jfr. Defensor legis 1920 s. 57—62, 5—56 (motiver), der i § 1 bestemmes som »aftal, at vara som är bestämd till mängd och slag, skall mot vederlag öfverlåtas«. Udkastet, der ikke formelt tilstræber overensstemmelse med de nordisk købelove, angår kun genuskøb, se *Jul. Lassen og Henry Ussing*, Haandbog i Obligationsretten, Speciel Del I. (1923) s. 65 note 8. En gennemgang af de forskellige grupper af forbehold om ansvarsfrihed m. v. for sælgerne findes hos *Berndt Godenhielm*, Om säljarens bundenhet under ändrade förhållanden, Stockholm (1954) s. 111 ff., jfr. *Anders Vinding Kruse*, T. f. R. 1955 s. 93—94.

I *Island*, hvor der iøvrigt ikke findes særlige regler om licitation, er det »forbudt at lade gøre anbud i kost og logi for fattiglemmer«.

I *Norge* gælder de s. 53 ff. omtalte regler også for leverancer.

I *Sverige* og i svensk Kbl. kaldes genuskøb »leveransavtal«, som altså har en ganske anden betydning end det danske »køb på levering, se *Almen* § 3 ved note 8—10. Nogle finske og svenske forfattere holder iøvrigt »leveransavtal« helt udenfor begrebet køb, se *Almen* § 3 ved note 1—5, jfr. *Henry Ussing*, Køb, 2. udg. (1950) s. 10. Kgl. kungörelse af 6/6 1952 om upphandling och arbeten för Statens behov m. m. giver i §§ 5—33 regler om leverancer til staten, hvor — offentlig eller bunden — licitation normalt skal anvendes; §§ 71—90 behandler »Försäljning av staten tillhörig lös egendom«, der skal ske, »efter infordrande av anbud genom annonsering eller genom särskilda skrivelser eller ock genom utbudande å offentlig auktion«. Reglerne nærmer sig stærkt til de i §§ 34—71 om »Byggnads- og anlægningsarbeten« indeholdte.

RUNDSKUE

Auktion optræder herhjemme i 1661, licitation i første halvdel af 1700-tallet.

Auktionsinstituttet kendes allerede fra *Romerretten*, hvorfra udtrykket auktion stammer (auctio af augere: forøge, de såkaldte *overbudsauktioner*). Forinden romerrettens indtrængen i germansk og tysk ret havde der imidlertid i *de nordtyske Hansestæder* udviklet sig en anden salgsmåde, der ganske vist mindede om det romerske auktionssalg, men som adskilte sig fra dette ved, at salgsprisen fremkom ved successive *afslag* i den pris, som sælgeren forlangte, indtil der meldte sig en køber, som råbte »min«. Denne form for auktion har formentlig udbredt sig til de nordeuropæiske handelspladser sideløbende med den romerretlige form, og den blev den sædvanlige i Holland. Da auktionsvæsenet kom frem i de nordiske lande, blev det oprindeligt ikke udformet efter romerretligt, men efter hollandsk forbillede.

De ældste regler om auktioner i Danmark og Norge blev, som oplyst af professor, dr. jur. *Stig Iuul*, foranlediget af en memorial af $\frac{3}{4}$ 1661 fra *Caspar Rollufs*. I memorialen ansøger han om tilladelse til at påbegynde en handelsvirksomhed i København, »welches diesem Orthe und Stadt einen berühmlichen Nahmen geben soll, zumal dergleichen Handel und commercium allhier in diesen Reiche noch in Schweden noch niemals oder nimmermehr gewesen«.

Efter planen skulle varerne udbydes ved opråb, og »Wan jemandt die Wahre durch bieten bekomt undt für den ausgerufenen Preis entweder durch das Worth MEIN oder AUGIREN zu sich nimbt, dan ist er verpflichtet imfal er nicht alsofort Gelt

legt, die Wahre zu solchen ausgerufenen und eingegangenen Preis zu behalten«

Den $^{24}/_4$ 1661 blev der meddelt *Caspar Rollufs* privilegium på at drive en sådan Commishandel i København, og han fik samtidig titel af auktionsdirektør.

Privilegiet synes at gå ud fra, at auktionen kunne finde sted enten ved en afslagsauktion eller ved en overbudsauktion.

Da auktionsinstituttet oprindeligt trængte ind i landet, forekom det både som overbudsauktioner og som afslagsauktioner. Overbudsauktioner har imidlertid siden forordningen om auktionsvæsenet af 1693 været foreskrevet som den eneste auktionsform i Danmark. Dette gælder endnu i lov af $^{10}/_4$ 1935 om auktioner, hvorefter det enkelte salg sker ved, at hammerslag gives til den højstbydende efter at der 3 gange er foretaget opråb, uden at der er fremkommet overbud, samt ved tvangsauktioner over fast ejendom. Afslagsauktionerne blev som følge af forordningen af 1693 hurtigt fortrængt af overbudsauktionerne, men fra omkring århundredskiftet er afslagsauktionerne påny blevet anvendt i det praktiske retsliv ved salg af letfordærlige varer, som kræver en meget hurtig salgsform. De anvendes nu bl. a. ved salg af fersk fisk og ved frugtauktioner, »salg ved hollandsk ur«. Afslagsauktionerne er nu anerkendt både i teori og praksis. Det hører ejendommeligt nok til auktionstekniken ved overbudsauktioner, at auktionslederen begynder disse som afslagsauktioner. Hvad skal vi have for dette sølvkrus? 1000 — 500 — 200 — 100 kr.? Når det første bud er fremkommet, begynder overbudsauktionen.

Ligesom auktionsinstituttet kom *licitationsinstituttet* også til Danmark under påvirkning af fremmed ret.

Men medens vi kender auktionsinstituttet allerede fra 1661, viser *licitationsinstituttet* sig herhjemme første gang i første halvdel af 1700-tallet, altså henved hundrede år senere.

Licitationsinstituttet er formentlig skabt eller i hvert fald udviklet af de store handelskompagnier, der har anset *licitation* som en velegnet indkøbsmetode til på den hurtigste og billigste måde at tilvejebringe den fornødne udrustning til skibene, der drog på langfart. Dette synspunkt støttes også af generalprokurør *Henrik Stampes* erklæring fra 1766: Når man undtager kompagnier, er købmændene ikke meget vant til at indkøbe sådan »Provision og Udredning« ved *licitation*.

Mundtlighed var oprindeligt et fælles træk ved både auktion og licitation. Skriftlig auktion opstår i begrænset omfang. Mundtlig licitation indskrænkes til begrænset omfang.

Både auktion og licitation er en *konkurrence* mellem flere, som regel mellem flest mulige af hensyn til *prisdannelsen*, der opnås gennem konkurrencen. *Ved auktion søger en sælger flest mulige købere* for at opnå højeste pris, og *ved licitation søger en køber flest mulige sælgere* for at opnå billigst mulig pris.

Denne konkurrence foregik oprindeligt på den måde, at samtlige konkurrerende tilbudsgivere var til stede ved auktionen eller licitationen og fremsatte deres tilbud *mundtligt*. De oprindelige lighedspunkter mellem de to retsinstitutter har medført megen uklarhed og forvikling både i teori og lovgivning.

Den almindelige opfattelse af *auktionsvæsenet* forudsætter stadig, at auktion foregår mundtligt, men det praktiske retsliv har skabt en anden form, *den skriftlige auktion*, der anvendes ved bortsalg af forskellige effekter.

Dette område af auktionsvæsenet, den skriftlige auktion, er undgået lovgivernes opmærksomhed. Begrebsforvirringen har iøvrigt medført, at skriftlige auktioner ofte betegnes som »licitationer«, selv om formålet er at søge fremskaffet den højeste pris.

De mundtlige licitationer viste sig hurtigt behæftet med uheldige sider:

Det var usikkert, om det afgivne bud var tilstrækkeligt velovervejet, eller om ikke den bydende — drevet af øjeblikkets spænding — var gået for lavt, så lavt, at han enten måtte lide tab eller levere en præstation, som ikke opfyldte de stillede fordringer.

Et typisk og tragisk eksempel var den mundtlige licitation over rensning af kakkelovne og rør på *Christiansborg slot*, der blev tilslået kleinsmed *Lind* for 98 rdl., medens arbejdet tidligere blev betalt med 500 rdl. årligt. Slottets brand i 1794 tilskrives arbejdets dårlige udførelse. Håndværkerne kaldte de mundtlige licitationer på den tid for »*bedste beskub*«. —

Omkring 1850 var de skriftlige licitationer begyndt at vinde stærkt frem, og den følgende tids bygge- og anlægsarbejder nødvendiggjorde simpelthen skriftlig licitation, der allerede omkring 1860—70 var den fremherskende form.

Mundtlig licitation er nu trængt tilbage i en sådan grad, at den

kun spiller en mindre rolle, navnlig indenfor landbruget, og denne licitationsform forekommer overhovedet ikke ved bygge- og anlægsarbejder.

Gennem auktionsinstituttets ca. 300-årige levetid har man forudsat, at auktionen foregik mundtlig, men desuagtet har det praktiske retsliv i dette århundrede fundet det påkrævet at indføre skriftlige auktioner. Det er dog kun sket i begrænset omfang.

Gennem licitationsinstituttets ca. 200-årige levetid er udviklingen forløbet så at sige omvendt: Den oprindelige mundtlige licitation er fortrængt til et begrænset område af den skriftlige licitation.

*Anvendelsesområderne forskydes: uvæsentligt ved auktion,
men væsentligt ved licitation.*

Udviklingen er sikkert blevet bestemt af de *anvendelsesområder*, som de to retsinstitutter dækker.

Auktionsinstituttets område har ikke ændret sig væsentlig gennem de 300 år. Det dækker hovedsagelig: løsøre, varer og fast ejendom. Dette århundrede har givet en tilvækst i området: salg af brugte eller kasserede genstande, f. eks. fra militæret, eller af affald, som kræver en forudgående besigtigelse og beregning. Dette har ofte nødvendiggjort skriftlige auktioner.

Fra håndværkets side blev der fra slutningen af det forrige århundrede protesteret imod detailsalg ved auktion — der solgtes bl. a. vognladninger af Wienerfødtøj på auktion. Konkurrence-loven (1937) indeholder derfor visse regulerende bestemmelser, som indskrænker misbrug af auktionssalg.

Licitationsinstituttet har derimod radikalt skiftet område.

Den første lovbestemmelse om mundtlig licitation fra 1777 vedrørte leverance af materialer — utildannede kampesten og broesand — medens selve brolægningsarbejdet skulle udføres efter regning, for at det kunne blive udført med »behørig orden og nøjagtighed«. I det næste halve hundrede år fastsatte lovgivningen forskellige bestemmelser om udførelse af reparationsarbejder, hvor leverancer af materialer formentlig har haft overvægten i udgifterne til arbejdet.

Fra omkring midten af det forrige århundrede ændrede billedet sig som følge af den økonomiske og tekniske udvikling, der medførte en industrialisering af bygge- og anlægsvirksomheden. Licitationsinstituttets område blev nu i første række bygge- og anlægs-

virksomheden, hvor licitationen omfattede hele entreprisen, herunder leverancen af materialer.

Denne udvikling medførte, at licitation over leverancer blev stærkt begrænset, således at den nu i det væsentlige anvendes af staten og af offentlige institutioner ved det såkaldte »*institutions-marked*«. Trods forskellige forsøg er der ikke fremkommet nogen lovgivning eller ensartede forskrifter om licitation over leverancer til offentlige myndigheder og institutioner.

Det er typisk for nutidens licitationer indenfor bygge- og anlægs-virksomhed, at licitation som hovedregel omfatter *fremtidige præstationer og arbejder*, opførelse af bygninger, havneanlæg o. lign. De er individuelt bestemte, de har hver deres særpræg, og noget fælles-begreb findes end ikke i den juridiske terminologi. Der kan findes lighedspunkter med visse andre grupper, men betegnelsen bygge- og anlægsarbejder kommer man ikke udenom. Købeloven (1906) opgav da også blankt. Det hedder blot i § 2, at loven gælder ikke for opførelse af bygning eller andet anlæg på fast ejendom. Anlægsarbejder tænkte købelovens skandinaviske fædre ikke på. De gik ud fra det traditionelle begreb køb (aftale om overdragelse af et formuegode, en ejendoms-genstand).

Tilbudsgivernes antal begrænses.

Ved de oprindelige offentlige og mundtlige auktioner og licitationer var der adgang for alle og enhver, og i realiteten kunne enhver fremsætte tilbud.

Ved visse auktioner, navnlig indenfor storhandelen, hvor der er udviklet en vis auktionsteknik, eller fæstnet visse coutumer, kan i almindelighed kun stedkendte branchespecialister, særlig mæglere (buying brokers) give tilbud. Eventuelle andre tilbudsgivere må give bud gennem disse. Der forekommer også *lukkede* eller *private auktioner*, hvor kun en bestemt kreds, eller indbudt kreds af købere har adgang til at give bud. Undertiden har specielle mæglere eneret til at afgive bud ved auktionen, eller dog en faktisk eneret, idet de i kraft af deres kendskab til auktionsteknikken alene er i stand til at følge udviklingen på auktionen, der ofte foregår ved anvendelse af specialudtryk og tegn, der kræver et særligt specialkendskab.

Ved *skriftlige auktioner* forbeholder udbyderen (auktionssælgeren) sig undertiden en endelig forhandling med visse af de by-

dende, således at han er i stand til at udskyde andre bydende og ved den endelige forhandling muligvis få endnu bedre vilkår ved salget. Den skriftlige auktion efterfølges så at sige af en mundtlig auktion.

På tilsvarende måde har det ved *licitation* ofte været naturligt, at udbyderen (bygherren) har ønsket at begrænse antallet af tilbudsgivere, navnlig til de faglig dygtigste og økonomisk stærkeste.

Ved *bunden licitation* er tilbudsgiverne på forhånd bedømt af udbyderen, der begrænser tilbudsgivernes kreds til personer eller firmaer, der er i besiddelse af de fornødne faglige og økonomiske kvalifikationer.

I udlandet anvendes ofte *kvalifikationslicitation*, idet bygherren forbeholder sig at kræve dokumentation fra de personer eller firmaer, som ønsker at give tilbud, for at de er i besiddelse af de fornødne kvalifikationer til at udføre arbejdet. De må derfor i første omgang dokumentere, hvilke tilsvarende arbejder eller entrepriser de har udført. Undertiden kræver bygherren tillige dokumentation for, at de er i besiddelse af det fornødne økonomiske grundlag til at udføre entreprisen.

Herhjemme har civilingeniør *Kerrn-Jespersen* rejst debatten om en kombination af *prislicitation* og *kvalitetslicitation*.

Udbyderens og tilbudsgivernes stilling ændres.

Ved den *mundtlige licitation* var udbyderen og tilbudsgiveren straks gensidig bundet og aftalen hermed sluttet.

Ved den skriftlige licitation, som den praktiseres i vore dage ved bygge- og anlægsarbejder, er stillingen imidlertid ændret:

Bygherren kan aflyse licitationen, selv når tilbud er fremkommet, men endnu ikke åbnet,

- » annullere licitationen (forkaste alle tilbudene),
- » frit vælge mellem tilbudene (bortset fra *bunden licitation*).

Tilbudsgiverne må ofte stille depositum for at låne det grundlag (tegninger og beskrivelser), på hvilket tilbudet skal afgives,

- » er bundet ved deres tilbud, indtil acceptfristen udløber, eller til et af tilbudene er antaget,

Tilbudsgiverne får udregningsvederlag i et begrænset omfang,

- » har indenfor nærmere angivne rammer ret til tilbudsregulering,
- » har en vis beskyttelse for afgivne licitationsbud og underhåndsbud,
- » hvis bud accepteres, må ofte yde kredit, hvis varighed beror på forhold, de ikke selv er herre over, og som ofte rummer en betydelig risiko.

Licitationsinstituttet i sin oprindelige skikkelse — udbud og samtidig accept, — har ændret sig således, at der fremkommer et *stadigt længere interval mellem udbud og accept.*

Tilbudsgiverne kan endog gennem de afgivne tilbud ændre udbyderens stilling fra køber til sælger. Det oprindelige udbud i licitation ændres således til auktion.

Der foreligger tilfælde i praksis (1954), hvor en kommune har udbudt nedrivningen af en bygning i licitation, og hvor der fremkom tilbud, der krævede betaling for nedrivningen (5.500 kr.), andre tilbud på gratis nedrivning og atter andre, som tilbød 225 kr. i vederlag. Kommunen kunne således i stedet for at udbyde nedrivningen i licitation have indbudt til skriftlig auktion. Det økonomiske liv sprænger de oprindelige begrebsbestemmelser og ændrer i sådanne tilfælde licitation til skriftlig auktion på grund af de forskellige opfattelser af værdien af materialerne, som ved nedrivningen tilfalder nedrivningsentreprenøren.

Tilbudsgiverne har fået tid til at afgive tilbudene. Udbyderne (bygherrerne) har ikke alene fået den tid, de ønsker, til at acceptere et af tilbudene efter eget valg, men også til at fremkalde nye.

Med andre ord: udbyderne ved licitation er blevet friere stillet, og tilbudsgiverne har efterhånden til en vis grad tilkæmpet sig beskyttelse. På den anden side har den stadig øgede varighed af bygge- og anlægsarbejder på grund af disses forøgede dimensioner medført kreditgivning og yderligere omfattende risikomomenter, ikke alene på det økonomiske, men også på det tekniske område.

Ved *auktion* er udbyderens og tilbudsgivernes stilling i det væsentligste uændret. Dog er der gennemført en sondring mellem *frivillig auktion* og *tvangsauktion*.

Betalingsvilkårene ved frivillig auktion beror principielt fuldstændig på udbyderens bestemmelse i auktionsvilkårene. Betalingen er

straks forfalden, men i praksis bliver der hyppigt indrømmet vederhæftige købere en begrænset kredit.

Om tvangsauktion findes reglerne i retsplejeloven angående henholdsvis tvangsauktion over løsøre og over fast ejendom. For løsøreauktionernes vedkommende pålægger retsplejelovens § 547 fogden at påse, at der indrømmes vederhæftige købere den på egnen ved frivillige auktioner sædvanlige kredit, dog uden fogedens særlige billigelse ikke ud over 3 måneder. Ved fast ejendom kræver § 562, at der tilstås køberen en passende frist til tilvejebringelsen af den del af købesummen, som skal udbetales. For $\frac{1}{3}$ af dette beløbs vedkommende skal fristen i det mindste være 3 måneder fra auktionens dato, og den del, der overstiger denne trediedel, skal der gives henstand med til den første 11. juni eller 11. december termin, som indtræffer mindst 3 måneder efter trediedelens forfaldsdag. De omkostninger ved auktionen, der skal udredes af køberen, kan fordres betalt inden en uge.

Videnskab og forskning.

Den traditionelle retsvidenskabelige opfattelse af licitation mangler fodfæste. Det står i forbindelse med, at licitationsinstituttet — og det gælder iøvrigt håndværkernes og entreprenørernes retsstilling i det hele — i for ringe grad har været gjort til genstand for behandling i den juridiske litteratur. Professor, dr. jur. *Alf Ross* har fornylig fremhævet, at den videnskabelige behandling af erhvervsretten ikke står i noget rimeligt forhold til dette retsområdes store praktiske betydning.

Retsvidenskaben behandler stadigt entrepriseretten under det klassisk-knirkende pulterkammerbegreb »værksleje«, en dårlig oversættelse af det romerretlige begreb »locatio conductio operis«, ukendt og ubrugeligt for det praktiske retsliv. Bearbejdelse af løsøre — f. eks. reparation af et par støvler — og entreprisekontrakter behandles systematisk under et, selvom disse to kontraktsformer er vidt forskellige.

Trods gentagne forsøg i de senere år på at få udryddet det forældede og misvisende begreb »værksleje« forekommer det dog stadigt endog i den nyere juridiske litteratur.

I den sidste menneskealder har *nationaløkonomien* udskilt *driftsøkonomien* som en særlig gren af denne videnskab. Den specielle driftsøkonomi har delt den økonomiske virksomhed op i grupper og udskilt discipliner som: landbrug, industri, handel, bankvæsen og transportvæsen, men byggeriets eller håndværkets driftsøkonomi forekommer endnu ikke som selvstændig disciplin.

Allerede *Meldahl* efterlyste i 1867 »Overslagsberegninger, Kon-

traktsafslutninger m. v. paa Undervisningsanstalterne«. *Meldahl* tænkte paa Kunstakademiet og paa de tekniske skoler. Det er ogsaa herfra initiativet er kommet. Kunstakademiet har for en snes år siden indført undervisning i »Byggeriets økonomi«. Paa de tekniske skoler undervises i »Byggeriets forretningslære«. Polyteknisk Læreanstalt har, såvidt vides, endnu ikke optaget en tilsvarende undervisning. I Finland foreligger, til brug ved de tekniske læreanstalter, en bog af professor *Ole Gripenberg* »Byggnadsekonomi«.

Men disse fremstillinger har så lidt som den almindelige eller den specielle driftsøkonomi beskæftiget sig med licitationsproblemerne. I den nationaløkonomiske eller driftsøkonomiske litteratur er licitation kun forbigående berørt i forbindelse med prisfastsættelsens teknik, og nationaløkonomerne (driftsøkonomerne) bygger her paa den traditionelle (forældede) retsvidenskabelige opfattelse: licitation som modstykke til auktion. Nationaløkonomien (driftsøkonomien) har lige så lidt som retsvidenskaben ydet nogen selvstændig indsats paa dette område.

Ved lov af $^{19}/_3$ 1947 oprettedes *Statens Byggeforskningsinstitut*.

Instituttets opgave er at følge, fremme og samordne teknisk, økonomisk og anden undersøgelses- og forskningsvirksomhed, som kan bidrage til en forbedring og billiggørelse af byggeriet. Byggeforskningsinstituttet har til dato så at sige intet gjort for den økonomiske forskningsvirksomhed. Et så væsentligt problem som licitation, et retsinstitut hvorigennem der cirkulerer et par milliarder om året, har til dato ikke været genstand for nogen forskning fra instituttets side.

Dansk lovgivning.

Lovgivningen interesserede sig meget hurtigt for auktion, først og fremmest af fiskale grunde, idet auktionerne var et skatteobjekt, der var nemt og sikkert at udnytte, og dernæst fordi man gennem gebyrerne kunne aflønne de personer, under hvis ledelse auktionerne foregik. Auktionsforretningerne overgik allerede i 1690 til de almindelige retsbetjente, og auktionsgebyrerne kom herefter til at udgøre en betydelig del af deres indtægter. Da *Chr. V.* udstedte forordningen af 1693 om auktionsvæsenet i Danmark, var linierne for dette retsinstitut så at sige afstukne, indtil dette århundredskifte, da det praktiske retsliv brød ud af lovens

spændetroje og genskabte afslagsauktionerne ved salg af fisk og frugt.

Ganske anderledes stillede lovgivningen sig overfor *licitation*. Nogen egentlig almindelig lovgivning om licitation er aldrig fremkommet. Lovgivningen har kun gjort en række spæde tilløb. Licitation blev foreskrevet ved stenbrolægningen i København (1777), ved kørsel med sluffer til vand til sprøjterne (1805) og ved reparation af offentlige bygninger, herunder kirker og præstegårde (1799), landevejsbroer, bolværker m.v. Disse forordninger er specialbestemmelser, der som regel er lokalt begrænset. Den sidste stammer fra 1828.

De senere singulære lovbestemmelser vedrører i det væsentlige *afgiftsmæssige* spørgsmål, baseret på den historiske sammenhæng mellem auktion og mundtlig licitation.

Adskillige lovbestemmelser kan derfor gå til deres fædre:

Lov nr. 113 af $\frac{1}{4}$ 1922 § 130 om stempel af beskrivelser ved licitationsforretninger, § 94, stk. 5, om sikkerhedsstillelse for de ved licitationsbud påtagne forpligtelser, der tilføres auktionsbogen, samt § 93 angående stempel af særligt dokument herom.

Lov nr. 138 af $\frac{24}{4}$ 1935 § 10 om en afgift på 2 pct. af det bud, som antages ved licitationer, der afholdes ved fogden, og § 11, stk. 3, om afgiftsfrihed for licitationer, der afholdes af stats- og kommunale institutioner.

Beværterloven nr. 29 af $\frac{15}{3}$ 1939 § 29, stk. 1, som forbyder vederlagsfri uddeling af stærke drikke ved licitationer!

Vandløbslov nr. 214 af $\frac{11}{4}$ 1949 § 96, hvorefter licitation over arbejder vedrørende vandløb, jfr. § 26, kan afholdes uden auktionslederens mellemkomst og uden afgift til det offentlige.

Lovbekendtgørelse nr. 328 af $\frac{6}{7}$ 1950 om købstadkommunernes styrelse § 27 og lovebekendtgørelse nr. 329 af samme dato om landkommunernes styrelse § 20: »For offentlige licitationer, som kommunen lader afholde, betales ikke gebyrer eller afgifter«.

Ved at sammenligne lovgivningen om de to retsinstitutter vil man se, at de er gået hver sin vej:

Auktionsinstituttet har fulgt de spor, som lovgivningen afstak allerede i 1693 om mundtlige auktioner, medens skriftlig auktion er opstået uden lovgivning.

Licitationsinstituttets første lovgivningsbestemmelser, som var ca. 100 år yngre, blev hurtigt forladt, og den mundtlige licitation blev fortrængt til et beskedent område, samtidig med, at den skriftlige licitation kom frem uden støtte af lovgivning.

Det er det praktiske retsliv, der bestemmer retsinstitutternes virkemåde, indhold og levetid.

Ønsker om retsværn.

Socialdemokratiet fremsatte i 1891 et lovforslag om arbejds løn og arbejdstid ved licitation over offentlige arbejder, idet man ønskede en minimal-dag løn eller minimal-akkordpris for at forhindre, at arbejderne udnyttedes hensynsløst. Baggrunden var den, at håndværkere og entreprenører påtog sig arbejder og leverancer til en så lav pris, at de var nødsaget til at trykke arbejds lønnen, og at arbejderne ikke havde nogen retslig beskyttelse, hvis håndværkerne eller entreprenørerne gik konkurs. Svendene havde gang på gang stillet krav om garanti for arbejds lønnen hos de forskellige mestre ved de usunde byggerier. Dette spørgsmål magtede lovgivningen ikke at løse.

I 1908 fremsatte murerarbejdsmændene imidlertid for første gang krav om »*spadserepenge*«, da arbejdet på Paladshotellet først blev optaget efter 6 ugers standsning. Det er nu forlængst anerkendt i praksis, at fagforeningerne har ret til at etablere blokade, boycott af en byggeplads, hvor en entreprenør har måttet opgive arbejdet, indtil den skyldige arbejds løn bliver betalt af den entreprenør, som får overdraget entreprisens fuldførelse. Arbejderne har bortelimineret spørgsmålet om tab af arbejds løn ved byggeforetagender og har løst det i kraft af deres organiserede sammenhold.

Kritikken mod licitation har ændret sig i takt med ændringerne i licitationsinstituttet. Ved de tidligere mundtlige licitationer gik kritikken ud på, at en entreprise for ofte blev overtaget til en for lav pris, således at entreprenøren enten led tab eller ikke var i stand til at udføre entreprisen som aftalt. Det gik ud over entreprisens kvalitet. Også denne epoke er forbi.

Da de mundtlige licitationer i midten af det forrige århundrede blev afløst af de skriftlige licitationer, fik håndværkere og entreprenører tid til grundig udregning, og senere blev det almindeligt, at håndværkerne drøftede entreprisens udførelse og dens pris i deres organisationer. Dette medførte, at *tilbudsregulering* opstod i slutningen af det forrige århundrede. Kritikken mod licitationsordningen går nu ud på, at priserne er for høje.

Bygherrernes kritik af de for høje priser ved licitation har fundet støtte i den almindelige samfundsøkonomiske udvikling, specielt prislovgivningen. Allerede den første prisaftalelov fra 1937 fastslog, at prisaftaler og konkurrencebegrænsende aftaler skulle

anmeldes til priskontrolrådet, og loven indeholdt forbud mod aftaler, der kunne medføre urimelige priser eller urimelige indskrænkninger i udøvelsen af det frie erhverv.

Dette generelle forbud mod urimelige priser og forretningsbetingelser, der i lidt anden form genfindes i monopolloven af $31/3$ 1955 § 11, tager i særlig grad sigte på *varepriser*, for hvilke prisberegningen omfatter: 1) kostprisen (egenprisen), 2) forhandling og transport og 3) rimelig nettoavance.

Håndværkernes og entreprenørernes prisberegning er mere omfattende. I prisberegningen indgår:

1) materialer, svind, 2) arbejdskraft, akkordpriser og daglønsarbejde, feriepenge, skurpenge, 3) ledelse og tilsyn, ingeniør, konduktør, formand. m. v. 4) kørsel og fragt, rejsetillæg (»udepenge«, »vejpenge«), 5) forbrugsgods, 6) oprydning, 7) efterreparationer, 8) forsikringer, 9) kontingenter, 10) renter, 11) administrationsomkostninger, 12) uforudsete udgifter, 13) risiko og 14) fortjeneste.

I aftalen ved entreprisens indgåelse tages der sædvanligvis forbehold om prisstigning på en del af disse poster. Det er imidlertid evident, at bygge- og anlægsarbejder indeholder langt flere risiko- og usikkerhedsmomenter end vareproduktionen. Hertil kommer, at bygge- og anlægsarbejder er en »*langtidsproces*«, hvor produktionstiden ikke på forhånd lader sig eksakt beregne.

Det er træffende og rigtigt sagt, at vor tid kan betegnes som *organisationernes tidsalder*. Organisationerne varetager medlemmernes fælles og sideløbende økonomiske interesser og andre fælles formål, og gennem organisationen opnår de enkelte medlemmer indflydelse på den økonomiske kamp.

Hertil kommer en tværdeling: Modstanden imod ikke-medlemmer af organisationen, *de uorganiserede*, hvad enten medlemsskabet er betinget af faglige kvalifikationer eller ikke.

Organisationernes kamp for medlemmerne viser ikke alene de økonomiske, men også de sociale brydninger i det moderne samfund.

Forudsætningen for, at de økonomiske, fælles interesser kan varetages af organisationen er, at arbejdskraften, tjenesteydelsen, fabrikatet, produktionen kan gøres til genstand for en generel vurdering på fælles basis.

Samfundets økonomiske, juridiske struktur har imidlertid medført, at håndværkerne og entreprenørerne er faldet udenfor den

gruppebeskyttelse, som den største del af den danske befolkning i større eller mindre omfang er dækket af. Dette skyldes først og fremmest, at håndværkerne og entreprenørerne så at sige aldrig fremstiller *standardvarer*. Der skal altid gives tilbud på opførelse af en bygning, udførelse af et anlæg, som har sit særpræg, og ved hvis fremstilling en lang række ubekendte faktorer skal beregnes eller kalkuleres, faktorer, som kan være genstand for højst forskelligartet vurdering hos håndværkerne og entreprenørerne.

Der rejser sig derfor ganske naturligt det spørgsmål, om håndværkerne og entreprenørerne skal være afskåret fra den gruppebeskyttelse, som er normen, som er sædvanlig.

Disse erhverv må det forekomme naturligt, at de gennem deres organisationer søger at opnå et vist *retsværn*, således at tilbud, som afgives af uerfarne, på kanten af solvensen balancerende, ligefrem svingagtige eller fejlregnende kolleger, ikke absolut skal antages blot på grundlag af etiketten »*fri konkurrence*«, der kun er levnet et forholdsvis snævert spillerum i det moderne samfund, som er præget af tariffer, standardpriser, mindstepriser, honorarregler m. v.

Der er en samfundsmæssig interesse i, at håndværkere og entreprenører ikke på egen eller andres bekostning skal bøde for fejlregninger og fejlslagne vurderinger af ikke på forhånd konstaterlige faktorer. Det er ligesåvel en samfundsinteresse at opretholde en håndværkermæssig standard, der ikke forringer arbejdspræstationernes kvalitet.

På den anden side er det et naturligt krav fra samfundets side, at håndværkere og entreprenører ikke misbruger deres organisationsmæssige stilling og magt til at skaffe sig uberettigede fordele. Det er ved domstolene fastslået, at »mestergrise« er straffbare, og at sådanne bør være banlyste.

Prisproblemet vil tilspidse sig i spørgsmålet om grænserne for regulering. Efter loven af 4/5 1955 skal den nye licitationskommission undersøge og redegøre for virkningen og betydningen af aftaler, vedtagelser og bestemmelser, der tager sigte på at regulere konkurrencen ved afgivelse af tilbud på arbejder og leverancer indenfor bygge- og anlægsvirksomhed.

Kommissionen skal foretage en bedømmelse af, i hvilket omfang det ud fra samfundsmæssige hensyn kan anses for nødvendigt eller rimeligt at forbyde sådanne aftaler — og på grundlag af sine undersøgelser skal kommissionen »udarbejde forslag til en

hensigtsmæssig ordning af de herhenhørende spørgsmål, herunder udkast til en sådan ny lovgivning, som måtte findes nødvendig«.

Håndværker- og entreprenørstanden må imidlertid have et berettiget krav på, at der lovgives på entrepriseområdet i sin helhed. Dette økonomisk vigtige område, bygge- og anlægsarbejder, har stort set været svigtet af lovgivningen. Disse problemer har ikke foreligget til diskussion, da Købeloven (1906) og Aftaleloven (1917) kom til verden efter fælles-nordisk samarbejde.

Der bør sigtes på at skabe en *aftalelov for bygge- og anlægsarbejder*. A. B. bør i en ændret og yderligere moderniseret skikkelse indgå i en sådan lov. Det samme gælder »Vedtægter angående arbejder og leverancer« (1924).

I byggeriets hidtidige »grundlove« er der, retligt set, bl. a. den svaghed, at A. B.'s anvendelighed, forsåvidt man ikke undtagelsesvis tør fastslå, at indholdet er sædvaneret, beror på, at de — udtrykkelig eller stiltiende — er optaget i parternes aftale, medens gennemførelsen og håndhævelsen af licitationsordningen af 1945 er overladt til organisationerne med prismyndighedernes, nu monopoltilsynets, støtte og under deres censur.

Henvisninger og noter.

Oplysningerne om overbuds- og afslagsauktionernes historie stammer fra et af professor, dr. jur. Stig Juul i 1943 afgivet responsum, som forfatteren velvilligst har stillet til min rådighed.

Se iøvrigt: *Erwin Munch-Petersen*, Tvangsfuldbyrdelse, 4. udg. (1948) s. 173 ff., 241, *Tore Almén*, Om Auktion såsom medel att åvägabringa aftal (1897) s. 63, *Karl Olivecrona*, Utsökning (1945) s. 189—90, *Ake Hassler*, Svensk Eksecutionsrät II (1940) s. 326—27.

Anvendelsesområderne forskydes: *Arthur G. Hassø*, Et Bidrag til københavnsk Haandværks Historie i det sidste Hundrede Aar (1940) s. 509, Betænkningen om Revision af Næringslovgivningen (1926) s. 89—90. Om misbrug af auktioner ved salg af kunstgenstande se *Nils Palmgren* og *Hilding Østlund*, Konstskojare, Stockholm (1944), særlig s. 83 ff. (»förgyllda auktioner«).

Tilbudsgivernes antal begrænses: Hages håndbog for handel og industri, 7. udg. (1954) s. 593, *O. Loff* og *Jens J. Lund*, Driftsøkonomi, I. del (1948) s. 119—20, *Kern-Jespersen*, Ingeniøren 1934 s. 65, Dansk Ingeniørforening gennem 50 år 1892—1942 (1942) s. 105—06.

Videnskab og forskning: *Erwin Munch-Petersen*, Den borgerlige Ret (1948) s. 341, *O. A. Borum*, *Personretten*, 3. udg. (1953) s. 47, *Alf Ross*, Om Ret og Retfærdighed (1954) s. 260 og 262. I »Beretning angående det nordiske lovsamarbejde 1946—52«, Nordisk Råd, 1. session 1953, Kbhvn. (1953) s. 1095 anføres som eksempler på »fremtidige emner, der foreløbig kun har været drøftet rent præliminært ... værksleje«. *F. Meldahl*, Om Licitation s. 7 ff., *Thorkil Kristensen*,

Driftsøkonomiens begreb og udvikling, Hages håndbog for handel og industri, 7. udg. (1954) s. 11, *Ole Gripenberg*, Byggnadsekonomi, Helsingfors (1948), *Axel H. Pedersen*, Entreprise s. 34—37, *Enrico Hansen*, Byggeriets Økonomi (1944), *Viggo Nørby*, Byggeriets Forretningslære (1946), *Axel H. Pedersen*, Byggeriet s. 48—50. Ej heller *Robert Kristensson*, Kostnader i bedriftsøkonomisk teori og kalkulasjon, Bergen (1948), omtaler licitationsproblemerne. Licitation har hidtil systematisk været henført under processen. Dette er et historisk levn, der kun kan forklares fra den oprindelige samhörighed ved afholdelse af mundtlig auktion og licitation.

Dansk lovgivning: Se om de singulære lovbestemmelser s. 44 ff., *S. Kinch* og *Fl. Tolstrup*, Tillæg til Den danske landboret (1953). I *V. Topsøe-Jensen*, Dansk Lovregister 1954, ved *Hans* og *Niels Topsøe-Jensen*, henvises i den alfabetiske emnefortegnelse — ligesom i de tidligere udgaver — under rubrikken »licitation« til bogens afsnit 12: fogedforretninger, auktion, konkurs, akkord, notarialvæsen. I dette afsnit findes heller ikke lovbestemmelser om licitation.

Ønsker om retsværn: Om socialdemokratiets forslag se s. 33, om »spadserepenge« ved Palads-Hotellet, se *Axel H. Pedersen*, Byggeriet s. 43—44 og *Knud Illum*, Den kollektive Arbejdsret, 2. udg. (1951) s. 174 og 352, *Karen Poulsen*, Arkitekten 1951 s. 90, *Niels Banke*, Debatten om licitationsordningen, Social-Demokraten ¹⁷/₁₂ 1952, *Fr. Vinding Kruse*, Trustkommissionens betænkning og lovforslaget om monopol- og konkurrencebegrænsning (1954). *Bent Christensen*, Monopolloven, U. f. R. 1955 B. s. 109—26.